

1007

ΟΛΙΓΑ ΤΙΝΑ
ΠΕΡΙ ΤΗΣ ΠΑΡ' ΕΜΙΝ ΥΠΑΡΧΟΥΣΗΣ ΠΑΙΔΕΙΑΣ
ΚΑΙ
ΠΕΡΙ ΤΗΣ ΗΜΕΤΕΡΑΣ ΤΩΝ ΕΛΛΗΝΩΝ ΓΛΩΣΣΗΣ
ΚΑΤ' ΑΝΤΙΠΑΡΑΘΕΣΙΝ ΠΡΟΣ ΤΑΣ ΡΩΜΑΝΙΚΑΣ
ΔΙΑΛΕΚΤΟΥΣ,

ΥΠΟ

ΔΗΜΗΤΡΙΟΥ ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΥ ΧΑΝΤΣΕΡΗ,
διδάκτορος τῆς Φιλοσοφίας.

ΤΕΥΧΟΣ ΠΡΩΤΟΝ.

ΑΘΗΝΗΣΙ,

ΤΥΠΟΙΣ Χ. Ν. ΦΙΛΑΔΕΛΦΕΩΣ,

τοῦ ἐν τῇ παγκοσμίῳ ἐκδόσει τῶν Παρισίων τῷ 1867 βραβευθέντος.

(Παρά τῇ Πύλῃ τῆς Ἀγορᾶς ἀριθ. 4.)

1871.

ΟΛΙΓΑ ΤΙΝΑ

ΠΕΡΙ ΤΗΣ ΠΑΡ' ΗΜΙΝ ΥΠΑΡΧΟΥΣΗΣ ΠΑΙΔΕΙΑΣ

ΚΑΙ

ΠΕΡΙ ΤΗΣ ΗΜΕΤΕΡΑΣ ΤΩΝ ΕΛΛΗΝΩΝ ΓΛΩΣΣΗΣ

ΚΑΤ' ΑΝΤΙΠΑΡΑΘΕΣΙΝ ΠΡΟΣ ΤΑΣ ΡΩΜΑΝΙΚΑΣ

ΔΙΑΔΕΚΤΟΥΣ,

ΥΠΟ

ΔΗΜΗΤΡΙΟΥ ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΥ ΧΑΝΤΣΕΡΗ,

διδάκτορος τῆς Φιλοσοφίας.

ΤΕΥΧΟΣ ΠΡΩΤΟΝ.

ΑΘΗΝΗΣΙ,

ΤΥΠΟΙΣ Χ. Ν. ΦΙΛΑΔΕΛΦΕΩΣ,

τοῦ ἐν τῇ παγκοσμίῳ ἐκδόσει τῶν Παρισίων τῷ 1867 βραβευθέντος.

(Παρά τῇ Πύλῃ τῆς Ἀγορᾶς ἀριθ. 4.)

1871.

Προθυμούμενος ὑπ' αὐγὰς καταστῆσαι τοῖς νοημο-
νεστάτοις τῶν ἡμετέρων πολιτῶν τὰς πρώτας ἀρχὰς
καὶ τὰ πρῶτα αἷτια τοῦ νῦν δὴ παρ' ἡμῖν κρατοῦντος
βίου τοῦ πνευματικοῦ καὶ δὴ καὶ τοῦ πρακτικοῦ, περι-
ῆλθον αὐτομάτως πως εἰς τὴν γιγνομένην παιδευσιν τῆς
νεολαίας καὶ, ὑποβαλὼν καθηγηταῖς τισι λόγους, εὐτε-
λεῖς μὲν ἄλλως, ἀλλὰ καὶ τούτους ἴσως τὴν διάνοιαν
αὐτῶν ὑπερβάλλοντας, ὑπέδειξα ἐπὶ τὸ γελοιότερον τὴν
κούφην μέθοδον, ἥπερ χρῶνται περὶ μαθήσεις, ὥς ἀνα-
ξιώτατα ἐπαγγέλλονται. Ψέγων δὲ τὰ πλημμελῶς ἔ-
χοντα πράγματα, σιγῇ τὰ πλεῖστα τῶν προσώπων πα-
ρέρχομαι· καὶ γὰρ ἐκείνων ἐπανορθωθέντων, ἐπανορθοῦ-
ται ἔξ ἀνάγκης καὶ ταῦτα.

Εἰ δ' ἐν τῷ μεταξὺ τοῖς φαναριώταις φαίνομαι συνη-
γορῶν, ἥκιστα γε τοῦτο ποιῶ, φίλτρῳ τινὶ ἰδίῳ ἢ φι-
λαυτίᾳ χαριζόμενος, ὥς οὐκ ὤκνησάν τινες τῶν ἐναν-
τίων εἰπεῖν, μὴ εἰδότες, ὥς ἔοικε, μήτε οἷαν ἐγὼ διάθε-
σιν ἔχω πρὸς ἐκείνους μήτε οἷαν αὐτοὶ ἐκείνοι πρὸς με.
Συνηγορῶ δ' αὐτοῖς, καθ' ὑπερβολὴν καχιζόμενοις, πρὸς
ἄλλο μὲν οὐδὲν ἀποβλέπων, ἀλλ' αὐτὸ τὸ ἱερώτατον δί-
καιον καὶ τὴν ἀπὸ τῆς ἱστορίας προκύπτουσαν ἀλήθειαν
σεβόμενος, ἅμα δὲ καὶ πείθων ἑμαυτὸν ὅτι οὐδὲν οὕτως
ὀλέθριον τοῖς Ἑλλήσι καθίσταται, ἄλλως τε καὶ τὸν
ἀριθμὸν ὀλίγοις οὔσι καὶ ὑπὸ πολεμίων ὀσημέραι πάν-
τοθεν περικλυζομένοις, ὅσον αἱ κατὰ τόπους ἔριδες καὶ
διχοστασίαι· τοῦτ' ἐκεῖνο τὸ ἔμφυλον μῖσος, ὅπερ ὥς
χρόνιον δηλητήριο τὴν πρακτικὴν τῆς πάλαι Ἑλλάδος

δύναμιν ἐκόλουσε καὶ χολήν τοῖς ὕστερον ἀπέδειξεν.

Ἐντεῦθεν δ' ἡμᾶς ὁ λόγος ἀφ' ἑαυτοῦ περιήγαγεν εἰς εἰλικρινῇ ἔπαινον τῆς νέας ἱστορικῆς σχολῆς τῆς ὑπὸ οἰωνοὺς αἰσίους παρ' ἡμῖν ἰδρυθείσης ὑπ' ἀνδρῶν ἀξίων λόγου, τοῦ τε Ζαμπελίου καὶ τοῦ Παπαρρηγοπούλου, ὧν ἐκάτερος ἰδίας ἀρετὰς ἔχει. Ἀνέκαθεν δὲ καὶ ἡμεῖς, ἐν Γερμανίᾳ ἐννέα ὅλα ἔτη ἐκπαιδευθέντες, οὐχ οἷοί τ' ἐγενόμεθα ὀλοσχερῶς τῇ γνώμῃ προστεθῆναι πολλῶν σοφῶν, μετὰ πολλῆς δριμύτητος καὶ ἔστιν ὅτε ὑπερφιλαύτου κομπορρημοσύνης δι᾽ ἰσχυριζομένων ὅτι ἡ πάλαι ἀνθρωπότης τρόπον τινὰ ἐξαντληθεῖσα καὶ ἐπὶ γήραος οὐδ᾽ ἤδη οὔσα, ἔμελλε διὰ παντὸς ἐν ῥαστώνῃ καὶ μαρασμῷ τὸ ζῆν καταστρέφειν, εἰ μὴ τὰ γερμανικὰ φύλα, ὥς λάβρον ῥεῦμα ἐπιδραμόντα, τὰς τελέως ἀπεξηραμμένας ἄλοκας τοῦ πάλαι κόσμου κατέκλυσαν καὶ νέαν ζωὴν καὶ γονιμότητα αὐτῷ ἐπήγειραν. Μεγαλύνομεν μὲν οὖν καὶ ἡμεῖς τὰς φιλανθρώπους βουλάς τῆς ὑφίστης Προνοίας, ὡς συνωθούσης κατὰ καιροὺς τοὺς προσήκοντας καὶ ποδηγετούσης ἔθνη ἀνθρώπων, τὸ μὲν ἥθος ἀγριωπῶν, γενναῖον δ' ἐν ἑαυτοῖς πυρῆνα ἐγκλειόντων, εἰς τὰ ἀνθοῦντα τῶν Μουσῶν ἐνδαιτηήματα καὶ τὰς εὐπρεπεῖς ἐστίας τῆς ἐκάστοτε ἀνθρωπικῆς παιδείας, ὅπως, ἀπογευσάμενα αὐτῶν καὶ τὴν ψυχὴν μαλαχθέντα, συντελῶσιν εἰς νεόχμωσιν καὶ ἀίδιον διάδοσιν τοῦ ἐπιπόνου ἔργου, ὅπερ πρὸς σωτηρίαν καὶ εὐδαιμονίαν τῆς ὅλης ἀνθρωπότητος ἀνωθεν προώριται. Οὐ μέντοι διὰ ταῦτα ἀποδεξαίμεθ' ἂν ὅτι ἡ πάλαι ἀνθρωπότης νάρχη καὶ μαρασμῷ τοιοῦτῳ συνεσχημένη ὑπῆρχεν, ὥστε ἄνευ τοῦ ζωπύρου τῶν νέων ἐθνῶν μηδεμίαν ἐλπίδα σωτηρίας μηδὲ ζωῆς τὸ παράπαν ἀφ' ἑαυτῆς παρεῖχε. Πῶς γὰρ ἂν

ἐνδίκως τοιοῦτό τι δι᾽σχυρισαίμεθα, καίπερ σαφῶς πάνυ ὀρῶντες ὅτι τὰ πάλαι ἔθνη, ἀπὸ τοῦ ἠθικοῦ ληθάργου καὶ τῆς μέθης τῶν διὰ τοῦ σώματος ἐπιθυμιῶν ἀφ' ἑαυτῶν ἀνανήψαντα, ἑταστικὸν δὲ βλέμμα εἰς τὸν ἑσωτερικὸν αὐτῶν βίον ἐπιστρέψαντα καὶ ἐπὶ τῇ πτώσει τοῦ ἀνθρωπείου τραγικῶς αἰσχυρθέντα, ἐτράπη τὴν ἱερὰν ὁδὸν τὴν εἰς τὸν πατέρα τοῦ ἀληθινοῦ φωτὸς ἄγρυσαν, ἕως οὗ πνευματικῶς ἑαυτὰ εὐτρεπίσαντα, ἄξια ἐγένετο ὑποδέξασθαι τὸν ἄνθρωπον αὐταῖς ἐπινεύσαντα υἱὸν καὶ λόγον τοῦ Θεοῦ, ὡς σωτῆρα σύμπαντος τοῦ γένους τῶν ἀνθρώπων ; Ἡὼς ἂν εὐλόγως εἴποιμεν περὶ τῆς πάλαι ἀνθρωπότητος ὅτι ἐπιθανάτως ἐν ἀκηδεῖα κατέκειτο, ἥτις γενναῖον ζώπυρον ἐν ἑαυτῇ διασώζουσα, τὸ μέγιστον ἐν ἀνθρώποις ἔργον διὰ παντοειδῶν ἀγώνων διέπραξε, τὴν πνευματικὴν παλιγγενεσίαν ἐτελεσειοῦργησε πρὶν ἢ ἐκεῖνα τὰ ἀπαίδευτα καὶ ἡμιάγρια φύλα τὰ νέα, τοὺς ἐκυτῶν κευθμῶνας καταλιπόντα, τὸν πάλαι κόσμον μονίμως ἐπέλαβεν, ἀνατροπὴν παντὸς καλοῦ καὶ ἀγαθοῦ ἐπενεγκόντα ; Τίς διηγήσαιτ' ἂν ἀνευ φρίκης τὰ ὑπὸ τὸν ζόφον τῶν μέσων αἰώνων ἀνοσίως διαπραχθέντα ; Ἀλλ' ἰδοὺ τὸ ἀρχήθεν ἐγγενὲς διὰ χρόνου καὶ διὰ χρόνου πάλιν αὖθις ἐπανθεῖ, προσχήματι δικαιοσύνης καὶ εὐσεβείας, ὡς μὴ ὠφελε, συμμεμιγμένον.

Τοιγαροῦν ἀσπάζομαι καὶ ἐπαινῶ, ὅσον δύνάμαι, ἣν πρόθεσιν καθόλου προβέβληνται ἄμφω οἱ πρόσθεν μνημονευθέντες ἄνδρες οἱ παρ' ἡμῖν τὴν πάτριον ἱστορίαν ἀναδιφῶντες. Ἐπεὶ μέντοι καὶ οὗτοι ἑτεροκλινεῖς περὶ τὴν κρίσιν τῶν πεπραγμένων ἐνιαχοῦ φαίνονται καὶ εἰς ἀπολογίας καὶ ἀντεγκλήσεις παρὰ πολὺ ῥέποντες, παντάπασί γε ἄλλοτρίας τῆς βλοσυρᾶς καὶ ἀδεκάστου Μνη-

μοσύνης οὔσας, ἥς μόνον ἔργον ὑπάρχει τὸ πάντοθεν
 τὴν ἱερὰν Ἀλήθειαν, ὡς θεοειδὲς ἄγαλμα ὀρθοστατεῖν,
 οὗ αἱ ἐνεργεῖς ἀκτῖνες δύναμιν ἔχουσι τὸν περὶ τὰς ἐ-
 φημέρους τῶν θνητῶν πράξεις κυκλοῦμενον ἔπαινον ἢ
 φόγον δίκην νεφῶν διαλύειν καὶ οὕτω πᾶν τὰνθρώπειον
 εἰς εὐδαιμονικωτέραν ἐπίγνωσιν τῶν βουλῶν τοῦ Ὑψί-
 στου πρόσβιβαζειν· ἔδοξε καὶ μοι, μετ' ἀγάπης ἀποδεχο-
 μένῳ τὰς ἐργασίας ἀνδρῶν οὕτω φιλοπόνων, ἀνθυποβα-
 λεῖν αὐτοῖς ὀλίγα τινὰ, ὅτε μὲν ἀνασκευάζων τὰ μὴ
 καλῶς ἔχειν ἐμοὶ δοκοῦντα, ὅτε δὲ συμπληρῶν ἐκ τῶν
 ἐόντων τὰ ἐλλείποντα. Ταῦτα δὲ ἀπὸ τῆς ὑπαρχούσης
 μοι παρασκευῆς ἐπιχειρήσας, πρὸς οὐδὲν ἄλλο ἀπέβλε-
 ψα ἢ πρὸς τὸ ἐθίσαι τοὺς ἡμετέρους πολίτας μετὰ κρί-
 σεως καὶ λόγου προσέειπαι τὰ εὖ καὶ καλῶς εἰρημένα,
 ὅπερ ἂν καὶ πολλῷ μᾶλλον κεχαρισμένον εἴη τοῖς ἀ-
 ξίως λόγου πονήσασιν ἢ οἱ ληρώδεις ἔπαινοι, οὓς ἐφη-
 μερίδια ἀνούστατα καὶ βαρβαροφωνότατα, ὡς ἀπὸ τρί-
 ποδος, βαύζουσι πρὸς ἀνήκεστον βλάβην τῶν ἀπλου-
 στέρων. Εἰ δέ τι τῶν ὑφ' ἡμῶν ἀντεισαγομένων μὴ ὀρ-
 θῶς ἔχειν δόξειε τοῖς ἄρτι μνημονευθεῖσιν ἀνδράσι, πε-
 πείσμεθα ὅτι τῆς εἰωθυίας θρασυστομίας καὶ τοῦ βδε-
 λυροῦ τύφου ἀνθρωπίσκων, οὐχὶ παράλληλα, ἀλλ' αὐ-
 τόχρονα παράλαλα ὀνθυλεύματα ἐπ' αἰσχυρᾷ ἀργυρο-
 λογίᾳ συμπιλοῦντων, ὡς πορρωτάτω ἐσκηνημένοι, πρῶ-
 τιστα μὲν πάντων ἀνασκευάσουσιν αὐτὰ ἐκεῖνα τὰ ὑπ'
 ἐμοῦ ἀντιλεχθέντα μετὰ λόγου καὶ ἐπιστήμης, ὡς ἀν-
 δράσι σπουδαίοις καὶ τὴν ἱερὰν ἀλήθειαν σεβομένοις
 προσήκει· εἴτα δ' ἐν τῷ μέρει καὶ αὐτοὶ τὰ λοιπὰ πλημ-
 μελήματα τοῦ ἡμετέρου λόγου ἐς δέον ἐπανορθώσονται.
 Τοῦτον γὰρ τὸν τρόπον αἱ περὶ λόγους ἀμφισβη-

τήσεις οὐ πρὸς ἔχθραν καὶ μῖσος ἀποβαίνουσιν, ἀλλὰ πρὸς χάριν καὶ φιλίαν καὶ τῶν ἐπιστημῶν εἰλικρινή ἐπίδοσιν.

Εἰρήσθω δέ μοι πρὸς τούτοις ὅτι τὸν μὲν ἔπαινον τῶν ἀξιολόγων πονημάτων τοῦ λιτοῦ μὲν, ἀλλὰ νηφελίου Παπαρρήγοπούλου εἰσαυθις ἀποδώσειν ὑπισχνόμεθα· ἐν δὲ τῷ παρόντι ἀναλαμβάνομεν τὴν κρίσιν τοῦ πονήματος τοῦ Ζαμπελίου, ὅπερ βριθος φιλοσοφικόν, εἰ δὲ βούλει, καὶ πτέρωμα ποιητικόν οὐ τὸ τυχόν ἐμφαίνει, ἅμα δὲ καὶ ἀνωμαλίας τινὰς καὶ παραβλέψεις, εἰλικρινοῦς ἐπανορθώσεως, ἐμοὶ δοκεῖν, δεομένας.

Ἐπεὶ δὲ τὰ μέχρι τοῦδε ὑφ' ἡμῶν ἐκδεδομένα ἔργα σμικρᾶς, παρὰ πᾶσαν ἐλπίδα σμικρᾶς ὑποδοχῆς παρὰ τοῖς φίλοις Ἑλλήσιν ἡξίωται, καίπερ ἀσυγγνώστους ἑλλείψεις ἐπιεικῶς ἀναπληροῦντα· ἥ τε προκειμένη πραγματεία τὴν ἴασιν ἄλλων τινῶν, οὐκ ὀρθῶς παρ' ἡμῖν ἐχόντων, ἐπιζητοῦσα, εἰς μῆκος πολὺ ἐξενήνεκται· ἔγνωμεν, ἀποτεμόντες αὐτῆς τὸ ἀπὸ πολλοῦ ἤδη χρόνου ὑπὸ τὰ πιεστήρια ὑπάρχον μέρος, τὸ πέμπτον τοῦ ὅλου, ὡς πρῶτον τεῦχος ἐπὶ τοῦ παρόντος εἰς φῶς ἐκδοῦναι, ἀποπειρώμενοι καὶ αὖθις τῆς περὶ λόγους διαθέσεως τῶν πάνυ σφόδρα ἐπὶ φιλομουσίᾳ καὶ προόδῳ καθ' ἑκάστην ἡμέραν πανηγυριζομένων Ἑλλήνων. Οὐδενὶ γὰρ ἂν δίκαιον οὐδ' εὐλογον, οἶμαι, δόξειε τὸ ἐπ' ἀγαθῷ τινι εὐδὴλῳ πονοῦντα, μηδεμιᾶς φροντίδων ἀνακουφίσεως τυγχάνειν, ἀλλὰ καὶ εἰς χρέα δυσδιάλυτα ἐμπίπτειν χάριν ἀνθρώπων, ὡς ἀληθεῖ γε λόγῳ χρήσασθαι, τελέως ἀμούσων. Μὴ ταράσσω, ὑποκριτὰ καὶ δοκησίοφε· οἶδα γὰρ καὶ αὐτὸς τὴν ἐμὴν σμικρότητα· οἶδα μέντοι καὶ τὴν σὴν ἀθλιότητα. Πρὸς μὲν ὄντως

σοφοὺς τίς ἀντολήσειεν ἐν τεῦθεν καὶ ἀτενίσαι ὅλως; τοῖς οἷοις ὑμῖν ἀνθρώποις ὅμως παντάπασι σιγᾷν κελεύομεν, μηδ' ἐπαίνους γλίσχρους εὐχαῖς ἀρτύειν πολλαῖς, ἰὸν ἀπὸ φθόνου δηλητήριον ἐγκρύπτοντας. ἀνὰ χεῖρας γὰρ ἡμῖν καὶ τὰ ἡμέτερα ληρήματα, ἅπερ ἐπὶ δεκαετηρίδας πολλὰς λεαίνοντες καὶ βοστρυχίζοντες διετελεῖτε, ἀδρουὺς μισθοὺς εἰσπράσσοντες καὶ φήμην ἀνδρῶν, ὥς ἐπ' ἄκρον ἀπάσης τῆς ἀπ' αἰῶνων ἐν παντὶ τῷ κόσμῳ σοφίας ἐληλυθότων δρεπόμενοι. Σοφώτατοι ὑμεῖς ἄνδρες καὶ ἠθικώτατοι· πῶς γὰρ οὐ; Τῆς μὲν γὰρ σοφίας τῆς ὑμετέρας κεφάλαιον πρῶτιστον τὸ μὴ εἰδέναι ὅλως μηδ' ὅτου πέρι συγγράφετε, μηδ' ὅ, τι τοὺς νέους διδάσκετε, μηδ' ὁπόθεν τὸ συμμιγὲς ἐκεῖνο χεῦμα τῶν γνωμιδίων εἰσεβρύηκός, τὸν ὀλιγοδραῆν ἐγκέφαλον ὑμῶν κατέχωσεν, ἐκ τρίτης καὶ τετάρτης χειρὸς, ᾧ ἂν ἐντύχητε, λογοκλοποῦντες. Τῆς δ' αὖ ἠθικῆς τῆς ὑψηλῆς, ἐφ' ἣ σεμνύνεσθε, κεφάλαιον πρῶτιστον ὑποκρισία καὶ φθόνος καὶ καταδιωγμὸς ὑπουλότατος, οὐδέποτ' ἐν ἀνδρικῇ καὶ καθεστηκυίᾳ διαθέσει γενόμενοι, σοροδαίμονες ἐκ γενετῆς καὶ τυμβογέροντες, πάσῃ θωπείᾳ, πάσῃ ὑπεροψίᾳ παρὰ κούφοις, ἀλάλοις ἀνδραρίοις πιαινόμενοι.

Ἄλλ' ἤξει ποτὲ καιρὸς, ἤξει, ὅτε τὰ τρισέβδοξα ὀνόματα τουτωνὶ τῶν τοῖς γράμμασι καὶ ταῖς ἐπιστήμαις ἐκ τοῦ πλαγίου ἐπιβουλευόντων ἀπταιστώ γλώσσει παραδειγματίσομεν. Τὸ δέ γε νῦν ἔχον ἀναστέλλομεν τὴν ἐκδοσὶν ἄλλων τε ὅπως οὖν ἐπιστημονικῶν πονημάτων, ἅπερ πάλαι ἡμῖν συντέτακται, πρὸς δὲ τούτοις καὶ τῶν λοιπῶν μερῶν τῆς προκειμένης πραγματείας, δι' ὃν περ λόγον ἄρτι εἰρήκαμεν. Διὸ μετέωρος καὶ ἀτελής καταλείπεται ἐν τούτῳ τῷ τεύχει καὶ ἡ κρίσις, ἣν διὰ μακρῶν ἐποίησάμεθα τοῦ πονήματος τοῦ Ζαμπελίου, ἥς τὴν συνέχειαν, ἅμα εὐκαιρίας ἐπιλαβόμενοι, ἀποδώσομεν.

Ἀθήνησι, περὶ τὰς ἑορτὰς τῶν Θεοφανείων, ἔτους 18718.

Τοῖς ἐντευζομένοις χαίρειν.

Οὐδὲν ἀνθρωπικώτερον οὐδ' εὐχαριτώτερόν μοι δοκεῖ εἶναι τοῦ ὑπὲρ φίλων πονεῖν, τοὺς πόνους εἰδόντων, ὥς περ αὖ οὐδὲν ἀνιαιρότερον τοῦ ὑπὲρ ἀνθρώπων, πάντα μὲν πόνον φευγόντων, πᾶν δ' ὁμοίως ἔργον ἐκφραυλιζόντων· φύσει γὰρ ἡ ἀμαθία θρασεῖα, ὥς πολλοὶ τῶν πάλαι πολλαχῶς εἰρήκασιν, ἐν εἷς καὶ ὁ κλεινότατος Ἴπποκράτης. ἀμαθία δ' ἐστὶν οὐδὲν ἄλλο ἢ αὐτοῦ γε τοῦ ἀληθοῦς στέρησις· στέρησις δὲ τοῦ ἀληθοῦς, ἀμέλει, καὶ παντὸς ἀγαθοῦ καὶ παντὸς καλοῦ στέρησις ἐξ ἀνάγκης ὑπάρχει, ἥ δὲ καὶ ἄφυκτον ὄλεθρον τέλος ἐπάγει αἰ. ψεῦδος γὰρ ἂν οὔτε ἀνθρωπον ἰδίᾳ σώζοι, οὔτ' ἀν- πόλιν οὐδεμίαν οὐδαμῶς. Ἐπιστήμη δὲ καὶ γινώσκει τὰν-θρώπειον πρότερόν τε ἔθαλλε καὶ τανῦν θάλλει, ἔνθα ἂν δρῶμεν αὐτὸ ἐν ἀσφαλεῖ τῇ πράξει θάλλον· τοῦτο δ' ἦν τὸ εὐπραγεῖν.

Γίγνοιτο δ' ἂν ἐπιστήμη τοῖς ἀνθρώποις οὐκ ἐξ ὧν γε καὶ πάννυ ἀνεπαρκῶς ἴσασι, μᾶλλον δ' ἐν συμμιγεῖ σκότῳ τυφλῶν δίκην ψηλαφῶσιν, ἀλλὰ καὶ ἐξ ὧν περ οὐπω ἴσασιν· ὁ γὰρ ἂν ἐμμένῃ, οἷς ἂν τύχῃ ἔχον, μαρασμῷ τήκεται καὶ τῆς λοιπῆς ἀνθρωπότητος, αἰεὶ τοῦ πρόσω ἀπαραποδίστως ἰούσης, δι' ὀκνηρίαν καὶ νωχέ-λειαν ἐπιθανάτως ἐρημοῦται. ζῇ δέ τε καὶ ἀνθεῖ ἐν ὥρᾳ πᾶν ὃ ἂν, ἃ μὴ ἔχει, ἐπιζητῇ, οὐ τοὺς πόνους αἰσχυρῶς φεῦγον, ἀλλ' ὥς πολλαχῶς σωτηρίους μεταδιῶκον. Πό-νος γὰρ ψυχοδόρου φθόνου ἱατρός ἐστιν ἄριστος, ἀγα-θῶν τε ἀπάντων πατήρ τε καὶ τροφός.

Κράτιστον δ' ἀνθρώπῳ τῶν ἀγαθῶν ἀπάντων ἐστὶν ἡ τοῦ καθόλου οὐχὶ ὀνειροπόλησις καὶ, ὡς ἔπος εἰπεῖν, μαντεία, ἀλλ' ἡ ὅσον ἐνεστὶν ἐπίγνωσις ἢ διὰ μακρᾶς καὶ ἀμφιλαφοῦς πείρας τῶν καθ' ἕκαστον εὐδοιμένη. Ταύτῃ γὰρ ἂν ἀμφοτέροις ὁ ἄνθρωπος ἐπαρκοίη, ἐξ ὧν θεία Βουλὴσει συνήρμωσται, τῇ τε τοῦ σώματος εὐχόσμῳ θεραπείᾳ καὶ τῇ τοῦ λόγου καὶ τῆς συναισθήσεως καθάρσει διὰ τῆς ἱερᾶς Ἀληθείας.

Οὕτω δὴ οὖν εὐδαιμονίας τ' ἀνθρώπειον εὐεπὶήβολον καθιστάμενον, οὗ δέ γε ἄκρου ἐφίεται, ἀπολειπόμενον αἰεὶ, αἰδιδὼν αὐθις αὐτὴν τὴν εὐδαιμονίαν ἀποφαίνει. Πόνων γὰρ χωρὶς καὶ ἔργων οὐδεμία οὐδ' ἐν μακάρων σκηναῖς, φάμεν, εὐδαιμονία ὑπάρχει ἀνθρώπῳ κεχαρισμένη, οὐδὲ τὸ παράπαν νοστή.

Τὸ δέ γε τῆς πείρας οὐ πάνυ ἀπλῶς παρὰ πᾶσιν ἀνθρώποις ἐπιφημίζεσθαι μοι δοκεῖ· ἐπεὶ εἰσιν ἄνθρωποι καὶ πολλοὶ γε καὶ πολλαχοῦ πείραν καὶ πρακτικὸν κόσμον τῇ ἑαυτῶν φωνῇ ὑποκοριζόμενοι, οὐ περ ἂν τις παντὶ φίλῳ ἀνδρὶ εὕξαιτο παντάπασί γε ἀπείρῳ καὶ ἀμαθεῖ διατελέσαι τὸν πάντα αἰῶνα. ἀλλὰ καὶ ἄλλως οὐ πάνυ μοι ἐμμελῶς τὰ τοιαῦτα λέγεται· καὶ γὰρ ἔνιοι πείραν καὶ πείραν μάλ' αὐθις λέγοντες, οὐθὲν ἄλλο εἰκάσει νοεῖν ἢ ὅσον μόριον ἐκ τῶν φυσικῶν ἐπιστημῶν ποριζόμενον, πρὸς τὰς παντοίας χρείας τὰς βιωτικὰς ὡς λυσιτελὲς δοκιμάζεται, τοῦτο καὶ μόνον τέλος ἀνθρώπου καὶ πρακτικὸν βίον ὑμνοῦντες. Ἀλλὰ γὰρ ἐξ αὐτῆς γε ταύτης τῆς ἀξιώσεως αὐτῶν ἀπειρότατοι ἀνθρώπων ἐλέγχονται, οἱ δὴ καὶ τοιαύτην τινὰ πείραν πενιχρὰν παρ' ἀνθρώποις χρησίμην ἢ δυνατὴν ὅλως ἡγοῦνται ἄνευ τῆς πείρας τῆς περὶ αὐτὸν τὸν ἄνθρωπον, ἥ γε

μάλιστα πάντων τῶν λοιπῶν ζῶων ὑπερίδρυται, οὐ πρὸς τὴν τοῦ σώματος ἄμεσον θεραπείαν τὰ πάνθ' ὁμοίως ἔλκων, ὥσπερ τὰ κτήνη, ἀλλὰ καὶ πρὸς τὸ ἐν ἡμῖν ἱερὸν καὶ ἅγιον, τὸν λόγον καὶ τὴν συναίσθησιν. φιλομαθὲς γὰρ τὸ ἀνθρώπειον φύσει, ἐπιστήμη γνησίᾳ αὐτοῦ γε ἕνεκεν τοῦ ἐπιστητοῦ πολλῶ μᾶλλον χαῖρον ἢ ταῖς διὰ τῶν αἰσθήσεων ἡδοναῖς. Φύσει δὲ ἐλεύθερον καὶ ἀρχικόν, οὔτε δοξοκοπίας ἕνεκεν οὔτε πλεονεξίας, ἀλλ' ἔρωτι τοῦ πᾶσι βελτίστου καὶ ἀρίστου, ὃν ἡ ἐπιστήμη τρέφει τε καὶ αὔξει. Διὸ ἐπιστήμονι, ὡς μόνῳ παρασκευαστικῶ τῶν κρατίστων, ἔχόντες οἱ ἄνθρωποι πειθόμενους ἑαυτοὺς παρέχουσιν, ἐπιστήμη οἷός ᾗ ἀληθῶς ἐλεύθεροι ὑπακούουσιν, ἀμαθία δὲ ἢ τύχη τὰ κυανοφόρα ἀνδράποδα. ἡγεμονικὸν γὰρ ἀνδρῶν σπουδαίων ἡ ἐπιστήμη καὶ ἀληθὲς πείρα ἀρχῆθεν ἐφάνη. ἡγεμονεύει δέ τις οὐ πρὸς βίαν, ὅπερ ἂν τῇ φύσει αὐτοῦ ὡς νόμος ἐνυπάρχη.

Οὕτω δὲ ἡ διὰ τῶν ἐπὶ μέρος ἐπιζητήσεις τῶν καθόλου τῷ ἀνθρώπῳ ἐντέτηκεν, ὥστε τὰ κράτιστα καὶ χρησιμώτατα εἰς τὰς τέχνας, τὴν οἰκονομίαν, τὴν κατὰ τε γῆν καὶ διὰ θαλάσσης τῶν ἐθνῶν πρὸς ἀλλήλ' ἐπιμιξίαν, εἰς τὴν πολιτείαν καὶ συνόλως εἰς τὸν πρακτικὸν λεγόμενον βίον ἐκ τῆς ἐπιζητήσεως τῶν καθόλου πεπόρισται· παντὸς γὰρ ἡ φύσις αὐτάρκης πρὸς τὴν εὐδαιμονίαν αὐτοῦ καὶ τούτῳ οὐχ ἥκιστα δέδεικται· φύσει γὰρ ὁ ἄνθρωπος τὸ καθόλου ἐπιζητῶν, τῶν κρατίστων ἑαυτῷ ἀγαθῶν ποριστικὸς ἐγένετο. Σμικρὸν γάρ τι μόνον ἐστι καὶ πέρα τοῦ ζωικοῦ καὶ λιτοῦ βίου μάλα μόγις γιγνόμενον τὸ ἐκ τῆς ἐπιδιώξεως αὐτῶν τῶν πρὸς τὸ ζῆν ἀναγκαίων εὑρεθέν, πρὸς τὰς τὸ ἀνθρώπειον κοσμούσας εὐρέσεις τὰς ἐκ τῆς ἐπιζητήσεως τῶν

καθόλου, αὐτῶν γε τῶν καθόλου ἔνεκεν, προσελθούσας. ἀμαθὴς δ' ἄνθρωπος τελείως τούναντίον ἰσχυρίζαιτ' ἂν· πᾶς δὲ καὶ αὐτῶν τῶν πρακτικωτάτων γ' ἐπιστημῶν τινος εἰδήμων ὢν, ἀγανακτήσειεν ἂν οὐδὲν ἥσσον οὕτως ἐκφραυλιζομένην τὴν ἑαυτοῦ ἐπιστήμην ἀκούων, ὥς αὐτοῦ γε τούτου, βιωτικῆς τινος χρείας ἔνεκεν καὶ πρὸς τὰ ἄλφιστα ὑπάρχει, μηδὲν ἄλλο ἢ τὸ εἰς τὸν ἐκτὸς βίον ὀνήσιμον ἐπιζητοῦσα, ὁπότε οὐδὲ τὴν πρώτην ἀρχὴν καὶ τῶν βιωτικωτάτων μαθήσεων φιλῇ χρεία ἀποδοίη ἂν πᾶς ὁ τιμῶν τὰνθρώπειον καὶ τῶν λοιπῶν ζώων αὐτὸ διαστέλλων· οὐδὲ γὰρ γεωπονίας ἢ ἰατρικῆς ἢ οὐρανογνωσίας ἢ ἀριθμητικῆς ἢ γεωμετρίας ἢ πάσης ἄλλης παραπλησίας μαθήσεως, εἰς συντήρησιν καὶ ἀναγκαίαν τοῦ βίου διακόσμησιν ἐς τὰ μάλιστα λυσιτελοῦς οὔσης, τὴν πρώτην ἀρχὴν καὶ ἀφορμὴν ἐλλόγως ἂν εἰς ἐπιζήτησιν ἀποδοίημεν τοῦ καθ' ἡμέραν χρειώδους. Εὐρεῖα γάρ που ἡ γῆ καὶ τὸ πάλαι ἥκιστα ὥκισμένη ὑπῆρχεν, ἔθνη τε ἀναρίθμητα ἔτι καὶ νῦν διὰ πολλῶν χιλιετηρίδων ἀπὸ θηρευτικῆς ἢ ἀλυσίας ἢ ποιμενικῆς τὰ πρὸς τὸν βίον ἑαυτοῖς πορίζοντα, τὴν δ' ὑγίειαν φαρμακείᾳ τινὶ ἀλόγῳ θεραπεύοντα, ἀλλ' οὐδὲν ἥσσον αὐτάρκως τὸ ζῆν σύροντα. Ὅπερ οὖν λέγω, οὐδὲ ἐκείνων τῶν βιωτικωτάτων μαθησεων ἀνάγκη σωματικῇ, ἀμεσον σωτηρίαν καὶ συντήρησιν τοῦ ζῆν ἐπιζητοῦσα, εἰς εὕρεσιν τὸν ἄνθρωπον ἐκίνησεν, ἀλλ' ἔμφυτος αὐτῷ ὁρμὴ μάλα γενναία, δι' ἧς περ τὰ ὄντα πεφύκαμεν ἐπὶ τε ἄλληλα καὶ ἐφ' ἡμᾶς αὐτοὺς ἀναφέρειν οὐχ ἀπλῶς τῶν ἀλφίτων ἔνεκεν, ὥς περ τὰ ἄναυδα ζῶα, ἀλλὰ τοῦ ὅσον οἶόν τε αὐτά τε καὶ ἡμᾶς αὐτοὺς ἐπιγινώσκειν, παρήγαγεν ἐμμέσως πῶς, φαμεν, τὰς

εἰς ἀνθρωπικώτερον βίον χρησίμους μαθήσεις ἄλλως οὔσας (α).

Τί δ' ἂν ἔχοι τις εἰπεῖν τεχνῶν τε καὶ ἔξων πέρι, ὅσαι καὶ νῦν δὴ ἐμφανῶς πρὸς ψυχαγωγίαν καὶ εὐφροσύνην καὶ κοσμιότητα ἀνθρωπικὴν χρήσιμοι ὁμολογοῦνται, πρὸς αὐτὰ δὲ τάλφιτα οὐδεμίαν φανεράν ὠφέλειαν ἔχουσαι; Περὶ δὲ τῶν σεμνοτέρων ἐπιστημῶν καὶ τῆς πασῶν ἀνθρωπικωτάτης τε καὶ ἱερωτάτης φιλοσοφίας ἀπαξιῶσειεν ἂν, νῆ τὴν σεπτὴν Ἀλήθειαν, πᾶς τις ἑαυτὸν σεβόμενος λόγους ὑποτεῖναι σπουδαίους πρὸς ἀνθρώπους οὕτω σκαιοῦς, οἳ δὴ πάσης πραγματείας τὴν ἀξίαν καὶ χρησιμότητα κρίνουσι, πρὸς τὰς ἀμέσως ζωϊκὰς ἀνάγκας ἔλκοντες καὶ οὕτω τὸν ἀνθρώπον ἄκοντες, ἐμοὶ δοκεῖν, ἀμαθία τινὶ καὶ ἀμελείᾳ οἰκτρᾷ, εἰς νηπιότητα καὶ ἀγριότητα καταβαλεῖν προθυμοῦνται, ἧς πρὸ χιλιετηρίδων πόνοις πολλοῖς τε καὶ καλοῖς ἐνδόξως ἀπήλλαχται.

Ἀλλὰ τοῦ χάριν ἔνεκα τοιούτους λόγους καὶ πρὸς ποίους τινὰς τείνεις, φαῖεν ἂν τινες ἅμα τάνδον ἀγωνιῶντες; Τίς σοι τὰς ἐπιστήμας οὕτως ἐκφαυλίζει ἢ τίς τὰ πάντα πρὸς τάλφιτα οὕτω κατέλκει; — Οὐδεὶς ἄλλος ἀνθρώπων ἢ ὑμεῖς, ὧ ἄνδρες ἄριστοι ὑμνούμε-

(α) Ὡς γὰρ τάχις α ἄνθρωπος, φωνὴν ἀρθρώσας, ὄνομά τινι τῶν ὄντων ἔθετο, καὶ εὐθέως ἐδήλωσεν, ὅσον τῶν λοιπῶν ζώων ὑπερέχει τῷ μὴ ἀπλῶς πρὸς τὰς ἑαυτοῦ χρεῖας τὰς ζωϊκὰς τὰ ὄντα προσέλκεσθαι, ὥς περ ἐκεῖνα τὰ ἄγραυδα, ἀλλὰ καὶ πρὸς τὸν ἐνόντ' αὐτῷ νοῦν, ἵν' ἀπλῶς αὐτὰ νοῇ, ὡς ἄνθρωπος ὢν.

νοι, οἵτινες δόξαν ζοφώδη ἀναπυργώσαντες, ὡς ἀπὸ Κρο-
 νίου περγάμου τοιάδε τινὰ βέλη ἐπ' ἀδείας πολλῆς πρὸς
 τοὺς τὰ ἑαυτῶν πράσσοντας κατατοξεύετε. Τί γὰρ ἡμῖν
 φατε, τοῖς Ἑλλησι καὶ τῇ φιλοσοφίᾳ, περὶ ἣν Γερμα-
 νοὶ σκοτεινοὶ σκοτεινῶς τὸν βίον πάντα καὶ τηνάλλως
 κατατρίβουσιν; τὰ χρήσιμα, τὰ χρήσιμα ἐκ
 παντὸς τρόπου μεταδιωκτέον. Τί δ' αὖ ἡμῖν καὶ τῇ θεο-
 λογίᾳ, ὡς ἐπιστήμῃ, ἥ περ οἱ Γερμανοὶ μάλιστα χαίρου-
 σιν; οἰκτρὸν γὰρ παράδειγμα τοιαύτης τινὸς λεσχηνείας
 ἀπεραντολόγου οἱ Βυζαντινοὶ ἡμῖν ἐν τῇ ἱστορίᾳ νεκροὶ
 πρόκεινται. ἥ τίς ἂν εἰς τέλος ὑπομείνειεν ἀκούσας τὰς
 ἀλλοκότους φωνὰς τῶν περὶ τὰς γλώσσας σπουδαζόν-
 των, οἳ δὴ τὰ πάντα βούλονται ἐξ ἐκείνης τῆς Σανσκρι-
 τικῆς βίᾳ παράγειν, τοῦτ' ἔργον ἔχοντες, τὸ παράδοξα
 λαλεῖν; τὰ χρήσιμα, τὰ χρήσιμα ἡμῖν μετα-
 διωκτέον. Καὶ τουτὶ τὸ ῥῆμα τὸ χάριεν οὐδὲν παύονται
 ἐπάδοντες, ὅσάκις ἂν ἀκούσωσί τινα εἰλικρινῶς τὸ τῆς
 διανοίας κράτος θαυμάζοντα, τοὺς πόνους τοὺς γεν-
 ναιοτάτους, τὰς παντοειδεῖς γνώσεις καὶ τὸ ἀρτιλαμ-
 πὲς φῶς, δι' ὧν ἄνδρες ἐνδοξότατοι πάσας τὰς πρόσθεν
 μαθήσεις ὀργανικῶς νεοχμοῦντες, τρόπον τινὰ ζωθαλ-
 ποῦσι, τὴν ἱστορίαν τῆς μιᾶς, μεγάλης, χριστιανικῆς
 ἀνθρωπότητος τελειοῦσιν, ὅσοι τὰ περὶ τοὺς Αἰγυ-
 πτίους καὶ Αἰθίοπας, τὰ περὶ τοὺς Ἀσσυρίους, Χαλ-
 δαίους, Ἀραμαίους, Ἰσραηλίτας, Ἀραβας, Φοίνικας, τὰ
 περὶ τοὺς Ἀρίους, Πέρσας, Ἰνδοὺς, τὰ περὶ τοὺς Σί-
 νας, Τυβεταίους καὶ λοιποὺς ἀτρύτῳ ἐπιμελείᾳ ἀνι-
 χνεύοντες, εἰς φῶς ὁσημέραι προάγουσι καὶ τὰ ἔτι καὶ
 νῦν ἡμιπαῖδευτα ἢ ὅλως ὠμὸν καὶ ἄγριον βίον διάγοντα
 ἔθνη κατὰ πάσας τὰς τῆς ὑδρογείου ζώνας σὺν ἀρρή-

τοῖς κινδύνοις καὶ τχλαιπωρίαις πλανώμενοι ἱστοροῦσιν· εἴ τις τοὺς περὶ τὰ τοιαῦτα σπουδάζοντας ἄνδρας ἐγκωμιάζει καὶ τὰς πραγματείας αὐτῶν τὰς καλλίστας, τὴν συγκριτικὴν λεγομένην φιλολογίαν, ἐθνογραφίαν, μυθολογίαν, παλαιογραφίαν, τὴν ἱστορίαν τῶν πάλαι καὶ νῦν θρησκευμάτων καὶ φιλοσοφημάτων, τὴν ἱστορίαν τῶν καλῶν τεχνῶν ἐν γένει καὶ τῶν ἐπιστημῶν καὶ συνόλως τὰς μαθήσεις, ἐξ ὧν πείρα τῆς ἀνθρωπότητος ἀμφιλαφῆς καὶ ὑγιᾶς φιλοσοφία ἐκβλαστάνει, ἀκούει αὖθις τοὺς κομψοὺς ἐκείνους ἄνδρας πρὸς ἓν ἕκαστον τῶν λεχθέντων τὸ γενναῖον ῥημάτιον ἐπάγοντας τὰ χρήσιμα, τὰ χρήσιμα ἡμῖν τοῖς πρακτικωτάτοις Ἑλλήσι μεταδιωκτέον. Τί γὰρ ἡμῖν καὶ ἐκείνοις τοῖς βαρβάροις, τοῖς δουλοπρεπέσιν Ἀσιάταις καὶ τοῖς λοιποῖς; τὰ πάτρια ἡμῖν μελετητέον, ἀλλὰ τὰ πάτρια δὴλον ὅτι οὐχ ὡς οἱ φύσει σκοτεινοὶ Γερμανοὶ λαβόντες, διὰ λόγων καὶ διὰ λόγων αὐτὰ περιελκύσαντες, δεινὰ, ἄληπτ', ἀπέραντα αὐτὰ κατέστησαν· ἐπεὶ πολλῷ λυσιτελέστερόν ἐστι τὴν ἑλληνικὴν μυθολογίαν, φέρ' εἰπεῖν, ἀπὸ γλώσσης μαρθάνειν, οἷαν περ αὐτὴν ὁ ἀγαθὸς Ἀπολλόδωρος ἡμῖν ἀφηγεῖται ἢ οἷαν περ οἱ Γερμανοὶ πραγματεῖαν σκοτεινὴν, ἀμπαν ἄληπτον, κατ' οὐδὲν χρησίμην εἰς τὸν βίον αὐτὴν κατέστησαν.

Ἴτε, ὦ ἄνδρες, τουτωνὶ τῶν λόγων τοὺς λόγους ἡμῖν ἀπλούστερον ἄδετε καὶ εἰλικρινέστερον.— Τίς γὰρ, φαίητ' ἂν, χαριτίαν μυθολογικὴν κατὰ τὴν τῶν Γερμανῶν ἐπάρατον ἐρμηνείαν ἔχοι ἂν ἀφηγεῖσθαι τοῖς κύκλῳ ἡμῶν διὰ φιληκοῖαν, εὐμουσον φιληδονίαν κεχηνόσιν Ἑλλήσιν, ἵνα καὶ κλέος τι πολυμαθείας, σοφίας ἀμάραντον παρ' αὐτοῖς ἄροιτο στέφανον; μίασμα γὰρ φιλο-

σοφίας ἐπάρατον οἱ Γερμανοὶ οὐδ' εἰς αὐτὴν τὴν μυθολογίαν ὥκνησαν εἰσαγαγεῖν, ὅλως ἄχρηστον αὐτὴν εἰς τὸν βίον ἡμῖν ποιήσαντες. Ἴδου Ζέφυρος διὰ θαλλῶν μυρσίνης, διὰ δάφνης, ροδωνιάς, μυρίκης ἀνεμώνας τῇ Χλωρίδι ψιθυρίζων, φιλίως πάνυ τὴν ἄβραν τοῦ σοφοῦ μνήμην ὑποθήγων· ὑπὸ δὲ σέλας Σελήνης, πρὸς Ἐνδυμίωνα ἰούσης, πηγαῖον νᾶμα διὰ ψηφίδων κελαρύζον, ἀργυρέοις ποσὶ Νυμφῶν ἡδυμελῶς πλησσόμενον· ἐγγὺς δὲ που ἐν ἀνθεμῶδει λόχμῃ ἀηδῶν τεκνολέτειρα τὸν πολύδακρυον Ἴτυν διεροῖς μέλεσιν ἐλελιζομένη, ἐκείνη ἡ Πρόκνη, ἡ βασιλόπαις, ἡ χαρίεσσα, τοῦ ἔαρος ἄγγελος αὐπνος, ἡ ταῖς Μούσαις σύμφωνος, ἡ ἀδελφὴ τῆς Φιλομήλας τιοτίγξ, τὸν κορυθαίολον Ἐποπα πτήσσουσα, ὁ δὲ «ποῦ ποῦ ποῦ ἄρα εἰσὶν» ὁ Ἐποψ ἐρωτᾷ· ροιάν τε ὄμμασιν Ἀργου φλογωπὸν πάντοσ' ὀρῶσαν τέθηπεν ὁ σοφὸς καὶ πορφυρέας μήκωνας, ναρκίσσους τε ὑπωχρον λευκάζοντας καὶ χλοανθῇ κύματα Δήμητρος, σμάραγδον χρυσαῖς Ἀρτέμιδος ἐλιξιν ἀπαυγάζοντα· ταῦτα μὲν οὖν τὰ ἐπὶ γῆς, εἰ βούλει· Ὑπὲρ δὲ κεφαλῆς ἄνω, γλαυκοῦ οὐρανοῦ χόρτος σαπφείρινος ἔσπαρται· καὶ ἡ δύστηνος Ἀρκτος, ἡ Καλλιστῶ διὰ τὴν Τηθύος φιλίαν πρὸς τὴν ζηλότυπον Ἦραν λοετρῶν Ὠκεανοῖο ἄμμορος μένουσα, δειμαλέφ βλέμματι τὸν γοργὸν θηρευτὴν κύκλω, κύκλω ἔτι πτήσσουσα· ὁ βοώτης, ὁ ἀρκτοῦρος χρυσογλαύκους σκοπίας ἐγγὺς ἔχων· ὄβριμον δὲ σθένος Ὠρίωνος αὐτοῦ, ξίφεος ἱφι πεποithώς, τὰς πλειάδας, τὰς Ἰάδας εἰς τὸν Ὠκεανὸν ἤδη κατεπόντωσε καὶ ὁ Σείριος μαρμαρυγαῖς πρὸς τὴν ὥραν ἡπίας τὴν θήραν ὀπισθεν κατιλλώπτων, βατὰ βαύζων. — Ἡ κεφαλὴ τοῦ σοφοῦ ἀναφλέγεται, αἱ ἐν αὐτῇ γνώσεις θεσπεσίως σμηνουργοῦνται, οἱ περιχαί-

νοντες ὅλοι οὕς γίγνονται, ὁ δὲ θυμὸς ἔνδον λόγους δρ-
μαίνει, ἀλλ' ἡ πρῶτη κωτίλη γλῶσσα ὑποψία νῦν δέδε-
ται, ἀναυδος κατέχεται. Τίς γὰρ οἶδε; χαρίεις λόγος
ἄλλον λόγον ἐπάγεται ἥσσον χαρίεντα, ἥσσον ἡδὺν,
οὗτος δ' αὖ ἄλλον γριζώδη στρυφνόν, ἄληπτον πικρὸν,
τοῦτ' αὐτὸ Γερμανικόν· « ὑπὸ παντὶ λίθῳ σκορπίον, ὦ
ταῖρε, φυλάσσεο », παραινεῖ ἡ καλὴ Πράξιλλα ἡ Σικυω-
νία ποιήτρια.

Οὐκ ἔλασσον δὲ τραγικῶς ποτνιώνται οἱ ἄνδρες καὶ
περὶ τῶν Ἑλλήνων φιλοσόφων, αὐτῆς δὴ ταύτης τῆς
παρ' Ἑλλησι τανῦν λεγομένης φιλοσοφίας· πρότερον
γὰρ, φαῖεν ἂν, εἰς διαγωγὴν τοῦ φιλοσόφου βίου ἐπιει-
κῶς ἦν ἐπαρκῶν ὁ ἐράσμιος Διογένης ὁ Λαέρτιος, εἰ δὲ
πλείονος σοφίας χρειῶ ἐγίγνετο, προσεφειλκύνετο καὶ ὁ
Στοβαῖος καὶ ἐξῆν ἡμῖν ἐπ' ἀδείας πολλῆς λέγειν ὅ,τι
χρήσιμον εἰς τὸν πρακτικὸν βίον Θαλῆς ὁ Μιλήσιος ἐ-
φθέγγετο καὶ ἡ λοιπὴ τῶν ἐπτὰ ἢ ἐπτακαίδεκα σοφῶν
χορεία· ὅπως ὁ τῆς καλῆς Ἑλένης τρίπους ὁ Ἥφαι-
στότευκνος ἀλιευθεὶς, ἀπὸ χειρὸς εἰς χεῖρ' ἐξεκυλίσθη
τῶν σοφῶν, κύκλῳ τε παρθενικῶς ἐν μετριοφροσύνῃ πε-
ριχορεύσας εἰς τὸν Δαφνοφιλῆ ἢ φιλόδαφνον Ἀπόλλω-
να ὑπὸ Σόλωνος ἀνήρτητο. Ἄλλος δὲ λόγος Ἀριστά-
δημόν φησι τὸν Σπαρτιάτην τρίποδος, Ἀργείων ἄθλου,
ἐπὶ σοφία τυχεῖν, ὅς ἄλλα τε κεδνὰ διδάγματ' ἐφθέγγετο
ἐν δ' αὐτοῖς καὶ τόδε· « χρήματα, χρήματ' ἀνὴρ, πενι-
χρὸς δ' οὐδεὶς πέλετ' ἐσλός ». Πρὸς δὲ τούτοις ἀφηγού-
μεθα τοῖς νέοις ὅ,τι Σωκράτης περὶ Ξανθίππης, ὡς χη-
νὸς δεινὰ βοῶντος, εἶρηκε καὶ ὡς ἀπὸ ἀνεφέλου ὄμβρον
λευγαλέον αὐτῷ ἐποίησεν· ὅ,τι δὲ Πλάτων Διογένους
πέρι εἶπε, Διογένης δὲ πρὸς Πλάτωνα, Πλάτων δ' αὖ-

οις περὶ Ἀριστοτέλους, Ἀριστοτέλης δὲ πρὸς Διογένη, τὴν ἰσχάδα λαβὼν καὶ τὸ λόγιον αὐτοῦ ἀπηνῶς καταπιών. Χαρίεις δέ τις καὶ κομψὸς ἐν συμποσίῳ πρὸς Ἀντισθένη « ἄσον », « σὺ δέ μοι αὖλησον » ὁ μυρίπνους Ἀντισθένης πρὸς ἐκεῖνον, πρὸς δὲ τοὺς λοιποὺς ἐκεῖνο τὸ εἰωθὸς « μανεῖν μᾶλλον ἢ ἡσθεῖν ». ὡς δ' Ἀρίστιππος ἐς Κόρινθόν ποτε τὸν πλοῦν ποιούμενος, πρὸς αἰφνίδιον χειμῶνα τὸ τοῦ προσώπου ἄνθος διέφθειρε, πρὸς δὲ τινας ἀταράχως ἰδιώτας ἔχοντας δειλίαν αὐτῷ, φιλοσόφῳ γε ὄντι ἀνάρμοστον, ὀνειδίσαντας, « οὐ γὰρ περὶ ὁμοίας, ἔφη, ψυχῆς ἀγωνιῶμεν ἑκάτεροι ». Ὡς δ' αὖ Ζήνων ὁ Ἐλεάτης τῷ ὀτίῳ τοῦ τυράννου Κυναιγειρικῶς ἐνέφυ ἢ ὡς κύων μολοσσὸς τὸν μυκτῆρα τοῦ κακοδαίμονος ἀπέδακε, τέλος δὲ τὴν ἑαυτοῦ φιλόσοφον γλῶσσαν περιτραγῶν, ἐς πρόσωπον τῷ τλήμονι τυράννῳ προσέπτυσεν. Ὅτι δ' Ἀνάξαρχος ἐν ὄλμῳ σιδηροῖς ὑπέροις θεραπευόμενος, ἔλεξεν. Ὡς δὲ Χρύσιππος ἐπὶ γενναίου ὄνου συκοφαγία καὶ μελλούσῃ οἰνοποσία ἐπικαγχάζων παρετάθη, ὑπὸ τοῦ γραιδίου, ὡς εἰκὸς, βασταζόμενος· μυρίαί, μυρίαί χαριτῖαι ὡς ὄγχνη ἐπὶ ὄγχνη ἐβλάττανον ἐν κεφαλῇ ἡμῖν τοῖς σοφοῖς καὶ τοῖς συνοῦσιν ἐξῆν ἀκούειν ἀφθόνως μὲν, ἀμίσθως δ' οὐ.

Νῦν δὲ πῶς δοκεῖς ἔχειν τὸ πρᾶγμα; μάλα μόγις πρὸς ταῦθ' οἱ Γερμανοὶ ἐπινεύουσι μειδιῶντες, ἄλλα δὲ περὶ τῶν φιλοσόφων λέγουσιν ἡμῖν τῇ ἀληθείᾳ παντάπασιν ἄγνωστα, ἀνήκουστα, ὅλως ἄληπτα· ἐπιστήμην γὰρ ἐξ αὐτῶν δημιουργοῦσιν, ὀλοκλήρους τόμους ἐπίστανται συγγράφειν, ὧν οὐδεμία σελὶς ἡμῖν προσιτὴ ὑπάρχει. Οἷα, ὡς ἀληθῶς, θρασύνονται οἱ ἄνδρες καὶ περὶ Πλάτωνος διαμυθολογεῖν, οἷας δ' ὑψηλοκρήμους,

ὀλιγοθηράς θεωρίας ὅλως ἡμῖν ἀπορρήτους ἀναπυργοῦσι, καὶ ταύτας τῷ Πλάτῳ ἀδεῶς ἀναγράφουσιν, ὁπότε ἡμῖν τοῖς Πλάτωνος διαλόγοις ἐγγεγηρακόσι, τὰ χρήσιμα, τὰ λεκτικά, τὰ γραμματικά παραδείγματ' ἀπανθίζομενοις, οὐθ' ὕπαρ οὐδ' ὄναρ ἐκείνα τὰ ἀερολαμπῇ φαντάσματ' ἐφάνη. Οἷα δὲ καὶ ἐκ τοῦ συμποσίου τοῦ Πλάτωνος οἱ Γερμανοὶ πορίζονται, ἄρρητα, διανοίας νοσοῦσης κυήματα, εἰ καὶ φανότερον ἡλίου ὑπάρχει ὅτι τὸ συμπόσιον γέγραπται τῷ Πλάτῳ πρὸς τέρψιν καὶ θυμηδίαν, ὅπως καὶ τῷ Λουκιανῷ ἄλλαι τε διατριβαὶ καὶ διάλογοι, ὅπως τὰ διηγήματα τοῦ Βοκκάκιου, ὅπως παρ' Ἀραψιν . . . ἀλλὰ μὴ βάρβαρα γλῶσσα φθέγγου· ἱκανῶς γὰρ ἐμιάνθης Βοκκάκιον εἰποῦσα. Οἱ δ' οὖν Γερμανοὶ ἐξ ἐκείνων τῶν χαριεντισμῶν τῶν ἐν τῷ συμποσίῳ θεωρίας περὶ καλοῦ, οὐκ οἶδ' ὅπως, θαυμασίας, ὥς αὐτοὶ φασιν, πορίζονται καὶ τὸ πόνημα ὥς δαιμονιώτατον καλλιτέχνημα ἀντικρυς ἐγκωμιάζουσιν, ὁπότε τῆς ὁμαλῆς χάριτος, τῆς Ἀττικῆς μελίσσης, τοῦ Ξενοφώντος σταδίῳ ὅλῳ ἀπολείπεται. Ἐνί γε λόγῳ πάντας τοὺς φιλοσόφους ἀπὸ τῶν χειρῶν καὶ τῆς ἡμετέρας γλώσσης φθάσαντες οἱ Γερμανοὶ ἀφείλοντο.

Τί δαί; καταλελοιπᾶσιν ἡμῖν δοκεῖς τοὺς ἄλλους συγγραφεῖς νέμεσθαι ὡς προτοῦ, τὸν Ἱπποκράτη, φέρ' εἰπεῖν, καὶ τοὺς λοιποὺς ἰατροὺς; ἥκιστα γέ· μὴ γὰρ ἱατροὶ ἡμεῖς ἐσμεν ἵνα ἱατρικῶς τοὺς ἰατροὺς νοήσωμεν; ἢ φυσικοὶ ἵνα φυσικῶς τοὺς φυσικοὺς, ἢ μαθηματικοὶ ἵνα μαθηματικῶς τοὺς μαθηματικοὺς ἢ τακτικοὶ ἵνα τακτικῶς τοὺς τακτικοὺς ἢ μηχανικοὶ ἵνα μηχανικῶς τοὺς μηχανικοὺς ἢ μουσικοὶ μουσικῶς τοὺς μουσικοὺς ἢ ἀστρονόμοι τοὺς ἀστρονόμους ἀστρονομικῶς; — Ἀρχύ-

τας μὲν οὖν ὁ Ταραντῖνος πέλειαν αὐτομάτως πετομέ-
 νην ἐμηχανήσατο ἢ πλαταγὴν εἰς παιδιὰν παιδίοις τῶν
 οἰκογενῶν. Οὐχ ἡδὺ, οὐ κομψόν, οὐχ ἱκανὸν τοσοῦτον;—
 Ἀρχιμήδης δὲ ὁ Συρακούσιος, ἐκεῖνος ὁ γεωμετρικὸς
 Βριάρεως, « ὥς ὑπὲρ οἰκείας δὴ τινος καὶ συνοίκου θελ-
 γόμενος αἰεὶ Σειρήνος », σίτου τε καὶ τῆς ἄλλης τῆς περὶ
 τὸ σῶμα θεραπείας ἐλέλητο. Τῶν δ' οἰκετῶν βία πολλάκις
 αὐτὸν ἀπὸ τῆς σανίδος καὶ τῶν διαγραμμάτων ἀποσπών-
 των καὶ ἀλειφόντων, αὐτὸς τῷ δακτύλῳ ἢ τῇ στλεγγίδι
 σχήματα τῶν γεωμετρικῶν ἐπὶ τῆς κοιλίας ἀηλημιμένης
 ἔγραφε. Καὶ ἀπὸ τῆς πυέλου ποτὲ ὥς ἔκ τινος κατοχῆς
 ἢ ἐπιπνοίας αἴφνης ἀναπηδήσας, εὔρον, εὔρον, ἐφώνησε·
 τί δ' εὔρε; κλεπτοσύνην χρυσοχόου καὶ νόμους ἅμα ὑ-
 δροστατικούς. Πρὸς δὲ, τὴν πολυθρύλλητον ἑλικά ἦτοι
 τὸν κοχλίαν εὔρε τὸν ὑδραυλικόν, ὅτε ἐν Αἰγύπτῳ διέ-
 τριβε. σφαῖράν τε, κάλλιστον ἔργον, ἐμηχανήσατο οὐ-
 ρανίαν, ἐν ᾗ τοὺς χοροὺς ἐπεδείκνυε τῶν ἀστέρων, ὥς
 ἐν οὐρανῷ ἀλήκτως χορεύουσι πρὸς ἁρμονίαν πολύχορ-
 δον τῶν Πυθαγορείων. Πολὺ δ' ἐκ πάντων ἐξαίσιον ἔρ-
 γον ἐποίησε τόδε· ὀλκάδα γὰρ τριάρμενον, πεντεμυριο-
 μέδιμνον τῇ τρισπάστῳ μηχανῇ χειρὶ λαίᾳ καὶ μόνη ἀπὸ
 τῶν νεωσοίκων καθεῖλκυσε καὶ πρὸς Ἰέρωνα τὸν βασιλέα,
 ἑαυτοῦ δὲ ἀγχιστέα, πρὸς τοῦργον ἐκπλαγέντα « πᾶ
 βῶ, ἐμεγαληγόρησε, καὶ χαριστίωνι τὰν γᾶν κινήσω
 πᾶσαν; » τὰς τε ναῦς τὰς τῶν Ῥωμαίων μηχανήμασι
 δαυμονίοις ἀπὸ τοῦ τείχους ἐκυάθιζε καὶ ξυνεκύκα καὶ
 ἀνδρῶν ἐρήμους ἐξέβαλλε. μίαν δὲ μάλιστ' αὐτῶν με-
 τέωρον ἀνεσπάσατο, ὥσπερ δεξιὸς ἀσπαλιευτῆς χρύσο-
 φρυγὸν ἀσπαίρουσαν· τοὺς μυθικοὺς ἐκατόγχειρας ὑπερῆ-
 ρεν ὁ Ἀρχιμήδης· εἰ δὲ βούλει, τὰς ναῦς τοῦ τείχους

αἰσχροῦς ἀποστάσας, μετάλλου κατόπτροις πόρρωθεν τέλος ἐνέπρησε. Ταῦτα τὰ χρήσιμα, τὰ ἐς τὸν βίον χρήσιμα πρὸς Ἑλλήνων παῖδας ἡμῖν λόγῳ ἐπαινετέον. — Ἰσμεν δ' ἡμεῖς ὅτι καὶ Φιλόλαος ὁ Πυθαγορικὸς ὑελοσιδῆ δισκον τὸν ἥλιον ἔφη εἶναι, τὸ φῶς καὶ τὸ θάλλπος ἡμῖν χρυσανταυγάζοντα, ὅπερ αὐτὸς δέχεται ἀπὸ τῆς ἐστίας τοῦ παντός· οὐ σοφόν; — Ἀρίσταρχον δὲ τὸν Σάμιον ἀσεβείας ἐγράφατο οἶσθ' ὅστις καὶ δι' ὅ,τι; ὁ εὐσεβέστερος τοῦ Χρυσοστόμου Κλεάνθης, ὅτι τὴν γῆν ἔφη χορεύειν ὁ Ἀρίσταρχος κύκλῳ τοῦ μένοντος ἡλίου. — Ἐρατοσθένης πρῶτος, ὃν ἱστορία ἴσμεν, μεγάλην γεωδαιτικήν καταμέτρησιν ἐποιήσατο, τὸ διάστημα καταμετρήσας τὸ μεταξὺ Συένης τε καὶ Ἀλεξανδρείας· πέντε τε καὶ ἑβδομήκοντα καὶ ἑκατὸν ἀστέρας ἐν χρυσογλαύκῳ οὐρανῷ ἡρίθμησεν, ἀλλ' ἐπὶ γήραος οὐδ' οὐ τυφλωθεὶς, ἀπεκατέρτησεν. — Ἰππαρχος, ὁ περιώνυμος Ἰππαρχος, ὁ παρ' ἑξ̄ λεπτὰ ἐπ' ἀκριβὲς τὸ μῆκος τοῦ ἐνιαυτοῦ ὀρίσάμενος. — Ταῦτ' οὐκ ἐξαρκεῖ; καὶ μὴν ἐξήρκει πρότερον καὶ ἦν ἀγαπητά· οὐ γὰρ ἐν τῷ πολλῷ τὸ εὖ, ἀλλ' ἐν τῷ εὖ τὸ πολὺ. Νῦν δὲ σχινδαλάμους λόγων ἀκούεις ἐς τὸν βίον διὰ σκοτεινότητα ὅλως ἀχρήστους. Ὑπεξείλοντο ἡμῖν οἱ ἐπάρατοι Γερμανοὶ, ὑπεξείλοντο καὶ ταῦτα τὰ κομψά. Πόθεν δ' ἄλλοθεν κομισαίμεθ' ἂν ἡμεῖς γε ὄνομα σοφοῦ πρὸς τὸν βίον σφόδρα χρήσιμον; —

Οἱμοι! ὡς θαυμαστῶς ὁ μελίγηρυς, ὁ χρυσοῦς Ἡρόδοτος ἀφηγεῖται ἡμῖν τὰ περὶ Κανδαύλην τὸν Μυρσίλον, οἷαν ἡ φονιανθὴς τοῦ Κανδαύλου γυνὴ αἵρεσιν δίδωσι τῷ Γύγῃ· τῷ Γύγῃ, ἐξ οὗ ὁ Γυγάδας ὁ χρυσὸς παρὰ τοῖς καλογήροις τῶν Δελφῶν ἀμέλει, καλόγηροι γὰρ ἦσαν καὶ πρὸ τοῦ Ἰπποκράτους, ὀλίγῳ ὕστερον τῆς ἐν οὐρα-

νῶ ἐνθρονίσεως τοῦ εὐρετοῦ τῆς ἱατρικῆς Ἀσκληπιοῦ, τῷ τρίτῳ καὶ δεκάτῳ αἰῶνι π. Χ. ἀκμάσαντος, χρυσῷ δὲ τὴν σοφίαν καὶ τότε ἤδη δεδεμένου, ὁ Πατριάρχης φησὶν ἐν τῷ περὶ ἀέρων, αὐτὸν τὸν Πίνδαρον ἅμα ἐπιμαρτυρόμενος· ἔα. οἷας δ' ἄρκυς λόγων ἀφύκτους ὁ πατὴρ ἴσῃσι τῆς ἱστορίας περὶ τὸν Γύγην, προκατοπτρισθέντα ἐν τῷ κάλλει τῆς μελλούσης γυναικός· οὐ παραπλήσια αὐται αἱ ἀνάγκαι τῇ ἐν τῷ ἄνθρωπῳ τοῦ Κύκλωπος ἀμυχανία, ἣ περιέπεσεν ὁ τλήμων Ὀδυσσεὺς καὶ οἱ ἑταῖροι αὐτοῦ; ὡς δὲ βουκολικῶς ἀφηγεῖται τὰ περὶ τὴν χρυσανθῇ ἔκθεσιν τοῦ Κύρου εἰς τὸ ἐρημότατον καὶ θηριωδέστατον τῶν Μηδικῶν ὁρέων· ὡς τραγικῶς τὰ περὶ τὸν Ἀρπαγον δραματίζει, ὡς δ' ἀφελῶς τὰ περὶ τὴν Κυνῶ ἥτοι τὴν Σπακῶ διέξεισι· τὴν γὰρ κύνα καλέουσι σπάκα Μηδοί, οἷσθ' ὅτι; Ταῦτα πρὸς τὸν λόγον τὸν ὀρθὸν οὐδ' ὀτιοῦν ἀντιβαίνοντα, ἀληθῆ τὰ πάντ' ἐσὶν, ὡς ὁ πατὴρ τῆς ἱστορίας διηγεῖται. — Τῶν ὑπαρχόντων παρὰ τοῖς Ἀσιάταις μύθων, — ἄκου' ἄκουε γερμανικὴν εὐήθειαν, — τῶν μύθων τῶν παρὰ Μήδοις τε καὶ Πέρσαις πολλαχῶς θρυλλουμένων γενέσεώς τε πέρι καὶ τύχης τῆς Κύρου ὁ μελισταγῆς Ἡρόδοτος προσέλειτο τὰ ἐπιτηδειότατα καὶ προσφυέστατα εἰς ἐπικὴν ἀφήγησιν αὐτῷ εἶναι δόξαντα. — Ἀκουε οἷα οἱ πρὸς χάριτας ἀμβλείς ἄνδρες μύθους ἡμῖν ὑποκορίζονται, ὅπου τοῖς ὀφθαλμοῖς ὄραν δοκεῖς τὰ Γύγου, τοῖς δ' ὠσὶν ἀκούειν τὰ Κύρου, τὰ Κροίσου, τὰ Σόλωνος αὐτοῦ. Ἀλλας δ' ἐξεναντίας προφανεῖς τερατολογίας, μύθους ἀντικρυς, ψευδολογίας ἐμπόρων ἢ ἱερέων, τὰ σπουδαιέστατα τῶν πραγμάτων ποιοῦνται καὶ ᾧδὲ πως ἀπολογοῦνται· ἐκ τοῦ ἀργυρέου ὡοῦ ἐξέλαμψεν ὁ Φάνης, φασὶν, ἐκ τῶν

μύθων, δίχην πέπλου τὸν πάλαι κόσμον περιβαλλόντων, ἐκλάμπει ὅσημέραι ἡ ἀνθρωπικὴ ἀλήθεια· ἀρχῆθεν γὰρ τάνθρωπαιον πᾶν ἐν ζόφῳ τὸ ἱερὸν τῆς Ἀληθείας ζώ-
 πυρον ἐνέθετο φύσει. — Ὡς ἱερὰ μνήμη ἀνδρῶν ὀρθὸν
 λόγον ποτὲ εὐρόντων, ὦ Διδερότε, ὦ Βόλνευ τῆς ἱστο-
 ρίας κορητά! σέβας γὰρ ἔχει με τὸν κορυφαῖον προσφω-
 νῆσαι, ὃς παντὶ μὲν μύθῳ, παντὶ δὲ συμβόλῳ, πάσῃ πα-
 ραδόσει καὶ φιλοσοφίᾳ παλαιᾷ τὸν ὀρθὸν λόγον
 τὸν τῶν χρησίμων ἐταστικόν, ὡς φοβερόν μηχανά-
 νημα, προσάγει, ἀπὸ τῶν περὶ τὸν Ἀδὰμ παρὰ τοῖς
 σκαιοῖς Ἰσραηλίταις ἀρχόμενος, ὡς ἀπὸ μύθου ἀρχῆθεν
 βραχμανικοῦ, καὶ τὰ λοιπὰ ἐφεξῆς ἤτοι ἄντικρυς δια-
 ψεύδων ἢ ἐξ ἐτοίμου ἐπιψέγων καὶ τοὺς Γαλάτας οὕ-
 τως ἐκπαιδεύων. —

Ταύτης δὴ οὖν τῆς σοφίας καὶ ὑμεῖς ποτε, μᾶλλον δὲ
 οἱ ὑμέτεροι πατριάρχαι, περὶ δειλὴν ὀψίαν ὀψιμαθῶς μό-
 ριον τι ἀποχναύοντες, ἔξω δὲ φλογὸς χῆον πόδα ἔχον-
 τες καὶ ἄλλους ὁμοτέχνους διὰ δρασσιπολίτας ἀ-
 δεῶς ἀποκαλοῦντες, ὑμεῖς οἱ γενναῖοι καὶ τετρα-
 πῆχεις, ἐπείσακτα τοῖς Ἕλλησιν ἀντὶ πολλοῦ ἐπιπρά-
 σκετε, χαμερπεστάτῃ συκοφαντίᾳ, φαμέν, αὐτοῖς πρό-
 τερον σκεύη τὰ ἐπιτήδεια φαυλοργήσαντες, ἐκείνους
 τοὺς σκαιούς, τοὺς ἀναλγῆτους, τοὺς ἐθελοδούλους ἀν-
 θρωπίσκους, τοὺς τῶν εὐνούχων κόλακας, τοὺς ἄρπα-
 γας, τοὺς δημοβόρους, ἐκείνους τοὺς δεσποτικούς, τοὺς
 τυραννόφρονας, τοὺς ταῖς Μούσαις δυσμενεῖς ἡγεμόνας,
 τοὺς τε λοιποὺς Ἑλληνας εἰς κάρφη, φλοιούς, ἄνθος καὶ
 καρπούς, ὡς εἰκός, διαμελίζοντες Βυζαντίους, Ἰονίους,
 Σμυρναίους, Χίους, καὶ τοὺς Χίους δ' ἄνθος Ἑλλάδος
 ἀπάσης ἐπὶ τῇ ὑμετέρᾳ γενέθλῃ ἀνακηρύσσοντες. Καὶ

ταῦθ' ὑμεῖς ἐχαριτογλωτσεῖτε, καθ' ὃν χρόνον ἐκεῖνων τῶν Ἰησουῖτων καὶ τυραννοφρόνων αἱ κεφαλαὶ ὑπὸ τὸ φάσγανον τῶν βαρβάρων ἀρόαι ἐπιπτον· καὶ ἐπιπτον καὶ πρότερον ἑκατονταετηρίδας ὅλας ἐπὶ ἐλληνισμῷ, μυριάδας μυριάδων ἐξελληνίζοντες καὶ ἐλληνιστὶ παιδεύοντες. Ἀλλὰ τί ὑμῖν ταῦτα περὶ δρῦν ἢ περὶ πέτρην; Ἐχρῆν γὰρ πάντως σκευῶν ἵνα τὸ χῆον, τὸ χρυσοῦν, τὸ χρήσιμον ἡμῖν ἐμπόλημα μετακομίσαιτε, σμικρὸν χναῦμα ἐγκυκλοπαιδικῆς μαθήσεως καὶ πολιτείας, ὅσον χρήσιμον ἦν πᾶν μὲν τὸ ἐλληνικὸν ὡς βρέφος νεογιλὸν ἀποδείξει, ὑμᾶς δ' αὐτῶν κηδεμόνας πρώτους καὶ σωτῆρας. Καὶ τοῦτὶ τὸ καλὸν γνωμίδιον ἰσχύει ἔτι καὶ νῦν παρὰ τισι τῶν φιλολόγων γερμανῶν, ὡς ἄρα οἱ Ἕλληνες οὐδὲν ἄλλο πρότερον ἦσαν ἢ ἀνθρώπων ἀγλώσσω καὶ ἀπαιδευτῶν συρφετὸς ἀφανῆς, παιδευθεῖς τε τὸ πρῶτον καὶ λαμπρυνθεῖς δι' Ἀδαμάντιον τὸν Κοραῆν.

Διασάφησις. Πᾶς ἀνὴρ, φιλοδίκαιος ὢν, ὡς ἔργον ἄχαρι καὶ λυπηρὸν ἀναβάλλεται τὸ τὰς διαμαρτίας ἐλέγχειν ἀνδρῶν ἄλλως καὶ πάνυ ὀνομαστῶν, ὅσας ὁρᾷ λυμαινομένας τῶν νέων πολιτῶν καὶ ψυχικὴν διάθεσιν καὶ γνώμην καὶ νοῦν καὶ φρένας. Πολλῷ δὲ προθυμότερον τὰ προτερήματα αὐτῶν ὁμολογεῖ ἐγκωμιάζων, ὅσα ζηλούμενα, οἷά τέ ἐστι καλοὺς καὶ ῥωστικούς καρποὺς πᾶσιν ἀποφέρειν. Τοιοῦτος δισσὸς τὸ ἦθος καὶ τὸν νοῦν δοκεῖ ἡμῖν γεγονέναι καὶ Ἀδαμάντιος ὁ Κοραῆς ἐκ τῶν ἐφεξῆς μάλιστα λόγων· παρὰ γὰρ τοῖς πλείστοις τῶν κατὰ τὴν Ἀνατολὴν χριστιανῶν ἡ ἀγωγή καὶ παιδεία πρότερόν τε ἦδη καὶ νῦν ἡ αὐτὴ ὑπάρχει, μονομερὲς καὶ εἰς ἄχρον ἐλλιπές. Τὸ γὰρ ἄνθος τῆς ἡλικίας, εἰς πᾶν καλὸν ἐπίδοσιν ἄλλως ἔχον, διανύουσιν οἱ νέοι, περὶ

προνίας τινὰς πραγματείας ὡς τὰ πολλὰ ἀναλίσκόμενοι, ἐκείνας τὰς τετριμμένας καὶ βλακικὰς ἀναλύσεις ἀποσπασμάτων τινῶν, ἐκ τῶν πάλαι συγγραφέων καὶ ποιητῶν εἰκῇ παρελημμένων, χωρὶς νοῦ καὶ χωρὶς αἰσθήσεως τοῦ καλοῦ. ἄμουςοι δ' οὕτω οἱ πολλοί, σκαιότητος καὶ πιναρᾶς τινος ὑποκρισίας μεστοὶ καὶ δοκησιοσφία μανικωτάτῃ γε ὡς ἀληθῶς ἤδη πεφουσημένοι, εἰς τὴν βόρειον καὶ ἐσπερίαν Εὐρώπην ὀψέ ποτε ἀποδημοῦσιν ἐπὶ ζήτησιν σοφίας τινὸς βιοποριστικῆς. Τρέπονται δὲ κακῇ εἰς τὰς ἐκ νέων οἰκείας πῶς αὐτοῖς καταστάσας μαθήσεις, εἰς τὰ καλὰ τῶν φιλολόγων γραμματικά, ἀσπαλάκων δίκην τοὺς ὀφθαλμοὺς μύοντες καί, ὥσπερ οἱ τοῦ Ὀδυσσεὺς ἑταῖροι, κηρῷ τὰ ὦτα βύοντες πρὸς πᾶν, ὃ ἂν μὴ ἄμεσον ἐν ἀγροίκοις βιωτικῇν ὠφέλειαν αὐτοῖς ἐν τῷ μέλλοντι ὑπισχνῇται.

Εἰσὶ μέντοι καὶ ἄλλοι ἄνδρες, πολλῶν τὴν φύσιν ἐμμελέστεροι, ζήλῳ φιλομαθείας εἰλικρινῶς διακαιόμενοι. ἀλλὰ καὶ οὗτοι ἐν ἱεραῖς Μουσῶν ἐστίασι γενόμενοι, πρὸς τὴν πληθὺν καὶ λαμπηδόνα τῶν καλῶν πρῶτον μὲν πτοοῦνται καὶ ἔξω ἑαυτῶν γίγνονται, σμικρὸν δ' ἀπὸ τοῦ πάθους ἀνανήψαντες, τρέπονται πρὸς πάνθ' ὁμοίως, ἰλιγγιῶντες ἔτι, μὴδ' εἰδότες, οὐπὲρ πρότερον καὶ οὐπὲρ ὕστερον ἀπογεύσονται· ἀπογεύονται δὲ σμικρὸν μόριον, ὧν ἂν τύχῳσιν ἐπισπερχῶς ἀποχναύοντες. ὡς δυσπάλαιστον τῷ ὄντι χρῆμα ἢ νηπιόθεν παχυθεῖσα ἀμαθία! ἥκιστα γὰρ ἡ ὀψιμάθεια πρὸς νεομάθειαν πέφυκεν ἐξισοῦσθαι.

Ἐλεος δὲ καὶ ἀγάπη πάντα ἄνδρα εἰσέρχεται τὸ πρῶτον ἀκούοντα ὡς εἰλικρινῶς στένουσιν οὗτοι οἱ φύσει φιλομαθεῖς πρὸς τὰ σεμνὰ διδάγματα τῶν οὐσιωδε-

στάτων καὶ ἀνθρωπικωτάτων μαθήσεων, ὧν πάντες ἄγευστοι ἐν νεότητι κατέμειναν. καὶ εὐμουςος τῇ ἀληθείᾳ ὁ πρῶτος ζῆλος καὶ ἀξιάγαστοι οἱ πρῶτοι πόνοι καὶ ἰδρωῖτες τούτων τῶν πολιοτρίχων μαθητῶν. ἀλλὰ τὸ τῆς ὀψιμαθείας χρῆμα ὕπουλον αἰεὶ, οἷον νόσημα τῶν χρονίων καὶ ἀνιάτων διὰ χρόνου καὶ διὰ χρόνου μοχθηρότερον αἰεὶ ἐξανθοῦν. μόγις γὰρ μαθήσεώς τι μόνον σμικρὸν πλημμελεῖ διανοία καὶ πλημμελεῖ μνήμη κατὰ μόνας παρ' ἑαυτοῖς λαβόντες, ἀναφρίσσουσί πως καὶ ὑπογαυριῶσιν, ὥσπερ ἵπποι κατεσκληρότες, δι' ὀλίγων ἡμερῶν κριθῆς που ἀφυλάχτου ἐπιτυχόντες. καὶ τὴν νῦν εὐθύνειαν τῶν γνώσεων πρὸς τὴν ἐν νεότητι σπάνιν ἀντι-παρατιθέντες, πρῶτον μὲν πρὸς σφᾶς αὐτοὺς ἐξανίστανται, ὥς πρὸς ἀνδράποδα ἀμαθίας καὶ σκαιότητος πρότερον γενομένους, νῦν δὲ ἀγαθῇ φύσει καὶ προαιρέσει, πόνοις τε πολλοῖς καὶ καλοῖς σοφίας ἀπάσης ὥς ἐπ' ἄκρον ἐλθόντας ἑαυτοὺς οἴονται. Οὕτω δὲ οὖν μένος καὶ πτέρωμα καθ' ἑαυτοὺς λαβόντες καὶ ἀποθραυνάμενοι, παρέρχονται εἴτα εἰς μέσον τῶν ἀνθρώπων, φορτικωτέραν ἐπίδειξιν ποιούμενοι ἐκείνης τῆς ὀψιμαδέας αὐτῶν πολυμαθείας. γέλωτα δὲ καὶ τοῖς παιδίοις τοῖς ἐν καλῷ τῆς ἡλικίας ὅπως οὖν πεπαιδευμένοις ὀφλισκάνουσιν, ἅπερ εὐχερῶς καὶ ὥς ἐν παιγνίᾳ μέρει τὴν χωλὴν μνήμην καὶ χωλὴν μάθησιν αὐτῶν ἐξελέγχει, κωτίλως ἐπικαγχάζοντα. Οἱ δὲ ὀψιμαθεῖς τὰ ὦτα αὐθις ὑπ' ἀθυμίας κατακλῶντες καὶ εἰς τὸν μεσαιόλιον πώγωνα ὑπὸ κατηφείας βλέποντες, βαιᾶ καὶ λυπηρᾶ φωνῇ ἄρχονται αὐθις τὰς πρώην τύχας, ὥς πᾶσι κοινὰς, τῆς ἑαυτῶν ἀμαθίας διατραγωδεῖν· καὶ πολλάκις ἐν τῷ βίῳ οὕτω μεταπίπτουσιν. ὥς γὰρ ἀληθῶς τὸ τῆς ὀψιμαθείας

ἥθος τοῦτ' ἐστὶ, δισσὸν τὴν φύσιν, ὅτε μὲν γαῦρον καὶ
 θρασὺ, ὅτε δὲ ἄθυμον καὶ ταπεινὸν, ἡσυχίας δὲ καὶ γα-
 λήνης οὐδέποτε μετέχον.

Ταύτης οὖν τῆς νόσου οὐδ' Ἀδαμάντιος ὁ Κοραῆς ἐν
 τοῖς ἑαυτοῦ συγγράμμασι πάνπαν ἀπηλλαγμένος φαί-
 νεται. Ἐνια γὰρ αὐτῶν ὀψιμάθειαν ἐλέγχει, σκαιότητα
 ἐκ πλημμελοῦς παιδείας παράτολμον καὶ κρίσιν ἐπισπερ-
 χῇ περὶ πραγμάτων, ὧν περ οὐδ' ἀχροθιγῶς ποθ' ἤφατο,
 ἀλλ' οὐδὲ φύσιν ὅλως εἶχεν ἐπ' αὐτοῖς εὐδοκιμῆσαι. καὶ
 χρόνον πολύτιμον περὶ τὰ τοιαῦτα κατέτριψε πρὸς βλά-
 θην τῶν ἑαυτοῦ πολιτῶν προφανῇ, οὓς, εἰ καὶ μετὰ τινος
 αὐταρεσκειάς, ἀλλὰ πάντως ἐφίλει. Βόμβον μὲν γὰρ
 καὶ πάταγον ἄπλετον ἐν Ἑλλήσιν ἡγείρε περὶ τῆς
 γλώσσης αὐτῶν καθόλου, ἀλλ' ἐάν τις ἐκείνας τὰς πο-
 λυαριθμούς σελίδας μετ' ἐπιστασίας τινὸς ἀνελίξῃ ἐν
 αἷς περὶ γλώσσης γνωματεύων παταγεῖ, οὐδὲ ἐν μόριον
 ὑγιοῦς καὶ συνακολούθου θεωρίας εὐρήσει, ἀλλ' ἐξ ἐναν-
 τίας εἰκῇ καὶ ἀπὸ τοῦ αὐτομάτου γνώμας τινὰς ἐχθο-
 δοπῶς ἀντιτυποῦντ' αὐτὸν ὄψεται καὶ πρὸς ταύτας τὰς
 κούφας καὶ φιλὰς λεσχηνείας τὰ πράγματα βίᾳ προς-
 ἔλκοντα καὶ δὴ καὶ αὐτὴν τὴν ἰδίαν ἱστορίαν τῆς τῶν
 Ἑλλήνων φωνῆς πολλαχῇ διαστρέφοντα. τούναντίον
 δὲ, εἴπερ τῆς μὲν καθόλου θεωρίας καὶ διορθώσεως τῆς
 γλώσσης, ὡς ἔργου ἑαυτῷ παντάπασί γε ἀνοικείου ἀπέ-
 στη, ἀνιχνεῦσαι δὲ τὴν ἱστορίαν αὐτῆς εἰλικρινῶς τε
 καὶ ἀθορύβως ἐπεχείρησε, τάχ' ἂν που καὶ ἐπαίνου τινὸς
 ἔργον ἦνυσε καὶ εἰς περαιτέρω ἐπίδοσιν τῆς τοιαύτης
 μαθήσεως οὐ πάνπαν ἀλυσιτελές. πρὸς γὰρ τὰς τοιαύ-
 τας ἐρεῦνας ὁ ἀνὴρ ἐπιεικῶς παρεσκευασμένος ὑπῆρχεν.

Ἐτι δὲ φιλοσοφίας λόγον πολὺν καὶ τρανὸν, ἐν πάσῃ

σελίδι τὸ ὄνομα αὐτῆς θρυλλί'· τ' ἀκούσῃ, ἀλλ' οὔτε μέγα οὔτε σμικρὸν αὐτῆς μῶριον ἐπαίοντα, ὅλως δὲ ἀφυᾶ πρὸς τὸ φιλοσοφεῖν ῥαδίως αὐτὸν ἐλέγξεις.

Ὅτι δὲ ἀφυᾶς πάνυ πρὸς φιλοσοφίαν ὁ ἀνὴρ εἶχεν ἄλλα τε πολλὰ τῶν συγγραμμάτων αὐτοῦ σαφῶς ἡμῖν μαρτυρήσει, ἐνθα τὴν φιλοσοφίαν εἰς τὴν πενιχρότητα ἐκείνου τοῦ κατ' αὐτὸν λόγου τοῦ ὀρθοῦ περιστέλλει, καὶ ἐνταῦθα μελίβρυτός τις ἐπιστολή, ἐν ᾗ περὶ τοῦ Καντίου καὶ ἀπάσης συλλήβδην τῆς Γερμανικῆς φιλοσοφίας τόνδε τὸν τρόπον ἀποφάνεται· « Περὶ τοῦ Κάντ, εἶμαι σύμφητος, λέγει, μὲ τὴν γνώμην τοῦ Β. οἱ ταλαίπωροι Γερμανοὶ (καὶ μὴ σε κακοφανῇ) δὲν ἔμαθαν ἀκόμη νὰ ἐκθέτωσι τὰς ἐννοίας των μὲ σαφῆναι· καὶ ἐκ ταύτης τῆς ἀμαθείας ἔβρευσεν ἡ κλίσις εἰς τὰ συστήματα καὶ τὰς φιλοσοφικὰς αἱρέσεις, αἱ ὁποῖαι διαμένουσιν ἀκόμη εἰς αὐτοὺς, εἰς καιρὸν ὅταν εἰς τὴν Γαλλίαν καὶ εἰς τὴν Ἀγγλίαν ἄλλην φιλοσοφίαν δὲν ἐξεύρουν, παρὰ τὴν ἐκλεκτικὴν. Εἶχε μέγα δίκαιον ὁ μέγας Φριδερίκος, ὅχι νὰ καταφρονῇ τὴν γλῶσσαν των, ἡ ὁποία ἦτο γλῶσσα μητρικὴ του καὶ αὐτοῦ, ἀλλὰ νὰ λέγῃ, ὅτι ἔχουσι πάντοτε χρεῖαν νὰ στρατηγῶνται ἀπὸ κανένα εἰς τὴν φιλοσοφίαν. *il leur faut toujours un général en philosophie.* Εἶχαν τὸ πάλαι στρατηγὸν τὸν Λεϊβνίτιον (ὅστις ἦτο καὶ στρατηγὸς καλὸς, ἀλλ' ὅμως ἀνθρώπος). Τὸν Λεϊβνίτιον διεδέχθη ὁ Οὐόλφιος· τῶρα ἔχουσι τὸν Κάντ· μετὰ πολλὰ ὀλίγους χρόνους ἴσως θέλουν στρατηγηθῇ ἀπ' ἄλλον, σκοτεινότερον ἀπὸ τὸν Κάντ. ἡ ἀσάφεια γεννᾷ τὰς αἱρέσεις εἰς τὴν φιλοσοφίαν, καθὼς καὶ εἰς τὴν θρησκείαν, καὶ αὗται πάλιν ἀμοιβαίως τρέφουν καὶ αὐξάνουσι τὴν ἀσάφειαν ». — — — ἐπιστ. ΛΘ'. Ἐντεῦθεν δῆλος γίγνεται ὁ ἀνὴρ ὅπως ΣΑΦΩΣ ἐκατέρου τὴν φύσιν καὶ ἱστορίαν νοεῖ, τῆς τε φιλοσοφίας καὶ τῆς θρησκείας. Τοιαύτας δὲ καὶ ἄλλας παραπλησίας

κρίσεις ὀψιμαθεῖς περὶ πραγμάτων αὐτῶ πάμπαν ἀγνώστων ἄλλοις ὀψιμαθέσιν ἀδεῶς καὶ ἐκ περιουσίας ἐξήγγελλεν, ὧν ἔνιοι δι' οἰκείαν ἀφυΐαν τοῖς τοιούτοις γνωμιδίοις ἀκολουθοῦντες, διέβαλλον καὶ διαβάλλουσιν ἔτι καὶ νῦν ἐν Ἑλλήσι τὴν φιλοσοφίαν ἐσχάτως. Νοῶ δὲ μάλιστα ἑνταῦθα τὸν ἄλλως πᾶσι σεβαστὸν Βάμβαν καὶ πολλοὺς ἄλλους φιλολογίαν μὲν ἐπαγγελλομένους, τὴν δὲ φιλοσοφίαν γνωμιδίοις καὶ τῶν πρὸςθεν πολλῶ ἀνοητοτέροις κακίζοντας.

Καὶ εἰ μὴ Πλάτων ὁ Πλάτων, κατὰ ψιλὸν ὄνομα δηλονότι, παρὰ τοῖς ἐπιγόνοις τοῖς ἐν Ἑλλάδι ἦν, ἴσως ἂν ἀδεῶς καὶ περὶ αὐτοῦ εἶπεν, οἷον πολλαχοῦ ὑπελέγχεται αἰσθανόμενος, περὶ ἐκείνης δὴ τῆς θειοτέρας ἦτοι τῆς κατ' αὐτὸν νεφώδεστερας μεταρσιολογίας τῆς Πλατωνικῆς, ἧς ἂν εἰκότως παντὶ δόξειε προτιμᾶν τὴν αἰθριον καὶ ἀφελῇ τοῦ Ξενοφῶντος χάριν.

Εἰ δὲ βούλει καὶ ἐρωμανῇ ἔχῃς ἂν που ἰδεῖν τουτοῦν τὸν Κοραῆν πρὸς τὸ ἐπαγωγὸν καὶ ἐπαφρόδιτον τῆς χάριτος τῆς Πλατωνικῆς, ἔνθα ὧδέ πως ἡμῖν ἐξομολογεῖται· «Ναί, φίλε (λέγει), Μάγος εἶναι ὁ Πλάτων, κυριολεκτικῶς μάγος, ἐπειδὴ μὲ κάμνει πολλάκις νὰ ἐντρέπωμαι, ὅτι τὸν συγχωρῶ καὶ τὰς ἀσυλλογιστίας του (καὶ ἔχει πολλὰς τοιαύτας) διὰ χάριν τῆς λεκτικῆς τέχνης μὲ τὴν ὁποίαν τὰς μορφώνει.» —ὡς ἐπιεικῆς ἀνὴρ ὁ Χίος, ὅστις οὕτω πολλὰς ἀσυλλογιστίας τῷ Πλάτωνι συγχωρῶν ἐντρέπεται! (Ἐπιστ. νθ'). Καὶ ἐν ἄλλῃ δ' ἐπιστολῇ (νς') λέγει τάδε· «Καὶ μὴ παύης νὰ ἐνόνης μὲ τὸν Smitt καὶ τὸν Stevart τὸν Πλάτωνα, τὸν Ξενοφῶντα, καὶ τὴν χορείαν ὅλην τῶν ἀοιδίμων ἐκείνων, ἀληθῶς ἐγκυκλοπαιδικῶν ἀνδρῶν.» Εἴρηται μὲν ἤδη ὅτι ὁ Κοραῆς ὡς τελεωτάτην πασῶν φιλοσοφίαν ἐγκωμιάζει τὴν πραγματείαν τῶν ἐκλεκτικῶν. Κύριος δ' ὁ Θεὸς μόνος οἶδεν, ὅτι ὁ «πατριάρχης» ἐκλεκτι-

κοὺς λέγων, ἐν νῷ ἔχει. ἀλλὰ φανότατος καθίσταται ἐκλεπτικοὺς καὶ ἐγκυκλοπαιδικούς ὡς τοὺς αὐτοὺς ὑπολαμβάνων. Ἐπεὶ δὲ Πλάτων τῶν πρότερον φιλοσοφημάτων εἰς ἐπίσκεψιν συχνάκις ἔρχεται καὶ τούτων τὸ ὑγιῶς ἔχειν δοκοῦν οὐκ ἀποβάλλει, Ἡρακλείτου, φέρ' εἰπεῖν, τῶν Ἑλεατῶν, τῶν Πυθαγορείων καὶ ἄλλων, φανερόν ἄρα ὅτι ὁ Πλάτων ἐκλεπτικὸς φιλόσοφος ἦν καὶ δὴ καὶ ἐγκυκλοπαιδικός. Ἐὼ δ' εἰς φῶς προενεγχεῖν τὴν ἄλλην σοφίαν τάνδρὸς τὴν ἐκ τῆς πρόσθεν ῥήσεως ἀφθόνως συναγομένην.

Καὶ τὸ ἦθος δὲ τοῦ Σωκράτους ἐκλογικευόμενος, κατὰ τοὺς ἐγκυκλοπαιδικούς ἡμῖν ἐπεκδιηγεῖται. Εἰ μὲν οὖν κοινόν τι καὶ ὁμόγνωμον ὑπάρχει Σωκράτει καὶ τοῖς ἐγκυκλοπαιδικοῖς ἢ καὶ πᾶν τούναντίον, τοῦτο μελέτω ἐκείνοις τοῖς κομποῖς καὶ χαρίεσσι, ὥπερ βεβιασμέναις ἀντιπαραθέσειν ἐς ἄκρον χαίρουσι, τὴν ἰδίαν ἑαυτῶν κουφότητα ἐλέγχοντες. Ἀλλ' ὁ Σωκράτης εἶχε καὶ βάθος θρησκευτικὸν γενναιοτάτον τε καὶ μαντικώτατον, ὅπερ ὁ Κοραῆς χαμαιζήλως ὑπέτασσε τῷ λόγῳ τῷ ὀρθῷ (α).

(α) «Τριακὴ καύχησις ἤθελε συγκαταριθμήσειν τὸν Σωκράτην μὲ τοὺς ἀπατεῶνας καὶ γόητας, ἐὰν ἀληθῶς ἐπίστευεν ὅτι ἐσωτερικὴ τις ἀνέκφραστος φωνὴ ὠδήγει τὰς πράξεις του.»—«ἄλλο δὲν με φαίνεται ὅτι ἦτο τοῦ Σωκράτους τὸ δαιμόνιον, πλὴν ἡ μακρὰ τῆς ἀρετῆς ἔξις». ἀλλὰ ταυτηνὶ τὴν ἔξιν ὁ Κοραῆς διασφεῖ ἡμῖν ὀλίγῳ προσωτέρῳ, ἔνθα περὶ Σωκράτους λέγει, ὅτι δαιμόνιον λέγων, οὐδὲν ἄλλο ἐν νῷ εἶχεν ἢ «τὸν ὀρθὸν λόγον μεταβλημένον ἀπὸ τὴν μακρὰν γυμνασίαν εἰς ἔξιν.» (προλεγομ. εἰς τὰ ἀπομν. τοῦ Ξενοφ. σ. λ'—λά. κ. φ. ξ.). Ἀλλὰ τί ποτε παθὼν ὁ Σωκράτης, οὐ σα-

Καὶ περὶ τὴν θρησκείαν δὲ καθόλου ὁ ἀνὴρ συχνάκις ἀλλοτριπραγμονεῖ, ἀγνὴν μὲν αὐτήν, ὡς εἰκὸς, ἐπιζητῶν, πάσης ἀπάτης, πάσης δὲ προλήψεως καὶ δεισιδαιμονίας, βαττολογίας τε ἀπεράντου καὶ σοφιστικῆς τιнос νηστείας ἀπηλλαγμένην. ταῦτα τίς οὐκ ἐπαινεῖ; (α) Ἄλλ' ἐὰν ἐβελήσης εἰδέναι, ὅν τινα τόπον ὁ ἀνὴρ τῇ θρησκείᾳ ἐν τῷ ἀνθρώπῳ ἀπεδίδου, εἴπερ οὐσιῶδες καὶ κατὰ φύσιν μόνιον τοῦ ἐσωτερικοῦ ἡμῶν βίου ὑπάρχει ἢ ἄλλοθεν ποθεν ἐπέισακτον, ἄλλο οὐδὲν παρ' αὐτοῦ μαθήσῃ, πλὴν ὅτι ἀδιαγνώστως αὐτὴν ὑπεβίβαζε τῷ

φῶς καὶ διαζῆρδην ταύτην τὴν ἔξιν ὁμολόγει, ἀλλὰ παρ' ὅλον τὸν βίον αὐτὸ τοῦτο, μηχανικά τινα δαιμόνια εἰς μέσον ἄγων διετέλεσεν; ἥκιστα ἄρα γοητείας τινὸς ἀπηλλαγμένος φκνεῖται.

(α) Τοῦτο μόνον οὐδεὶς ἂν φρενῆρης οὐδ' ἐν τούτοις ἐπικρίσειεν, ὅπερ ὁ Κοραῆς ἐν τῷ αὐτῷ πονήματι, «τῷ ἱερατικῷ Συνεκδήμῳ», τοὺς ἄρτι ἐλευθερωθέντας Ἕλληνας προτρέπει, δι' ὀλίγων ἐτῶν ἔτι ἐν εὐνομίᾳ παιδευθέντας, ἱερὰν σύνοδον ἐξ ἀνδρῶν πεπαιδευμένων συγκροτήσαντας, πολλὰ τῶν κατ' αὐτὸν φορτικῶς ἐχόντων περὶ τε τὰς προσευχὰς καὶ τὰς νηστείας καὶ τὰς ἑορτὰς πάντως καταλῦσαι καὶ κατὰ ταῦτα τῶν οὐπὼ ἐλευθέρων Ἑλλήνων χωρισθῆναι. Ἐπεὶ ταύτην τὴν γνώμην φαίνων, οὐ μόνον ἄγνοιν περὶ τὸν κοινωνικὸν βίον τῶν ἑαυτοῦ πολιτῶν μαρτυρεῖ οἰκτρὰν καὶ ἀσύγγνωστον, ἀλλὰ καὶ κουφόνειν καὶ ἀπειρίαν περὶ τὰ κοινῇ τοῖς Ἕλλησι συμφέροντα τῇ ἀληθείᾳ ὅλως ἀκτανόητον. Καὶ ὅμως οὐδ' αὕτη ἡ γνώμη ἄκαρπος ἔμεινε. πάντες γάρ που ἴσασι τὰ περὶ τοῦ Τόμου, ὃν ὁ θερμοургὸς Θεόκλητος ὁ Φαρμακίδης σφοδρότερον ἢ λογικώτερον καὶ προπετέστερον ἢ συνετώτερον συνέγραψεν, αὐταῖς ταῖς λέξεσι τοῦ Κοραῆ προοιμιασάμενος.

λόγῳ τῷ ὀρθῷ, οὐδένα τόπον αὐτῇ ἰδίῳ ἐν τῇ ψυχῇ προσνέμων.

Ὑψηλῆς οὖν συναισθήσεως, τῷ λόγῳ τῷ ἐποπτικῷ ἐς δέον κεκαθαρμένης καὶ ἐν αὐτοτελεῖ ἀσφαλείᾳ καθ-
εστηκυίας παντάπασιν ἀμοιρῶν, οὐχ οἷός τε ἦν οὐδὲ τῆς
θρησκευτικότητος τὴν ἐκφάνσιν ἥτοι τὸ αἰσθητὸν αὐτῆς
εἶδος, ὡς ἀνθρωπίνως ἀναγκαιότατον ἀποδέχεσθαι· αὐ-
τοῦ τε τοῦ καλοῦ καὶ τῶν καλῶν τεχνῶν ἐν γένει, τῶν
τε καλλιλεκτικῶν καὶ τῶν εἰδωλοποικῶν καὶ τῶν λοι-
πῶν ἢ πάμπαν ὀλιγώρως ἔχων ἢ κριτῆς ὡς τὰ πολλὰ
ἐπιπολαιότατος καταφαίνεται, πάντα τὰ καλὰ τῇ ὑπουρ-
γίᾳ πρακτικοῦ τινος βίου σκαιῶς ὑποβιβάζων.

Ἐνθα γὰρ τῶν ἐαυτοῦ συγγραμμάτων ὁ Κοραΐς θρησκείαν
λέγει, οὐδὲν ἄλλο καταφαίνεται νοῶν ἢ μόριόν τι πρακτικῆς
ἠθικῆς, ὅσον χρήσιμον αὐτῷ ἐδόκει εἶναι εἰς εὐημερίαν τινὰ
κοινωνικὴν καὶ πολιτικὴν. Καὶ τοῦ ἱεροῦ δ' Εὐαγγελίου καὶ
τῶν γραμμάτων τῶν ἀποστόλων καὶ ἄλλων ἱερῶν ἀνδρῶν ἐκεί-
νας τὰς βήσεις εἰς μέσον προτείνει, αἵπερ ἄμεσον ὄφελος αὐτῷ
δοκοῦσιν ἔχειν τῇ τε πολιτείᾳ καὶ τοῖς νόμοις τοῖς ἐκάστοτε
τιθεμένοις. Ἀλλ' ὁ Χριστὸς οὐ τούτου γε ἕνεκεν παρὰ τοῦ οὐ-
ρανοῦ Πατρός εἰς τὴν γῆν ἀπεστάλη, ἵνα κοινωνίαν καὶ πολι-
τείαν κοσμικὴν συστήσῃ καὶ τοιοῦτους τινὰς θεσμοὺς καὶ
νόμους διδάξῃ, ἀλλ' ἵνα σωτηρίαν καὶ βασιλείαν τοῦ Θεοῦ γνη-
σίως ἠθικὴν καὶ θρησκευτικὴν τοῖς ἀνθρώποις εὐαγγελίσῃται.
Οὐ γὰρ τοῦτ' ἦν τὸ ἔργον τοῦ Χριστοῦ, τὰ πρόσκαιρα καὶ ἐ-
φήμερα, τὰ ἱστορικῶς πάθει ὑποκείμενα καταρτίσαι, οἷά περ
οἱ συνήθεις νομοθέται, ἀλλ' ἵνα τὰ ἀίδια καὶ ἀναλλοίωτα θε-
σπίσματα τῆς οὐρανοῦ βασιλείας ἐν πνεύματι ἀγίῳ ἡμῖν ἀπο-
καλύψῃ. Ἐπεφάνη γὰρ τῷ κόσμῳ, ἵνα τὴν Χάριν καὶ Εὐσπλαγ-
χνίαν τοῦ Θεοῦ ἐξαγγέλλων, ἀγνὴν Ἀγάπην πρὸς τὸν ἀλθι-

νόν Θεόν τοῖς ἀνθρώποις ἐμπνεύσῃ, ὡς ἀγαπητός υἱός καὶ λόγος τοῦ Θεοῦ ὑπάρχων, καὶ ἵνα ταύτῃ τῇ Ἀγάπῃ, οἷαν οὐδεὶς τῶν πρὸ αὐτοῦ ἔγνω, ἄδολον καὶ εὐδοκίαν τὴν πρὸς τὸν πλησίον Ἀγάπην ταῖς ψυχαῖς ἡμῶν ἐνεργάσῃται, ὡς υἱὸς αὐτοῦ ἀνθρώπου γεγονώς. « Ἀγαπήσεις Κύριον τὸν Θεόν σου, ὑμνωδεῖς τὸ ἁγιώτατον στόμα, ἐν ὅλῃ τῇ καρδίᾳ σου καὶ ἐν ὅλῃ τῇ ψυχῇ σου, καὶ ἐν ὅλῃ τῇ διανοίᾳ σου ». αὕτη ἐστὶ πρώτη καὶ μεγάλη ἐντολή. δευτέρα δὲ ὁμοία αὐτῇ, « Ἀγαπήσεις τὸν πλησίον σου ὡς σεαυτόν ». Ἐν ταύταις ταῖς δυσὶν ἐντολαῖς ὅλος ὁ νόμος καὶ οἱ προφῆται κρέμονται ». —

Περὶ ἐκείνων δὲ τῶν ῥήσεων καὶ γνωμῶν, αἱ δὲ Κοραΐς τοῦ Εὐαγγελίου μάλιστα προαίρεται, καὶ περὶ τῶν βιωτικῶν καὶ κοινωνικῶν ἐννοιῶν, αἱ ἐνταῖς αὐτῶν βίᾳ ἀνθυποβάλλεται, τοιαύτας ἔχει τις ἂν καὶ ἄλλοθεν πολλαχόθεν ἀρύσασθαι καὶ πολλῷ κομψότερον, εἰ βούλει, καὶ λυσιτελέστερον εἰρημέναις, ὡς τοῦτό γε οὐ τηνάλως, ὡς ἔειπε, ποιεῖ καὶ αὐτὸς ὁ Κοραΐς, ταῖς ἱεραῖς ῥήσεσι τὰς θύραθεν ἐκάστοτε ἀντιπαρατιθέμενος ἄλλοθι πολλαχόθι καὶ ἐν τῷ « Ἱερατικῷ Συνεκδήμῳ », ὡς καὶ αὐτὸς ὁμολογεῖ. Τοῦτῃ ἄρα τῷ μέτρῳ τοῦ λόγου τοῦ ὀρθοῦ τὸ Εὐαγγέλιον κρίνεται οὐδὲν θαυμαστόν, εἰ ἴσον ἢ καὶ ὑποδεέστερον ἄλλων συγγραμμάτων φανεῖται καὶ παλαιτέρων καὶ νεωτέρων, τὴν ἐφήμερον καὶ κοσμικὴν εὐημερίαν κύριον μέλημα καὶ τέλος ποιουμένων, ὡς οὐδὲν θαυμαστόν, εἰ καὶ περὶ ἱατρικῆς πολλῷ κρείσσονας γνώμας εὐροι τις ἂν ἐν τοῖς Ἱπποκράτους συγγράμμασιν ἢ ἐν τῷ κατὰ Ἰωάννην Εὐαγγελίῳ καὶ ταῖς ἐπιστολαῖς τοῦ Πύλου. Ἐλθεν ἄρα τὸν Κοραῖν ἡ κυριωτάτη καὶ οὐσιωδεστάτη ἀξία τοῦ Εὐαγγελίου, ἡπερ αὐτὸ ἁγιώτατον καὶ τελειότατον πασῶν τῶν βίβλων τῶν τε ἱερῶν καὶ τῶν φιλοσοφικῶν ἀπεργάζεται.

Ὡς δ' ἐν ἄλλῳ λόγῳ εἰπεῖν, ἔλαθε τὸν Κοραῖν διὰ παντός τοῦ βίου αὐτὸ τοῦτο, ὅπερ ἂν οἱ ὡς ἀληθῶς φιλοσοφοῦντες καὶ ὀγιῶς θεολογοῦντες θρησκευτικὴν φύσιν ἢ ὑψηλὴν καὶ ἱερὰν ἐν

τῷ ἀνθρώπῳ συναίσθησιν εἰκότως· ἂν εἴποιεν, οὐ μόνον ἐκείνου τοῦ κατὰ Κοραῆν λόγου τοῦ ὀρθοῦ ὑπερτέρῃν οὕταν, ἀλλὰ καὶ αὐτοῦ τοῦ λόγου τοῦ ἐποπτικοῦ. (Ἐπιθι καὶ τοῦ ἡμετέρου προοιμίου εἰς τὴν ἰστ. τῆς Φιλοσ. σ. ρμῆ — ρξά καὶ ἐφεξῆς.) Ἐπεὶ δὲ τὴν τῆς θρησκευτικῆς οὐσίαν, ἥ μόνη τὸν ἄνθρωπον, καθ' ὃ ἄνθρωπον, εὐδαίμονα ὧς ἀληθῶς καὶ μακάριον πέφυκε ποιεῖν, οὐδαμοῦ φαίνεται παρ' ἑαυτῷ μελέτη λαβὼν, οὐδὲ τὸ αἰσθητὸν ἄρα εἶδος αὐτῆς εἶχεν ἀποχρώντως αἰτιολογήσαι. Ἐμφαίνεται δὲ δὴ τὸ εἶδος τοῦτο *νόμῳ τοῦ Ἀγαθοῦ* εἴτε διὰ τῶν κελῶν τεχνῶν τῶν τε καλλιλεκτικῶν καὶ τῶν εἰδωλοποιικῶν, οὐχ ἥσσον δὲ διὰ τῆς μουσικῆς καὶ τῆς πασῶν ἐμφαντικωτάτης ἀρχιτεκτονικῆς, εἴτε δι' ἔργων ἀγαθῶν, ὧν πολλὰ ἥκιστα τοῖς κειμένοις νόμοις ὑπουργοῦντα δοκεῖ, ἀλλ' ὅμως δσημέραι αὐτοῖς βελτιοῖ καὶ κατ' ἄνθρωπον τελειοῖ.

Κατὰ τοῦτον ἄρα τὸν λόγον, ὅστις τὴν θρησκευτικὴν συναίσθησιν εἰς τὸν ὀρθὸν λόγον περιστέλλει, τοῖς ἐγκυκλοπαιδικοῖς, εἰ δὲ βούλει, καὶ τοῖς Σίναις ἀκολουθῶν, οὗτος ἐκτετοπισμένος ἐξ ἀνάγκης φαίνεται τῆς περιωπῆς, ἐξ ἧς προστήκει τὰ τε λόγου ἄξια καλλιτεχνήματα καὶ τὰ κάλλιστα καὶ ὀσιώτατα τῶν ἔργων κρίνειν (α). Εἰ δέ που αὐτὰ καὶ ἀποδέχεται, φύσει καὶ ἔθει παρελλόμενος, λόγου δὲ χωρὶς αὐτὰ ἀποδέχεται καὶ κριτῆς σφαλερώτατος περὶ αὐτὰ γίγνεται, ἄλλοτ' ἐπ' ἄλλων ἄλλην τὴν γνώμην φαίνων, αὐτὸ τοῦτο γνωσιμαχῶν καὶ ἑαυτῷ συχνότατα ἀντιπεριπίπτων.

Τοῦτ' αὐτὸ ὁρῶμεν συμβαῖνον καὶ τῷ Κοραῇ· τὰ γὰρ τῶν πάλαι Ἑλλήνων καλλιτεχνήματα ἐκπρεπέστατα καὶ πολυτελέ-

(α) Ταῦτα ἐρμηνεῖα; τινὲς πάντως προσδεῖται, ἣν εἰσαυθὶς ἀποδώσειν ὑπισχνούμεθα. Ἐπιθι μέντοι πρὸς τὸ πικρὸν τοῦ ἡμετέρου προοιμίου ἔνθ. ἀνωτ. καὶ τὸν μετ' ὀλίγον ἐκδοθητόμενον λόγον τὸν πρὸς τὴν Ἑλλ. νεολαίαν.

στατα ὥς ἦν, ἀργύρῳ, χρυσῷ, ἐλέφαντι, λίθοις καὶ ὑφάσμασι βαρυτίμοις καὶ ἄλλοις τοιούτοις καθ' ὑπερβολὴν κεκοσμημένα, αἰδοῖ τῇ τῶν φιλαρχαίων ἀνδρῶν οὐκ εἶχεν ὅπως μὴ ἀποδέχοιτο, οὐδένα μέντοι λόγον ἑαυτῷ τῆς τριζύτης, ὥς ἔπος εἶπειν, σπατάλης οἷός τε ἦν ἀποδιδόναι, ὅς τὰ πάντα πρὸς πρακτικόν τι τοῖς πολίταις ὄφελος ἐγκυκλοπαιδικῶς ἔλκων, ἔκρινε. Πρὸς τί γὰρ οἱ μαρμάρῳ καὶ ἄλλοις ἐκλεκτοῖς λίθοις λάμποντες ναοὶ, ὁ μεγέθει τε καὶ κάλλει περίπυστος τῆς Ἀρτέμιδος ὁ ἐν Ἐφέσῳ, Χερσαίφρονος εὖρεσις καὶ τοῦ υἱοῦ αὐτοῦ Μεταγένους, ὁ Παρθενῶν, Ἰκτίνου καὶ χειρὸς γλαφυρᾶς τῆς Καλλικράτους, τὰ προπύλαια, κάλλιστον Μνησικλέους ἔργον, τὸ χάρισιν Ἰωνικαῖς πολυδαίδαλον Ἑρεχθεῖον, ἥτοι ὁ διπλοῦς ναὸς Ἀθηνᾶς τῆς Πολιάδος καὶ νύμφης τῆς Πανδρόσου, ὁ τῆς Δήμητρος ἐν Ἐλευσίνι, ὁ τοῦ Διὸς ἐν Ὀλυμπίᾳ καὶ τοῦ Ὀλυμπίου Διὸς ὁ τριμεγίστος Ἀθήνησι καὶ ἄλλοι πάμπολλοι καὶ πολυτελέστατοι; Πρὸς τί οἱ βωμοὶ καὶ ἄλλα μνημεῖα μεγαλοπρεπῆ; πρὸς τί τὰ χρυσελεφάντινα ἀγάλματα καὶ οἱ κολοσσοί; Ἐὼ λέγειν τὰ χρυσοῦ καὶ ἐλέφαντος τῶν θεῶν ἀγάλματα ὑπὸ Καλάμιδος ἤδη Ἀθήνησι πεποιημένα· οὐδαμοῦ γὰρ ἂν ταυτ' ἐφάνη πρὸς τὰ τοῦ Φειδίου ἄριστα τεχνήματα, ἅπερ ἐν κάλλει ἡρεμαίῳ καὶ θεοπρεπεῖ τὴν ἐσωτερικὴν τῶν Ἑλλήνων συναίσθησιν ἐκπρεπέστατα ἐξεδήλου, τὸ κολοσσιαῖον χρυσελεφάντινον ἄγαλμα Ἀθηνᾶς τῆς Παρθένου, ἐφ' ᾧ καὶ ὁ ναὸς ὁ Παρθενῶν ἰδρύθη· καὶ τὸ τῆς Οὐρανίας δ' Ἀφροδίτης τὸ ἐν Ἡλίδι καὶ ἄλλα ἀλλաχού οὐ σμικροῦ λόγου ἄξια. Μάλιστα δὲ πάντων θαυμάτων θαυμά ἐξαίσιον τῆς εἰδωλοποιικῆς τῶν Ἑλλήνων τέχνης τὸ πολυμέγεθες τοῦ Ὀλυμπίου Διὸς ἄγαλμα τὸ ἐν Ὀλυμπίᾳ, οὐπερ τὸ μὲν σῶμα ὅλον ἐλέφαντος, ἡ δὲ περιβολὴ χρυσοῦ πεποιημένη, ἄνθεισι παντοίοις διαπεποικιλμένη, καὶ τὸ ἄγαλμα τῆς Νίκης ἐπὶ τῆς ἀριστερᾶς χειρὸς τοῦ Θεοῦ ἱστάμενον, χρυσελεφάντινον ὡσαύτως, πολυχρῶμων τε μετάλλων θεσπεσίαν αἴγλην ἀπαστράπτειν τὸ σκῆπτρον αὐτοῦ, ὁ δὲ θρόνος, ἐφ' οὗ

ὁ πατήρ ἀνδρῶν τε θεῶν τε μεγαλοπρεπῶς ἐκάθητο, οὐ μόνον χρυσῷ τε καὶ ἐλέφντι, ἀλλὰ καὶ ἐβένῳ καὶ λίθοις πολυτιμοτάτοις, τορευτικῇ τέχνῃ μυρία καὶ γραφαῖς ταῖς Παναίνου εἰς ἄκρον δεδαιδαλμένος. Πρὸς τί ταῦτα καὶ ἄλλα βαρύτιμα κειμήλια, χρυσοῦ ἀπέφθου μέγιστα σκεύη, πρὸς τί τὰ χρυσόπαστα ὑφάσματα, πρὸς τί ὁ ἔρεοῦς πέπλος Ἀθηνᾶς τῆς παρθένου ποικιμάτων καλλίστων μεστός, καὶ ἄλλα παραπλήσια παραπετάσματα, ἥτοι τάπητες, ἐν οἷς ὁ τιμαλφέστατος ἐν Ὀλυμπίᾳ, ὁ ἐν Ἐφέσῳ καὶ ἄλλοι ἄλλαχοῦ (οἷοί περ ἦσαν οἱ τῶν Ἀσσυρίων καὶ τῶν Περσῶν καὶ οἱ παρὰ τισι τῶν νεωτέρων Εὐρωπαϊῶν εἰς ἄκρον καλλίτεχνοι, ἐξ ὧν παντὸς λόγου ὑπέρτεροι οἱ δέκα μείζονες ἐκ τῶν τοῦ Ῥαφαήλ οἱ ἐν Φλανδρίᾳ μὲν σηνικῷ νήματι καὶ χρυσῷ θαυμασιώτατα ὑφανθέντες, ἐν Οὐατικανῷ δὲ ἔτι καὶ νῦν ἀνακείμενοι καὶ ἄλλοι ἄλλων ἄλλαχοῦ) πρὸς τί ταῦτα, λέγω, καὶ οἱ λοιποὶ ἀναρίθμητοι τῶν διασήμεων ναῶν θησαυροί; Πάντα γὰρ ταῦτα δαπανήματα μάταια, πόνους καὶ ἰδρωτάς ἀνθρώπων εἰποι τις ἂν τῶν ἐγκυκλοπαιδικῶν, τῇ μὲν ἄλλῃ κοινωνίᾳ ἀχρήστους καὶ ἐπιβλαβεῖς, μόνοις δὲ τοῖς ὀνηροῖς καὶ ὑπόλοις ἱεροφάνταις χρησίμους γεγονότας.

Ἀλλὰ τοῦτων μὲν πέρι τῶν πάλαι ἐλληνικῶν, αἰδοῖ τῇ τῶν σοφῶν καὶ φιλαρχίῳ ἀνδρῶν, οὐδὲν οὐδαμοῦ ἄχαρι ἐτόλμησεν εἰπεῖν ὁ Κορνή; ἀναφνδὸν, τῶν δὲ παρὰ τοῖς χριστιανοῖς, ἐνθα ἂν ἐγχωροῖη, ἐξ ἐτοίμου καθήπτετο καὶ ἀκρίτως κατεβόα, ὡς βλαβερᾶς πολυτελεῖαι καὶ εἰς οὐδὲν κοινωφελὲς χρησίμης οὔσης. καὶ ἐν τινι δ' ἐπιστολῇ, ἣν πρὸς τοῦ ἀνάξια καὶ σχέτλια ἄρτι πεπονθότα Χίου γράφει, ἀξίωμα Ἰσραηλιτικοῦ πικριέχου πρόβρωθεν ἀναλαβὼν, ἄλλα τε πολλὰ τετριμμένα καὶ τῇ ἀληθείᾳ παιδαριώδη, ὡς παιδαριοῖς νεογλοῖς, συμβουλεύει καὶ πόλεως καὶ νῆς ὑπογραφὴν ὑποβάλλει τῶν γελοιοτάτων γελοιοτάτην· καὶ γὰρ τὰ πάντα ὁ ἀνὴρ ἐν πᾶσιν ὁμοίως ἐτόλμα. τὰς τὴν δὴ οὖν τὴν πόλιν τῇ ἑαυτοῦ φαντασίᾳ σκιγραφῶν, οἰκίας μὲν πρῶτα κτίζειν παραινεῖ καὶ γυ-

μνάσιον ἰδρῦσασθαι καὶ βιβλιοθήκας μετ' ὀργάνων φυσικῆς καὶ μαθηματικῆς καὶ τυπογραφίαν καὶ ἐργοστάσια καὶ πᾶν εἴ τι ἄλλο χρήσιμον εἰς τὴν βιωτικὴν κοινωνίαν φαίνεται, ναῶν δὲ ὕστατα πάντων φροντίζειν, εἰπέρ ποτε καὶ ἀνάγκη ναοῦ τοῖς πολίταις ἔσοιτο. «ναὸν γὰρ ἔχετε, φησὶν, αὐτὸ τῆς γῆς τὸ ἔδαφος σκεπασμένον μὲ θόλον λαμπρότατον τὸν οὐρανόν» — «κανένα ναὸν νὰ οἰκοδομήσῃτε δὲν εἴσθε ἱκανοὶ παρόμοιοι τοιούτου ναοῦ, πρὸς τὸν ὅποιον οὐδ' οἱ ἀπὸ βασιλεῖς κτιζόμενοι μεγαλοπρεπέστατοι ναοὶ εἶν' ἄξιοι νὰ συγκριθῶσιν» (ἐπιστολ. Ζ', πρὸς τοὺς «ἀπανταχοῦ εὐρισκομένους» Χίους). Καὶ ταῦτα ὁ γηραιὸς ἱεραὶς ῥήσσειν ἔκ τε τῆς παλαιᾶς καὶ τῆς καινῆς διαθήκης εἰλημμέναις ἐπικυροῖ. Ὡς ἡδεῖς οἱ ἄνθρωποι οὗτοι καὶ ποικίλοι ἅμα ! ὅσα μὲν γὰρ τῶν ἱερῶν λογίων αὐτοῖς ἀρέσκει, ταῦτα κατὰ γράμμα παρὰ λαμβάνειν ἡμᾶς ἀξιούσιν ὅσα δ' αὐτοῖς οὐκ ἀρέσκει, τούτοις νῦν ἄλλον, τὸν γ' ἑαυτοῖς ὀρθὸν δοκοῦντα, ἀνθυποβάλλειν στωμύλως πᾶν παραινοῦσιν. Ἀλλ' εἶπατε ἡμῖν, ὦ ἄνδρες εὐθύβουλοι, ποῖον τὸ μεταξὺ μέτρον καὶ ὄριον τῆς κατὰ γράμμα ἐρμηνείας τῶν ἱερῶν λογίων καὶ τῆς κατὰ τὸν ὑμέτερον λόγον τὸν ὀρθόν ;

Καὶ ἐν ἄλλῳ δὲ πονήματι πολλῆς ἄλλης ἀβελτηρίας καὶ ἀφορητοῦ, τῇ ἀληθείᾳ, σκαιότητος καὶ πικρίας μεστῷ παραπλήσια ἀποφαίνεται, οὗς ἐν ἡλυσίῳ τινὶ ποιεῖται μάκαρας εἰς δοξολογίαν Θεοῦ εἰσάγων ἐκκλησιαζομένους. — «Ἔχουν λοιπὸν καὶ ναὸν, ὅπου προσεύχονται ; » (ἐρωτᾷ τὸ ἕτερον τοῦ διαλόγου πρόσωπον) — «Μὴν ἀμφιβάλλης, λέγει, ναὸν ὅμως, ὅστις δὲν ὁμοιάζει τοὺς πολυπληθεῖς καὶ καταστολισμένους σας ναοὺς . . . ναὸς τῶν εἶναι τὸ Ἠλύσιον αὐτὸ, σκεπασμένος μὲ μεγαλοπρεπεστάτην ὀροφὴν, τὸν οὐρανόν » (Διάλ. β'. περὶ τῶν ἐλλ. συμφερόντων. ἔκδ. β. σ. 11.).

Καὶ Βύρων δὲ, ἐκ φύσεως εἰς τῶν κρατίστων ἐξ ἀπάντων τῶν ποιητῶν τούτου τοῦ ἐν ποιήσει παρασίτου αἰῶνος, πην-

θεϊζούση λύρα τὰς ὑψόσ' ἐν αἰθρία χρυσαυγαζούσας τῶν χιόνων
 περιγάμους τὰς πνεύματι ἐλευθερίας περιπνεομένας ἐπὶ
 τῶν παλαιγόνων Ἄλπεων τῆς ἀγῆρω Ἐλβετίας ἄδων, κοιλάδας
 τε οἶον σμαράγδω ἐπανθούσας καὶ βήσσας πολυδένδρους, ἐπὶ
 γαληναίων λιμνῶν καλλιανθῶς ἐνοπτριζομένας ἢ νυκτὸς ἐβε-
 νίνου ὑψόθεν κρημαμένας σκιᾶς, ὧν τὴν φρίκην ἀστραπαία
 φαῦσις ἐπ' ἀγρίως ἀφριζόντων κυμάτων ἀκαριαίως διαφάνει,
 μεγάλῃ ἐν κοίλαις φάραγγι βρέμουςα, τοῦτοις τοῖς μειδιῶσιν
 ἢ σκυθρωπάζουσι θελγῆτροις τῆς κοροστρόφου φύσεως ὁ ποιη-
 τῆς ὅλη τῇ ψυχῇ παραδεδομένος, καταφρονεῖ τῶν χειροποιή-
 των τοῦ ἀνθρώπου ἔργων καὶ, παρ' ἐκείνας τὰς σαπφειροειδεῖς
 ἐκτάσεις τοῦ διχγλαύκου ἀέρος καὶ τὰ ζάθεα τῶν ὀρέων ὕψη,
 ἐν οὐδενὶ λόγῳ τοῦ μαρμάρων κίονα καὶ τοὺς χρυσολαμπεῖς
 τῶν ναῶν θόλους τίθεται, ἀλλ' ὥς φραγμοὺς περιαιρῶν, πε-
 ρώματι φαντασίᾳς εἰς τὸ ἄπειρον καὶ ἀρχέγονον χάος ἀφί-
 πταται, ὅπου ἡ πρώτη τῶν ὄντων ἀρχὴ ἐν τῇ παγκοσμίῳ ψυ-
 χῇ ἀνείδεος καὶ ἀσχημάτιστος φωλεύει. Οὐ γὰρ ἔφθασαν οἱ
 καλοὶ ποιηταὶ τὴν ῥωμαντικὴν χαυνότητα περιστείλχοντες τὴν
 ἐξ Ἀσίας δι' Ἀράβων εἰς Εὐρώπην τὸ πρῶτον φοιτήσασαν καὶ
 εὐθὺς φέροντες ἐκυτοὺς ἑρρίψαν κατὰ τῶν ἐξ Ἰνδικῆς ἄρτι περι-
 κλυσάντων ἡμᾶς κυμάτων τῆς πλημμελῶς νοηθείσης Βραχμα-
 νικῆς σοφίας. Ἄλλ' ὁ νεαρὸς πλάνης, ὁ καλὸς Ἀρόλδος, ὁ
 μελιηδὴ δρόσον, τῷ νάματι ὀρείας μούσης ἐπικαχλάζουσιν,
 παιδιόθεν ποτισθεὶς, χρόνον ὀκταετὴ διαλιπὼν καὶ νοῦν ἤδη
 ἀπὸ βαθυτέρης μελέτης ἀσφαλέστερον καρπούμενος, καταβαί-
 νει ἀπὸ τῶν ἀγαννίφων Ἄλπεων εἰς τὴν θαλπνὴν κοιτίδα τῶν
 καλῶν τεχνῶν, τὴν ἀγλαότεκνον καὶ δαφνοστεφῇ Ἰταλίαν καὶ
 πρῶτον μὲν τὰ ἐνάλεια κάλλι καὶ τὰς ὠχρίωτας χάριτας τῆς
 καλλιγύναικος καὶ βαθυχρύσου ποτὲ Βενετίας ἀπὸ τῆς ἀρρή-
 κτου γεφύρας τῶν στεναγμῶν καὶ δακρύων γλυκυθύμως τε
 ἔμα καὶ τραγικῶς ἔσας, ἔρχεται, παρὰ τάφους ἱερούς, ὑπὸ
 τὴν πολυανθὴ ἀγλήν τῶν σμαραγδίνων τῆς Ἰταλίας, οὐρα-

νων ὁδοιπλανῶν, εἰς τὴν καλλιμέλαθρον μᾶλλον ἢ λευκομέγαρον, ἀλλ' ἤκιστα καλλιγύναικα πατρίδα τοῦ Δάντου καὶ Μιχαήλ Ἀγγέλου καὶ ἀνελθὼν εἰς τὴν στοὰν τῶν ἀγαλμάτων (κοινῶς degli uffizi) ἐκκληκτός καὶ οἶονεὶ ἐμβρόντητος μένει πρὸς τὴν ζείδωρον ἀκτῖνα τοῦ αἰδίου κάλλους καὶ τῆς θαλερᾶς χάριτος τῶν ἀβροτάτων μελῶν τῆς φιλομμειδοῦς Ἀφροδίτης τοῦ Κλεομένου (τῶν Μεδίκων). Ἄδεις νῦν ἐλευθέρως, ὦ ψυχὴ ἔρωμανές, τὰς μυχαϊτάτας χορδὰς δονουμένη, ἄδεις λύρα ποιητικὴ τὰ ἀθέσφατα, θυμῆρη θέλγητρα τῶν χειροποιήτων τοῦ ἀνθρώπου ἔργων· οὐδαμοῦ ἂν φανείη τὰ ἄψυχα τῆς φύσεως θαύματα πρὸς τὰ χειροποίητα τῶν δαιμονίων ἀνθρώπων, ἔνθους ἐπιφωνεῖ ὁ πρῶην πανθειστικῶς πανηγυρίσας τὸ ἀγριωπὸν ἐναλλάξ καὶ χαροπὸν τῆς φύσεως τῆς ἑξῶ.

Οὕτω δὴ οὖν τὰ ὑψηλὰ τῆς τέχνης μυστήρια μάλα μόγις ἄρτι μεμυημένος, τρέπεται τὴν ἱερὰν ὁδὸν τὴν ἐπὶ πόλιν τὴν αἰδίου ἄγουσαν.—Ἐπίσχετε δὴ ἐνταῦθα, βραχὺν χρόνον, ὦ ποιητά· τοῦ Μιχαήλ Ἀγγέλου καὶ τοῦ Ῥαφαήλ αἱ μεγάλαι ψυχαὶ τοῦς ἱεροῦς τόπους καλλιειδῶς ἐπισκιάζουσιν· τὸν χρυσαυταυγῆ θόλον τοῦ ἁγίου Πέτρου περιϊπτάμεναι, ἀναβιβάζουσιν ἐπὶ τῶν ἱερῶν πτερύγων τὰς συγγενεῖς τῶν θνητῶν ψυχὰς, ὡς ἀπὸ τοῦ καθαρθηρίου ὅρους, ἐξ ἄλλης εἰς ἄλλην σφαῖραν πλανητῶν· εἶτα διὰ τοῦ ἀστερισμοῦ τῶν διδύμων, συμβόλου τῆς ἀδελφικῆς ἀγάπης, ὡς διὰ πύλης παμφαοῦς, εἰς τὸν ἀγγελικῶς εἶδει Σοφίας καὶ Ἀγάπης τῆς τελείας ἐξέστροφον ἐξαστράπτοντα οὐρανὸν τῶν ἀπλανῶν μακάρων, οἳ μυριοὶ μυριαχοῦ, ὥσπερ τὰ ῥόδα καὶ τὰ κρίνα τοῦ Θεοῦ ποικίλαις μαρμαρυγαῖς ἐναγλατίζονται· κἀντεῦθεν νεοχμῶ σθένει πτερύγων εἰς τὸν ὁμοῖος ὑάλῳ, ἠλέκτρῳ ἢ κρυστάλλῳ ἀειλαμπῇ τὸν κύκλῳ κεχυμένον οὐρανὸν ἀναβιβάζουσιν, ἐξ οὗ ἡ ἐνιαία Θεότης ἐννεαδικαῖς ἀγγέλων χοροστασίαις διὰ τῶν ἑνδον ἐννέα οὐρανῶν παγκόσμιον ἁρμονίαν συμβολικῶς τοῖς θνητοῖς πιφάσκουσα, πρὸς ἑαυτὴν ἀνακαλεῖται. Ἀλλ' ἐπὶ τέλους αἶψα σέλα· ἀπλέτῳ αἰ τῶν θνη-

τῶν ὄψει· μακαρυοῦσιν ! ἐφέσει δὲ καὶ ἀγάπη τοῦ Ἀληθοῦς, οἷον φωτοβόλος ποταμὸς τὸ Θεῖον ἐπιφαίνεται αὐταῖς τὸ πρῶτον, ἐν μέσῳ ὀχθῶν, γλυκίστῳ ἔαρι ἐζωγραφημένων, ῥέον· σπινθῆρές τε ὡς τόπαζοι (οἱ ἄγγελοι) ἔνθεν καὶ ἔνθεν αὐτοῦ ἐξαΐσσοντες, οἷον λυχνίδες τιμαλφεῖς, χρυσῷ ἐνδεδεμένοι, ἐπὶ τῶν ἀνθέων (ἄτοι τῶν δικαίων) ἐφιζάνουσι καὶ εὐοσμίας πλησθέντες, πάλιν εἰς τὸ Θεσπέσιον νᾶμα καταδύνονται καὶ αὖθις ἄλλοιτε καὶ ἄλλοι ἀναδύνονται.—Καθαρθέντες, ὦ θνητοί, τὰ ὅμματα αὐτῇ τῇ θείᾳ τοῦ φαινοῦ νάματος, μάθετε εἰς ὅντινα τόπον ὑμᾶς τὸ ἱερὸν πτέρωμα ἀνεβίβασεν· εἰς αὐτὴν γὰρ τὴν ὑπερουράνιον καὶ πάσας τὰς λοιπὰς ἐν ἑαυτῇ περιαμπέχουσιν σφαῖραν τοῦ καθαρωτάτου κυρὸς ἦτοι εἰς τὸ λεγόμενον Ἐμπύριον ἀνεπτέρωσεν, ἔνθα ἡ Θεότης, τριεπόστατος ἤδη, τριανθεῖ αἶγλη γλυκερᾶς μακαριότητος, χοροὺς μακάρων ἀναριθμήτους περὶ τὸν ἀδαμαντίναις βολαῖς ἀνθούντα θρόνον τῆς ἀγνῆς Παρθένου, ὡς ῥόδον διάλευκον ἀγάπης αἰδίου κατχυγάζουσα, μελωδικαῖς τε ἀγγέλων πτερύξεσιν ἀφάτως αὐτοὺς εὐφραίνουσα ὑπὸ τοῦ δαφνοστεφοῦς τῆς Μακαρίας ἐραστοῦ ἀλήκτῳ μολπῇ γεραίρεται.

Καὶ ὁ Βύρων δ' ἐνταῦθα τὸ εἶδος τῶν εἰδῶν τῆς ὑπερτάτης Ἀληθείας ἐν μεγαλουργήμασι χειροποιήτοις ὁρῶν σκιαγραφούμενον, ἐπιπνοίᾳ γνησίως ποιητικῇ ληφθεὶς, τὸ κράτος τῆς ἀνθρωπικῆς εὐφυίας οὐ πᾶν ἀδεξίως ἐγκωμιάζει, μέγας τε μεγαλωστί ἀναταθείς πρὸς τὴν θείαν τοῦ μεγίστου τῶν νῶν, εἰςέρχεται εἰς αὐτὸν θρησκευτικῇ συναισθήσει ὅλος διακεχυμένος καὶ ἀφ' ὁμοίων εἰς ὁμοῖα τῇ μνήμῃ γιγνόμενος, θαυμάζει νῦν τὸ πρῶτον, ἅπερ πολλοῖς ἔτεσι πρότερον ἐτύγχανεν ἑωρακὼς ἐν τῇ βασιλευούσῃ τῆς Ανατολῆς, τὰ φαινότατα κάλλη καὶ ὕψη τοῦ ἀστρογείτονος θόλου τῆς ἀγίας τοῦ Θεοῦ Σοφίας (α).

(α) Αὐτίκῃ μὲν σφρόττερον δηλώσομεν, δι' ἣν αἰτίαν εὐλο-

Πᾶσι δὲ φανερόν, οἶμαι, τὸ τοιόνδε καθίσταται, ὅτι τὸ Καλὸν τὸ τέχνη ἐλευθερίῳ αἰσθητὸν ἡμῖν γιγνόμενον ὄλω καὶ πικρῇ τοῦ ἐν τῇ φύσει ἀναμιζ κεχυμένου διαφέρει· τοῦτο μὲν γὰρ ἀνώμαλον, τῷ ὑπεναντίως προσπίπτοντι οὕτω διηλλαγμένον, πολὺ τὸ τυχαῖον καὶ ἐπὶ μέρους ἔχον, ἀνθρωπίνῃ δ' ἀντιλήψει δυσ-σύνοπτον, εἰς τὸ ἄπειρον καὶ πρωτόγονον χάος, εἰς τὸν ἀειδῆ καὶ ζοφερὸν ὠκεανὸν τῶν ἀτόμων, εἰς τὸν ψυχρὸν τῆς Ἀθήης ποταμὸν, ἄνευ θαλπνῆς ἐλπίδος, διὰ τοῦ δοκοῦντος δὲ λόγου ἰὸν, ἐξαφανίζεται. Τοῦτο γὰρ γέρας ἔσχατον πᾶσιν ὁμοίως τοῖς ὁπωδῆποτε τὴν ἔξω φύσιν λατρεύουσι γίγνεται, μέλαινα ἀπελπισία ἢ ψυχρός τις πανθεισμός. Τὸ δὲ τέχνη ἐλευθερίῳ ὡς ἐγγυτάτω τοῦ γνησίου ἡμῖν ἐμφανιζόμενον καλὸν εἰς αὐτὸν τὸν ἱερώτατον σπινθῆρα τὴν πρώτην ἀρχὴν ἀνάγει, ὅς ἀπὸ τοῦ

γον ἀντιπαρατιθέμεθα τὴν ἄλλοπρόσκαλλον Μοῦσαν τοῦ Βίρωνος πρὸς τὴν θεῖαν κωμωδίαν τοῦ Δάντου, ἐξ ἧς καὶ ὑγιεστάτη θεωρία περὶ τοῦ καλοῦ συνάγεται. Ῥητέον δὲ νῦν πρὸς διασάφησιν, οὗ στοχαζόμεθα τέλους καὶ τόδε· ὅτι καθάπερ παρὰ τοῖς πάλοι Ἕλλησι τὰ Ὀμήρου ἔπη τὰς ἰδέας τῶν καλῶν τοῖς καλλιτέχναις ἐνέπνευσεν, οὕτω καὶ τοῦ Δάντου τὰ ἀθάνατα ἔσματα ἐνθεαστικώτερον πρὸς τὰς ὑψηλὰς καλλονὰς διέθετο τοὺς ἐφαμίλλους τοῖς Ἕλλησιν Ἰταλοῦς. Διὸ ἄλλοι τε ζωγράφοι τὸν θεῖον ποιητὴν μετὰ τῶν ἀγίων χοροστατοῦντα ἐν τῷ παραδείσῳ ἐζωγράφησαν καὶ αὐτὸς δ' Ῥαφαήλ, καθ' ὑποθημοσύνην ἱσως τοῦ Ἀρίστου, ἐντὸς τῆς δευτέρας τῶν ποικίλων παστιάδων ἦτοι θαλάμων τοῦ Οὐατικανοῦ (nella stanza della segnatura) δις αὐτὸν ἐφ' ὕψους ἱστόρησεν, ἐνθα μὲν ὁ Παρνασσὸς βαθυδένδρος καὶ εὐθαλὴς ἐζωγράφηται, ὡς ποιητὴν ἐν ποιηταῖς καλλιστέφανον, ἐνθα δὲ ἡ Θεολογία ἱεροπρεπῶς παρίσταται, (nella disputa del sacramento) ὡς Θεολόγον ἐν τοῖς κρατίστοις γενόμενον.

εἶδους τῶν εἰδῶν τῆς ὑπερτάτης Ἀληθείας, δίκην ἀστέρος διέσσοντος, τὴν ἐν ἡμῖν ὑψηλὴν καὶ λυρικὴν συναίσθησιν βάλλει, τὴν ἐνεργὸν αὐτῆς ἔφεισιν πληρῶν κατὰ τὸν αἰδιον νόμον τῆς τὸν πάντα κόσμον τελειούσης Προνοίας, καθ' ὃν τὸ χρῆζον καὶ μεθ' ἀγνόητος ἐφιέμενον ὑπὸ τοῦ ἔχοντος αἰετὶ πληροῦται, οὐπερ ἐφίεται. Οὕτω δὴ οὖν ἡ ἐν ἡμῖν Συναίσθησις ἀκτῖνι τοῦ καλοῦ βληθεῖσα, φλέγεται ὅλη καὶ μαίνεται μανίαν ὡς ἀληθῶς Πλατωνικὴν, πόλεμον ἄσπονδον τῷ ἐναντίῳ, τῷ ἀκαλλεῖ καὶ τυχαίῳ κηρύσσουσα, ἔς τ' ἂν αὐτοῦ καλλινίκως ἐπικρατήσῃ. Ἐπικουρον δὲ τὸν λόγον μετὰ τῆς ἀρχῆθεν ἀναποσπάστου φαντασίας λαβοῦσα, ὡς δ' ὑπερτάτη βούλησις πείρα πνευματικῇ καὶ κοσμικῇ ἤδη κρατυνθεῖσα, προσεφέλλεται τὸ ἀπανταχοῦ τῆς φύσεως διεσπαρμένον καλόν, παντὸς τοῦ ἑτερογενοῦς αὐτὸ διὰ λόγου καθίρουσα καὶ τῇ φαντασίᾳ συγκολῶσα· αἰθέρα τε θεῖον καὶ διάπυρον ἀφ' ἑαυτῆς ἐμφυσῶσα, εἰδῶλον ἱερὸν ἤδη, οἷον μεθίξει τοῦ Θείου, ἀπεργάζεται, ἐν ᾧ περ αὐτὴ τε καὶ ἡ πρώτη λαμπηθὼν τοῦ τελείου καλοῦ, ὡς ἐν σμικρῷ καὶ ἀμυδρῷ κατόπτρῳ ἰνδαλματοῦται. Τοῦτο δὲ τὸ αἰσθητὸν εἰδῶλον αὐτοῦ τοῦ καλοῦ ὁ καλλιτέχνης, ὡς ἐκυτοῦ ἔργον ὄρων, εὐφραίνεται καὶ ἀγάλλεται ὅλος, παραβάλλων αὐτὸ πρὸς τὸ ἐν τῇ Φύσει συμμιγὲς καὶ ἄψυχον, ἀλλὰ πρὸς τὴν ἐκυτῷ ἐνοῦσαν Συναίσθησιν τοῦ εἶδους τῶν εἰδῶν πλημμελὲς καὶ ἀμυδρὸν αὐτὸ εὐρίσκων, πενθεῖ πῶς ἐπὶ τῇ ἐκυτοῦ ἀδυναμίᾳ καὶ ἀτελείᾳ καὶ πενθῶν ἔτι σφοδρότερον τοῦ θείου κάλλους ὀρέγεται καὶ ὁσημέραι τελειοῦται, ὅγε ὡς ἀληθῶς καλλιτέχνης καὶ ποιητής, περὶ ὧν καὶ μόνων ἡμῖν ἐνταῦθα ὁ λόγος γίγνεται.

Ἐντεῦθεν οὖν δῆλον ὅτι ἡ τέχνη τὴν ὑπεναντίαν ὁδὸν βαδίζει τῇ φύσει· αὕτη μὲν γὰρ τὸ καλὸν φύρδην ἐπὶ τὸ ἄπειρον προεκχέουσα, εἰς τὸ ἀνείδεον καὶ ἀσχημάτιστον τὴν ἡμετέραν διάνοιαν παράγει· ἡ δὲ τέχνη ἐνθέῳ ζήλῳ πάντοθεν αὐτὸ συλλέγουσα, πρὸς τὴν πολυῦμνον τοῦ τελείου καλοῦ πηγὴν ἐκ τῶν ἐνόντων ἐπαναστρέφει, τὴν μεταξὺ ὁδὸν διὰ παγκάλων

ἔργων κοσμοῦσα, οἷς ἡ ἡμετέρα ψυχὴ ἐντροφῶσα, πτεροῦται. Οὕτω δὴ οὖν ὁ τῷ ὄντι ἄνθρωπος ὑπὸ τῆς Θείας Προνοίας μεταξὺ τῆς ἐν τῷ αἰδίῳ οὐρανῷ μαρμαριούσης ἁρμονίας καὶ τῆς εἰς τὸν αἰδιᾷ ζόφον παραγούσης φύσεως τῆς ἀνθυφειστώσης ἐν μέσῳ που ταχθεῖς, τὰ ἄφατα κάλλη τῶν θείων δυνάμεων, ὡς σειρὴν αἰδίου, παντοίοις τρόποις ἐξαγγέλλει καὶ οὕτως υἱὸς Θεοῦ ἐν ἀνθρώποις κατὰ τὸ Εὐαγγέλιον καθίσταται, οὐχ ὥςπερ οἱ πανθεῖσται, τὰ μεταξὺ ἀκατάλυτα ὅρια ὑπερπηδῶντες, ὑπέροπλα λαλοῦσιν.

Φανερόν γάρ παντὶ εὐμούσῳ ἀνδρὶ καὶ τῆς ἱστορίας τῶν περὶ αὐτὸν τὸν ἄνθρωπον ἐμμελῶς μετέχοντι ὅτι αἱ καλαὶ τέχναι ἀπὸ τῆς αὐτῆς αἰεζώου πηγῆς ἀπορρέουσιν, ἀφ' ἧς περ καὶ ἡ θρησκεία. Καὶ γὰρ αὐτοὶ οἱ πρῶτοι καὶ παλαιότατοι τῶν ἀνθρώπων, τῇ ἐν ἑαυτοῖς ὑψηλῇ συναισθήσει, ἄρτι ἐγερθείσῃ, μοίρας τινὸς τοῦ Καλοῦ ἀψάμενοι, ἤψαντο ἅμα καὶ τῆς οἰκείας μοίρας τοῦ Ἀληθοῦς· τὸ γὰρ καλὸν οὐδὲ ἐν ἄλλο τυγχάνει ὅν ἢ τὸ ἀναπόσπαστον εἶδος αὐτοῦ τοῦ Ἀληθοῦς ἐν νόμῳ τοῦ ἀγαθοῦ ἡρμοσμένον· πᾶν γὰρ εἶδος οὐσίας εἶδος ἐστί, πᾶσά τε αὖ οὐσία εἶδους οὐσία, τὸ δὲ Καλὸν εἶδος τοῦ Ἀληθοῦς, καὶ τάνάπαλιν, τὸ Ἀληθές οὐσία τοῦ Καλοῦ. Ὡστε ἀδύνατον ὅλως μοίρας τινὸς τοῦ Καλοῦ μᾶλλον ἢ ἥσσον γνησίως μετασχεῖν, μὴ μετασχόντα ἅμα καὶ τῆς οἰκείας μοίρας τοῦ Ἀληθοῦς καὶ τάνάπαλιν δ' ὡσαύτως. Ὁ βεβηκόμενός τις ἄρα τὸ ἕτερον, συνεφέλκεται κατὰ πᾶσαν ἀνάγκην καὶ τὸ ἕτερον, νόμῳ τοῦ Ἀγαθοῦ ἀδιαβρόχτως ἐκάτερον ἐκατέρῳ συνηρμοσμένον. Διὸ σαφὲς ἐπιεικῶς καθίσταται, ὅπερ ὀρώμεν συμβεβηκὸς ταῖς παιταίταις τῶν θεολόγων καὶ θεολογησάντων ποιητῶν, θειοτέρᾳ ἐπιπνοίᾳ, μοίρας τινὸς τοῦ καλοῦ μᾶλλον ἢ ἥσσον γνησίως ἐπιτυχεῖν καὶ ἅμα μέγαν νοῦν ἐγκλείον φθέγμα ἀφελῶς πάνυ φθέγγασθαι πρὶν ἢ τὸν λόγον τὸν ἐποπτικὸν ἔγερσιν καὶ σθένος ἐν αὐτοῖς λαβεῖν. Τοῦτον δὲ τὸν νοῦν ἥτοι τὴν ἰδέαν πολλῷ χρόνῳ ὕστερος ἐπελθὼν ὁ λογισμὸς, εἴτε ὁ κοινὸς εἴτε

δ' ἰδίᾳ φιλοσοφικῶς, σφραγιστέραν τε καὶ γνησιωτέραν ἢ ζοφω-
δεστεράν τε καὶ ψευδεστεράν ἀπειργάσατο, καθ' ὅσον ὁρθῶς
ἐφιλοσόφησεν ἢ διὰ προκατάληψιν τῆς διανοίας καὶ ἔξιν τινὰ
τῆς φαντασίας νοσηκερὰν, παρερμηνεύων τὰ ὄντα, ἐμυθολόγησε.

Τοιγαροῦν οὐσία μὲν τῆς θρησκείας αὐτὴ ἡ πανσθενὴς Ἀλη-
θεία ἐστίν, ἥς μᾶλλον ἢ ἥσπον γνησίως, ἥ γε φύσεως καὶ ἐσω-
τερικῆς ἔξεως ἔχομεν, θεία ἐπιπνοία ἢ ἀποκαλύψει διὰ τῆς
ἡμετέρας συναισθήσεως τὸ πρῶτον μεταλαμβάνομεν· εἶδος δὲ
αὐτῆς τὸ τοῦ ἥγε δέον εἶναι τῆς ὑψίστης οὐσίας πασῶν τῶν
οὐσιῶν, αὐτῆς τῆς φοβερᾶς καὶ πολυῦμου Ἀληθείας κατὰ
πᾶσαν ἀνάγκην ὑπάρχει ἥτοι οὐδὲ ἐν ἄλλο ἢ αὐτὸ τὸ Καλὸν
ὥς τὸ εἶδος τῶν εἰδῶν ἀπάντων τὸ πρῶτιστον καὶ νόμῳ ἄρι-
στον, οὗ τὸ ἀπήχημα ἢ ἀπαύγασμα μᾶλλον ἢ ἥσπον ληπτὸν
ἡμῖν καθίσταται διὰ τῆς τέχνης καθόλου. Ὃς ἂν ἄρα τὸ εἶδος
τῆς θρησκείας ἥτοι τὴν διὰ πασῶν τῶν καλῶν τεχνῶν παντοίαν
αὐτῆς ἔκφανσιν αἶρη, ἀντ' αὐτοῦ δὲ τὰ κάλλη τῆς ἀνθυφαστώ-
σης φύσεως εἰσάγη, οὗτος αὐτὴν τε τὴν πλατυτάτην οὐσίαν
τῆς θρησκείας ἐξ ἀνάγκης αἶρει (σφαῖρα γὰρ πᾶσιν οἶμαι λέγειν)
καὶ τὸν ἄνθρωπον ἀπὸ τοῦ ἐνθυμηματικοῦ καὶ ἐννοηματικοῦ
κάλλους εἰς τὸ τυχαῖον καὶ ψυχρὸν τῆς φύσεως τῆς ἔξω ἐκ-
βάλλει. Αἶρων δ' οὕτω τὴν θρησκείαν (ἐπεὶ οὐδεμίαν γε οὐσίαν
εἶδους χωρὶς πεφύκαμεν παρ' ἑαυτοῖς λαμβάνειν, ὥς οὐδὲ τὰν ἀ-
παλιν) αἶρει τὴν ἀγιωτάτην καὶ ὑψίστην ἐν ἡμῖν οὐσίαν τε
καὶ δύναμιν, τὴν τοῦ Θεοῦ συναισθήσιν ἐξ ἐνεργείας τε ἰδια-
ζούσης καὶ πείρας ἐναργοῦς, τῆς λυρικῆς ἐφέσεως καὶ μεταλή-
ψεως τοῦ Καλοῦ αὐτοῦ καὶ τοῦ Ἀληθοῦς καὶ τάγαθοῦ συνα-
γομένην, ἥ μάλιστα πάντων τῶν λοιπῶν ζῶων ὁ ἄνθρωπος
ὑπερίδρυται, καὶ ταπεινοῖ αὐτὸν εἰς μοῖραν τῶν ἀηδόνων καὶ
τῶν λοιπῶν ὠδικῶν ὀρνέων, ἅπερ ἐξ ὁρμῆς ἐμφύτου, συναισθή-
σεως δὲ χωρὶς τοῦ Θεοῦ, τὸ ἑαυτῶν πάθος ἐν τῇ φύσει ἄδει,
ὥς αὐτῆς ταῦτης τῆς φύσεως τῆς ἐκτὸς καὶ αὐτὰ μόρια τυγ-
χάνοντα.

Ἄλλ' ὁ ἄνθρωπος σοφῇ καὶ ἀγαθῇ Προνοίᾳ πέφυκε λατρεύειν τὸ Θεῖον, ἀντιπαριστάμενος αὐτὸ ἐξ ἑαυτοῦ δι' ἔργων μάλλον ἢ ἥσσαν ἐναργῶς τὸ ἡλιοειδὲς ἀπαύγασμα τοῦ καλοῦ ἐν νόμῳ καὶ ἁρμονίᾳ τοῦ ἀγαθοῦ ταῖς ἡμετέραις αἰσθήσεσι παρεχόντων, ἥκιστα ἀποίῳ τινὶ καὶ ἀορίστῳ τῆς ψυχῆς ἀγνεῖα στέργων καὶ εἰς πενιχρότητα τοῦ ὀρθοῦ λεγομένου λόγου τοῦ εἰς πρὸς-καιρον πολιτείαν ὠφελησίμου τὴν τοῦ Θεοῦ λατρείαν περιστέλλων, ἐξ ἧς γε καὶ μόνῃς ἡ ἀίδιος βελτίωσις καὶ ἡ ἐς αἰὲν κρα-
 τυνομένη εὐδαιμονία τῆς ἀνθρωπικῆς κοινωνίας καὶ πολιτείας παρὰ πάντων τῶν νοῦν καὶ συναίσθησιν ἐχόντων δικαιοτάτα προσδοκῶνται.

Πάντων δὲ τῶν χειροποιήτων ἔργων ἀγιαστήριον καὶ οἶον εἰ χρυσανταυγῆς ἐστία, τὰς ἀκτῖνας πάντοθεν τῶν καλῶν εἰσδε-
 χομένη, πᾶν τ' ἀνθρώπειον καταυγάζουσα καὶ πάλιν αὖθις εἰς ἐκείνην τὴν πρώτην καὶ μακκριστὴν πατρίδα, εἰς τὴν ὑπὲρ μυριάδας ἡλίων ἀστράπτουσαν πηγὴν τοῦ Θεϊκοῦ τῆς ἀνθρω-
 πότητος κλέους ἀναβιβάζουσα, ὁ ἀνθρωποποίητος ναὸς ὁ τοῦ Θεοῦ ἐστὶν ἐξάπαντος, ἡ ὀρατὴ ἐκκλησία τοῦ Χριστοῦ, καλ-
 λιεϊδέστερον ἢ πολυτελέστερον ἡγλαῖσμένη, ἀλλὰ μὴν καὶ τῆς πενιχρότητος τῶν διαμεμαρτυρημένων πολλῷ ὑπεριδρυμένη.

Ἐν ἄλλῳ δὲ τόπῳ εἰσαὖθις ἐροῦμεν, καθ' ὅσον τὰ παντοίως παραστατικὰ τοῦ Καλοῦ ἔργα, ὡς εἶδους τῆς ὑψίστης Ἀληθείας ἐν νόμῳ τοῦ Ἀγαθοῦ, τῶν ἀγαθῶν ἔργων διαφέρει, ὡς μέσων τε καὶ ἀποτελεσμά-
 των θρησκευτικῆς τελειώσεως λαμβανομένων, ἐν ᾧ προθυμηδόμεθα ταῦτά τε διορίσαι καὶ τόδε ὅτι καθάπερ ἡ περὶ τὸ καλὸν αὐτὸ θεωρία μέρος οὐδὲν δέδωκεν ἐστὶ τῆς θεωρητικῆς φιλοσοφίας παρὰ γε τοῖς ὑγιῶς φιλοσοφοῦσιν, οὕτω καὶ ἡ τῶν καλῶν ἔργων κριτικὴ μέρος ὀπουνδαιότατον τῆς πρακτικῆς φιλοσοφίας. Ἡ δὲ αἰσθησις τοῦ καλοῦ καὶ ἡ αἰσθητὴ ἀντιπαράστασις

αὐτοῦ δύναμεις καὶ ἐνέργειά ἐστι τῆς ἐν ἡμῖν ἰεραῆς καὶ ὑψηλῆς συναισθησέως, ἐπικούρους λαμβανούσης τὰς λοιπὰς τῆς ψυχῆς δυνάμεις καὶ τὴν ἀπὸ τῆς ἕξεως δεξιότητα περὶ τὸ σκευαστικὸν μῶριον ἐκάστης τῶν τεχνῶν. Τὸ δέ γε νῦν ἔχον ἀναγκαῖόν μοι δοκεῖ διαλαβεῖν τάδε· ὅσοι γὰρ τῶν οὐκ οἶδ' ὅπως φιλοσοφούντων μάλα παρίως ἰσχυρίζονται ὅτι δύναται τι εἶναι καλὸν, μήτε ἀγαθὸν ὄν, μήτε ἀληθές, καὶ τὰνάπαλιν, ἀγαθὸν μὲν ἢ ἀληθές εἶναι, ἀλλὰ μὴ εἶμα καὶ καλὸν, οὗτοι φανεροί εἰσι τοιάδε τινὰ περὶ τὴν διάγνωσιν αὐτοῦ τοῦ καλοῦ καὶ τὴν κρίσιν τῶν καλῶν πλημμελοῦντες· πρῶτον μὲν γὰρ οὐ μέμνηνται ὅτι ὁ Σειληνοῖς καὶ Σατύροις οἱ πάνυ ἀπεμφορῆς τὸ εἶδος Σωκράτης διὰ τὴν τοῦ ἀληθοῦς καὶ ἀγαθοῦ παρουσίαν θεοῖς καὶ ἀγάλλεσσι προσόμοιος ἐφαίνετο (Πλάτ. συμπ.). ὥστε τὰληθές καὶ τὰγαθὸν, καὶ ἐν τῷ Σειληνώδει Σωκράτει, ὡς καλὸν, τοῖς ὀρθῶς ὀρθῶσι παρίστατο.

Δεύτερον δὲ, τὴν τυχαίαν σύνοδον, ἐν ἣ τὸ καλὸν τῷ μὴ καλῷ ἐν τῇ φύσει ὑπαντᾷ καὶ τὴν ἐξ ἀνθρώπων προθέσεως ἀθέμιτον καὶ βέβηλον μίξιν τοῦ καλοῦ τῷ αἰσχροῦ, ὥς ἴδιον καὶ γνώρισμα αὐτῆς τῆς φρίσεως τοῦ καλοῦ παρὰ πάντα λόγον ὑπολαμβάνονσιν. Ἀλλὰ γὰρ τί κοινὸν, φέρε' εἰπεῖν, τῷ κάλλει τοῦ ἀδάμαντος ἢ σμαραγδον ἢ τῆς σαπφείρου ἢ τῆς λυχνίδος καὶ τῇ ἀκαλλεῖ ψάμμου ἢ τῷ χοῦ ὑπάρχει, ἐξ ὧν ὀρύσσονται; ἢ τί κοινὸν αὖ τούτοις καὶ τῇ κόπρῃ ἢ τῷ γλήδῳ, ἐν οἷς ἂν ὑφ' ἡμῶν τύχωσιν ἐρύμιμένα; ὅτι κοινὸν εἶποι τις ἂν ὑπάρχειν τῇ ἡλιακῇ ἀκτίνι καὶ τῷ ὀύπῳ, ὃν ἂν φωτίσῃ· τοῦ γὰρ ἀδάμαντος ἢ λαμπηδὼν καὶ τῆς ἡλιακῆς ἀκτίνος αἰεὶ καλῇ φαίνεται, παντάπασι ἀγνεύουσα τῆς ἀκαλλείας ἢ τοῦ αἰσχροῦ τῶν τόπων, ἐν οἷς ἂν εὐρεθῶσι. καὶ εἴ τι ἂν καλὸν ἐν σατυρογραφίαις ἢ ἄλ-

λοις τισὶ τὸ μιᾶρὸν ἔχουσιν ἔργοις ὑπ' ἀνοσίων τεχνη-
τῶν ἀνοσίως τοῖς ἐναντίοις μεμιγμένον τυγχάνη, αἰεὶ
καλὸν, οὐράνιον καὶ θεῖον ὅλως ὑπάρχει, οὐδὲ ἐν μό-
ριον τοῦ αἰσχροῦ τοῦ, ᾧ ἂν ἀνοσία βία ὑπουργῇ, μετα-
λαγχάνον, ἀλλ' ὁσίως συνδυαζόμενον ἐπιτήδειον ἡμῖν
καθίσταται τὸ αὐτὸ εἰς ἀντιπαράστασιν, οὗ ἂν ἀγνο-
τάτου καὶ θειοτάτου ἐπινοήσωμεν κάλλους. Διὸ τὸ κα-
λὸν, ἔνθα ἂν εὐρεθῇ, αἰεὶ καλὸν ἐστίν, εἶδος τοῦ ἀλη-
θοῦς, νόμῳ τοῦ ἀγαθοῦ εὖ ἡρμοσμένον.

Τρίτον δὲ πλημμελοῦσιν οἱ ἄνδρες τόδε· ὅτι τὴν
καλὴν παράστασιν τοῦ αἰσχροῦ καὶ κακοῦ αὐτῷ τῷ
αἰσχροῦ καὶ κακῷ σκαιότατα ἀνταλλάσσουν, καὶ φασιν
ὡς ἄρα καλὸν δύναται πῶς εἶναι καὶ τὸ ἡθικῶς μὴ κα-
λὸν ἦτουν τὸ αἰσχρόν. Οὐδὲ νοοῦσιν ὅτι ἄλλο τί ἐστι,
φέρ' εἰπεῖν, ἢ παρ' Ὀμήρῳ παγκάλῃ παράστασις τοῦ
αἰσχροῦ τοῦ Θερσίτου ἢ ἡ παρὰ Προδίκῳ τῆς ἀναιδοῦς
Κακίας καὶ πᾶν ἄλλο αὐτὸ τὸ Θερσίτειον αἰσχος ἢ τὸ
ἀναιδὲς τῆς Κακίας, ὡς ζοφερὰ σκιὰ ὅπισθεν τοῦ ἀγνεύ-
οντος ἡθοιοιοῦ ἀπολειπομένη καὶ τὸ τῆς παραστάσεως
κάλλος ὡς ἐν γραφῇ ἔτι μᾶλλον ἐπιτείνουσα, ὡς πᾶν
ἄλλο ἐστὶ, καὶ ἡ παρὰ Σακεσπέρῳ παγκάλῃ παράστασις
τῆς πολυμηχάνου μοχθηρίας τοῦ Ἰάγου (ἐν τῷ Ὀθέλλῳ)
καὶ πᾶν ἄλλο αὐτὸ τὸ μοχθηρὸν τοῦ Ἰάγου ἡθος· πᾶν
ἄλλο ἢ δαιμονία διαδοραμάτις τῆς ἀνθρωποφάγου
βουλιμίας, ἣν ὁ Βύρων ποιεῖται ἐν τῷ ἔπει τῷ Δὸν
Χιονᾶν καὶ πᾶν ἄλλο αὐτὸ τὸ ἐν ἀνάγκῃ βδελύκτροπον
ἀνθρωποκόπημα· οὐδὲν δ' ἀπανθρωπότερον, οὐδὲ βδε-
λυρώτερον τῆς θρυλλομένης μαιφόνου ἀσεβείας τοῦ
Νέρωνος πρὸς τὴν ἑαυτοῦ μητέρα, ἀλλ' ἢ ἐπὶ πίνακος
παράστασις αὐτῆς οὐκ ἄχαρι τέχνημα ὑπὸ χειρὶ ζωγρά-
φου γέγονε (Πέτρου τοῦ Νεγρίου)· καθάπερ καὶ ἡ
τ ῖ σ ις τῶν ἐνθάδε βεβιωμένων ἀδικημάτων καὶ ἀνο-

σιουργημάτων, ἦν ἐν τῷ ζοφερῷ Αἴδι καὶ ταρτάρῳ ὁ
 θειότατος Πλάτων καὶ ἡ δαιμονία ἰσχὺς τοῦ Δάντον
 διατραγωδεῖ, καίπερ φορικτὴ οὖσα, καλλίστη παρὰ πᾶ-
 σὶν ἀνθρώποις κρίνεται. Ὡς οὖν λέγω, πᾶν ἄλλο ἐστὶ
 τὸ κακὸν καὶ τὸ αἰσχρὸν καὶ τὸ φορικτὸν καὶ πᾶν ἄλλο
 ἢ σεμνὴ τίσις καὶ ἐπανόρθωσις αὐτοῦ ἢ διὰ τῆς καλῆς
 παραστάσεως ἐν ἡμῖν εὐοδομένη. Πῶς γὰρ ἂν τὸ κα-
 κὸν καὶ αἰσχρὸν μηδεμιᾶς οὐσίας τὸ παράπαν μετέχον,
 ἀλλὰ τάσις τυφλῆς βουλήσεως οὖσα πρὸς ἐκτροπὴν
 καὶ ἐξουδένωσιν τοῦ οἰκείου εἶδους, ἡ φορικτοτάτην
 καταστροφὴν τοῦ ἀνθρωπείου τῷ ἰδίᾳ ἀνθρώπῳ ἐπα-
 πειλοῦσα ἔχοι τι ἂν κοινὸν πρὸς τὸ καλόν, ὅπερ εἶδος
 ἱερὸν ἱερᾶς ἐστὶν οὐσίας, νόμος τοῦ ἀγαθοῦ αἰὲ ἡρμο-
 σμένον;

Ἔτι δὲ καὶ τέταρτον ἐθέλω τούτοις προσθεῖναι, ὅπερ
 οἱ πρόσθεν ἄνδρες οὐδὲν παύονται φθεγγόμενοι, ὅτι
 ἡ θεὰ καὶ παράστασις τοῦ γυμνοῦ κάλλους τὰ κόσμια
 ἦδη διαφθείρει. Ἀνάστρεψον τοῦτο, εἰπὲρ σοὶ μέλει
 τάληθ' ἡ λέγειν. Καὶ γὰρ ἔοικε μὲν διαφθεῖρειν τὸ ἀη-
 θες τῷ κάλλει ἥθος, τὸν ἀνθρωπον τὸν ἐν σεαυτῷ
 καὶ ἀπειροκαλίᾳ καὶ λανθανούσῃ τινὶ ἀκολασίᾳ ὑποκρι-
 τικῶς ἐνείλιγμένον, ὃς μᾶλλον ὅμματι τῇ γυμνότητι
 μᾶλλον τοῦ κάλλους ἢ αὐτῷ τῷ κάλλει ἀμφιπροχυ-
 θείς, καχεκτικῇ φαντασίᾳ παρασπᾶται αὐτὸ πρὸς τὸ
 ἀπαιδαργώγητον πάθος τὸ σαρκικόν, ὥσπερ τὰ κτήνη
 καὶ τὰ θηρία καὶ οὕτω πᾶν καλὸν τῇ μοχθηρᾷ ἐπιθυ-
 μίᾳ ἀποσοβεῖ, τὰς σάρκας ἐγκολπούμενος. Ἀποκλει-
 στέον τοῦτο τὸ κτηνῶδες θρόμμα τοῦ παραδείσου τῆς
 ἀγνῆς καλλονῆς. Τὸ δὲ καλλιανθρώπως παιδευθὲν
 γαληναῖον βλέμματι τῷ ἀδόλῳ καὶ ἀνυπόπτῳ κάλλει ἐν-
 τρυφᾷ, οὗ ἡ ἀγνὴ καὶ ἄφθονος παρυσία, ὥς ἐν κρα-
 τήρι ἱερῷ, πάσης ἀδυναμίας αὐτὸν ἀποκαθαίρει, ὥς

δύναμις θεία πᾶν πάθος σαρκικὸν κατακλᾷ καὶ κατα-
 δρανεῖ ὅλως καὶ εἰς τέλος λελογισμένον διὰ σωφροσύ-
 νης τε καὶ αἰδοῦς κατιθύνει, εἰς ἀγνὸν ἔρωτα ἐννόμου
 ἀλόχου ἐπὶ καλῇ παιδοποιῷ. Οὐδὲν γὰρ τῶν χαμαιζή-
 λων παθῶν καθαρτήριο οὕτω δραστικὸν τῷ φιλοκάλῳ
 ὑπάρχει, ὅσον ἡ ἄφθορος θεία κάλλους ἀγνοῦ καὶ ἀνυ-
 πόπτου. Τοῖς τε νεωτέροις τῶν παρ' ἡμῖν καλλιτεχνῶν
 βουλοίμην ἂν τοιάδε τινα παραινέσαι, ὥς ἐὰν μὴ ἀγνῇ
 πείρᾳ καὶ τροφῇ τῶν ὡς ἀληθῶς καλῶν παντάπασιν τὴν
 ψυχὴν κεκαθαρμένοι μηδὲ, καθεδτηκότι καὶ ἀθορύβῳ
 βλέμματι πρὸς τὰ ζῶντα ὑποδείγματα βλέποντες, τὰ
 ἀγνὰ κάλλη ἀγνῶς ἀπανθίζονται, ἀλλ' ἀτάκτοις χυμοῖς
 βαρυνόμενοι, ταυροῦδον καὶ μάλα μόγισ πρὸς τὸ μακα-
 ρίως μειδιῶν κάλλος ἀναβλέποντες, μεστοὶ ἱλίγγου τε
 καὶ ζάλης πρὸς τὰ κάτω ἀνίσως ἔλκωνται, ἀποβαλέτω-
 σαν ὥς πορρῶτάτω τὸ γλῦφανον ἢ τὸν χρῶστήρα, ὅτι
 σαφῶς πάννυ τοῖς φιλοκάλοις ἐξελέγξουσιν, οἷον ἡθὺς
 ἀπαιδαγωγῆτον καὶ βέβηλον τῇ ἱερᾷ τέχνῃ παρέβαλον.
 Χρὴ γὰρ σωφροσύνης καὶ ἀγνότητος τελείας πρὸς τὸ
 ἀγνῶς ἀπανθίζεσθαι τὰ καλὰ καὶ ἐπὶ τὸ τελεώτερον αὐ-
 τὰ ἀντιπαρίστασθαι. πάντες μὲν οὖν ἀνθρώποι ἐσμεν
 καὶ οἱ δαιμονιώτατοι τῶν καλλιτεχνῶν ἐξάπαντος.
 Ἄλλ' ἐν γε τῷ ποιεῖν τὰ καλὰ κάλλιστοι καὶ ἀγνότατοι
 ἀνθρώπων ἀνυπόπτως πᾶσι φαίνονται. καὶ ὁ τὰ καλὰ
 θεώμενος δ' ὡσαύτως, ὅταν πνευματικῇ ἀπολαύσει αὐ-
 τοῦ τοῦ καλοῦ ἐκ παίδων κεκαθαρμένος εἰς τὰ καλὰ
 προσέρχεται, οὐδ' ὀπωστιοῦν τῇ γυμνότητι θροεῖται, οὐδ'
 ὡς κωλύματι καὶ ἐμποδίῳ εἰς τὰ γήϊνα ὀπίσω ἀντιτυπεί-
 ται (τῆς γὰρ οὕτω παθαινομένης ψυχῆς οὕτω τελείως ἡ
 θεία Μοῦσα ἀντείληπται) ἀλλ' ἐπὶ τῆς ἀγνότητος τοῦ
 κάλλους, ὡς ἐπ' αἰθερίων περὺρων ὀχοῦμενος, εἰς τα
 ὑψίστα καὶ αἰθια κάλλη ἀνίπταται διὰ τῆς ἀθωότητος

τοῦ χρυσοῦ τῆς ἀνθρωπότητος αἰῶνος, ὃν πάντες πο-
θοῦμεν καὶ πάντες κλητοὶ τε καὶ ἄκλητοι ὁμοίως ὑ-
μνοῦμεν.

Διὸ καὶ τὸ ἐφ' ὕδατος (a fresco) μέγα καὶ θαυμαστὸν
καὶ διὰ πάντων στομάτων πανηγυριζόμενον ἔργον τοῦ
Μιχαὴλ Ἀγγέλου ἡ δευτέρα παρουσία, ἐξηκοντάπεδον
τὸ ὕψος τοῖχον ἐπιλαμβάνουσα ἐνώπιον τοῦ θυσιαστη-
ρίου τῆς Σεξτίνης τῆς ἐν τῷ Οὐατικανῷ, διὰ τὴν γυ-
μνότητα τῶν μορφῶν σμικροῦ ἐδέησε καθαιρεθῆ-
ναι ἐπὶ τινων παπῶν, εἰ μὴ τις τῶν διασήμεων διαδόχων
τοῦ δαιμονίου καλλιτέχνου, Δανιὴλ ὁ Ρικκιαρτέλλιος
(da Volterra) καὶ ἕτερός τις ἀμφιέσματα ἐπόριζον τοῖς
ἀγίοις. ἀλλ' οὐδὲν ἦσδον ἢ ἄραν εὐσέβεια καὶ εὐλάβεια
τουτωνὶ τῶν παπῶν τρανῶς τοῖς φιλοκάλοις ἐξεδήλωσεν
ὅτι οὐπω τῷ καλῷ ἐς θεὸν κεκαθαμένοι τὰς ψυχὰς προς-
ήρχοντο ἐπὶ τὴν θέαν τῶν καλῶν. Αἰεὶ γὰρ καὶ τοῖς τοι-
ούτοις τροστῆς ἐλευθερίου καὶ ἀγνῆς πρὸς τὸ μηδαμῶς
ἀνάξιον τοῦ θείου καὶ ὑψηλοῦ ἡρεῖσθαι τὸ γυμνῇ
ἀγνότητι κεκοσμημένον κάλλος. Ὁ δὲ Μιχαὴλ Ἀγγελος
οὐδ' ἐπὶ τῆς περιπύστου μισρογραφίας (a tempera) τῆς
ἀνακειμένης ἐν τῇ θόλῃ τῆς στοᾶς τῶν ἀγαλιμάτων ἐν
Φλωρεντίᾳ (nella tribuna degli Uffizii) ἄτοπον ἔκρινεν
ὅλως γυμνοὺς ἄνδρας ἐν πάσῃ ἀφελείᾳ καθημένους ἐν τῷ
μυχαιτέρῳ τοῦ πίνακος ζωγραφῆσαι, οὗ ἡ πρόοψις αὐτὴν
τὴν Θεοτόκον παρίσθησι μετ' εὐκαμψίας καὶ χάριτος
Ἰταλικῆς ἀναδιδούσαν τὸν Χριστὸν εἰς τὰς χεῖρας τοῦ
ὀπισθεν καθημένου Ἰωσήφ, τὸ τολμηρὸν τοῦ ὅλου ἔρ-
γου πανάριστα, ἐμοὶ κριτῇ, συμπληρώσας. (α). Παρα-

(α) Ἐνιοὶ δὲ τῶν κριτικῶν ἐν Ἰταλίᾳ ἐπίμεμπτον κρίνουσι
τὴν ἄδειαν, ἥ ὁ δαιμόνιος καλλιτέχνης ἐπὶ ταύτης τῆς γρα-

πλησίως δὲ καὶ ὁ Ῥαφαήλ τὸ δαιμόνιον τοῦ Μιχαήλ Ἀγγέλου ὑπογραμμὸν ὁπὲ ποτε προστησάμενος, ἐχορήσατο ἐνιαχοῦ γυμνῷ τῷ ἀνθρωπίνῳ κάλλει, καίπερ μη σφόδρα ἐπιτυχῶς, ὡς ἐνθυμηματικώτατα κρίνει ὁ πολύπειρος Οὐάζαρις ἐν τῷ βίῳ τοῦ Ῥαφαήλ. (α). Καὶ ὁ τὴν φρένα θέλων καὶ τὸν θυμὸν ἱλαρύνων δροσερὸς καὶ ἄβροδς Κορδέγιος, ὁ ἐπὶ ῥόδων ἐαρινῶν ταῖς Χάρισιν ἱταμώτερον συμπαίζων, τὸν ἅγιον Ἱερώνυμον ἐν τῇ περιωνύμῳ «*Ημερα*», ὡς ἀθλητὴν ἡμίγυμνον ἐγγυτάτω τῆς Θεοτόκου ἐξωγράφησεν, εἰ καὶ μὴδ' οὗτος πάνυ δεξιῶς, μὴδὲ δεδικαιολογημένως.

Ἀλλὰ καὶ ἄλλο τι ἔτι τολμηρότερον ἐθέλω τοῖς παρ' Ἑλλησι καλλιτέχναις εἰπεῖν, θαῤῥος καὶ τόλμαν, ψυχὴν ἐν τέχναις, προτιθέμενος αὐτοῖς ἐμπνεῦσαι, εἴ τινές που

φῆς χρησάμενος, σώματτα γυμνὰ ἔγραψε, μηδεμίαν σχέσιν ἔχοντα πρὸς τὴν κυρίαν ὑπόθεσιν τοῦ ὅλου ἔργου. Ἀλλὰ γὰρ ἡ κρίσις αὕτη οὐδεμίαν ἰσχὺν φαίνεται μοι ἔχειν, καθ' ὅσον οἱ γυμνοὶ ἄνδρες, εἰδυλλιακῶς ἐν ἀπόπτῳ γεγραμμένοι, οὐδ' ὅπως-τιοῦν παραβλάπτουσι τὴν προέχουσαν ὑπόθεσιν τῆς γραφῆς, ὡς φανερὸν γένοιτ' ἂν παντὶ, ἀλλὰ ἄλλων παμπόλλων καλλιτεχνῶν ἔργα θεασαμένῳ, ἅπερ, εἰ μὴ γυμνοὺς ἄνδρας παρίστησιν, ὡς μὴ πάνυ εὐχεροῦς τοῦτου γε ὄντος, ἀλλὰ ἄλλα ἄλλως ἔχοντα πρόσωπα καὶ πράγματα ἐν τοῖς ἀπωτέρω μέρεσι τῶν πινάκων ὡς ἐν δευτέρου καὶ τρίτου λόγου μοίρα ἐκφράζει (ἔπιθι τὸν βίον τοῦ Μιχαήλ Ἀγγέλου καὶ τὴν (47) σημείωσ. τῆς ἐν Φλωρεντίας ἐκδόσ. τῶν συγγραμμ. τοῦ Οὐάζαρεως ἐν ἔτει 1832—1838.).

(α) Αἱ δὲ σημειώσεις τῆς ἄρτι μνημονευθείσης ἐκδόσεως ἐμφαίνουσιν ἄνδρας μονομερεῖ καὶ ἑτεροζήλῳ, ὡς μὴ ὤφειλον, ἐνθουσιασμῷ τὰ τοῦ ἀξιαγάστου Ῥαφαήλ ὑμνοῦντας.

ἄρα καὶ καλλιτέχναι παρ' ἡμῖν εἶδιν, οὗτοι οἱ πάσης παιδείας τελέως ἄμοιροι χειρώναντες· λέγω δὴ οὖν ὅτι οἱ ἀγνώ ἐρωτι τῶν καλῶν κεκαθαρμένοι οὐ μόνον ταῖς ἐξαισίως καλαῖς Ἀφροδίταις τοῦ μεγάλου Τιτιανοῦ καὶ τοῦ Κορρήγιου τῇ ἐπικαλουμένῃ « ὁ ἀφωπλισμένος Ἔρως », εἰ δὲ βούλει, καὶ τῇ χαριέσσει Γουῖδωνος τοῦ Ρενίου, ἀλλὰ καὶ αὐτῇ τῇ Αἰδᾷ καὶ τῇ Ἰοῖ τοῦ Κορρήγιου, ὧν τὰς κεφαλὰς μιὰρὰ χεῖρ ψευδοσώφρονος ἀνθρώπου ἀποτεμοῦσα κατέκλυνεν, ἀγνότατα ἐντρυνφῶσι, τὴν μακαρίαν καὶ ζωθάμιον χάριν ἣ τὸ δραστικῶς διαλάμπον κάλλος αὐτῶν, ὡς ἱερὸν καὶ θείον ὕλως, πνευματικῶς ἀπολαύειν ἐπιστάμενοι. καὶ ἄλλον δέ τινα ἄλλο ἔργον αὐτοῦ τοῦ Μιχαήλ Ἀγγέλου θαυμάσιον, τὴν μεγαλοπρεπῆ Αἰδαν, εἰς τὸ πῦρ ὡσαύτως παραδόντα, ὡς δκαιὸν καὶ πρὸς τὰ σαρκικά πάθη εὐκατάφορον δικαίως ἂν μέμψαιτο, τὴν ἀντιγραφὴν τοῦ καλλιτεχνήματος θεαδόμενοι, τὴν ἐν τῇ πινακοθήκῃ τῆς Δρέσδης ἀνακειμένην, ἣν πιθανώτατα αὐτὸς Πέτρος Παῦλος ὁ Ρουβένσιος, τῆς Βραβαντικῆς σχολῆς ὁ Μιχαήλ Ἀγγελος, ἐφιλοπόνησεν. Ἀμέλει καὶ τοῦτον τὸν ἱστορικώτατον καὶ δραματικώτατον καὶ ζωγραφικώτατον καὶ εἰς ἐμμελῆ ἀπάνθισιν, οὐχ ἀπλῶς μίμησιν, τοῦ ζῶντος ἐν τῇ φύσει κάλλους πολλῷ δεξιώτερον Παύλου τοῦ ἐξ Οὐρῳῶνος (Veronese), Γαλατικῇ τις Μοῦσα, εἰ καλῶς νῦν μέμνημαι, πρὸς τὰς ἐν ὧρα λαμπρᾷ ἀνθούσας σάρκας μαραινοῦσα κρίνει καὶ οὐ μετρίως ἐκφραυλίζει, μηδὲ ἐν ἄλλο προτέρημα τοῦ δαιμονίου καλλιτέχνον ὁρῶσα ἢ δεξιότητα περὶ τὸ ζωγραφεῖν σάρκας, φλογρανθεῖ νεότητι σφριγῶσας, πρὸς ὧν τὴν θέαν ἄτε δυσἀρέστως διατιθεμένη, καθάπερ καὶ πρὸς τὰς ταχυπτέρους τῶν ἀστραπῶν ἑλικας, δι' αὐτό γε τοῦτο τὰς μὲν αὐτῶν φορτικὰς, τὰς δ' ἀκαλλεῖς ἀντικρὺς προς-

αγορεύει, Γαλατικοῦ πνεύματος ἀβρότῃτι, μέτρον ἐν
 παῖσι χρωμένῃ· εἶεν. Ἀλλὰ ῥητέον ἡμῖν ὥς ἐν τύπῳ λα-
 βούσι τάδε· καθάπερ γὰρ ὁ γεράσιμος διδάσκαλος τοῦ
 ἀνθρώπινου γένους, ὁ μέγας Ἀλέξανδρος ὁ Οὐμβόλ-
 τος ἀπὸ λαύσειν τῆς φύσεως ἐννοηματικώτατα
 λέγων (κόσμ. T. A.) οὕτοι τοιόνδε τι νοεῖ, οἷον πρὸς τὰς
 ἐκάστοτε διαθέσεις καὶ παθήσεις τοῦ ἡμετέρου ὀργανι-
 σμοῦ τοῦ τε σωματικοῦ καὶ τοῦ ψυχικοῦ ἑκαστον τῶν
 ἐν τῇ Φύσει φαινομένων ἔλκοντας, οὕτως ἢ ἄλλως περὶ
 αὐτῶν ἐκάστοτε κρίνειν, ἀλλὰ πάσας τὰς δυνάμεις καὶ
 ἐνεργείας αὐτῆς λόγῳ, πραγμάτων πείρῃ, ἐποπτικῶ
 καταστάντι μετὰ τῆς ἀχωρίστου φαντασίας εἰς ὅλον τι
 καὶ ἐνιαῖον συνείραντας, ὥς κόσμον ἐναρμόνιον, κρυ-
 φιώτερον ἢ φανότερον ζῶντα, ἐν ἡμῖν δ' αὐτοῖς ὥς
 ἐν μικροκόσμῳ ἐνοπτριζόμενον νοεῖν, αἰσθάνεσθαι καὶ
 μὴ ἀπλῶς μιμητικῶς, ἀλλ' ἐλευθέρως αὐτίς ἀνταυγά-
 ζειν ἐν λόγοις τε καὶ ἔργοις, οἷα ὁ σοφώτατος ἀνὴρ ἐν
 τῷ δευτέρῳ τόμῳ τοῦ ἀθανάτου Κόσμου παγκάλους
 ῥήμασι συμβουλεύει (κεφ. B, σ. 76—88—95)· οὕτω
 καὶ ἡμεῖς ὑπὸ τὴν σεπτὴν αἰρίδα τούτου τοῦ ἱεροῦ
 γόνου γενναίως καὶ βλοσυρᾶς μητρὸς τῆς Γερμανίας
 σκεπόμενοι, λέγομεν ὅτι ἀπὸ λαύσεις αὐτοῦ τε τοῦ
 Καλοῦ καὶ τῶν καλῶν οὐ τοιόνδε τί ἐστιν, οἷον πρὸς
 τὴν ἀχλὺν καὶ τὸν ὀρυμαγδὸν τῶν ἀπαιδευτῶν καὶ
 ἀγρίων παθῶν τὰ καλὰ ἔλκοντας, σκαιῶς τε καὶ τυ-
 φλῶς περὶ αὐτῶν κρίνειν, ἀλλὰ πρὸς τὴν ἐν ἡμῖν ἄδολον,
 ἀνέφελον, μακαρίαν, Θεόθεν δωρηθεῖσαν συναἰσθησίν
 τοῦ Καλοῦ, τῇ ἄγνῃ τῶν καλῶν θέᾳ παντὸς πάθους ἐς
 θεόν κεκαθαυμένην, ἔλκοντας, μετὰ μανίας Πλατωνι-
 κῆς, ἐπιπνοίας θείας, ἀπολαύειν αὐτῶν καὶ ὁδημέραι
 τελειότερα ἐκ τῶν ἡμετέρων σπλάγχνων ἐξαντλάζειν.

Κατὰ τοῦτον δὴ οὖν τὸν λόγον, ὥς λέγω, τὸ καλὸν

αἰ καλόν ἐστιν, ὅπου ἂν ἐκάστοτε τύχη ὄν, ἱερὸν καὶ
θεῖον ὄλως, εἶδος αὐτοῦ τοῦ Ἀληθοῦς ἐν νόμῳ τοῦ
Ἀγαθοῦ ἡρμοσμένον. Ἰσως δ' ἂν τις ἡμᾶς ἐλέγξειεν,
ἀλλὰ χωρὶς λόγου, ὡς τῆς ὁλοσχεροῦς τοῦ Οὐμβόλτου
διδασκαλίας ἀφισταμένους, εἰς δὲ τοὺς πάλαι Ἑλληνάς
τε καὶ Ῥωμαίους ἢ τοὺς ἄραν ἰδεολόγους τῶν νεωτέ-
ρων παλινδρομοῦντας, ἐπιχειρεῖν αὐτῶν ἐπικυρῶσαι τὰ
ἐμπροσθεν εἰρημένα, ὡς ἐφεξῆς ἔπεται.

Σαφέστερον γὰρ ἂν που γενέσθαι φαμὲν τὰ πρόσθεν λεχθέντα
περὶ τῆς ὑπαρχούσης διαφορᾶς μεταξὺ τοῦ ἐν τῇ Φύσει κάλλους
καὶ τοῦ διὰ τῶν ἐλευθερίων ἢ πνευματικῶν τεχνῶν ἐκφαινομένου,
εἴ τις ἐγγυτέρωθεν τὴν ψιλὴν ἀντίληψιν καὶ φαντασίαν τῆς ἀν-
θυφεστώσης Φύσεως πρὸς τὴν ἀπὸ ψυχικῆς διαχύσεως λυρικὴν
συναίσθησιν αὐτῆς ἀντιπαράθοιτο. Καὶ ἐν αὐταῖς γὰρ ταῖς
περιλαλήτοις τῶν Ἰπερβορείων χώραις ἡ μὲν σύντροφος ἡμῶν
φαρμακεύτρια ἡ χρυσαῖς πτέρυξιν ἀνθεμῶδεις αὔρας περὶ τὰ
ὄνειρώσσοντα ἡμῶν βλέφαρα ἐλαφρῶς ῥιπίζουσα, ἡ τῆς φαν-
τασίας ἔυξ τὰ οἰκεία θαύματα πάλαι τε δὴ καὶ ἑναγχος ἀπὸ
τῶν κόλπων τῆς Νυκτὸς ἀνεκάλεσεν· ἀλλὰ τὸ ἄτρεστον καὶ
φιλομαθεῖα φλογωπὸν δμῦα τοῦ ῥιγούντος περιηγητοῦ περὶ
ταύτας τὰς ἀρκτῶας τὰς ἐγγὺς τοῦ πόλου χώρας οὐδὲν ἄλλο
δρᾶ ἢ κρυπτάλλων πεδία ὑπόγλαυκα καὶ αὖθις ἄλλα ἐπ' ἄλ-
λων κρύσταλλα, εἰς ζάθεον ὕψος ἀναπυργούμενα, νιφο-
στιθεῖς τε καὶ συνεχῶς νιφομένας ἐκτάσεις, ἐπ' ἄπειρον τεινού-
σας, ὅρη τε μελάμπετρα οἷον φάσματα τοῦ Αἴδου ἀπαισίως
ὀρθούμενα, κοιλάδας, λίμνας, πελάγη, ὠκεανούς, τὰ πάντα
ὠχροῦ θανάτου πεπηγυῖεν στολὴν περιβεβλημένα, πᾶσάν τε
ζωὴν ὅτε μὲν ἐν βαθείᾳ σιγῇ τεθαμμένην, ὅτε δὲ σκυθρωπάτας
καταιγίδας εἰς τρώγλας τε καὶ σήραγγας φύγουσαν ἢ πελω-
ρίων πάγων τέρατα πολυσχιδῇ, φοβερᾷ ἐπιβάσει ὀλεθρον τοῖς
πλέουσι μετὰ πατάγου καὶ τριγμοῦ φέροντα. Εἰκὼν αὕτη κό-

σμου εἴτε διὰ λιπαυγῶν πυλῶνων εἰς κρυμῶδη ἐρημίαν καὶ οὐ-
 δένειαν χωροῦντος εἴτε δι' ἐξάλλου καὶ μαγικῆς ἀμφιλύκης εἰς
 γένεσιν δι' αἰώνων βαδίζοντος. Οὐδ' οὗτος, λέγω, ὁ περὶ τὰς
 ἄρκτους σκυθρωπὸς καὶ λιπόβιος κόσμος ἄμοιρος κάλλους
 ὑπάρχει, ὅταν μάλιστα ἐν ἀκμῇ αἰθρίας χειμερινῆς αἱ πλαγιώ-
 τατα εἰς τὴν σφαῖραν τοῦ ἀέρος ἀνακλώμεναι ἀκτῖνες τοῦ ἡλίου
 τὸν θεσπεσίαις μακρυγαῖς ἀστέρων χυτοκυκλίζοντα τοῦ Οὐ-
 ρανοῦ θόλον περὶ ἀμφιλύκην τὴν μεσημβρινὴν ῥοδανθεῖ αἴγλη
 δίκην ἄντυγος φαινῆς ὑπὸ τὰς Ἄρκτους περιουγάζωσι, ποικι-
 λόχρωμος δὲ διαφάνεια πάγων πολυσχήμενας κορυφὰς καὶ στι-
 βίδας χιόνων ἐπαλλήλους, ὡς περιλαμπεῖς ἐκκλησιῶν πύργους
 ἢ Νυμφῶν μέγαρα καὶ πολυφώτους παστάδας κρημνῶν βαθυ-
 σκίων, ἐν εἶδει νυκτογραφίας, ἐξαίρη, οἷον φέγγος σελήνης
 οἷδαματά πόντου ἐρισμαράγου ἐξαίφνης πεπηγότος. Μετέχουσι
 γὰρ καὶ τὰ προσάρκτια κλίματα τοῦ περιπολοῦντος τὸ Σύμπαν
 Καλοῦ. Ἡ δόποτι ἀϋθις αἱ πλάγιαι τοῦ ἡλίου ἀκτῖνες χιόνεα
 πεδία ἀπλέτως σελαγίζοντα βάλλωσι καὶ παγετώδεις νῆσοι
 ὑπὸ θχλάσσης περικλυζόμεναι κάτωθεν τοῦ ὀρίζοντος εἰς τὸν
 αἴθριον ἀέρα θεσπεσίως κατοπρίζονται ὡς μυριάνδρων πόλεων
 ἐρείπια, στοαὶ θαυμάσαι καὶ γέφυραι μετέωροι, χρυσοειδεῖς μὲν
 ἀπὸ παλαιᾶς χιόνος, διάλευκοι δὲ ἀπ' ἄρτι πεπτωκυίας καὶ ἡ-
 ρέμα γλαυκάζουσαι ἀπὸ πετρῶν γυμνῶν ἀνταυγαζόμεναι, ἀφ'
 ὧν παραμυθίαν ἄφατον ὁ φόβῳ ἄτεγκτος νούτης πόρρωθεν πο-
 ρίζεται, ἐν οὐρανῷ ἥδη διέκπλουν τεκμαιρόμενος διὰ μέσου κρυ-
 στάλλων ἀλιπλάγκτων. Ὅταν τὰ ὠκεάνεια ρεύματα ἀπὸ τῆς
 θαλπνῆς τῶν τροπικῶν ζώνης ὕδατα θερμὰ πρὸς ταύτας τὰς
 κρυμώδεις ῥηγμῖνας τῶν λευκῶν ἄρκτων ἀενάως ἐπικυλίωντα,
 βουνοὺς κρυστάλλου ῥύμη θαλπνῇ ἀπαβρᾶσσοντα δι' ἐκλύτου
 ἥδη θαλάσσης ῥάγδην ἀποφέρη, θάλλπος δ' ἀέριον πόρρω πάνυ
 προχέοντα, τὴν ναρκῶσαν Φύσιν, ἅμα τῷ προσπελάζοντι ἡλίῳ
 αἰφνιδίως ἀπὸ τοῦ ληθάργου ἀφυπνίζοντα, χλοεροῖς λειμῶσι
 καὶ ἀνθεσιφύτοις πεδίοις ἐπὶ βραχὺν χρόνον τὰς ἀκτὰς ἀπροσδο-

κῆτως στολίζῃ. Πᾶσα γὰρ ζῶνῃ τοῦ ἡμετέρου πλανήτου ἴδια κάλλη ταῖς κοσμικαῖς δυνάμεσι προφαίνει καὶ τὸ διάπυρον τοῦ πανοθενοῦς Ἑρώτος βλέμμα ἐλίγδην τὸν κεστὸν τῆς Ἀφροδίτης διαφλέγον, πικίλαις Χάρισι βρουύσας τὰς ὤρας εἰς χορὸν κύκλιον ἀμοιβαδὸν ἐπεγείρει.

Ἀλλὰ πάντα τὰ κάλλη τὰ τε ἀγριωπὰ καὶ τὰ μειλίχια τῆς ἀνθυφρεστώσης Φύσεως εἰς τὸν ἄπειρον καὶ ἀνείδεον ζόφον τοῦ πρωτογόνου χάους ὡς φάσματα συμμιγῇ τείνοντα, τότε μόνον ἀληθινὸν καὶ εὐδηλον εἶδος λαμβάνει, ὅταν, διὰ τῆς ἡμετέρας ψυχῆς ἐξ ὑποστροφῆς θλώμενα, τοῦ προστυχόντος ἀποκαθίρηται καὶ εἰς ἀπαύγασιν τῆς ἐν ἡμῖν συναισθήσεως τοῦ Θεοῦ τὸ μέρος συμβάλληται, ὅταν ὡς ἀναυδα ἀέρος κύματα τὰς ἐνδοτάτω χορδὰς τῆς ψυχικῆς λύρας ὑποκρέοντα τὴν ἄνωθεν ἐνοῦσαν ἡμῖν ἁρμονίαν αἰσθητότερον ἐπιβρῶννύῃ, ὅταν, ἐπὶ παραδείγματος, ἡ ποικιλιανθὴς εἰσβολὴ τοῦ ἡλιακοῦ φωτὸς ἢ τὸ βόρειον σέλας ἐν τῷ πυρῶδει καὶ ἀπανθρώπῳ μεγαλείῳ τῆς προσαρκτίου χώρας τάφους ἀνδρῶν ὠχραίνῃ, πόρρω πάνυ τῆς φίλης πατρίδος κοιμωμένων, καὶ λείψανά τινά τῇδε κἀκεῖσε ἐπὶ τῶν κρυστάλλων ἐβρίμμένα ἢ χειροποίητα, τὰ ἔχνη τοῦ τραγικῶς ἀπαθανατισθέντος Φραγκλίνου ὑποφαίνῃ, ὡς σύμβολα ἐν αὐτῷ τῷ βαθεῖ ὄρθῳ, ἐν αὐτῷ τῷ θαλάμῳ τῆς ἀναπαυομένης Φύσεως τὸ ἀμάραντον κλέος ἅμα καὶ ἄληκτον πάθος τῆς ἀτρύτου ἀνθρωπότητος ἐνθυμηματικώτατα ἡμῖν σημαίνοντα, τότε ἡ ἀμφίβολος καὶ παγετώδης ἀμφιλύκη ζωοποιεῖ καὶ καταθέλγει τὴν ἡμετέραν ψυχὴν, εὐδῆλως τὴν ἱερὰν ὁδὸν καταυγάζουσα, ἥτις εἰς τὴν ζωθάμιον ἐλπίδα περιφανῶς ἀνάγει· τότε τὰ ἀναυδα κάλλη μονονουχὶ φωνὴν ἐξ ἀνθρωπικῆς ψυχῆς λαβόντα, ἡδυμελῶς κελαδεῖ τὸν ἐκ Θεοῦ προορισμὸν καὶ τὴν μέλλουσαν εὐπραγίαν καὶ πνευματικὴν εὐδαιμονίαν τοῦ τλήμονος ἀνθρώπου.

Συγκεφαλαιοῦντες δὲ τὰ πρόςθεν λεχθέντα, λέγομεν ὅτι εἴπερ τὸ δηλητήριο τυχαίου τινὸς πανθέισμου, μηδὲ ἐν μόριον ἀληθοῦς

φιλοσοφίας, μήτε Εὐρωπαϊκῆς μήτε Ἀσιατικῆς, μηδὲ θρησκευ-
 τικῆς Συναισθήσεως τὸ παράπαν μετέχοντος, καὶ ἅση τις τῶν
 καλῶν καὶ ἀποσιτία, ἥτις τὴν ψυχὴν τοῦ θεβηλοῦντος αὐτὰ μα-
 ρασμῷ διαβιβρώσκει καὶ ἀμβλυτέραν αὐτὴν πρὸς αἴσθησιν καὶ
 εὗρεσιν τοῦ ἰδανικοῦ κάλλους ἀπεργαζομένη, εἰς πέλαγος θε-
 βιασμένης λυρωδίας καὶ ἀνιαροτάτης ἔστιν ὅτε περιαιτολογίας
 ἄνευ πηδαλίου ἐκβάλλει· εἴπερ ταῦτα τὰ πλημμελήματα
 καὶ γνώμη ἄνευ τέλους προωρισμένου τὴν καὶ ἄλλως ἀνώμα-
 λον καὶ ἀλλόκοτον Μοῦσαν τοῦ Βύρωνος καταφαρμακεύει καὶ
 ἐναλλάξ αὐτὴν εἰς νόθον τινὰ εὐσέβειαν καὶ εἰς σκοτόμαιναν
 ἀπελπισίας καταρρίπτει· οὐδὲν οὐδὲν ἀνδρὶ ὀχυμαστὸν φανεῖται,
 ἐγγύτερον τὰς χωλὰς καὶ οὐπω ἐμπέδους ἀρχὰς σκεψαμένῃ
 τὰς διεποῦσας ἀνθρώπεια ἐπὶ τούτου τοῦ ἐν πολλοῖς τε ἄλλοις
 καὶ ἐν ποιήσει παρασίτου αἰῶνος. Ἐπεὶ καὶ ἄλλοι ποιηταί, ἐπ’
 ἀσεβεῖα τὸν Βύρωνα κομψευριπικῶς κακίζοντες, εἰς οἰκτρὰν ἀντί-
 φασιν καὶ οὗτοι σφᾶς αὐτοὺς φέροντες ἐμβάλλουσι καὶ πολλῶ τῷ
 μέτρῳ τῆς ποιητικῆς εὐφυΐας κλειυτόνου ἀρμονίας τῆς τοῦ Βύρω-
 νος ἀπολείπονται, πεζοὶ οἰχνεύοντες περὰ Λύδιον ἄρμα, ὡς ἀληθεῖ
 γὰρ λόγῳ χρήσασθαι, πάντες ὁμοίως οἱ Γαλάται. Ἡ μὲν οὖν ἀρχῇ-
 θεν φύσις τοῦ Βύρωνος οὐ τὸ τυχὸν βάθος ἐν πολλοῖς ἔχουσα φαί-
 νεται, διὰ πλημμελῆ δὲ ἔξιν καὶ τροφὴν ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ ἐπιπο-
 λῆς διατρίβει ἀπομερμηρίζουσα, καὶ ἡ φαντασία αὐτοῦ εὐχαρὶς
 μὲν ὡς τὰ πολλὰ καὶ εὐδιάπλαστος, ἀλλὰ πνευματικῆς θρησκευ-
 τικότητος ἀμοιροῦσα, τὰ κάλλη τῆς ἀνθυφαστώσεως Φύσεως,
 οἷον κάτοπτρον ἄψυχον, ὥς περ πρόσωπον λίμνης ἢ θαλάσσης
 ἀπλῶς ἀντικατοπτρίζει καὶ τὸ ἐξαπίνης ἐγειρόμενον ὄμμα τῆς
 ἐσωτερικῆς Συναισθήσεως ἐν τοῖς βαθυτάτοις κόλποις τῆς κου-
 ροτρόφου Φύσεως, ὡς δεινὴ φαρμακεύτρια, φθάνουσα, αὖθις
 κατακοιμίζει. Ἐντεῦθεν ἄρα συμβαίνει τῷ Βύρωνι ὡς μὲν τὰ
 πολλὰ τῆς Φύσεως τὰ κάλλη ὑπεράγαν θαυμάζειν, ἐνιαχοῦ
 δὲ τἀνάγκη τῷ ἰδανικωτέρῳ κάλλει τῷ διὰ τῶν τεχνῶν
 οὐκ ἀδεξίῳ αὐτὰ ὑποβιβάζειν καὶ πάλιν αὖθις εἰς ἐγκώμια ψυ-

χρὰ τῆς ἐξωτερικῆς φύσεως οἰστροπληγὸς δίκην ἀνθυποστρέφειν.

Ἄλλ' εἰ μὲν τούτοις τοῖς καθ' ἡμᾶς ποιηταῖς, ἄλλως τε καὶ κομίδῃ νέοις τὴν ἡλικίαν οὔσι, συγγνωστόν πῶς ἐστὶ τὸ τὴν διανοίαν ταῖς ἐκάστοτε ἐγγιγνομέναις αἰσθήσεσι καὶ φαντασίαις ἀπριξέμφορπᾶν καὶ ἄλλοτ' ἐπ' ἄλλην γνώμην καὶ τὴν ἐναντιωτάτην μεταπηδᾶν, τοῦθ' ὅπερ γνωσιμαχεῖν ἀποκαλοῦμεν τοῖς γε μὴν ἐν νηφαλίῳ καὶ καθεστῶσῃ ἡλικίᾳ πάλοι γεγεννημένοις καὶ τοὺς νέους εἰς τὰ κράτιστα προεβίβαζεν ἐπαγγελλομένοις ὅλως ἀσύγγνωστόν μοι δοκεῖ τὸ ἐκ παντὸς τρόπου προθυμεῖσθαι τὸ ἐσωτερικὸν τῆς ψυχῆς ὄμμα ἀπὸ τοῦ ἐνθυμηματικῆς κάλλους τῶν ἐλευθερίων καὶ πνευματικῶν τεχνῶν εἰς τὰ ἀδιάρθρωτα κάλλη τῆς ἀναύτου φύσεως μεταστρέφειν, ἧς καὶ αὐτοὶ ἤδη οἱ ἀρχῆθεν φυσιολάτραι πρὸ χιλιετηρίδων ἄξιον ἔκριναν, ὥς ἀπὸ δεσμῶν ἀλλοτρίων, ἀπαλλαγῆναι. ὤφειλον γὰρ οἱ νήφοντες τὸ θαλερὸν καὶ εὐχαρί τῆς φαντασίας τῶν νέων ποιητῶν πείρα τῶν καλῶν ἀκριβεστέρα καὶ θαυτέρα συννοῖα ἀναπληροῦντες, εἰς ἐπίγνωσιν ἀνελθεῖν τῆς πρώτης ἐν τῷ ἀνθρώπῳ ἀρχῆς καὶ φύσεως τῶν καλῶν τεχνῶν ἐν γένει καὶ τῆς σχέσεως αὐτῶν πρὸς τὴν ἀνθυφεστῶσαν φύσιν καὶ οὕτως ἐπιχειρῆται τοὺς νέους περὶ αὐτῶν τὰ δόξαντα διδάξαι. Ἀλλ' οὗτοι πάσης μὲν χάριτος καὶ φαντασίας φύσει τε καὶ ἡλικίᾳ ἄμοιροι, τῶν δὲ καλῶν οὐδὲ ἐν οὐδαμοῦ μόριον θεωρίας ἢ πείρας φαίνοντες, ἐξ ὑπογυίου δ' αἰεὶ ἄλλων γνώμας, ἄλλως καὶ πάνυ δαιμονίων ἀνδρῶν, ὥς ψιττακοὶ ἐπὶ γήραος οὐδ' ὧ νεανιστούμενοι, τὸν οὐρανὸν, ὃν καὶ ὀροφὴν καλλιλεκτικώτερον ἀποκαλοῦσιν, ὥς τῷ ἀληθινῷ Θεῷ ἐμπρέποντα νὰν ὑποδεικνύσιν, ὁμοίους ἡμᾶς τοῖς πρόπαιλαι νομαδικαῖς φύλοις ἐν σταθερᾷ μεσημβρίᾳ τῆς σήμερον ἡμέρας ἀξιοῦντες γενέσθαι. Ἀλλὰ τίς ἐστὶν οὗτος ὁ ἀληθινὸς Θεός; — Ἀνάξιος τοῦ θεοῦ κλέους τῆς ἀνθρωπότητος, ὃς ἂν ἄλλον ὑμνεῖν προαιρῆται ἢ τὸν Ἰησοῦν Χριστὸν τὸν υἱὸν καὶ λόγον τοῦ Θεοῦ, ὃς οὐκ ἐν τῇ φύσει, οὐδὲ διὰ τῆς φύσεως τῆς ἐκτὸς, καθ' ἀπλὴν ἀνθυπόστασιν, ἡμῖν ἐπεφάνη, ὥς περ

οἱ θεοὶ τῶν ἐθνικῶν, ἀλλὰ, τοῦ χρόνου πληρωθέντος, διὰ πνεύματος ἁγίου ἐξ ἀγνῆς ἀγάπης, τῆς Παρθένου γεννηθεῖς, ἐπέστρεψε τὸ τῆς ψυχῆς ἡμῶν ὄμμα ἀπὸ τοῦ θροῦντος αὐτὴν καὶ ἀποπλανῶντος κόσμου τοῦ ἐκτὸς εἰς τὸν ἔνδον ἡθικόν, ἐν ᾧ ἅμα τὸ πρῶτον ζοφογενὲς σπέρμα τοῦ Ἑωσφόρου ἐμφωλεύει καὶ ἡ πρώτη λαμπράς τῆς θείας Ἀληθείας, σωτηρίαν καὶ αὐτοβούλητον διαλλαγὴν πρὸς τὸν οὐράνιον πατέρα, τὴν βασιλείαν τοῦ Θεοῦ ἡμῖν δωρησάμενος. Τοῦτον δὴ οὖν τὸν ἀληθινὸν Θεὸν, οὗ εἰς ἐπίγνωσιν ἐρχόμεθα, ἀθροίζοντες ἡμᾶς αὐτοὺς πάντοθεν τῆς φύσεως ἐντὸς τοῦ κόσμου τοῦ γνησίως πνευματικοῦ, ὀφείλομεν λατρεύειν ἐν ἔργοις καὶ δι' ἔργων καλῶν τε ὁμοίως καὶ ἀγαθῶν, ἐν ἡμῖν αὐτοῖς τὴν πρώτην ἀρχὴν καὶ γένεσιν ἐχόντων, εἴπερ τὸ θεὸν λατρεύειν μὴδὲν ἄλλο ἐστὶν ἢ τὸ ὅσον γε ἀνθρώπῳ ἐφικτὸν εἰς τὴν ὑπερτάτην τελειότητα προσαναβαίνειν, οἷον ἐπαναβαθμοῖς χρώμενον τοῖς μᾶλλον ἢ ἥσσον ἀμυδροῖς ἀπαυγάσμασιν ἢ ἀπηχήμασιν, οἷς τὸ Θεῖον ὑψίστη Προνοία πεφύκαμεν ἀντιπαρίστασθαι.

Ἄξιον τοίνυν τὴν τριεypόστατον ἁγίαν Τριάδα, ἐν ᾗ ὁ ἄνθρωπος διὰ τῆς θείας Ἀγάπης πνεύματι ἁγίῳ ἡγιάσται, ὑποστρέψας ἅμα εἰς τὸ διαλλακτικὸν κράτος τοῦ θεοῦ Λόγου καὶ τὴν κατ' ἀνθυπόστασιν φύσιν τὴν ἄλλως ἐπὶ τὸ ἄπειρον καὶ ἀνείδρον τὴν τε φαντασίαν καὶ τὸν νοῦν ἀποπλανήσασαν, ἐν ἁγιαστηρίῳ ὑμνεῖν καὶ μεγαλύνειν, οὗ πάντα τὰ μέρη καὶ πάντα τὰ σύμβολα, ἐξ ὧν ἡρμοστέα τε καὶ ἁγιαζέται, ἀνθρώπου ἔργα καὶ νοήματα κατὰ θεῖαν ἐμπνευσιν ὄντα, οὐκ εἰς ἐκεῖνας τὰς ψυχὰς δυνάμεις τῆς καθ' ἑτερότητα φύσεως τῆς ἀναύδου ἢ εἰς μίαν ἐν ὕλῃ δύναμιν φυσικὴν, κατὰ μαθηματικούς νόμους ἐνεργοῦσαν τὸν πεπερασμένον ἡμῶν λόγον παράγει, ψυχρὰς ἀπελπισίας ὑποπιμπλάντα, ἀλλ' οἷον ἔλιξ λάμψεως θείας, διὰ τῆς ἡμετέρας ψυχῆς ἀΐσσουσα, οἷον αὔρα θεόπνευστος τὴν ἐνδοτάτῳ χορδῇ αὐτῆς δονοῦσα, ἀγαλλιάσεως ἀφάτου καὶ ζωθαλποῦς Ἐλπίδος ἡμᾶς ἀποπληροῖ καὶ εἰς ὕμνον τῆς

ἀθανασίας ἀναπτεροῦ, σχεδόν τι καὶ αὐταῖς ταῖς αἰσθήσεσιν ἡμῶν ληπτῆς ἤδη γεγεννημένης.

Διὰ τοῦτον δὴ τὸν λόγον τὸ ἀγιώτατον τοῦ Χριστοῦ ὄνομα ἐν ναῷ κῶνεντι καὶ φωταυγεῖ ὑμνητέον ἐστίν, ἐνθυμηματικῇ τε καλλιειδεῖα ἡγλαῖσμένῳ καὶ ἱερέων σεμνότητι, ἀγάπῃν γνησίῳ, χριστιανικῇν, πόθον τε σοφίας ἀληθινῆς ἐμβριθεῖ λόγῳ τοῖς ἀκούουσιν ἐμπνεόντων καὶ οὕτω πᾶσαν τὴν ἀνθρωπικὴν κοινωνίαν ἐξαγνίζόντων. (α).

Ἀλλ' ὁ γηραιὸς Κοραῆς πρὸς τοῖς πρόσθεν λεχθεῖσι καὶ ἐν τῷ Ἱερατικῷ Συνεκδήμῳ ταῖς μονάστηριακαῖς καὶ ἐκκλησιαστικαῖς ἀσώτοις δαπάναις συγκαταλέγει καὶ τὸν περιβόητον ναὸν τῆς ἁγίας Σοφίας. εἶτα δὲ τοιάδε ἐπάγει· «Τὸ μεγαλοῦργημα τοῦτο (φησὶν) ἐδόξασε βέβαια τὸν Ἰουστινιανόν, ὡς ἄξιον μεγάλου βασιλέως φιλοτίμημα. Ἐὰν ὅμως τις τὸ ἀνακρίνη κατὰ τοὺς κανόνας καὶ τῆς φιλοσοφίας καὶ τῆς ἀληθινῆς θρησκείας, αἱ δόποιαι δὲν γνωρίζουν ἄλλα μεγάλα παρὰ τὰ ὠφέλιμα εἰς τὴν πολιτικὴν τῶν ἀνθρώπων κοινωρίαν, ἐὰν συλλογισθῇ κ.τ.λ. κ.τ.λ.—Ἐάν τις (λέγει) ἀνακρίνη ὅλα ταῦτα θέλει συμπεράνειν, ὅτι τὸ μεγαλοῦργημα τοῦτο τοῦ Ἰουστινιανοῦ ἔμελλε ν' αὐξήσῃ ἐπὶ πλεον τὴν δεισιδαιμονίαν τοῦ λαοῦ, τὴν τρυφὴν, τὴν δεσποτίαν, κ.τ.λ. — Τοῦ μεγαλοπρεποῦς τοῦτου ναοῦ μεγαλοπρεπῇ ἔπρεπε νὰ ᾔηται καὶ τὰ σεύη, καὶ τῶν ἱερέων τὰ

(α) Τοιοῦτοι δὲ ἱερεῖς πάνυ εὐάριθμοι παρ' ἡμῖν ὑπάρχουσι καὶ τούτων πάλιν κράτιστοι, ἐμοὶ δοκεῖν, Νικηφόρος ὁ Καλογεράς (ἀρχιμανδρίτης καὶ καθηγ. τῆς Θεολογίας), ἐν ᾧ ἡ πολύμοχος ἀρετὴ καὶ τῶν Μουσῶν ἡ ἀγάπησις ὡς ἐν τῇ πρώτῃ αὐτῶν κοιτίδι ἀβιάστως θάλλουσι. τοῦτον ἐγὼ εὐχομαι τῇ ἑλληνικῇ νεολαίᾳ ὡς τὸν ἑαυτῇ οἰκειότατον ἱερέα ἐγκολποῦσθαι, παρ' ᾧ τοὺς καλλίστους καὶ ζωτικωτάτους καρποὺς πάσης θρησκευτικῆς καὶ κοινωνικῆς ἀρετῆς ἀφθόνως ἀποδρέψεται.

φηρέματα. κ.τ.λ. — ἐπιθι Συνεκδήμου ἱερκτ. σ. μά. κ.φ.ξ. —

Πρῶτον μὲν οὖν εἴποι τις ἂν τῷ Κοραῇ ὅτι ἡ ὑπερβάλλουσα πληθὺς διακόνων, πρεσβυτέρων, ἐκκλησιαστικῶν ἀρχόντων καὶ λοιπῶν καὶ ἄλλω ἀνδρὶ φρονίμῳ ὡσαύτως ἀπαρέσκει, εἰ καὶ μὴ διὰ λόγους τοὺς αὐτοὺς· ἀλλὰ τί κοινὸν ταύταις ταῖς ὑπερβολαῖς καὶ αὐτῇ τῇ ιδέᾳ ἔργων μεγαλείων ὑπάρχει; ὅς γάρ ἂν μὴ οἶός τ' ἢ τὰ φορτικὰ καὶ περισσὰ τῶν μεγάλων καὶ θαυμαστῶν διαστέλλειν, παρ' ἐκεῖνα δὲ καὶ ταῦτα τὰ μεγάλα ἀποδοκιμάζῃ καὶ ὡς εἰς πολιτικὴν τινα κοινωνίαν ἀνθρώπων μηδαμῶς ὠφέλιμα ἐκφυλίζῃ, οὗτος ὁ ἄνθρωπος φανότερος ἡλίου καθίσταται ὅτι φύρδην μίγδην τὰ πάντα ἀλλήλοις κυκᾷ καὶ οὐδενὸς λόγον σφῆ παρ' ἐκυτῷ ἔχει.

Εἶτα πῶς ἡ τεκτονικὴ, ἡ λεπτουργικὴ, ἡ τορευτικὴ, ἡ καθόλου γλυπτικὴ, ἡ ψηφοθετικὴ, ἡ ζωγραφικὴ, ἡ μινυογραφία καὶ ζωδιογραφία, ἡ καθόλου κοσμητικὴ, ἐν ἣ ἡ ἐγκαυστικὴ, ἡ ἐγκροτητικὴ, ἡ χρυσοχοϊκὴ, ἡ λιθοκολλητικὴ, ἔτι δὲ ἡ ῥαφιδευτικὴ, ἡ χρυσοπλαστικὴ, πᾶσαι αὗται αἱ καλλιτεχνίαι καὶ ἄλλαι, δι' ὧν τὸ ἔνδον ἐκείνου τοῦ μεγαλειοτάτου ναοῦ κοσμημένον ὑπῆρχεν, οἷόν που Παῦλος ὁ Silentiarius ἐν ἐξαμέτρῳ τόνῳ οὐκ ἀχαρίτως ἡμῖν ᾄδει, οὐδ' ὅτι οὖν χρήσιμοι καὶ ὠφέλιμοι τῇ ἀνθρωπικῇ κοινωνίᾳ παρὰ τοῖς ἐπιγόνοις ἐλέγχονται; Εὐξαίμην μὲν οὖν ἐγὼ, οἶμαι δὲ καὶ πᾶς ἄλλος, πᾶσαν χλιδὴν καὶ πολυτέλειαν ἐπὶ μόνοις τοῖς τοιούτοις ὄρᾳν δαπανωμένην, ἐπὶ κοσμήσει μάλιστα ναῶν καὶ ἄλλων δημοσίων ἔργων, οἷα ἄλλοθι πολλαχόθι καὶ ἐν τῇ κλεινῇ Φλωρεντίᾳ ἐθαυμάσαμεν, τὴν ἀθάνατον μνήμην τῶν Μεδίκων μακαρίσαντες. Περὶ δὲ Κοραῇ τί φῶμεν; μὴ Λυκοῦργόν τινα, ἄνδρα Σπαρτιάτην, καὶ Σπαρτιατικὴν πολιτείαν ἐν τῷδε τῷ αἰῶνι ζήλων, πάσας ταύτας τὰς πολυτελεῖς τέχνας, ὡς βλαβεράς, ἀπὸ τῆς ἐκυτοῦ πενιχρᾶς πολιτείας καὶ κοινωνίας ἐξοστρακίσαι βούλεται; Τί δὲ καὶ περὶ τῆς μεγαλειοτάτης ἀρχιτεκτονικῆς τοῦ ναοῦ τῆς Σοφίας; τὰ μὲν γὰρ ἔστωθιν κάλλεσιν ἀκηράτοις, ὡς

εἴρηται, ἀστράπτων, τὰ δ' ἔξωθεν μεγαλωστί ἀναπυργούμενος,
 θαύμα ἰδεῖν τοῖς καλλιτέχναις καὶ παράδειγμα ἀρχιτεκτονικῆς
 ἐπὶ πολλοῦς αἰῶνας ὕστερον ἐγένετο. Καὶ γὰρ οἱ τε Θεσσα-
 λονικεῖς αὐτὴν ἐζήλωσαν (ὡς μαρτυροῦσιν ἔτι καὶ νῦν αἱ εἰς
 Μουσουλμάνων εὐκτήρια μετεσκευασμέναι ἐκκλησίαι) καὶ μο-
 νονοῦ πάντες οἱ ἐσπεῖροι, τῆς μὲν Ἰταλίας ἐν Ραβέννη μάλι-
 στα καὶ Ρώμῃ, ἔτι δὲ ἐν Ἰστρίᾳ καὶ κατὰ τὰς πόλεις τὰς
 Δαλματικὰς, χρόνῳ δ' ὕστερον κατὰ πᾶσαν τὴν Ἑνετικὴν πα-
 ραλίαν, ὅτε οἱ Ἑνετοὶ ἤρξαντο ἐν δυνάμει θαλασσίᾳ ἀκμάζειν,
 βυζαντίος ῥυθμὸς πανταχοῦ ἐν ἔθει ἦν καθεστώς. Καὶ πρὸς
 βορρᾶν δὲ μέχρι Αὐγούστης τῆς Τριβερῶν (Trier) καὶ μέχρι
 τῶν Ἀγγλοσαξονικῶν χωρῶν. Ὡς αὐτως δὲ καὶ ἐν Ἰσπανίᾳ κατὰ
 τὸν ἕκτον καὶ ἑβδομον αἰῶνα, πρὶν οἱ Ἄραβες τὴν χώραν κα-
 τεστρέψκντο, πολλὰ καὶ λόγου πολλοῦ ἄξια ἀρχιτεκτονικῆς
 τέχνης μνημεῖα ἐγκαθιδρυτο, ὧν λείψανα ἔτι καὶ νῦν, εἰ καὶ
 σπανιότατα, ἱκανῶς μαρτυρεῖ ὅτι καὶ κατὰ τούτους τοὺς τό-
 πους ἡ βυζαντία τέχνη, ὡς ἡ πᾶσων καθολικωτάτη, ἴσχυσε.
 Μόνη δὲ ἡ Ἱέρνη ἢ Ἱρλανδία καὶ ἀρχιτεκτονικῆς, ὡς ἔοικεν,
 ἰδίον εἶδος ἤκτησε, τοῖς ἐγχωρίοις ἤθεσι σύννομον. καὶ γὰρ
 ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ καὶ τοὺς ναοὺς ἀπλοῦκοὺς τε καὶ ξυλίνους ἐφί-
 λουν τεκταίνεσθαι. Ταύτην δὲ τὴν βυζαντίαν ἀρχιτεκτονικὴν
 ἐζήλωσαν οἱ Πέρσαι, ταύτην οἱ Ἀρμένιοι καὶ οἱ τὰ πρὸς με-
 σημβρίαν τοῦ Καυκάσου οἰκοῦντες. Ταύτην καὶ οἱ Ἄραβες
 ἐξεδέξαντο καὶ τὴν δξυκόρυπον ἀψίδα παρὰ Περσῶν λαβόντες
 καὶ πολυειδῶς αὐτὴν ὕστερον ἐμπερικόψαντες, κατὰ δὲ τὴν
 Ἰσπανίαν καὶ δίκην ὀπλῆς ἵππου συγκορυφώσαντες (εἶη δ' ἂν
 τοῦτο τὸ σχῆμα ἀρχῇθεν Ἀρμενίων εὕρημα), ἔτι δὲ ἄλλα παν-
 τοῖα κοσμήματα καὶ αὐτοὶ ἐξευρόντες, ἰδίαν ἀρχιτεκτονικὴν
 ἡρμόσαντο τὴν Ἀραβικὴν, εἰς ἄκρον πολύκοσμον οὗσαν, ἣν περ
 χρόνῳ ὕστερον εἰς τὴν ἐσπερίαν Εὐρώπην πολλαχόθεν φοιτήσα-
 σα κλιντεύθεν τῷ βυζαντίῳ, εἰ δὲ βούλει, καὶ τῷ ῥωμανικῷ εἶδει
 συγκραθεῖσα, ἀπετέλεσε τὸν καταχρηστικώτερον λεγόμενον

Γοτθικὸν ξυθμὸν, οὗ μνημεῖα ἐκπρεπέστατα πολλὰς πόλεις καὶ χώρας τῆς Εὐρώπης ἔτι καὶ νῦν κάλλει φαντασιαστικῶ καὶ μυστηριώδεις λημπρύνουσι, μάλιστα δὲ τὰς ἐν Ἰσπανίᾳ (α). Αὕτη τοίνυν ἡ τῶν Βυζαντίων ἀρχιτεκτονικὴ, ὡς καὶ πᾶσαι αἱ λοιπαὶ καλλιτεχνίαι, περιάπτουσι τοῖς ἡμετέροις προγόνοις κλέος ἄλυστον, ὅπερ ἀχαριστία ἢ ἀλλόκοτος φιλοτιμία τῶν ἑσπερίων ἔθνων ἀπέκρυπτε καὶ ἀποκρύπτουσα διατελεῖ, εἰ καὶ πολλαχοῦ ἤδη πολυειδῆ μαρτύρια εἰς φῶς τὴν ἀλήθειαν ὁσημέραι προάγει, περὶ ὧν σὺν Θεῷ ἀλλαχοῦ τὰ δέοντα ἔροῦμεν. Ταυτ' οὖν τισιν ἀλυσιτελῇ φαίνεται εἰς εὐημερίαν κοινωνικὴν καὶ πολιτικὴν, ὁπότε εἴ; τε τὴν ἀτελῇ ἀνάστασιν τοῦ ἡμετέρου ἔθνους τὰ καλλιτεχνικὰ τῆς πάλαι Ἑλλάδος λείψανα οὐκ ὀλίγον συνετέλεσε καὶ εἰς τὴν μέλλουσαν καὶ ἡσυχαιτέραν ἀποκατάστασιν τὰ μέγιστα αὐτὸς οὗτος ὁ ναὸς τῆς ἀγίας τοῦ Θεοῦ Σοφίας συντελέσει;

Ἀλλὰ τόδε μάλιστα βουλοίμην ἂν τοῖς περὶ τὸν Κοραῖν ἐναργῆς καταστήσῃ, ὅτι ὁ ἂν παρὰ σμικρὸν τὰς καλὰς τέχνας τίθηται καὶ ἅμα τὸ γλυκερὸν τῆς πατρίδος ὄνομα μηδὲν παύηται διὰ στόματος ἔχων, οὗτος ἀνὴρ ἑαυτῷ οὐ πάνυ συνακόλουθος ἐλέγχεται, ὄνομα πράγματος λαλῶν, οὐ μέρος οὐσιφδέστατον οὔτε νοεῖ οὔτε ὅλως συναισθάνεται. Ἐπεὶ τί ποτ' ἔστιν ἐκεῖνο τὸ πρᾶγμα, ὃ πατρίδα λέγοντες, οὕτω στέργομεν καὶ ἀγαπῶμεν, ὑπὲρ ἧς πάντα πόνον καὶ μόχθον, πάντα δὲ κίνδυνον προθύμως ἀναβαλλόμεθα, πολλάκις τε θάνατον εὐζαίμεθ' ἂν ἡμῖν γενέσθαι μᾶλλον ἢ στερηθέντες αὐτῆς, ἐπ' ἄλλοτρίας εὐημερῆσαι; Μὴ γὰρ ἦ ὁ τόπος, ἐν ᾧ συγκλεισθέντες, οἱοί τ' ἂν εἶημεν δι' ἐμπειρίας τινὸς καὶ τέχνης βιωτικῆς τοῖς μὲν ἴσοις

(α) Εἰ δέ τινα ταῦτα καινότομα φανεῖν, ἀναμενέτω τὴν διάσφησιν ἐν ἄλλῳ πονήματι.

ἴσα, τοῖς δ' ἀνίσοις ἄνισα, ὥς εἰκός, ἀπονέμοντες εἶον εὐμαρῇ καὶ ἄνετον ἡμῖν παρασκευάζειν; ἀλλὰ τοῦτό γε πανταχοῦ γῆς ὁμοίως εὐοδωτὸν ὑπάρχει. Μὴ γὰρ ὁ τόπος, ἐν ᾧ ἄλλας τε μαθήσεις παντοίας καὶ ἐπιστήμας μανθάνομεν καὶ, συνόλως εἰπεῖν, τοῦ νοητοῦ καὶ ἀληθοῦς εὐεπήβολοι τῇ διανοίᾳ καὶ τῷ λόγῳ γιγνόμεθα καὶ οὕτω τὸ καθόλου ἐπιστητὸν ἐπικτώμεθα; Ἀλλὰ καὶ τοῦτο, φαρμὲν αὖθις, πανταχοῦ γῆς ὁμοίως κατορθωτὸν ὑπάρχει· εἰς γὰρ καὶ ὁ αὐτὸς νοῦς ὡσαύτως καὶ κατὰ τὰ αὐτά, καθ' ὃ γε νοῦς, παρὰ πᾶσιν ἀνθρώποις ἐνεργεῖν πέφυκε. Καὶ κατὰ τοῦτο ἄρα ὅπου γῆς πατρίς. Τί δαί; μὴ ἄλλο μὲν μνηδὲν ἦ, ἀλλ' ἡ κατὰ τόπους ἰδιάζουσαι γλώσσαι ἢ ἥθη καὶ ἔθιμα, ἅπερ φιλοῦμεν καὶ στέργομεν, μὴ τοιαυτά τινα ἢ τὰ τὴν πατρίδα ἀποτελοῦντα; Ἐντεῦθεν μὲν οὖν ποθεν πάντως φαίη τις ἂν τὴν ἰδέαν αὐτῆς ἄρχεσθαι, ἀπὸ τοιῶνδε ἢ τοιῶνδε γλωσσῶν, ἡθῶν, ἐθίμων καὶ τῶν τοιούτων, ὧν εἴ τις ἂν τὴν ἑκασταχοῦ φύσιν τῶν τόπων καὶ τῶν ὥρων συναίτιον εἴποι, οὐ πλημμελῶς ἂν εἴποι. Ἀλλὰ γὰρ τίς ποτ' ἂν δέξαιτ' αὖ γλώσσης ἀπλᾶ καὶ, ὥς ἔπος εἰπεῖν, ἀτέραμνα ἰδιώματα ἢ ἥθη καὶ ἔθιμα καὶ ἀναποσπάστους ἀπ' αὐτῶν προλήψεις καὶ δεισιδαίμονιας, ἄλλας τε μυριάς χαλεπότητας ἢ τὰς πρώτας λυρικὰς τῆς ψυχῆς διαχύσεις ἢ ὕθλους τε καὶ παραμύθια καὶ ἄλλας τινὰς τοιαύτας ἀπατηλὰς ἀπὸ τῆς φύσεως εἰκόνας κωτίλως λαλουμένας, καὶ αὐτοῖς τοῖς ἀπαιδεύτοις καὶ φυσικοῖς ἔθνεσι κοινὰς ἐπίσης οὔσας, τίς ἂν δέξαίτο τὰ τοιαῦτα τῷ σεμνῷ τῆς πατρίδος ὀνόματι ἀποκαλέσαι; Τί γὰρ ἔστιν ἐκεῖνο, ὅπερ τοὺς Ἕλληνας αὐτὸ τοῦτο Ἕλληνας οὐ μόνον παρ' Ἕλλησιν, ἀλλὰ παρὰ πᾶσι τοῖς εὐπαιδεύτοις ἀνθρώποις ἐς αἰεὶ ἀοιδίμους ἐποίησε καὶ τοὺς Ἰταλοὺς Ἰταλοὺς καὶ τοὺς Ἰσπανοὺς Ἰσπανοὺς καὶ πάντας ὁμοίως τοὺς λοιπούς; Τί ἔστιν ἐκεῖνο, ὅπερ τὴν ἰδιοφυῆαν ἑκάστου τῶν ἐθνῶν καὶ τὴν τοιάνδε ἢ τοιάνδε τῆς πατρίδος ἰδέαν ἀπεργάζεται; — Οὐδὲν ἄλλο, οἶμαι, ἢ ὁ καλλιειδητικὸς πῦρος ἢ ἔρυθμός ἐν γένει, δι' οὗ ἕκαστον τῶν ἐθνῶν τὴν ἰδίαν

ἐκυτοῦ φύσιν ἐν ἐλευθερίᾳ τε καὶ αὐτεπιγνώσει αἰσθητῶς διαμορφοῖ, τὴν ἐκυτῶ ἰδιόζουσαν ἀντίληψιν καὶ φαντασίαν τῶν ὄντων νόμῳ τοῦ Ἀγαθοῦ ἐν καλῷ διατρανοῖ, τὴν ὑψηλὴν τοῦ ὑπερτάτου Ἀληθοῦς. Συναίσθητιν, τὴν λόγῳ κεκαθαρμένην ἀλλ' ὑπὲρ πάντα λόγον θρησκευτικότητα, τὸ ἐν ἐκυτῶ ἅγιον καὶ ἱερὸν πολλαχῶς τε ἅμα καὶ ἰδιοβρύθμῳ ὑμνωδεῖ καὶ αἰσθητῶς ἀντιπαρίσταται οὐ φιλῆς τινος τέρψεως ἕνεκεν καὶ ψυχγωγίας χάριν, ὥς τινές που τῶν σοφῶν φασιν, ἀλλὰ τὸ κράτιστον τῆς ἐκυτοῦ φύσεως, ὥς ἔνεστιν, ἐνεργείᾳ ποιοῦν καὶ οὕτω τὸν κόσμον συντελοῦν. Ὡς οὖν ἐν τῇ φύσει τὰ εἶδη ἢ ἡ εἰδοποιὸς δύναμις ἐκ τῆς ἀνειδέου καὶ ἀσχηματίστου ὕλης διαφορὰς καὶ ἐκ τούτων ἁρμονίαν καὶ κόσμον αἰσθητὸν τόνδε ἀπεργάζεται, οὕτω καὶ ἡ ἐν ἀνθρώποις εἰδοποιὸς δύναμις ἐκ τῆς μιᾶς καὶ τὴν νοϊκὴν φύσιν, λέγω, σχεδόν τι ὁμοιομόρφου ἀνθρωπότητος, διαφορὰς καὶ ἐκ τούτων ἁρμονίαν καὶ κόσμον πύγκαλον καὶ ὥς ἀληθῶς Θεόγραφον ἀπεργάζεται. Ἐκφαίνεται δὲ αὕτη ἡ δύναμις διὰ τῶν καλῶν ἢ ἐλευθερίων τεχνῶν παρ' ἄλλοις ἁλλοίως, παρὰ μὲν Ἀγγλοῖς ἀγγλικὸν ἦθος καὶ φαντασίαν δηλοῦσα, παρὰ δὲ Γερμανοῖς γερμανικόν, παρὰ Γαλάταις γαλατικόν. Τοῦτο τοῖνον τὸ ἦθος ἐν ῥυθμῷ ἢ τύπῳ καλλιειδητικῷ διὰ τῶν καλῶν τεχνῶν, τῶν τε καλλιλεκτικῶν (αὕθις διὰ σαφῆνειαν λέγω) καὶ τῶν εἰδωλοποιικῶν, ἔτι δὲ διὰ τῆς μουσικῆς καὶ τῆς χαρακτηριστικωτάτης ἀρχιτεκτονικῆς διατρανούμενον, ἀποτελεῖ τὴν οὐσιωδέστατην φάσιν ἐκείνης τῆς Ἰδέας, ἣν πατρίδα προσαγορεύομεν. Ὅς τις ἄρχ τῶν καλῶν τεχνῶν ὀλιγωρεῖ, λανθάνει ἑαυτὸν καὶ αὐτῆς τῆς πατρίδος κατὰ τὴν κυριωτάτην φάσιν καὶ δὴ καὶ οὐσίαν ὀλιγορῶν, ἣν τῇ γλώσσῃ ψυχρῶς τε καὶ ἀναισθητῶς ἐγκωμιάζει (α).

(α) Ταῦτα καὶ εἴ τι ἄλλο διὰ βραχυτέρων ἢ μακροτέρων ἐν τούτῳ τῷ πονήματι λέγεται παντὶ ἀνδρὶ λόγον, οἶμαι, ἔχειν

Ἐπὶ πασῶν δὲ τούτων τῶν ἱερωτάτων τοῦ ἀνθρώπου φάσεων, διὰ πλημμελῆ παιδείαν καὶ ἔξιν, τὴν γνῶμην ὁ Κοραῆς σφαλλόμενος, πᾶν δὲ τὸ κάλλος τὸ ἰδανικὸν καὶ τὴν θεόθεν ἐπίπνοιαν τῆς ἀνθρωπικῆς φύσεως ἀκαίρως περικείμεν, ἐγκυκλοπαιδικῶς καὶ Σινῶν τρόπον, ὡς ἡμεῖς φάμεν, τὴν ἀνθρωπότητα καρατομῶν, ἔμελλε

φανεῖται, τὸν τρόπον σκοπούμεν καὶ τὴν πορείαν ἀνθρώπων τινῶν παρ' ἡμῖν, ὡς μὴ ὄφελον, εὐδοκιμούντων. Ὀλίγοι γὰρ παρ' Ἑλλήτιν ἄνδρες ἐμμελῶς πεπαιδευμένοι ὑπάρχουσιν οὕτως, ὥστε ἢν τε αὐτοὶ εὐσυνειδήτως ἐπαγγέλλονται μάθησιν ἀγαπᾶν καὶ τὸ ἀπὸ τῶν ἄλλων ὄφελος, δι' ἐμμελῆ παιδείαν, ἀσμένως ἀποδέχεσθαι· ἀλλ' οἱ πλεῖστοι ἀνθρώποι ὅλως ἄμουςοι καὶ νωθέστεροὶ τὴν φύσιν ὄντες, ὃ ἂν αὐτοὶ μὴ τύχωσιν εἰδότες ἐτοιμῶς τε καὶ ἐκ περιουσίας ἐκφραλίζουσι. τὸ δὲ πάντων αἰσχιστον, πολλοὶ αὐτῶν σκαιότητι καὶ φθόνῳ τὸ ἐαυτῶν ψυχάριον συμφύροντες, δόσκις ἂν ἢ ποιητὴν ἢ ἄλλον τινὰ ἐπ' ἄλλῳ τῶν καλῶν ὡς ἄξιως εὐδοκιμοῦντα αἰσθάνωνται, φωνὴν τότε Θεοσίου τρόπον λογικὴν ἀναλαμβάνοντες, παρέρχονται, εἰς τὸ μέσον καὶ διὰ μεγαλοσχήμου μὲν τινος ἐφημερίδος, ἀλλὰ φαύλης πάνυ σφόδρα ἄρχονται ὑπὲρ Ἑλλάδος τε καὶ Ἑλλήνων ἀπάντων ποτνιαῖσαι, ὡς περὶ τὰ ἐπουσιώδη καὶ ὅλως ἄχρηστα τριβομένων, τὰ δὲ οὐσιωδέστατα παρὰ μηδὲν τιθεμένων, ὡς εἴπερ ὁ τάλως ποιητὴς ἢ ἄλλος φίλος τῶν καλῶν διὰ χρόνου καὶ διὰ χρόνου μάλα μόγις παρ' ἡμῖν ἀνατέλλων, ἐμποδῶν γίγνεται τῇ αὐξήσει καὶ ἐπιδόσει· εἴτε τῶν βιωτικῶν τεχνῶν εἴτε καὶ ἄλλων κοινωφελῶν μαθήσεων, ἃς ὁ φθονερός Θεοσίτης δόξαι φωνῇ οὕτως ἐγκωμιάζει, ὥστε ἐκυτὸν πᾶσι φανῶς ἐλέγχει, μὴδ' ὅτιοῦν ἐπαίοντα αὐτοῦ γε τούτου, ὅπερ ψυχρῶς καὶ κακοβούλως ἐγκωμιάζει.

κατὰ πᾶσαν ἀνάγκην περί τε τὴν φιλοσοφικὴν τῆς ιστορίας ἀντίληψιν τὰ μέγιστα σφαλῆναι καὶ περί τὸν προορισμὸν καὶ τὴν φύσιν τῆς πολιτείας καθόλου τε καὶ κατὰ μέρος. Κατέσσεισαν γὰρ τὴν ψυχὴν αὐτοῦ ἀπὸ βάθρων καὶ ἐξέκαυσαν ὅλην, ὅσα τεράστια ἤκουσεν ἢ εἶδεν ἐν Παρισίοις λεχθέντα τε καὶπραχθέντα, ἐκεῖνα τὰ παντὶ ἀγαθῷ ἀνδρὶ προσφιλεῖ καὶ σεπτὰ ὀνόματα ἐλευθερίας τε καὶ ἰσότητος καὶ τῶν τοιούτων, ἐκεῖνο τὸ λάβρον καὶ πυρισμάραγον ρεύμα τῶν λόγων, τὸ χάριεν ἅμα καὶ δριμύ ἐχόντων, οἷπερ πάσας τὰς πρόσθεν προλήψεις καὶ δεισιδαιμονίας, τὰς βασάνους, τὰς ἀδικίας, τὰς ἀνοσιουργίας καὶ ἱερέων καὶ μεγιστάνων καὶ βασιλέων καταφλύζοντες ἄρδην κατέστρεφον.

Ταῦτα ἰδὼν καὶ ἀκούσας ὁ φύσει ὀξύς Κοραΐς, ἰδίας δὲ βάσεως καὶ ἀντιλήψεως στερούμενος, μηδὲ οἶός τε ὦν ὄμμα ἥσυχον καὶ ἐταστικὸν εἰς ἑαυτὸν ἐπιστρέφει, ἐξεκυλίσθη οἰκτρῶς εἰς τὰ ἔξω παφλάζοντα κύματα καὶ ὥς ἔπος εἰπεῖν, τῶν ἑαυτοῦ τριχῶν λαβόμενος, ἐνθεν κἀκεῖθεν ἀντιπλησσόμενος, βοὴν καὶ κραυγὴν καὶ αὐτὸς ὥς ἀπ' ἐσχάτου τοῦ κινδύνου ἀνεβάλετο προῖ-
 ἐναι, τῆς τε κοινωνικῆς καὶ ἱστορικῆς καταστάσεως τῆς ἑαυτοῦ πατρίδος παντάπασιν ἐπιλαθόμενος, πρὸς δὲ τοὺς λόγους ἀνδρῶν δεινοτάτων ἰσχνῇ φωνῇ φιλοτιμούμενος. Ἐκείνων γὰρ τῶν λόγων τῶν φλογερωτάτων τὰς ἱστορικὰς αἰτίας καὶ ἀφορμὰς καὶ τὸ βάθος καὶ κάλλος (οὐκ ὀκνῶ λέγειν) τὸ χριστιανικὸν ὀψιμαθῶς παραγνωρίσας, οὐδὲν ἄλλο ἐξ αὐτῶν παρέλαβεν ἢ ὅ,τι μόριον αὐτῷ εὐληπτον ὑπῆρχεν, ἐκείνας τὰς σφοδρότητας καὶ ὀξυρεγμίας τὰς ἐκ μίσους χρονίου καὶ παραλογισμῶν ἐξανθησάσας. *Ecrasons l'infame*, σχετλιώτατον τοῦτο ῥή-

μα διὰ κωτίλου στόματος ἀνδρὸς κρατίστου προῆλθεν. ἀλλ' οὔτε τις ῥήμασιν ἱεροπρεπέσι τὸν χριστιανισμὸν ἐγκωμιάζων, βάθος ψυχῆς χριστιανικὸν αἰεὶ διαφαίνει, οὔτε ὁ τάναντία ποιῶν καὶ ἐσχάτως αὐτὸν βλασφημῶν χριστιανικῆς συναισθήσεως ἀπηλλαγμένον ἑαυτὸν ἡμῖν ἐπιδείξαι κατορθοῖ. δηλοῦσι δὲ οἱ τὸ ἄρτι λεχθέν καὶ πολλὰ ἄλλα ἀτάσθαλα φθεγξάμενοι, γεναῖον βάθος χριστιανικῆς συναισθήσεως οὐδὲν ἥσπον φαίνοντες, θρέμματα τοῦ Χριστοῦ ἀχάριστα, οἵπερ, ἀγανακτήσει χριστιανικῇ ὀργιλώτερον συναρπασθέντες, ὡς δ' ὑπὸ δαίμονός τινος τὰς φρένας πληγέντες, τὰ ἑαυτοῖς προσφιλεῖ ἄλλογονοῦντες, ὡς Ἑρινύας καὶ κῆρας αἵματοφύρτους αὐτὰ τοῖς ἑαυτῶν ὅμμασι τραγικώτατα παρίσταντο. Ἀλλὰ φύσει πως οἱ σπουδαῖοι ταῖς τραγωδίαις ἀρέσκονται καὶ πρὸς τὰς βλασφημίας τῶν πρωταγωνιστῶν συμπαιθέστερον διατίθενται.

Ὁ δὲ Κοραῆς, ὁ χρηστὸς Κοραῆς φρασεῖδιά τινα καὶ λεξεῖδια ἐπιμελῶς τε ἅμα καὶ δειλῶς ἀπὸ τοῦ πυρῆνος ἐξελέπισεν, ἅπερ εὐχερῶς ἂν τις ἐν πρὸς ἐν ὑποδείξειεν, ὅθεν παραλαβὼν ἐψιττάκισεν, ὡς καὶ ἐκεῖνο τὸ μυριαχοῦ μυριάκις λαληθὲν λεξεῖδιον τὸν μακαρονισμόν. πρὸς δὲ τοῦτον τὸν χρυσοῦν θησαυρὸν ἐδέησεν αὐτῷ τὴν ἱστορίαν τῆς ἑαυτοῦ πατρίδος μετασκευάσαι καὶ ὀφιμαλέστατα μετεσκευάσεν, ἐκεῖνα τὰ πρὸς-θεν λεχθέντα προπετῶς λαλαγήσας τοὺς οὐτιδανούς καὶ ταπεινοὺς τῶν εὐνούχων κόλακας, τοὺς τυραννόφρονας καὶ ἄλλα πολλὰ καὶ πολλῶ πικρότερον συκοφαντήσας. Καὶ τίς οὐκ ἂν προθύμως τῷ ἀνδρὶ ὁμολογήσειεν ὅτι ἢ πρὸς τὰ ληθεῖς καὶ τὸ Θεῖον ἀσέβεια ἢ ἐπὶ κοσμήσει τοῦ ψευδοῦς καὶ τοῦ αἰσχροῦ γελοίως πονοῦσα,

ἡ θωπεία καὶ κολακεία οὐχ ὅτι ταπεινοτάτη καὶ ἀνοσιω-
 τάτη, ἀλλὰ καὶ ἡλιθιωτάτη πασῶν τῶν κακιῶν ἐστίν,
 ὅ τε μετιῶν αὐτὴν ὁ θῶψ καὶ ὁ κόλαξ εἴτε ἄρχοντας καὶ
 μεγιστᾶνας καὶ χαλεποὺς δεσπότης κολακεύει, εἴτε ἰδιώ-
 τας μὴδὲν ἰσχύοντας, τοὺς πολλοὺς, χαμερπέστατος καὶ
 ὑπουλότατός ἐστιν ἀπάντων, ὧν ἡ γῆ ἐρπετῶν καὶ κνω-
 δάλων φύει; Ἀλλὰ γὰρ τί ποτε καὶ ὠφείλον ἐκεῖνοι οἱ
 ἄνδρες πειῆσαι οἱ οὕτως ἐπὶ κολακείᾳ ὑπὸ τῶν ἐπιγό-
 νων μαστιζόμενοι; Τὰ ἑαυτῶν πράσσειν, φαίη τις ἂν,
 μὴδενὶ μὴδαμῶς τῶν κρατούντων ἀντιχρίστων ἐπικoi-
 νωνοῦντες. Ἀλλὰ τί νι τρόπῳ τὸ τοιοῦτον ἀνυστὸν μά-
 λιστα αὐτοῖς ὑπῆρχε; διπλῇ γάρ τις αἵρεσις αὐτοῖς
 πρὸς τοῦτο ὑπὸ βαρείας Μοίρας ἐδέδοτο ἥτοι εἰς τὴν
 ἀλλοδαπὴν σὺν γυναιξὶ καὶ τέκνοις ἀποδημῆσαι ἢ οἴκοι
 μένοντας, λαγῶ βίον ἐν παραβύστῳ που ἀφανῶς διάγειν
 Ἀλλ' εἰ μὲν πάντες ἀποδημήσαντες, τοῖς δὲ κατ' αὐτὴν
 τὴν πάτριον γῆν ἀνδρῶν ἐρήμοις καὶ ἀπαιδεύτοις Ἑλ-
 λησιν ὠφέλιμοι, ὥς εἰκὸς, βουλόμενοι καὶ πόρρωθεν γε-
 νέσθαι, μὴδενὶ ἄλλῳ ἐξ ἦν αὐτοῖς τὸν νοῦν προσέχειν ἢ
 τοῖς ἐλληνικοῖς γράμμασιν, ὥς περ καὶ αὐτῷ τῷ Κοραῇ,
 ἠὺξήθη ἂν τὸ τῶν φιλολόγων γένος εἰς πλῆθος ἄκοσμον
 καὶ ἐπὶ τέλους ἀνωφελές καὶ πᾶσα ἡ δύστηνος Ἑλλάς
 ἀπέπνευσεν ἂν εἰς βοήν καὶ κραυγὴν πόρρωθεν τὴν ἄλλως
 ἀπηχῆσασαν. Εἰ δ' οἴκοι μένοντες, παρεδίδοσαν ἀρχὰς
 καὶ ἀξιώματα καὶ ἐπαγγέλματα, τὰ τε ἐκκλησιαστικά
 καὶ τὰ κοσμικά εἰς χεῖρας τῶν ἀμειλίχτων τυράννων,
 βίον αὐτοὶ ἀπράγμονα καὶ κολακείας ἀγνὸν προελόμε-
 νοι ἦ, διὰ τὸ τοῦ ἀντιχρίστου μὴδενὶ
 ἄλλῳ χριστιανῶν γένει προσηγεῖς εἶναι
 καὶ προσηγόρους ἢ μόνοις τοῖς ἰατροῖς,

τὴν ἱατρικὴν χίψ φόβῳ ἐπαγγελλόμενοι (ταῦτα αὐτὸς ἐστὶν ὁ Κοραΐς ἐν τῷ ἑαυτοῦ βίῳ εἰλικρινῶς ὁμολογῶν) τίς ἂν εἰς παιδευσιν καί, ὥς ἔπος εἰπεῖν, ἐμφύχωσιν ὅλου τοῦ ἑλληνικοῦ γένους συνήργησεν; ἢ τίς ἂν συνήγορος τῶν ἐκασταχοῦ τῆς Ἑλλάδος δήμων, πόλεων, νήσων ἐγένετο, ἀνακουφίσεις ἀπὸ δεινῶν μυρίων προνομίας τε παντοίας αὐταῖς παρέχων; — Τὴν ἱστορίαν ἐπιμαρτύρομαι. — Τίς δ' ἂν τοῦ ναυτικοῦ, τούτου τοῦ χρυσοῦ τῆς Ἑλλάδος κλέους, πολλάκις καὶ πολυειδῶς ἐπροστάτευσεν, τὴν μέλλουσαν τῆς Ἑλλάδος ἀνάστασιν, ὥς πόθον ἱερὸν καὶ χρυσὴν ἐλπίδα ἐν ψυχῇ τρέφων; — Τὴν ἱστορίαν ἐπιμαρτύρομαι. — ἢ τίς ἂν τὴν ἀκράχολον ὀργὴν καὶ τὸ ὑποτυφόμενον μῖσος τῶν ἀντιχρίστων ἐν χαλεπωτάτοις καιροῖς ἐμείλισσεν, εἰ μὴ πρὸς αὐτοὺς παντοία πείρα, εὐπερίσκεψία, παντοία δὲ δεξιότητι, ὑπὸ φασγάνῳ τὰς κεφαλὰς ἑαυτῶν τε καὶ τῶν οἰκείων ἔχοντες, προσήρχοντο, οὕς γ' ὑμεῖς ἀπὸ τοῦ ἀσφαλοῦς ἀντευποιεῖτε, εὐνούχων καὶ ἀπίστων κόλακας καὶ ἄλλα τούτων ἀδελφὰ ἐπιφημίζοντες; ἢ που ἔξῃν ἄρα τοῖς Ἑλλήσι γλῶσσαν ἅμα ἐλευθέραν καὶ τὴν κεφαλὴν ἐπὶ τῶν ὤμων ἔχειν ἐνώπιον τῶν ἀντιχρίστων; Τίς ἀνὴρ φιλοδίκαιος καὶ γνησίως ἑλλήν διαψεύσειεν ἂν ταύτην τὴν χριστιανικὴν ὑπομονὴν τῶν ἑαυτοῦ πολιτῶν, ὑπὸ τῆς ἀδεκάστου ἱστορίας μαρτυρουμένην, ἵνα ἐκεῖνας τὰς θυνείας καὶ ὀψιμαθεῖς τῶν φιλολόγων ὀξυρεγμίας διασώσῃ; Τίς δ' ἂν ἐκ πάντων τολμήσειεν εἰπεῖν ὅτι ἐκεῖνοι οἱ ἄνδρες τὸ ἱερώτατον, ὣν καθηκόντων ὁ ἄνθρωπος ἐνθάδε ἑαυτῷ ἐπιβάλλει, τὴν ἐν Χριστῷ σωτηρίαν καὶ παραμυθίαν τῆς φίλης πατρίδος καὶ τοῦ ἀνάρσια πάσχοντος ἔθνους ἐπιτελοῦντες, οὐκ ἤχθοντο οὐδ' ἡγανάκτουν ὅτι σὺν ταπει-

νώσει τινὶ πάντως καὶ θωπεΐα, εἰ δὲ βούλει, καὶ διπροσωπία ταῦτ' ἐξῆν ἑαυτοῖς ἐπιτελεῖν; οὐ τραγικώτατα πολλάκις ἐξεδηλώθη ἐπὶ τῇ τοιαύτῃ ταπεινώσει ἡ ἀγανάκτησις ἐκείνων τῶν μαρτύρων τοῦ ἐν Χριστῷ ἑλληνισμοῦ πολλῶ πρότερον τῆς ἱερᾶς ἐπαναστάσεως; Οὐκ ἄρχοντες τοῦ ἡμετέρου ἔθνους ἐκατατομήθησαν, οὐ τῆς φίλης ἐστίας ἐξελάθησαν, οὐχ αἱ οὐσίαι αὐτῶν ἐδημεύθησαν καὶ τὰ τέκνα ἀπανθρώπως ἐδιώχθησαν ἐπ' ἀξιοπρεπεῖ φρονήματι καὶ διαδόσει τοῦ ἑλληνισμοῦ καὶ τῶν ἑλληνικῶν γραμμάτων; Ἄλλ' ὁ ὀψιμαθὴς φιλόλογος ὅλως ἀναίσθητός ἐστι πρὸς οὕτω μεγάλας τραγωδίας. καὶ τίς ἔξαρνός ἐστιν ὥς οὐ παρ' ἐκείνους τοὺς ἀοιδίμους ἄνδρας ἐγένοντο καὶ τινες ὥς ἀληθῶς ἀνδραποδώεις ἀνθρωπίσκοι, οἵπερ, γαστρὶ καὶ ἄλλῃ ματαιότητι δουλεύοντες, ὥσπερ σκύλακες ἔλειχον σαίνοντες τὰ αἱματόφυρτα τῶν τυράννων κράσπεδα, ἐγκώμια αὐτοῖς βαιᾷ φωνῇ θαύζοντα; ἀλλὰ ποῦ ποτε καὶ ἀλλαχοῦ γῆς ἡ ἀνθρωπότης ἀμίαντος ὤφθη κολάκων, ὅπου μάλιστα πᾶσαν κεφαλὴν τῆς σποδοῦ φανῶς ὑπερκύπτουσιν πάραυτα τὸ ξῆφος θερίζει; Ἄλλ' οὐδ' ἐπὶ τοιαύταις τισὶ λεπτολόγοις διαστολαῖς ἠθέλησέ τι ὁ Κοραῆς ἐπιχαλᾶσαι τοῦ πυρὸς καὶ μένους τῶν ῥημάτων, ἅπερ σὺν πόνῳ φιλοκάλῳ ἀπηνθίσατο, ἀλλὰ ζέον χεῦμα, ὥς ἦν, κατὰ πάντων ἅμα τῶν δειλαίων φαναριωτῶν κατήντησεν, ἐν φρενὶ καὶ μνήμῃ θάλπων ἐκεῖνο πάντως, ὅπερ ἄλλος μὲν ἐπενόησεν, ἄλλος δὲ ἐξεφώνησε, *tò je vois d'ici la fenêtre . . .* ἐξάπαντος! δός μοι πᾶ στῶ καὶ χαριστίωνι τὰν γὰν κυκήσω πᾶσαν. Ἄλλ' εἶπερ καὶ ὁ Κοραῆς, ἐν φλογὶ τὸν πόδα ἔχων, προστασίαν τινὸς τούτων τῶν φαναριωτῶν ἐξητεῖτο, ἔτυχεν ἂν αὐτῆς πάντως,

ὥς ἔτυχον καὶ ἄλλοι αὐτοῦ πολλῶ σοφώτεροι ἱεράρχαι καὶ διδάσκαλοι τοῦ ἔθνους, ὧν τὴν ὡς ἀληθῶς ἐπιστημονικὴν διδασκαλίαν (μαρτυρεῖ γὰρ τὰ πονήματα αὐτῶν) καὶ τοὺς ἀγλαοὺς καρποὺς αὐτῆς παρ' οὐδὲν φαίνεται τιθέμενος, ὅς περ διαβρῆδὴν ἰσχυρίζεται, τοὺς ἀντιδοξοῦντας ἑαυτῷ πολίτας ἀγροίκως διαβάλλων ὅτι κατὰ τόνδε τὸν αἰῶνα τὸ πρῶτον οἱ Ἕλληνες, ὡς ἀπὸ ληθάργου, πρὸς φωνήν, δηλονότι τὴν ἑαυτοῦ, ἐγερθέντες ἤρξαντο τρίβειν τοὺς ὀφθαλμοὺς ἀναχασμώμενοι ἀπὸ τοῦ ὕπνου, ὃν αἰῶνας ὅλους καθιῦδον. Ἐτι δὲ πρὸς τούτοις ὁ Κοραῆς, λάξ τὴν Μνημοσύνην καταπατῶν, πτερὰ δ' Ἰκάρου ἤδη λαμβάνων, εἰς περιωπὴν τῆς βλοσυρᾶς Θέμιδος αὐταρέσκως ἐπαίρεται, κακῆθεν τοῖς Ῥωμοῦνοις συλλαλῶν πικροῖς καὶ ἰοβόλοις θέλεσι βάλλει τοὺς ἀτασθάλους λυμεῶνας καὶ ὀλετῆρας τοῦ γένους τῶν Δακῶν, τοὺς Ἕλληνας δηλονότι τοὺς τὸν ἐλληνισμὸν καὶ τὰ ἐλληνικὰ γράμματα μέχρι τῶν Καρπαθίων ὁρέων σὺν πολλῷ πόνῳ καὶ πολλοῖς κινδύνοις αἰσίως διαδόντας, ἔνθα ἡ πρώτη σημαία τοῦ ἱερωτάτου τῶν ἀνθρωπικῶν ἀγώνων ἐν τῷ ἀγνῷ αἵματι τῆς ἐλληνικῆς νεολαίας ἀγιασθεῖσα, εἰς τὴν δεξιὰν τοῦ Χριστοῦ ὑψώθη, τὴν εὐάγγελον ἀνάστασιν τοῦ ἀτρύτου ἔθνους ἀπὸ περάτων εἰς πέρατα τῆς οἰκουμένης σημήνασα. ταῦτα πάντα ἤρεσέ πως τῷ φιλοπάτριδι Κοραῇ εἰ καὶ παρ' αὐτῷ μὲν κριτῇ πρωϊαίτερον, παρ' ἡμῖν δὲ ὀψιαιότερον τοῦ δέοντος ἐγένετο (α). ἄλλοις μέντοι ὀψιμαθέσιν

(α) Ἐν γὰρ τῶν μεγίστων ἀτυχημάτων τοῦ ἡμετέρου ἔθνους λογιζόμεθα καὶ τόδε· ὅτι ἡ ἐλευθέρωσις καὶ παλιγγενεσία αὐτοῦ ἕως τοῦδε τοῦ αἰῶνος ἐμπεπόδιστο, καθ' ὃν ἡ ὑπέμετρος

οὐκ ἤρесе· καὶ γὰρ τῷ ξυγγραφεμένῳ τὸν πόλεμον, ὡς ἑλληνες ἐν Ἑλλάδι ἀπὸ παλαιῶν τάφων αἶφνης ἀναστάντες, πρὸς τε βαρβάρους καὶ πρὸς ἀλλήλους ἐπολέμησαν, τῷ ὀψιμαθεστάτῳ Τριχούπῃ οὐκ ἤρεσεν, ὃς ἔργον Διὸς κατὰ τὸν Αἴσωπον ἐν τῇ ἑαυτοῦ ἱστορίᾳ ἡμῖν τεκταίνεται, «τὰ μὲν ὑψηλὰ ταπεινῶν, τὰ δὲ ταπεινὰ ὑψῶν», τὴν τε Πελοπόννησον ὡς ἀκρόπολιν καὶ τῆς νῦν Ἑλλάδος ἀπάσης, εἰ βούλει, κατὰ Στράβωνα ἀνασαλπίζων· εἶεν. Ἄλλ' οὐδὲ τῇ ὁμοδόξῳ καὶ παλιμβόλῳ Ῥωσσίᾳ ἤρεσεν ἐκεῖνα, ἀλλὰ κατὰ μὲν τοὺς ἄνω τόπους τὰ πτερὰ τῆς συμμάχου Ἑλλάδος ἐψάλισεν, ἐνταῦθα δὲ τοὺς πόδας αὐτῆς κοινῇ μετὰ τῶν ἐσπερίων δυνάμεων ἤρεισεν, ὄρνιν ἄπτερον εἰς γλαυκὸν ἀέρα γελοίως ἀνακλάζοντ' αὐτὴν προμηθουμένη καταστῆσαι. Ἄλλ' εἰ μὲν τοῖς μίχκοις μίχκας οἱ θεοὶ ἐπιφέρουσι τὰς τίσεις, τοῖς γε μὴν μεγάλοις μεγάλας πάντως. Καὶ Ῥωσσία δὲ ἡ μεγάλη φιλελευθέρῳ ἀλώπεκος τρόπῳ τὸν ἑλληνισμόν ἐκεῖθεν ἀπαλείψασα καὶ ἑαυτὴν ἐπὶ τέλους ἀπὴλειψεν, ὑπουλα δράσασα, δίκαια λαβοῦσα. (α). Τί δὲ

καὶ, ὡς ἡμεῖς γε κρίνομεν εἰς τὸ μέλλον ἀποβλέποντες, ἐπισφαλὴς εἰς εὐνομίαν πολιτικὴν ἐσομένη ἐπίδοσις τῶν βιομηχανικῶν καὶ πολλῶ μάλλον τῶν πολεμικῶν τεχνῶν καὶ τῶν λοιπῶν παρὰ τοῖς ἐπικοινωνοῦσιν ἡμῖν ἐσπερίοις ἔθνεσιν ἐργωδέστατον πράγμα ἀπεργάζεται τὸ καὶ πόρρωθεν ἡμᾶς ἐκείνοις ἀκολουθεῖν ἀμιλλωμένους, ἐφ' ὅσον ἐπάναγκες ἦν εἰς αὐτόνομον εὐημερίαν.

(α) Ἔστι γὰρ καὶ παρὰ φίλων εὐγνωμόνων πικρὰ ἀκοῦσαι, δι' ὧν συνετὸς ἀπὸ πλάνης ἀφυπνισθεὶς, ἄνδρα ἄδολον καὶ ἀψευδῆ ἐγγύθεν ὄρεῖ, εἰς φιλίαν ἀκρυφνεστέραν τῆς πρῶην προκαλούμενον ἐν κειροῖς ἐς τὰ μάλιστα κρισίμοις. Ἡ

περὶ τῶν φίλων Ῥουμούνων; ἐρωτητέον αὐτοὺς, εἴπερ, ἔθνος ἀνατολικὸν ἀνέκαθεν τὰ πάντα ὄντες καὶ τὴν ζωηφόρον ἀρτηρίαν ἐν τῇ Ἀνατολῇ ἔχοντες, ἐλπίζουσιν, ἀποκόψαντες αὐτὴν, εὐδαίμονα καὶ πολυχρόνιον βίον βιώσεσθαι, μεταξὺ σφύρας καὶ ἄκμονος ὑπὸ Τιτάνων ἀφύκτως ἱπούμενοι; — ἄφρονες! Εἰ δέ τινες τῶν Ἑλλήνων ἡγεμόνων, ὡς μὴ ὠφελον, αὐτοὺς ἐπείζον, πιεζά-

Ἑλλάς, ὃ Ῥωσσία, προτείνει σοὶ τὴν δεξιάν, εὖ φρονοῦσα, σὺ δὲ μεθ' ἀπάντων τῶν Σλαύων τὴν ἐν Χριστῷ πνευματικὴν ταυτότητα σεβόμενοι, ἣν μόνος ὁ τῶν καλλίστων καὶ ἱερωτάτων ἀναίσθητος ἐκφαυλίζει, ἀσπάσασθε εἰλικρινῶς πρεσβυγενῇ γείτονα καὶ σύμμαχον σμικρὰν μὲν τὸ νῦν ἔχον, ἀλλὰ μυρίων ὄσων ἀγαθῶν πρόξενον ὑμῖν ἐν τῷ μέλλοντι ἐσομένην. Εἰ μὲν βούλεσθε, ὦ Σλαῦοι, εἰ δὲ μὴ, οὗτοι μὲν οἱ καλοὶ καὶ χρυσοὶ Ἕλληνες, ἐν οἷς ὁμολογητέον ἐν τῷ μέρει ὅτι πολὺ τὸ κοῦφον καὶ ἀνόητον καὶ φίλερι ἐπιπολάζει, ἀντὶ σεμνῶν διδασκάλων ἀδελφικῆς καὶ ὁμοδόξου ἀνθρωπότητος, ἄθλιοι καὶ χαμερπεῖς Ciceroni γενήσονται τῶν ὑπερφιάλων τε ἅμα καὶ ἀνεφίκτως πολυμηχάνων ἐσπερίων, οἵπερ σιδήρῳ καὶ ἀτμῷ καὶ μωρία Σουλτανικῇ τὸν τάφον αὐτοῦ τοῦ Σουλτάνου καὶ τῆς Ἑλλάδος ἀνορύξαντες, εἰς τὰ σπλάγχνα τῆς νεναρκαωμένης καὶ ἐν ῥαθυμίας καὶ ἀκηδεῖα τετανυσμένης Ἀνατολῆς, ὡς Ἄρπυιαι πειναλέαι, ὡς Φοίνικες καὶ Κἄρες ἅπληστοι ἀναφανδὸν ἤδη ἐχύθησαν. Ἀλλὰ καὶ ὑμεῖς, ὦ ἀδελφοὶ Ῥωσσοὶ τε καὶ Σλαῦοι, πικρότατα μεταμελήσεσθε καὶ οὐκ ἐς μακρὰν ἐπὶ ταύταις ταῖς ὁθρείαις καὶ ἐθνικαῖς ἥτοι εἰδωλολατρικαῖς ἀξιώσεσιν, αἷς ὁσημέραι καταμολύνεσθε, μαρασμὸν καὶ ὄλεθρον ἀφυκτον ἔσωθ' ἐν τε ὁμοίως καὶ ἕξωθεν ἐπιζητοῦντες. ὁ μὲν οὖν χρόνος αὐτὸς δείξει· ῥεχθὲν δὲ τε νήπιος ἔγνων.

μενοι καὶ αὐτοὶ ἐν τῷ μέρει ὑπὸ τῶν κρατούντων, ἔνιοι δὲ οὐδ' ὁτιοῦν αὐτοὺς πῖσαντες, τὰ κράτιστα πρὸς ἴδιον ὄλεθρον αὐτοὺς ὠφέλησαν, ὥς ποτε ἡ ἱστορία τρανῶς ἐπιμαρτυρήσει, οἱ ἰθαγενεῖς ἄρα ἡγεμόνες, ἐν ἀσφαλείᾳ καὶ ἀνέσει ἤδη καταστάντες, πλείω ἀγαθὰ αὐτοὺς ἐποίησαν τῶν ἐπαράτων Ἑλλήνων; ἀποκρινέσθωσαν οἱ διὰ παχυτάτην ἀμαθίαν τοὺς ἱστορικοὺς χρόνους ἀλλήλοις ἐπαλλάσσοντες Ῥουμοῦνοι· ἄλλοπρόσαλλοι καὶ ἄπιστοι γείτονες καὶ ἀδελφοί! Ὅτε δὲ φωνὴ ἐλευθερίας ἱερὰ ἐν τῇ σφετέρᾳ ἠκούσθη, οἱ μὲν ἔμφορονες αὐτῶν καὶ ἑλληνιστὶ πεπαιδευμένοι, συννόησαντες εἰς οἷον τέλος αὐτόνομον ἔμελλεν ὁ ἑλληνισμὸς αὐτοὺς ἄξειν, ἄνδρες ἀγαθοὶ πρὸς τὸν κοινὸν πολέμιον ἐγένοντο, ἀλλ' οἱ πλείονες αὐτῶν αἰσχυρὰ δειλία καὶ φθόνῳ ὑπενδότες, τὴν ἐναντίαν ἐτράποντο καὶ τὸν τευθεν ὑπουλοτάταις εἰσηγήσει τὰς ἀκοὰς προθύμως παρέχοντες, ἤρξαντο πολλὰ καὶ ὑπέρμετρα ἐγκλήματα τοῖς Ἑλλησιν ἀντεπιφέρειν, συκοφαντίας ψευδιστάτας ἐπ' ἀδείας πολλῆς ἐξευρίσκοντες καὶ τὴν πάτριον ἱστορίαν πολλαχῶς διαστρέφοντες. — Ἄλλ' ὁ ἡμέτερος Κοραῆς, ὁ ἄλλως φιλογενῆς Κοραῆς, πικρὰ καὶ χυδαῖα καθ' ἑλλήνων πρὸς ἑλληνας τε καὶ ἐσπερίους ἀφρονέστατ' ἀνθρώπων λαλαγήσας, τῇ φαύλῃ καὶ θρασυστόμῳ μερίδι τῶν Ῥουμούων χαριτογλωσσῶν, τί τέλος καὶ εἶπε πρὸς πάντα τὰ ἐπιγενόμενα;

Ἐκ τούτων οὖν δῆλος ὁ ἀνὴρ ὡς ἀφυῶς περὶ τὴν ἀντίληψιν εἶχε τῆς ἱστορίας καθόλου καὶ ἰδίᾳ τῆς ἑαυτοῦ πατρίδος, ἣν καὶ βαρύτατα διαβάλλει. Θαυμάσιοι, ὡς ἀληθῶς, ἄνδρες οὗτοι οἱ τὰ πάντ' ἐπιχειροῦντες φιλόλογοι καὶ τινες τῶν παρ' ἡμῖν αὐτουργῶν περὶ τὴν

ιστορίαν. Οὐδὲν γὰρ οὕτως αὐτοῖς ἐνθύμιον ἐγένετο, ὥς
 τὸ καταπεῖται τοὺς ἄρτι ἡλευθερωμένους ἐπιγόνους,
 ἀπολακτίσαντας τοὺς ἐν δυστυχίαις καὶ συμφοραῖς γεν-
 νήσαντας αὐτοὺς καὶ ἐν κινδύνοις θρέψαντας πατέρας,
 τὰ δ' ὄμματα καὶ ὦτα πρὸς τὰ ἐγγυτάτω ἀποφράξαν-
 τας, ἀμήχανον δ' ὅσον χρόνον διαδραμόντας, εἰς τὸν
 χρυσοῦν τῶν πάλαι Ἑλλήνων αἰῶνα ἀνελθεῖν καὶ τὸν
 Περικλέα καὶ Δημοσθένη πάππα καὶ τάτα ἀντικρυς
 προσφωνῆσαι, μηδ' αὐτὸν που ἴσως τὸν Ἀλέξανδρον
 ὡς Μακεδόνα ἤδη καὶ βάρβαρον ἀποδέχεσθαι συγχω-
 ροῦντες. Ὁ μὲν οὖν Κοραῆς διςχιλίων ὄλων ἐτῶν ἱστο-
 ρίαν, μετὰ τὴν τῆς πάλαι ἐλληνικῆς αἰθρίας καὶ τῆς καθ'
 ἡμᾶς παλιγγενεσίας ὡς ζόφον πυκνὸν καὶ μοχθηρὸν
 μεσολαβήσαντα ἐκλαμβάνει καὶ οὐδὲν ἄλλο ἐξ αὐτοῦ
 ἄξιον κρίνει ἀρύεσθαι ἢ συμμιγοῦς κακίας παραδείγμα-
 τα, δεισιδαιμονίας, πλεονεξίας, σκαιότητος, ἀγροικίας,
 πάσης βδελυρίας, ὅσα ἐνθυμηματικὴν ἀποτροπὴν καὶ
 ὄϊον ἀπόχρωσιν γραφικὴν τοῖς ἑαυτοῦ παραινετικοῖς πρὸς
 τοὺς νέους Ἑλληνας λόγοις δοκεῖ παρέχειν, οὓς αὐτο-
 σχεδίως, καθ' ἃ λέγει, συνέγραφεν. Ἄλλοι δέ τινες ἔτι
 κομψότεροι καὶ χαριέστεροι ἄνδρες, τὰς Γαλατικὰς Μού-
 σας τῶν Ἑλληνίδων προτιμῶντες, περὶ αὐτῆς τῆς Ἑλ-
 λάδος καὶ τόδε, ὥς πάμμεγά που πρὸς τοῖς ἄλλοις
 πλεονέκτημα, ἀνακηρύσσουσιν ὅτι μέσων αἰώνων, θεία
 συνάρσει, παντάπασιν ἡ Ἑλλὰς ἀπῆλλακται, ἀμόλυν-
 τός τε καὶ ἀγνή ἐκείνου τοῦ ζόφου, οὐκ οἷδ' ὅπου λαν-
 θάνουσα, κατέμεινεν, ἱστορικὸν τέρας ἐξαίσιον, κεφαλὴν
 μόνον καὶ πόδας ἔχον. μέσους δὲ αἰῶνας λέγοντες, φα-
 νεροὶ εἰσιν ἵπποτικόν τινα τύπον διωρισμένον ἐν νῶ ἔχον-
 τες, ὃν φιλῇ ποτε ἀκοῇ παρέλαβον, ὁπόθεν δήποτε καὶ

ἔτυχον παραλαβόντες. Τὴν Ἑλλάδα τοίνυν διὰ μαγικῆς
 τινος καὶ χρυσῆς ράβδου ἢ νεκυομαντείας ἀλώθητον καὶ
 ἀκήρατον, ἐπαφροδίτῃ χάριτι γαλατικῶς κομῶσαν, ἀπὸ
 τῶν πάλαι τάφων εἰς μέσον ἡμῖν ἀνακαλοῦσιν, οἷα ποτὲ
 ἐπ' αὐτῆς ταύτης τῆς χώρας καὶ ἡ γλαυκῶπις Ἀθῆνη
 σὺν πανοπλίᾳ ἀπὸ τῆς κεφαλῆς ἢ κεφαλᾶς τοῦ Διὸς,
 πελέκει πληγέντος, ἐξέθορεν. Ἀλλὰ τοιαύταις τισὶ γοη-
 τεῖαις καὶ θαύμασιν οἱ νῦν ἄνθρωποι οὐ πάνυ προθύμως
 ἐθέλουσι τὰς ἀκοὰς παρέχειν, ἀλλ' ὅσοι ἂν αὐτῶν μη-
 δαμόθεν ἄλλοθεν ἐγκρατεῖς τύχωσιν ὄντες τῆς τῶν
 Ἑλλήνων ἱστορίας, εὐλόγως ἂν ἐκ ταύτης τῆς ἱστορι-
 κῆς ἐμβριθείας τουτωνὶ τῶν ἄκρως ἐν Ἑλληνιστῶν ἐλληνι-
 ζόντων εἰκάταταιν ὅτι τοῦτο ἄρα τὸ ἔθνος, οἷον τύπον
 πρώτου ψεύδους ἐπὶ τοῦ μετώπου κεχαραγμένον, ὄνομα
 ἀλλότριον φέρει, τὸ ἐλληνικόν, ἀναισχύντως σφετερι-
 σάμενον. πῶς γὰρ ἄν τις νοῦν καὶ φρένας ἔχων ἀνὴρ
 δέξαιτο ὅτι ὁμιλὸς τις ἀνθρώπων τοῦ ἱστορικοῦ ῥοῦ
 πόρρω πάνυ τὴν ἑαυτῶν καλιὰν ποιησάμενοι, διςχιλιε-
 τῇ χρόνον ὅλον ὑπὸ μανδραγόρα κατακοιμισθέντες,
 αἴφνης αὖθις ἠγέρθησαν, Ἑλληνες τό τε ὄνομα καὶ τὴν
 γλῶσσαν καλούμενοι, καθ' οὓς γε μάλιστα τόπους ἀλ-
 λόφωνα καὶ ἀλλότροπα ἔθνη παντοῖα, οὐδ' ἐπὶ χρόνον
 ὀλίγον κατίσχυσεν; —

Ἄλλος μέντοι ἀνὴρ, ἐμμελοῦς παιδείας καὶ ἀγωγῆς
 τυχὼν, γενναῖον βάθος χριστιανικῆς συναισθήσεως ἔχων,
 γνησίᾳ καὶ ἀπλάστῳ φιλοπατρίᾳ διακαϊόμενος, συχνὸν
 χρόνον τοὺς Βυζαντίους συγγραφεῖς διερευνήσας, κλει-
 νὸν ἔργον καὶ ὡς ἀληθῶς ἐλληνικὸν ἐπεχείρησεν ἡμῖν
 ἀποδειξαι· ὅπως τὸ ἄτρυτον καὶ ἀκήρατον τῶν Ἑλλή-
 νων ἔθνος ὑπὸ τὴν γιγαντιαίαν σκιάν τῆς γηραιᾶς καὶ

ἐρειψίμου Ῥώμης διὰ μυρίων μὲν ἔξωθεν κινδύνων, μυρίων δ' ἐρίδων θρησκευτικῶν, ἄλλων τε παντοίων ταραχῶν, εἰ δὲ βούλει, καὶ ἀνοσιουργιῶν, πάντα τὰ κύκλῳ ἑαυτοῦ κατὰ σμικρὸν ἐπινεμόμενον, αὖθις ἀνεπλάσσετο καὶ ὁσημέραι ἰδιοτυποῦτο, ἕως οὗ ὥς δένδρον ὑψίκομον διὰ δρυμῶνος σαπροῦ, ἰδιογενὲς καὶ ἰδιόγλωσσον ὤφθη χωρὶς ἀπάντων τῶν ἐσπερίων ἐθνῶν, ἄλλα φρονοῦν καὶ ἄλλα δοξάζον. Εἴτα δὲ πάλιν αὖθις ὑπὸ βαρείας συμφορᾶς πληγὴν, εἰς τὸ πολυστένακτον τῆς δουλείας καθαρτήριον κατέδυ, ἔνθα πυρὶ θεηλάτῳ συντακέν, ἰδρῶσί τε καὶ στεναγμοῖς καθαρθὲν, ἐξανέτειλεν αὖθις ἐπὶ τοῦ ἱεροῦ ἀγῶνος, ὥς φοῖνιξ ἀπὸ τῆς ἑαυτοῦ σποδοῦ, βιοθαλὲς καὶ εὐελπι, ὅπως ὕψιστα βουλευμάτα τῆς θείας Προνοίας ἐπιτελῇ ποιήσῃ καὶ τὴν εὐσπλαγχνίαν τοῦ Θεοῦ ἀνεξιτήλοις γράμμασιν εἰς αἰῶνα τὸν ἅπαντα μαρτυρήσῃ. Οὗτός ἐστι Σπυρίδων ὁ Ζαμπέλιος, σοφοῦ πατρὸς σοφώτερος υἱός, τὸ δὲ σύγγραμμα αὐτοῦ αἰ «Βυζαντιναὶ μελέται», ἀπὸ τῆς ἐβδόμης μᾶλλον ἢ ὀγδόης μέχρι τῆς δεκάτης ἐκατονταετηρίδος ἐξικνούμενον, τὸ αὐτὸ περίπου μέρος ἄρα διαλαμβάνον, ὅπερ καὶ Ἰλοσσέριος ὁ περιώνυμος ἱστοριογράφος πολλοῖς ἔτεσι πρότερον ἐν ἰδίῳ πονήματι διηρέυνησεν, «ἱστορία τῶν εἰκονομάχων αὐτοκρατόρων» ἐπιγραφὴν φέροντι.

Πολλὰ μὲν οὖν τὰ κάλλη καὶ αἱ χάριτες τούτου τοῦ πάνυ σπουδαίου φιλοπονήματος τοῦ Ζαμπελίου. ἀρέσκει δὲ ἡμῖν κατὰ μέρος καὶ ἡ κρίσις, ἣν προοιμιαζόμενος ποιῆται περὶ τῆς πραγματείας, ὥς σκεπτικῆς καὶ ἑτεροζήλου, τοῦ Μοντεσκιέως, Μάβλυος, Λεβῶ, Γίββωνος καὶ ἄλλων, περὶ ὧν φησι πᾶσαν τὴν Βυζαντινὴν ἱστορίαν ὥς μηδὲν ἄλλο ἐπεκδιηγέσθαι ἢ ὥς εἰμαρμένην παρακ-

μήν καὶ πτώσιν τοῦ ἔκπαλαι κλέους καὶ κράτους τῶν Ῥωμαίων, Ἀνάγκητιν τυφλῇ ἀκολουθοῦντας, τοῦ δ' ἑλληνισμοῦ παντάπασι καταλογοῦντας. Πρῶτος οὖν Ἑλλήνων, ὅσον γ' ἐμὲ εἰδέναι, ὁ σοφὸς Ζαμπέλιος νοῦν ἐταστικὸν εἰς τὴν ζοφώδη σφαῖραν τῆς βυζαντίας χρονογραφίας ἐμβαλὼν, τὴν χρυσὴν ἑλικὰ τῆς θείας προνοίας ἀνεδίφησεν, ἥτις διὰ τοῦ συγκεχυμένου χάους τῶν ἀνθρωπίνων πράξεων διάσσωσα, ἐφέλκεται αὐτῶν τὰς οἰκείας, ζωοποιεῖ καὶ εἰς τέλος ἔλλογον καὶ ἐνιαῖον, εἰς Ἀνάγκην καθόλου ἱστορικὴν, καθόλου ἠθικὴν αὐτὰς καθοδηγεῖ. Καὶ εἵπομεν ἂν ἡμεῖς τοῦθ' ὅπερ καὶ ἡσθόμεθα, ὡς εἴ τις ταῖς πρώταις σελίσιν τουτουῦ τοῦ συγγράμματος ἐντύχοι, συνεικάσειεν ἂν εὐθὺς ἐκ προοιμίων ὅτι τὸ φρόνημα καὶ ἡ χριστιανικὴ συναίσθησις, ἅτε ἀπρὸςποιήτως καὶ γνησίως ἐν τῇ ψυχῇ τοῦ συγγραφέως θάλλουσα, οὐ μετ' ὀλίγας σελίδας αὐτὸν ἐπιλιποῦσα, πεζὸν ἐν ψαμμωδίᾳ ἀθλίως οἰχνεύοντα καταδείξει, οἷόν που τοῖς πλείστοις τῶν παρ' ἡμῖν συγγραφέων συμβαίνει, ἀλλ' οἷον ἄρμα πτερωτὸν, μέχρι τοῦ τέρματος καλλίνικον αὐτὸν κατάξει. καὶ εὐφροσύνην ἀφάτω τὴν ψυχὴν ὁ ἀναγνώστης διαχεῖται, νοῦν φιλόσοφον ἀρχῇθεν ἕως τέλους διορῶν, πᾶν τὸ ὅπωςδῆποτεπραχθὲν ὡς εἰς τέλος προνοηθέν κατιθύνειν πειρώμενον, ἐφῆδεται δ' οὐχ ἥσσον καὶ τῇ λέξει, γραφικωτάτῃ τε καὶ δεξιωτάτῃ τὰ πολλὰ οὔσῃ, εἰπέρ τις εἰς γνησίως συγγραφικὰς ἀρετὰς ἐμβλέψαι δύναίτο καὶ μὴ ἄσημα καὶ εἰδωλολατρικὰ κνυζήματα θηρεύει, οἷς οἱ φιλόλογοι τὰ ἐαυτῶν πάντοθεν ὠνθυλευμένα φαυλοργήματα ψιμουσιῶν εἰώθασιν.

Ὁμολογητέον μέντοι ὅτι ἔστιν οἷς μέρεσι τοῦ συγ-

γράμματος ἐντυχόντες, οὐ πάνυ ἀπεδεξάμεθα. πρῶτον μὲν οὖν ὁ συγγραφεὺς τὸ κάλλος τῆς ἑαυτοῦ φιλελευθέρου ψυχῆς ἀπλῶς ἡμῖν διατρανῶν, ἀγανακτεῖ ὅτι τὸ ὄνομα λαὸς, ὅπερ δις καὶ πεντηκοντάκις καὶ ἑκατοντάκις «αὐτὴ καὶ μόνῃ ἡ Καινὴ Διαθήκη προσφωνεῖ ἀπεριφράστως καὶ ἐπικαλεῖται, » παρὰ τῆς βυζαντίοις χρονογράφοις τε καὶ λοιποῖς συγγραφεῦσι παρ' ὀλίγον ἐξηφανίσται ἢ δυσφύμοις καὶ ψεκτικοῖς ὀνόμασι καὶ ἐπιθέτοις σημαίνεται, ἐν οἷς ὄχλος, συρφετός, ὁμίλος ἀγυρτώδης, λῦμα, τὸ χυδαῖον καὶ εἴτι ἄλλο τῶν τοιούτων λέγεται. (σ. 24.).

Ἀλλὰ γὰρ εἴπερ καὶ κατ' ἐκείνους τοὺς καιροὺς ἡ ἰδέα ὑπῆρχεν, οὗ νῦν δὴ ἀσμένως ἐπιφημίζομεν λαοῦ (ἡ δὲ καινὴ Διαθήκη ἄλλο τέλος προτίθεται) ὅλως ἀδύνατόν μοι δοκεῖ τὸ μὴ οὐκ ἂν φωνὴν αὐτόν λαβόντα τρανώτατα τὸ ἑαυτοῦ κῦρός τε καὶ βρῆθος δεδηλωκέναι καὶ μὴ πολλῶ μᾶλλον τοῦτ' ἂν πεποιηκέναι ἢ τὰ λοιπὰ τῶν πολιτευομένων γένη. Τοῦ γὰρ λαοῦ ἡ φωνή, ὅπου ἂν λαὸς καὶ μὴ σκιά τις ἢ ψιλή, δυσκαταγώνιστος καὶ ἀκατασίγαστος πολλῶ μᾶλλον, ὥς δικαιότερα, τῶν λοιπῶν πέφυκεν εἶναι. (α). Τοῦτο δὲ τῷ σοφῷ Ζαμπελίῳ

(α) Οὐδ' ὅπερ ὀλίγω πρότερον εἶρηκεν ὁ Ζαμπέλιος πάνυ τι προσιέμεθα· «ἔχει καὶ ἡ ἱστορία, φησὶν, ὥς ἡ Νομισματικὴ, μονογράμματα τινα, δι' ὧν ἐνίοτε ὁ ἐπιστήμων ἀποκαλύπτει δῆμον καὶ πόλιν ἀμνημόνευτον, ἢ σαφηνίζει συμβάν τι φιλονεικούμενον» (σ. 13.). Μεταβλητέον γὰρ ταῦτά ἐστιν ὧδε, εἴπερ ἡμῖν μέλει ὑγιέστερόν τι καὶ εὐληπτότερον λέγειν, ὅτι καθ' ὅπερ ἡ νομισματικὴ ἐξ οὐδενὸς ὑπάρχοντος γράμματος οἰ-

βουλοίμεθ' ἂν υποβαλεῖν, μὴ ἡ βοῇ καὶ ἀλαλαγμῷ ἐτεροκίνητος ἐπιδοκιμασία ἢ ἀποδοκιμασία τῶν τε ἔργων καὶ αὐτῶν τῶν βασιλέων, μηδὲ τὸ εὐσεβῶς ὑπακούειν τῇ φωνῇ καὶ τοῖς νεύμασι τῆς ἐκκλησίας, μηδ' ἡ ἐν κινδύνοις αὐταπάρνησις καὶ τὸ προθύμως καὶ ἐνθουσιαστικῶς πίστεως τε καὶ τῆς βασιλείας ὑπεραποθνήσκειν, μὴ καὶ ταῦτα ὑπάρχοντα καὶ ἄλλα τοιαῦτα οὕτω ἐπαρκῇ σημεῖα ἢ πρὸς τὸ εἰκάσαι λαὸν ὡς ἀληθῶς ὑπάρχοντα καὶ δρῶντα, οἷον καὶ ὅπως ἡμεῖς τανῦν νοοῦμεν. Προσδεῖ γὰρ ἔτι καὶ μάλιστα γνώμης αὐτοβουλήτου καὶ ἀξιώσεως ἰδίας εἰς ἴδιόν τι τέλος προλελογισμένον ἀγούσης καὶ ἔστιν ὅτε ὑπεναντίον, ὃ περ τὰ λοιπὰ τῆς πολιτείας γένη, τὸ ἱερατικὸν ἢ ὀλιγαρχικὸν ἢ βασιλικὸν ἢ πάντα ὁμοῦ προβέβληται. (α). Φαμέν τοίνυν λαὸν καὶ λαοῦ φωνήν

κείου οὐδέν· αὐτὸν οἰκεῖον ἔχει πορίζεσθαι, οὕτω καὶ ἡ ἀληθινὴ ἱστορία ἐξ ἀμνημονεύτου δήμου καὶ πόλεως οὔτε δῆμον ὑπάρχοντα τεκμαίρεται οὔτε πόλιν. Διακριβοὶ δὲ συμβάν τι ἀμφισβητούμενον ἐξ ἄλλων μηδαμῶς ἀμφισβητούμενων, ἅπερ οὐκ ἠδύνατο ὑπάρχειν, εἰ μὴ κάκεῖνο ὑπῆρχεν.

(α) Ἐχε δὲ καὶ τήνδε τὴν ποιητικὴν ἢ μᾶλλον ἀστρομαντικὴν εἰκόνα περὶ τῆς λανθανούσης ἐνεργείας τοῦ Λαοῦ «Καθὼς πλανῆται τινες, λέγει, ἄγνωστοι καὶ ἀδιόρατοι προξενούσιν ἀνωμαλίας ἐπαισθητὰς εἰς τὴν περιστροφὴν τῶν ἐτέρων πλανητῶν, τὸν αὐτὸν τρόπον ἢ παρουσία τοῦ λαοῦ ἀδιακόπως ἀπωθεῖ τὴν Κωνσταντινούπολιν πρὸς τὴν ἄλωσιν καὶ πάλιν ἐλαύνει τὴν ἄλωσιν πρὸς τὸν ὑπὲρ ἐξαγοράσεως ἀγῶνα.» (σ. 47.). Ἀλλὰ τί τέλος προλελογισμένον καὶ δὴ καὶ ἱστορικὸν προτίθεται ὁ τοιοῦτος λαὸς ὁ ἀδιαλείπτως ἑαυτὸν ἀπωθῶν πρὸς τὴν ἄλωσιν;

ὑπάρχειν, ἐπειδὴν τινὰς ἴδωμεν ἐκ τῶν σπλάγγων αὐτοῦ
 ὑγιεῖς τε τὸ φρόνημα καὶ τετραγώνους ἄνδρας προελθόν-
 τας, λόγῳ τε καὶ ἔργῳ νεόχμωσιν καὶ μετατροπὴν τῆς
 πρῶν πλημμυλοῦς ἀρχῆς καὶ διαίτης τῆς πολιτείας μετ'
 αὐτεπιγνώσεως ἀσκοῦντας. Ταῦτα δὲ παρὰ τῷ βυζαν-
 τίῳ λαῷ ζητεῖν, καθ' οὓς αἰῶνας ἀθλιώτατος ἑαυτοῦ
 ὑπῆρχεν, οὐ ταῦτόν ἐστι καὶ ἀναχρονισμοῖς χρῆσθαι
 ἱστορικοῖς; Καὶ αὐτὸς δὲ ὁ Ζαμπέλιος παλιμβουλῶν ποῦ
 φησιν ὅτι ἡ ἐλληνικὴ παλιγγενεσία διαστέλλεται τῆς
 Βυζαντίων πολιτείας, καθ' ὅσον ἐν ἐκείνῃ ὁ λαὸς παρί-
 σταται ἐνεργῶν (σ. 34.). εἴη ἂν ἄρα ἡ ὁλοσχερὴς ἔννοια
 ὅτι ἐπὶ τῶν Βυζαντινῶν αἰώνων ὁ λαὸς οὔτ' ἐνήργει, οὔθ'
 ὑπῆρχεν ὄλως. Καὶ ὀλίγῳ πρότερον (σ. 33.) πρὸς ἑαυτὸν
 ὡς αὐτως ἀντιφάσκων, οἶαν ἄρτι λαοῦ ἰδέαν ἡμεῖς γε ἐξη-
 γησάμεθα μόνῳ τῷ νυνὶ παρόντι αἰῶνι προσνέμει, ὅπερ οὐδ'
 αὐτὸ πάνυ τι προσιέμεθα, καθ' ὅσον ἀπὸ τῆς δεκάτης τρί-
 της μάλιστα ἑκατονταετηρίδος ὑπαντᾷ ἡμῖν λαὸς κατὰ
 τὰς πόλεις τὰς ἰταλικὰς αὐτογνώμονα βουλὴν φαίνων καὶ
 τὰ τῆς πόλεως πρὸς τὸ ἑαυτῷ λυσιτελεῖς μεταβρῦθιμιζων,
 εἰς ὃ ἐνίστε καὶ αὐτὴ ἡ ἐν Ῥώμῃ ἐκκλησιαστικὴ ἀρχὴ
 καὶ ἐκ παλαιτέρου ἤδη αὐτῷ ὑπούργησε (θέμις γὰρ τὰ
 ἴδια ἐκάστῳ ἀπονέμειν, σ. 83) πρὸς τὴν κοσμικὴν τοῦ
 αὐτοκράτορος ἐξουσίαν πάντως ἀντιστρατευομένη. Εἴπερ
 ἄρα λαοῦ φωνὴ παρὰ τοῖς βυζαντινοῖς χρονογράφοις
 οὐδεμίαν δύναμιν, οὐδὲ ἀξίαν φαίνεται ἔχουσα, τοῦτο
 ἀχθεινὸν μὲν τοῖς φιλελευθέροις ἐστίν, ἀλλ' ὅμως ἱστο-
 ρικῶς ἀληθέστατον. Τὸ δὲ ἀθελήτως ἤτοι τυφλῶς τῇ
 βουλῇ τῶν ὅπως δέποτε κρατούντων ὑπεῖκον, γλῶσσαν
 καὶ χεῖρα, ἐστὶ δ' ὅτε καὶ κεφαλὴν ὄργανα τοῖς ἀρχουσι
 παρέχον, οὐδεμίαν ῥοπὴν ἱστορικὴν, οὐδ' ἄρα φωνὴν ἔχει.

Καὶ μὴν οὐδ' ἀληθές ἐστιν, ὅπερ ὁ Ζαμπέλιος μετὰ τῆς αὐτῆς ἐμφάσεως εἶρηκε ποτνιώμενος, ὥς ἄρα ἀντὶ τοῦ ὀνόματος λαοῦ παρὰ τοῖς βυζαντίοις συγγραφεῦσι τοῖς τε ἄλλοις καὶ τοῖς χρονογράφοις χλευαστικαὶ προσωμυαί ἐξενίκησαν. Καὶ γὰρ παρ' αὐτῷ τῷ Νικηφόρῳ καὶ τῷ Θεοφάνει, οὓς γε μάλιστα ὁ Ζαμπέλιος ἐν χερσὶ φαίνεται ἔχων καὶ λαὸς καὶ δῆμος καὶ πολῖται καὶ δημόται ἄνευ ἐλαχίστης μομφῆς οὐχ ἅπαξ, οὐδὲ δις, οὐδὲ πολλάκις, ἀλλὰ πλειστάκις, μονονοῦ ἐν πάσῃ σελίδι ἡμῖν ὑπαντῶσιν (ἐπιθι τὸ τυχὸν μέρος τῆς Θεοφ. χρονογρ. καὶ τῆς συντόμου ἱστ. τοῦ Νικηφ.). Μάλιστα δ' ἀκούομεν αὐτοὺς λαὸν προσαγορεύοντας καὶ αὐτὰ τὰ στρατεύματα καὶ τοὺς περὶ τὸν βασιλέα δορυφόρους, ὅπερ οὐ τὴν τυχοῦσαν δύναμιν ἔχει εἰς τὸ ὀρθότερον νοῆσαι τὰ τῆς εἰκονομαχίας, ὥς ἐνδοτέρῳ τοῦ λόγου εἰρήσεται. Εἰδέπου καὶ ὄχλον καὶ ἀγέλην καὶ τὰ παραπλήσια αὐτὸν ἀποκαλοῦσι, πάνυ δικαίως τοῦτο ποιοῦσιν, εἴπερ καὶ ἔξεστι τοὺς βοῇ ἀλόγῳ καὶ ἔργοις σχετλίους τὰ ἐξ ἄλλων τεκταινόμενα κρίνοντας ὄχλον καὶ ἀγέλην καὶ εἴτι ἄλλο τῶν τοιούτων προσαγορεύειν. Ὑπάρχει τοίνυν, ὥς λέγω, καὶ παρὰ τοῖς βυζαντίοις τὸ ὄνομα λαὸς καὶ πολίτης καὶ πάντα τὰ τοιαῦτα ἐν χρήσει, ὁ νοῦς μέντοι ὁ ὑπὸ τε τῶν παλαιτέρων καὶ νεωτέρων ἔθνων τούτοις τοῖς ὀνόμασιν ὑποβαλλόμενος, οὐδὲ τὴν ἀρχὴν ὑπάρχει, τοῦθ' ὅπερ καὶ αὐτὸς ὁ Ζαμπέλιος οὐκ ἀρνεῖται, ἐνθα τοῦ ἑαυτοῦ πονήματος λόγον ἰδίᾳ ποιεῖται περὶ τοῦ παρὰ τοῖς Βυζαντίοις λαοῦ (σ. 70—84.). Εἰ μὲν οὖν τοιοῦτος λαὸς, οὐδεμίαν ἐννομον ἢ τοι καθεστῶτι νόμῳ προδιωρισμένην ἀξίωσιν ἔχων, οὐδὲ ῥοπήν τινα ἔμμονον καὶ συνεχῇ ἐπὶ τῶν και-

νων τῆς πολιτείας ἦτοι τῆς βασιλείας πραγμάτων ἀσκων, μηδεμίας ἄλλης μοίρας ἄξιος ἦν ἢ οἶαν οἱ χρονογράφοι αὐτομάτως αὐτῷ ἀπεδίδοσαν, τίνα λόγον ἔχων ὁ Ζαμπέλιος ἐπιμέμφεται αὐτοὺς, ὡςμισοδόμους γεγεννημένους; Ὡφειλον ἄρά γε οὗτοι προμαντεύσασθαι ὅτι ἐξ ἐκείνου τοῦ ἐφ' ἑαυτῶν ἀβούλου ὡς τὰ πολλὰ καὶ ἑτεροκινήτου λαοῦ (ὅσα γὰρ ὑπεναντία τούτοις παλινφθων πως ὁ Ζαμπέλιος ἰσχυρίζεται [ἐνθ. ἀν. καὶ σελ. 108.] οὐδεμίαν ἱστορικὴν ὑπόστασιν ἔχει, ὡς ὁ λόγος ὁ ἐνδοτέρω πολλάκις δείξει) ἐμελλέ ποτε αἰώνων καὶ αἰώνων διαγενομένων παμπόλλων ἐνῶν Ἑλλήνων λαὸς ἐκλάμψειν, οἷος ἐφ' ἡμῶν καὶ ἐξέλαμψε; Τοῦτο γὰρ μόνος ὁ Ζαμπέλιος οἷός τέ ἐστι καὶ παλινδρομικῶς μαντεύσασθαι τὴν ἐκλαμπρον ἀνάστασιν τοῦ ἡμετέρου γένους ἐπιδῶν.

Ἐν δὲ τῷ πρόσθεν λόγῳ καὶ εἰκόνα τινὰ παγκάλην εἰς μέσον ἡμῖν προτείνει (σ. 25) καθ' ἣν δ' ἐπὶ βυζαντινῶν λανθάνων δῆμος ὁ ἐλληνικὸς πρὸς ἄγαλμα θεοῦ Αἰγυπτίου παραβάλλεται, οὐπερ μόνῃ ἢ κεφαλῇ τῆς ἐρήμου ποτὲ ὑπερέκυπτε, πᾶν δὲ τὸ λοιπὸν σῶμα ἐν τῇ ψάμμῳ ἀπὸ πολλῶν αἰώνων κεκρυμμένον ὑπῆρχεν· οὕτω, φησί, καὶ ἡμετὰ Χριστὸν Ἑλλὰς μόνῃ τῇ κεφαλῇ φαίνεται ἐν τῷ πρόσθεν χρόνῳ ἐνεργοῦσα, παλαίφατα κλέα αἰώνων παρελθόντων τρόπον τινὰ τῇ μνήμῃ ἀναπεμπαζομένη. βρόμου δ' ὑποχρονίου καὶ σεισμοῦ αἴφνης γενομένου, ἐξήρθη ὅλον τὸ ἄγαλμα ἐκεῖνο ἀπὸ τῆς ψάμμου, θάμβος μέγα τοῖς ἀρχαιολόγοις παρέχον, οἱ τέως αὐτὸ σφιγγὸς κεφαλὴν ἄνευ σώματος ὑπελάμβανον. οὕτω, φησί, καὶ ὁ ἐλληνικὸς δῆμος ἡ ἢ Ἑλλὰς σὺν βοῇ Κυρίου τὰ δεσμὰ περιρρήξασα, ἀρτιμελὴς ὅλη καὶ ἀκήρατος ἐν

αἴγλη Φοίβου ὤφθη, μένος ἱερὸν πνέουσα καὶ ἐλπίδας
 χρυσᾶς νῦν δὴ ἐν κόλποις τρέφουσα, χεῖράς τε λελυ-
 μένας κινουσα καὶ τοῖς ποσὶ τοῦ πρόσω γερασμῖως ἰού-
 σα. ὡς παγκάλη παρ' αὐτῷ μάλιστα τῷ Ζαμπελίῳ ἢ
 εἰκὼν! ὦφеле μέντοι καὶ ἀληθῆς εἶναι! λίθινοι μὲν γάρ
 ἀνδριάντες, καὶ ὁλόσωμοι σὺν αὐτῇ τῇ κεφαλῇ ἀμύχα-
 νον ὅσον χρόνον ἐν ψάμμῳ τεθαμμένοι καταμείνωσιν,
 ἄρτιοι καὶ ἀλύμαντοι αὖθις ἐξορύσσονται, πάντως· λί-
 θοι γὰρ πού εἰσιν· ὃν δέ τι, πνοὴν καὶ ζῶν ἔχον, καὶ
 βραχύτερον χρόνον χερσὶ τε ποσὶ τε καὶ τῷ λοιπῷ σώ-
 ματι κατορωρυγμένον που μείνη, τοῦθ', ὡς ἐμοὶ δοκῶ,
 ναρχοῦται, χολαίνεται καὶ ἄρδην τῷ χρόνῳ φθείρεται·
 μηδὲ τὴν κεφαλὴν εἴποι τις ἂν δύνασθαι χωρὶς τοῦ λοι-
 ποῦ σώματος ζῆν τε καὶ ἐνεργεῖν ὅτιοῦν· εἶεν. Ἀλλὰ τί
 μάλιστα κἀνταῦθα βουλόμενος ὁ σοφὸς Ζαμπέλιος, ἐγ-
 γὺς οὕτω γίγνεται τῶν θαύματα ἱστορικὰ ἀφηγουμένων;
 τὴν ὥς ἀπὸ τῶν νεκρῶν ἀνάστασιν τοῦ ἀτρύτου τῶν
 Ἑλλήνων γένους βαθύτατα συναισθανόμενος καὶ οὕ-
 τω μεγαλεῖον καὶ ὡς ἀληθῶς τεράστιον ἔργον τυφλῇ
 τύχῃ καὶ συγχυρίᾳ ἀπαναινόμενος ἐπιτρέψαι, ὡς πυρ-
 σὸν τηλαυγῇ αὐτὸ λαμβάνει καὶ παλινδρομῶν ζοφεροὺς
 ἐλιγμοὺς καὶ σήραγγας φωταγωγεῖ, τὸ ὀρμητήριον ἀνα-
 ζητῶν, ἐνθεν τὸ τῆς Ἑλλάδος δαιμόνιον, συχνὸν χρό-
 νον λαθὼν, διὰ μυρίων δὲ περιπετειῶν ἐλίγδην ὁδεύσαν,
 οὕτω θεσπεσίως καθ' ἡμᾶς αὖθις ἀνέλαμψεν. Ἐκ τῆς
 Ἑλληνικῆς τοίνυν παλιγγενεσίας ὀρμώμενος, πᾶν τὸ
 πρόσθεν χάος τῆς βυζαντινῆς ἱστορίας ἐμψυχῶσαι καὶ
 ζωπυρῆσαι ἤτοι ἐπὶ τὸ δημοτικώτερον ἐξελληνίσαι προ-
 τίθεται καὶ ἐκ τοῦ ἐνεστῶτος, τὸ παρελθὸν διαφωτίσας,
 ἀλληλουχίαν αἰτίων καὶ αἰτιατῶν κατὰ θεῖαν πρόνοιαν

χωροῦσαν ἀνιχνεύσαι. οὕτω γὰρ ἂν τις τὴν ἡμετέραν ἱστορίαν συνεχῇ καὶ εἰς τέλος προλελογισμένον βαδίζουσαν ἀποδείξειε. Τοῦτο δ' ἀποδείξας, οὐ μόνον κλέος εὐρὺ περιποιήσειεν ἂν τῷ ἡμετέρῳ γένει, ἀλλὰ καὶ ὄφελος κράτιστον, εἴπερ ἡ αὐτεπίγνωσις καὶ ἰδιώτῃ καὶ πόλει καὶ ἔθνει ὁμοίως εἰς ἐπίδοσιν καὶ εὐδαιμονίαν αὐτοῦ ἀρήγει. Ἡ μὲν οὖν πρόθεσις ἱερὰ καὶ ὁ λόγος ἐξ οὗ ὠρμήθη κράτιστος. Πῶς γὰρ ἂν τις νοῦν ἔχων ἀνὴρ δέξαιτο ὅτι τὸ ἐλληνικὸν ἔθνος μαρανθὲν καὶ εἰς τὸν τάφον καταδύν, αἴφνης ὡς ἐκ θαύματος ἀναστάν, ὑπὲρ ἐλευθερίας καὶ αὐτονομίας ἐλληνικῆς ἱερώτατον ἀγῶνα ἀνεβάλετο; Ἀλλ' ἡ μέθοδος, ἥπερ ὁ σοφὸς συγγραφεὺς κέχρηται αὐτῷ τῷ ἔργῳ τῆς ἱστορίας οὐ πάνυ τι συνάδουσά μοι φαίνεται. Ἔργον γὰρ αὐτῆς οἶμαι οὐ τὸ ἐκ τῶν ὑστέρων τὰς αἰτίας τῶν πρὸς θεὸν πορίζεσθαι· ἐπισφαλὲς γὰρ εἰς ἄκρον τοῦτό γε πέφυκε, καθ' ὅσον πολλὰ αἴτια καὶ ἀλλήλοις ἀντίθετα εἰς παραπλήσιόν τι τέλος πολλάκις ἀπολήγει. Ἐνὶ μὲν γὰρ νόμῳ ἡ θεία Πρόνοια τῷ τοῦ Ἀγαθοῦ χρωμένη, τῆς καθόλου ἀνθρωπότητος προνοεῖται, τοῖς δὲ κατὰ μέρος ἔθνεσιν οἷον ὀργάνοις χρῆται, ἐλευθέρα οὔσα, ἐλευθέροις ἡγουν δισση αἰρέσει κεχορηγημένοις, εἴτε πρὸς σωτηρίαν αὐτῶν ἀγούσῃ εἴτε πρὸς ὀλεθρον. Πολλὰ γὰρ ἔθνη καταλέλυται καὶ ἐκ τῆς σποδοῦ αὐτῶν ἡ καθόλου ἀνθρωπότης διασέσωσται. Ἔτι δὲ πρὸς τούτοις τὸ παλινδρομικῶς τὰς αἰτίας τοῖς πρότερον συμβεβηκόσιν ἐπειςφέρειν μαντείας τινὸς οὐ πάμπαν ἀπῆλλαχται, ἡ δ' ἐν τούτοις μαντεία ἥκιστα διδακτικὴ καὶ τοῦ ἥθους ἐπιβρώστικὴ ἐστὶ, μεταρσιολογία τις ὡς τὰ πολλὰ χαύνη καὶ ἀνωφελὲς ἀποβαίνουσα, μᾶλλον δὲ ταπεινὴ ἐθελο-

δουλία, ἔξωθεν ποθεν κύριον καὶ δεσπότην ἐπιζητοῦσα. Ἡ δὲ νηφαλιωτάτη ἱστορία ἔργον αἰεὶ τοιόνδε τι προβάλλεται, ἐπεξιούσα καὶ διευκρinoῦσα τὰ πρόσθεν πεπραγμένα αἰτιολογεῖν καὶ ἐρμηνεύειν τὰ νυνὶ παρόντα, καὶ τούτων εἴτα ἀμφιλαφεῖ πείρα καὶ ἀναλογία μᾶλλον ἢ ἥσπον ἀσφαλῶς, ὅσον γε ἀνθρώπῳ ἐφικτὸν, τὰ μέλλοντα τοπάζειν. Τοῦτον τὸν τρόπον ὄφελος πολυειδὲς ἡμῖν παρασκευάζει καὶ ἐπὶ ῥώσιν καὶ εὐφροσύνην τῇ ψυχῇ ἀνεκλάλητον, καὶ ὄλεθρον καὶ καταστροφὴν ἡμῖν ἰδίᾳ προφητεύει· ἠθικῶς γὰρ ἐλεύθερον ὁ ἄνθρωπος, καὶ χαίρει, χαρὰν ἔστιν ὅτε πολύδακρυ καὶ τραγικὴν, τίσιν ποθῶν τοῦ κακοῦ, ὥσπερ τὰγαθοῦ ἀμοιβὴν· οὕτω γὰρ ἡ ἱερωτάτη Ἐλευθερία αὐτοῦ νόμῳ ἀσαλεύτῳ ἐπικυροῦται. ὁ δὲ σοφὸς Ζαμπέλιος παλινδρομικῇ τινι μεθόδῳ, ὡς εἴρηται, χρώμενος, ἰδέαν τινὰ τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ ἐκ τῆς ἐθνικῆς αὐτοῦ παλιγγενεσίας πορισάμενος, ἀνακομίζει αὐτὴν εἰς ἐκείνους τοὺς αἰῶνας τοὺς βυζαντινοὺς καὶ ἐξ αὐτοῦ μάλιστα τοῦ τότε ἐλσεινοτάτου ὀχλοῦ τὸ ἐθνικὸν φρόνημα καὶ τὸν ἑλληνισμὸν διὰ μυρίων μὲν ἔξωθεν περισπασμῶν, διὰ μυρίων δ' ἔσωθεν ἐρίδων καὶ ἄλλων ἔργων θεμιτῶν ἢ ἀθεμίτων κραταιᾷ διανοίᾳ περιελκύσας, εἰς φῶς προτίθεται ἐξαγαγεῖν. Τὸ ἔργον μέντοι οὐ πάνυ ὀμαλὸν οὐδὲ συνακόλουθον τῇ προτεθειμένῃ ἀρχῇ ἐθέλει προβαίνειν, ἀλλ' ἀντιφάσεσιν ἐνιαχοῦ, ὡς εἰκὸς, προσκόπτει.

Πρῶτον μὲν οὖν ὁ συγγραφεὺς ἀπὸ Ἡρακλείου τοῦ Α' ἀρχόμενος, πᾶσαν τὴν βυζαντινὴν κοινωνίαν εἰς δύο μοίρας ἀνθρώπων διαιρεῖ, ἀλλήλων οὐ μόνον διαφόρους, ἀλλὰ καὶ ἀμηνόγητον ἐναντίας οὔσας. Καὶ τῇδε μὲν συγκαταλέγει τοὺς εὐπατρίδας, τοὺς ἄρχοντας καὶ πάντας

ἐν γένει τοὺς ὑπὸ τὴν αἰγίδα τὴν βασιλικὴν διατελοῦν-
 τας καὶ τούτοις προστίθῃσι καὶ τῶν κοσμικῶν τοὺς λο-
 γίους, οὓς λογιωτάτους καὶ ψευδαττικιστὰς ἀποκαλεῖ (α).
 τῇδε δὲ ὁμάδα τινὰ ἀντιτάσσει, παιδείας ἄμοιρον ἀττι-
 κῆς (ἦτοι καθόλου ἐλληνικῆς) οὔσαν καὶ μόνῃ τῇ ἐπι-
 βλέψει τῆς Προνοίας πίσυνον, «τὴν δὲ προγονικὴν εὐ-
 κλειαν οὐχ ὑπερκόρως ἐκθειάζουσιν,» τοῦτ' ἔστι «τὴν
 χριστιανικὴν χυδαιότητα,» ὥσπερ τοὺς μοναχοὺς καὶ
 καλογήρους μετὰ τοῦ δήμου ὑποκορίζεται. Καὶ ἐκεί-
 νους μὲν φιλαρχαίους τινὰς προσαγορεύει καὶ τῶν βω-
 μαϊκῶν ἀπὸ τοῦ Κωνσταντίνου παραδόσεων παγίως
 ἀντεχομένους, ἄνδρας τοῦ χύδην ὄχλου σφόδρα κατα-

(α) Ὁ συγγραφεὺς ἄρα τούτους τοὺς λογιωτάτους τῶν ἱερω-
 μένων χωρίζων, ὡς ὁ λόγος ἐπιὼν σαφέστερον δεῖξει, οὔτε
 τῇ ἱστορίᾳ πᾶν τι ἀκολουθῶν φαίνεται, οὔτε ἐαυτῷ· αὐτοί
 τε γὰρ οἱ ἐπιφανεστέροι τοῦ κλήρου ἐλληνισταὶ ἦσαν, καθ'
 ἅπερ καὶ αὐτός που διαβρῆδην ἐπιμαρτυρεῖ λέγων ὅτι «παρ'
 ἡμῖν ἠρίστευσεν ἡ ἀνατολικὴ ἐκκλησία, διασώσασα τὴν διά-
 λεκτον καὶ τὴν παιδείαν τῶν προγόνων.» (σ. 400 καὶ αὐθις
 ἡ αὐτὴ ἀντίφασις σ. 33, 18.) καὶ πάντες οἱ ἐλληνίζοντες τῶν
 λαϊκῶν ἥκιστα τοῦ κλήρου ἐχωρίζοντο. οὐδὲ τὴν γλῶσσαν,
 ἥπερ οἱ μακρῷ πλείστοι αὐτῶν ἐκέχρηντο, ὀρθῶς Ἀττικὴν ἀπο-
 καλεῖ, ἀλλ' οὗτος ὁ ὅρος ἔχει μὲν βροπὴν εἰς ὅπερ τέλος ἐν τῷ
 συγγράμματι ὁ συγγραφεὺς προτίθεται, γραμματικῶς μέντοι
 καὶ ἱστορικῶς ἡμαρτημένος ἐλέγχεται, καθ' ὅσον ἡ γλῶσσα
 αὐτῶν οὐδεμία ἄλλη ἦν ἢ αὐτὴ αὐτῇ ἡ κοινῶς Βυζαντινὴ κα-
 λουμένη, ἦτοι ἡ κοινὴ τῶν ἀπανταχοῦ Ἑλλήνων τε καὶ ἐλλη-
 νιστῶν, Βυζαντινὴ τῷ χρόνῳ καταστάσα διὰ τὸ συνεβρῆκε-
 ναι εἰς αὐτὴν πλῆθος καινῶν βαρβαρισμῶν.

φρονητικούς. Τούτω δὲ τῷ ὄχλῳ μετὰ τῶν μοναχῶν καὶ καλογήρων, τῇ χριστιανικῇ χυδαιότητι ἄλλα τε πολλὰ ὑπὲρ ἀξίαν ἐνταῦθα προσνέμει καὶ τὴν σύνταξιν τοῦ ὀρθοδόξου πολιτεύματος τοῦ εἰς διάπλασιν καὶ παλιγγενεσίαν τοῦ Ἑλληνικοῦ ἔθνους τὸ πᾶν συντέλεσαντος (σ. 115—116), ὅπερ αὖθις ἐν ἄλλῳ τόπῳ, τὴν ὑπερβολὴν κολάζων, ἀπὸ κοινοῦ τοῖς τε μοναχοῖς καὶ τῇ ἐκκλησίᾳ ἀποδίδωσιν. (α). Ἀλλαχοῦ δὲ εἰς τὸν

(α) Σ. 166—167.— Πολλὰ καὶ καλὰ περὶ (ἀσκητῶν καὶ) μοναχῶν ἀνέγνωμεν ἐν τῷ συγγράμματι τοῦ Ζαμπελίου (σ. 436 κ. φ. ξ) εἰ καὶ μὴ πάντα κατ' ἀκρίβειαν χρονολογικὴν καὶ ἱστορικὴν εἰρημένα. Ἐπιθι δὲ περὶ μοναχῶν ἐπὶ τοῦ παρόντος τὰ ἐν τῷ τρίτῳ τόμῳ τῆς ἱστορ. τῆς χριστιαν. θρησκ. καὶ ἐκκλησι. τοῦ Νεάνδρου σ. 437 κ. φ. ξ. τῆς β'. ἐκδ. — Τῆς δὲ τοῦ Γεισελερίου περιόδ. Β'. κεφ. δ'. ἔνθεν ἐναργῶς συνάγεται ὅτι οὐ κεχωρισμένοι τῆς ἐκκλησίας ἦσαν οἱ Μοναχοί, πλὴν εἴ τις τοὺς Αὐδιανούς, τοὺς Εὐχίτας καὶ τοὺς παραπλησίους ἐξέλοι. σ. 240—245 καὶ 254. Ὁ δὲ σεβάσμιος Παφνούτιος ἦν ὁ ἀποτρέψας τοὺς ἐν Νικαίᾳ πατέρας τοῦ θεσπίσαι καὶ τῆς ἱερωσύνης ὡς ὄρον ἀπαραίτητον τὴν μοναχικὴν παρθενίαν σ. 256 πρὸς δὲ καὶ 424. Ἔτι δὲ πρὸς τούτοις τὸ μοναχικὸν σχῆμα, οὗ τὴν πρακτικὴν ἐνέργειαν ὁ Ζαμπέλιος εἰς τοὺς χρόνους τοῦ Ἡρακλείου κατὰγει (σ. 115) καθ' οὗς διανοήτι, τοῦ ἀρχῆθεν προορισμοῦ ἀφεστηκός, εἰς χαλεπότητας καὶ ἔριδας ὀλεθριωτάτας ἐκτετραχλισμένον ἤδη ἦν, τὸ μοναχικὸν σχῆμα, λέγομεν, εἰσῆκτο ἤδη διὰ τοῦ Ἀθανασίου καὶ εἰς αὐτὰς τὰς ἐσπερίας χώρας. σ. 248 κ. φ. ξ. καὶ Βασίλειος ὁ μέγας ἐδείματο μοναστήριον οὐ πόρρω Καισαρείας τῆς ἐν Καππαδοκίᾳ ἐπὶ τῷ καταπολεμῆσαι διὰ τοῦ λαοῦ τοὺς τὰ

κληρον καὶ τὴν ἐκκλησίαν (οὐχὶ εἰς τοὺς μοναχοὺς καὶ καλογήρους, οὗς τῆς ἐκκλησίας διαστέλλει, σ. 166)

Ἀρείου φρονούντας. σ. 240—246. Καὶ ἡ περιώνυμος μονὴ τοῦ Στουδίου Ἰδρυτο ἐν Βυζαντίῳ τῷ 460 ἔτει ἡ κατὰ Σκαρλάτον τὸν Βυζάντιον τῷ 463 καὶ πολλῷ πρότερον ἢ πολυσεπτος μονὴ τῶν Δαλμάτων, ἡ τῶν Γαστρίων καὶ ἄλλαι (ὅρα Κωνσταντ. Τ. Α. σ. 303—344.). εἰ δὲ βούλει, καὶ περὶ Στυλιτῶν ἢ Κιονιτῶν ἐπεί τοις ἂν τὰ παρὰ Γεισελερίῳ (ἐνθ. ἄν. σ. 247). Περὶ δὲ Συμεῶνος ἐκείνου τοῦ στυλίτου, καθ' οὗ ὁ γηραιὸς Κοραῆς ἀπὸ Παρισίων γαλατικὰς δριμύτητας ἀφθόνως ἐπιψεύζει, (ἐπιστολ. ρέ.) τοῦτο, ὡς ἔοικε, προνοούμενος ὅπως μὴ οἱ εὐσταλεῖς καὶ ἐξαυγεῖς ἀπόγονοι τοῦ Περικλέους καὶ Δημοσθένους, οὗς νῦν δὴ καὶ ὀρώμεν καὶ ἀκούομεν, τὰ ἐγκόσμια καταλιπόντες ἀναρρίχῃσονται εἰς τοὺς κίονας τοῦ Ὀλυμπίου Διὸς πρὸς βλάβην ἀνῆκεστον, ὡς πάντες ἴσμεν, τῆς τε πολιτείας καὶ τῆς πεμματουργοῦ κοινωνίας—, ἀλλὰ Συμεῶνος πέρι, λέγω, τοῦ στυλίτου, ὅς ἀσκήσει τοῖς ἐγχωρίοις ἡθεσι σφόδρα ἀγαστῇ ἀπὸ τοῦ ὑψηλοτάτου κίονος τοῦ ἐγγὺς τῆς Ἀντιοχείας πλήθῃ λαῶν καὶ μάλιστα νομάδων Σαρακηνῶν εὐσεβᾶστως προσερχόμενα, εἰς τὴν πίστιν τοῦ Χριστοῦ ἀπὸ τῆς πλάνης ἐπέστρεφεν, καθ' ἃ αὐτόπτης γενόμενος ὁ Θεοδώρητος ἀφηγείται, ὅρα Νεάνδρου ἐνθ. ἄν. σ. 242.—Θεοδώρητου ἱστ. κεφ. 26 τ. Γ' καὶ ἄλλους συχνοὺς τῶν παλαιῶν. ὅρα δὲ καὶ τοῦ σεβασμίου καὶ σοφοῦ γέροντος Σκαρλάτου τοῦ Βυζαντίου τῆς ἀξιολογωτάτης περιγραφῆς τῆς ΚΠ. τ. Β. σ. 93 κ. φ. ζ. —

Ἔτι δὲ πρὸς τούτοις ρητέον μοι ὡς ἐν παρόδῳ ὅτι ὁ Ζαμπέλιος τὴν ὁρμὴν τῶν πρώτων χριστιανῶν, ὡς ἀσκητῶν καὶ ἐρημιτῶν ἢ ἀναχωρητῶν πρὸς τὸ ἀπαλλαγῆναι τῶν δεσμῶν τοῦ γηίνου κόσμου ἀναρτᾷ εἰς ἔφесιν ἐλευθερίας ἠθικῆς τοῦ ἰδίου ἀνθρώπου. Ὁ λόγος οὗτος βάθος μὲν ἔχει καὶ μάλα γενναῖον,

μονονοῦ τὸ πᾶν ἔργον ἀποδίδωσιν, ὧδέ πως λέγων, ὅτι ἡ ἀνατολικὴ ἐκκλησία στάσιν αὐτόνομον καὶ ἰσότημον τῇ ἐν Ῥώμῃ ἐδρευούσῃ ἐπιζητοῦσα, « διατρανοὶ τὰ συμπτώματα τῆς πρὸς τὴν ἀνεξαρτησίαν ἀναφανείσης τοῦ ἐλληνικοῦ πνεύματος ῥοπῆς. » (σ. 105) σμικρὸν δ' ὑποβάς (σ. 109) διὰ τῆς ἐκκλησίας φησὶν ὅτι διατρανοῦνται « αἱ ἐκ σπαργάνων φωναὶ τοῦ ἀρτιγενοῦς ἐλληνισμοῦ, ὑπὸ τὸ πρόσχημα τῆς οἰκουμενικότητος τὴν ἐθνικὴν ἰδιοπροσωπίαν προαναγγέλλουσαι. » (σ. 110—111.) νοεῖ δὲ ὁ συγγραφεὺς τὴν « ἐν ἐκείνῳ τῷ χρόνῳ διεργαζομένην τοῦ ἐλληνικοῦ πνεύματος ἀναγέννησιν », τοῦτ' ἔστι τὴν ἐν τῇ μεγάλῃ ἐκκλησίᾳ σύνοδον, ἐν ᾗ ὁ πατριάρχης Ἰωάννης ὁ νηστευτῆς οἰκουμενικὸς ἀνηγορεύθη (ἐν ἔτει 586). Μάτην δὲ Γρηγόριος ὁ Διάλογος (ἥτοι Γρηγόριος ὁ πρῶτος ὁ

ἀλλὰ πρόωρος καὶ τῆς ἱστορικῆς ἀληθείας σφόδρα ἀπολειπόμενός μοι φαίνεται. ἐκίνησε γὰρ τοὺς πρώτους χριστιανούς εἰς τὸν ὑπερκόσμιον, ἐρημικὸν καὶ ἀγγελικὸν βίον ἡ μυστικὴ πεποιθήσις, ἣν τότε εἶχον, περὶ τῆς ὅσον οὐπὼ συντελείας τοῦ αἰῶνος καὶ τῆς βασιλείας τοῦ Χριστοῦ ἐφ' ἀπάσης τῆς γῆς. Ταύτῃ δὲ τῇ μυστικῇ προσδοκίᾳ κάτοχοι ἦσαν καὶ οἱ ἐπιφανέστατοι τῶν πατέρων τῆς ἐκκλησίας, εἰ καὶ τὸ παχυλὸν καὶ πολλὰς μωρίαις πεπυκασμένον δόγμα τῶν ἰουδαϊζόντων περὶ τῆς ἐπὶ χίλια ἔτη κοσμικῆς βασιλείας τοῦ Χριστοῦ, ὡς ἀνάξιον τῆς ἀγιότητος τοῦ Σωτῆρος ἐξήλεγχον. Ἀνάγνωθι μετ' ἐπιστάσις ὅσα ὁ σοφὸς Λαυρέντιος λέγει ἐν τῷ Δ' τόμῳ (βιβλ. γ'. σ. 117—169 καὶ ἐν τῇ σημ. σ. 537—544.) τῶν περὶ τὴν ἱστορίαν τῆς ἀνθρωπότητος διατριβῶν, *études sur l'histoire de l'humanité.*—

πάππας Ῥώμης) μαίνεται καὶ ἀποτρέπει τὸν Ἰωάννην τῆς ἑωςφορικῆς προσωφυμίας τοῦ οἰκουμενικοῦ. «οὔτε γὰρ παρακλήσεις τοῦ Γρηγορίου οὔτε ἀπειλαὶ καὶ κατάραι τῶν μετέπειτα διαδόχων τοῦ ἰσχυσαν νὰ μετακινήσωσιν ἐντεῦθεν τῶν ἡμετέρων τὸ φρόνημα, οἵτινες ἔκτοτε μέχρι τοῦδε καὶ ἐπὶ δεκατρεῖς ὅλας ἑκατονταετηρίδας ἐθνικῆς ἀνυπαρξίας (τί τοῦτο πάλιν θέλει;), τὸ μύχιον καὶ συγκεχυμένον τῆς ἑλληνικῆς ἐθνότητος αἶσθημα (ἀλλὰ καὶ τοῦτο;) ὑπὸ τὸν πέπλον τῆς ὀρθοδόξου οἰκουμενικότητος διетήρησαν.» (Κύριε ἐλέησον! σ. 112 πρβλ. καὶ σ. 23) Εἰ δὲ βούλει, ἔχε καὶ τόδε· «τί ἄλλο εἶναι τὸ ἐν Ἐπιδαύρῳ ψήφισμα τῆς ἑλληνικῆς ἐθνοσυνελεύσεως ἢ ἡχώ ἀπωτάτη τοῦ ψηφίσματος, δι' οὗ οἱ ἑκατονπεντήκοντα πατέρες τῆς ἑκατονταετηρίδος ἐκήρυξαν ἐν συνόδῳ καὶ εἰς ἐπήκοον τοῦ μέλλοντος τὴν πνευματικὴν ἀνεξαρτησίαν τοῦ ἑλληνισμοῦ;» (σ. 113—114). συνειθίζει τὰ τοιαῦτα ὁ σοφὸς Ζαμπέλιος. καὶ ἄλλοι δὲ πολλαχόθι διαβρῆδην καὶ ἐμφατικώτατα λέγει ὅτι ἐκ τῆς ἐκκλησίας ὁ ἑλληνισμὸς προῆλθεν. καὶ τὴν ὀρθοδόξian φησὶ «παριστάναι τὸν χριστιανισμὸν—παραλαμβάνοντα μορφὴν καὶ στολὴν ἑλληνικὴν.—Καὶ τὰς φάσεις τῆς ἡμετέρας ἐκκλησίας, τὴν πορείαν, τὰς περιπετείας, τὰς εὐχὰς ἀναποσπάστους εἶναι τῆς ἱστορικῆς κατευοδώσεως τοῦ ἡμετέρου γένους. . . » (σ. 128—129. 133.). καὶ ἐπὶ τέλους εἰς τὸ πολυθρύλλητον δόγμα τὸ περὶ ἐκπορεύσεως τοῦ ἁγίου πνεύματος, εἰς ἐκείνας τὰς τέσσαρας συλλαβὰς τὰς ὑπὸ δυτικῶν τινων ἱερέων τὸ πρῶτον ἐπινοηθείσας καὶ ὑπὸ τοῦ πάππα ἀποβληθείσας, ὑστέρω δὲ χρόνῳ εἰς τὸ σύμβολον τῆς πί-

στεως ὑπούλως προστεθείσας, ἀναρτᾷ ὁ Ζαμπέλιος «τὴν πολιτικὴν ἰδιοπροσωπίαν» καὶ δὴ καὶ τὴν ἀνέγερσιν τοῦ ἡμετέρου γένους, ἐκ τοῦ χωρισμοῦ τῶν ἐκκλησιῶν, ἐκ τοῦ σχίσματος, ὅπερ ἀδεῶς καὶ σωτήριον ἀποκαλεῖ, ἐξ ἐκείνης τῆς μεταρσιολογίας καὶ ἐμπαθεστέρας ἀμφισβητήσεως τὸν ἐλληνισμὸν κατάγει. — «Πόλεμος πατὴρ πάντων», φθέγμα τοῦτο τῶν πάλαι Ἑλλήνων καὶ τὰ ἐπέρματα τοῦ νέου ἐλληνισμοῦ, ὡς ἔοικεν, ἐν ἑαυτῷ περιλαμβάνον. ἀπεχθὴς ὡς ἀληθῶς καὶ ἀποτρόπαιος καταγωγὴ! Τόνδε ἄρα τὸν τρόπον μᾶλλον ἡμῖν ἀρέσκει λέγειν, ὅτι ἡ ἀνατολικὴ ἐκκλησία ἀνέκαθεν ἐλληνικὴ ἦν, νύμφη πρώτη καὶ δὴ καὶ ὑστάτη τοῦ Χριστοῦ γενομένη, τὸν ἑαυτῆς νυμφίον ὑπογραμμὸν ἀπαράβατον προστησαμένη. Ὡς γοῦν ὁ νυμφίος τὴν ἑαυτοῦ οὐράνιον βασιλείαν πάμπαν ἀλλοτρίαν ἐκήρυξε τῆς ῥωμαϊκῆς δεσποτείας, οὕτω καὶ ἡ σεπτὴ νύμφη παρ' οὐδὲν τὰ κοσμικὰ τῆς Ῥώμης σκῆπτρα θεμένη, ἐτήρησε καὶ ἐνθυμηματικῶς τῇ Οἰκουμένῃ ἐξεδήλωσεν αὐτὰ ἐκεῖνα τὰ πνευματικὰ πρεσβεῖα, ἅπερ ἀναμφηρίστῳ δικαιώματι ἀρχῆθεν εἶχεν. Ἡ δὲ θυγάτηρ καὶ μαθήτρια ἐπὶ κοσμικῇ ἐξουσίᾳ καὶ ψευδέσι τισὶ λογίοις περὶ τοῦ Πέτρου χρόνῳ ὕστερον ἐξευρημένοις μέγα φρονούσα, ἐταράχθη, ἐπικράνθη καὶ ὑποκρισίᾳ τὸν φθόνον καὶ τὸ μῖστος ἐν φρεσὶ μάλα μόγις καταπέσσουσα, νέφος λόγων, ἔριδας ἀλήκτους ἀνεφύσησεν, ἕως οὗ μυρίους δόλους νεωτεροποιοῦσα καὶ δειλῶς ἀποδυσπετοῦσα τῆς μητρὸς τελέως ἀπεσχίσθη.

Ταῦτα λέγομεν οὐ μισαλλοδοξία κινούμενοι, ἀλλ' αὐτὴν τὴν ἱστορικὴν ἀλήθειαν σεβόμενοι, ἥπερ ἂν δῆλη ἐπιεικῶς γένοιτο

καὶ ἐκ τῶν διασημοτάτων παρὰ Γερμανοῖς ἐκκλησιαστικῶν συγγραμμάτων. Ὅποταν δὲ ἡ ἐν Ῥώμῃ ἐκκλησία τῆς κοσμικῆς ἐξουσίας, ὡς ἀλλοτριωτάτου πράγματος, περικιρευθεῖσα, τὴν οἰκείαν πνευματικὴν πολιτείαν νεωτερισμῶν ἀγνὴν ἀναλάβῃ, πάντα δὲ τὰ λοιπὰ ἔθνη παύσωνται τὴν θρησκείαν τῇ ἐγκοσμίῳ πολιτείᾳ δι' ἑξὶν μοχθηρὰν ὡς θεράπαιναν καὶ δορυφόρον ὑποτάσσειν, τότε καὶ ἡ ἀνατολικὴ ἐκκλησία ἥκιστα μίαν πόλιν ἐπίγειον, τὸ Βυζάντιον, ὡς ἐστὶν καὶ καθέδραν τῆς ἐν οὐρανῷ τε ἅμα καὶ ἐπὶ γῆς βασιλείας τοῦ Χριστοῦ ἡγήσεται, ἀλλὰ τὸ χριστιανικὸν κλέος τῶν Ἑλλήνων, ὡς κοινὸν πάσῃ τῇ ἀνθρωπότητι κτῆμα παραδοῦσα, ἀσπάσεται τὰς ἀπανταχοῦ ἐκκλησίας ὡς ἐν Χριστῷ ἀδελφὰς ἰσοτίμους. Ταύτην ἔγωγε μόνην δυνατὴν τῶν πνευματικῶν ἐκκλησιῶν ἔνωσιν ἡγοῦμαι.

Εἰ δὲ τινες τῆς ἐν Ῥώμῃ ἐκκλησίας πολιτικοὶ ὁπαδοὶ, ἄνδρες ἄλλως εὐμουσοὶ ἐν Γαλάταις καὶ σοφοὶ ἐπιφημιζόμενοι, σοφιστείας δὲ καὶ διπροσωπίας γηραλέας διδάσκαλοι, ἔτι δὲ οἱ πολλῶ ἐλίκρινέστερον, εἰ δὲ βούλει καὶ εὐφρέστερον τῇ πατρίῳ ἐκκλησίᾳ συνηγοροῦντες, μάλιστα δὲ οἱ τὴν *civillia catolica* συντάσσοντες, ἢ, ὡς ἀληθέστερον εἰπεῖν τὴν νεκρικὴν σινδόνά ἐπισπερχῶς ὑφαίνοντες, ἐν ᾗ τοῦ πάππα ἡ δεσποτεία, ἐς αἰὲν ἐνταφιασθήσεται, διὰ μυρίων λόγων βούλονται ἡμᾶς πείσαι ὡς ἐὰν ἡ πνευματικὴ πολιτεία μηδὲν κύρος ἀσκήῃ ἐπὶ τῆς κοσμικῆς, μηδ' ἐν Χριστῷ ἰθύνῃ τοὺς πάντας καὶ τὰ πάντα, μετάρσιός τις καὶ κενὴ θεωρία μένοι, μηδεμίαν σωτηρίαν τοῖς ἀνθρώποις προξενούσκα· εἴπερ ταῦτα καὶ ἄλλα πολλῶ γελοιότερα καὶ σοφιστικώτερα ἡμῖν ἐπεκδιηγοῦνται, λέγομεν καὶ ἡμεῖς αὐτοῖς ὅτι ὁ τρόπος οὗτος τοῦ νοεῖν τὴν σχέσιν τῆς πνευματικῆς πολιτείας πρὸς τὴν κοσμικὴν ἥκιστα χριστιανικὸς ὑπάρχει, ἀλλὰ πολυθεϊκός. πάντες γάρ που ἴσασιν ὅτι μονοῦ πάντα τὰ παλαιὰ ἔθνη, πλὴν εἰ ἐν καὶ μόνον ἐξέλοις, τοὺς Ἰσραηλίτας, τὸν Θεὸν μᾶλλον ἢ ἥσσαν τῇ Φύσει ἐμπεπορημένον ἐνόμιζε καὶ παρὰ ταύτην τὴν πλάνην ἀντήλλαξεν.

ἅλλήλοις τὸν Θεὸν καὶ τὴν φύσιν, τὸ νοητὸν καὶ αἰσθητὸν, τὴν ψυχὴν καὶ τὴν ζωὴν, ὡς καὶ αὐτὸς ἐνιαχοῦ ὁ θεὸς Πλάτων, καθάπερ ἄλλοι που ἤδη ὑπεδείξαμεν. Ἡμεῖς μέντοι οἱ χριστιανοὶ τὴν παλαιὰν καὶ καινὴν διαθήκην γεραίροντες καὶ τὸν Θεὸν ὡς ἔξω τῆς φύσεως ὄντα δοξάζοντες, ἥκιστα, οἶμαι, αὐτὸν ἐν αἴγλη τινὶ ὑπερκοσμίῳ ἄδρανοῦντα, καὶ ὡς ἔπος εἰπεῖν, ἐν μακαρίᾳ τινὶ ῥαστώνῃ τὸν πάντ' αἰῶνα εὐωχούμενον δοξάζομεν, ὥςπερ ἐκείνους τοὺς πλαιφάτους καὶ ἀπηρχαιωμένους θεοὺς τὰ χρόνῳ ὕστερον εἰς πολυθεΐαν ἀποκλίναντα ἔθνη, ἀλλὰ τῇ θεῷ καὶ παναγάθῳ αὐτοῦ βουλήσει παντὸς τοῦ κόσμου, πάσης τῆς φύσεως τῆς τε ἀψύχου καὶ τῆς ἐμψύχου, πάντων μάλιστα τῶν ἀνθρώπων ἐγγύθεν προνοούμενον πιστεύομεν. Παράπλησιον δέ τι συμβαίνειν φαμέν καὶ ἐπὶ τοῦ προκειμένου, καθ' ὅσον οἱ μὲν τὴν οὐράνιον βασιλείαν τῇ ἐγκοσμίῳ ἐγκλείοντες, ἄλλα ἄλλοις ἀνταλλάσσουσι καὶ συγγέουσι, τὰ πνευματικὰ τοῖς κοσμικοῖς, τὰ ἀίδια τοῖς ποικίλοις, τὰ μὲν, ὥςπερ οἱ ἐθνικοὶ, βεβηλοῦντες, τὰ δὲ καὶ σφόδρα ἐπικινδύνως διαστρέφοντες. ὅσοι δὲ αὐτοῖς τοῖς ἁγίοις ῥήμασι τοῦ Εὐαγγελίου πισυνοὶ, τὴν οὐράνιον βασιλείαν τῇ ἐπιγείῳ καὶ παντοίοις πάθεσι συμμεμιγμένης πολιτείας παντελῶς χωρίζομεν, τοῦ παντὸς δέομεν αὐτὴν ὡς ἄδρανοῦσαν καὶ ἀλυσιτελῇ εἰς τὰ ἐπίγεια καὶ ἀνθρώπεια νομίζειν, ἀλλὰ τὸ κράτιστον καὶ ἁγιώτατον ἐν ἡμῖν ἀδόλως τε καὶ ἀπταιστως ἀγνίζουσιν, τὴν κορυφαίαν ἡμῶν δύναμιν καὶ οὐσίαν, ἐν ᾗ τὰς φαινὰς ἀκτῖνας τῆς θείας σοφίας καὶ τοῦ θεοῦ λόγου ἀμέσως δεχόμεθα, τὴν ὑψηλὴν καὶ ἱερὰν Συναίσθησιν, ἐξ ἧς γε τὸ νῆμα τῆς ἀληθοῦς Θρησκείας ἐκβλύζει, ταύτην καθαίρουσαν, ἀγνίζειν καὶ καθαίρειν φαμέν πάσας τὰς ἐν ἡμῖν ὑποδεστέρας δυνάμεις καὶ ἐνεργείας, ἐξ ὧν πολιτεία καὶ κοινωνία κοσμικὴ μᾶλλον ἢ ἡσσαν εὐδαίμων ἀρμόζεται, καθ' ὅσον μᾶλλον ἢ ἡσσαν ἐκείνου τοῦ πρώτου ἁγνισμοῦ, τῆς ἡλιοειδοῦς καὶ γνήσιας Θρησκείας, μεταλαγχάνομεν. Ὅσοι γὰρ τῶν ἐλευθεριάζειν δοκούντων τὴν τοῦ Θεοῦ ἀποκάλυ-

ψιν ὡς ἐκστατικὴν τινα καὶ ὀνειρώδη θεοληψίαν ἢ ὑποκριτῶν ἐπινόησιν ἀντικρὺς ἐπιψέγουσιν ἢ εἰς τὸν ὀρθὸν λόγον· καὶ τὸν νοῦν ὡς πάνθ' ὁμοίως τ' ἀνθρώπεια ἐξεπιστάμενον περιστέλλουσιν, οὗτοι, καὶ ἄλλως πάνσοφοι ὄντες τυγχάνωσιν, ἄνευ τῆς προσηκούσης πείρας τῶν περὶ αὐτὸν τὸν ἄνθρωπον συμβαινόντων φιλοσοφοῦσι καὶ οὐδ' αἰσθάνονται ὅσον τῆς ἀρχῆθεν ἀξίας αὐτὸν περιλείποντες, εἰς ταπεινὴν χώραν κατακρημνίζουσιν. Εἰ μὲν οὖν ἡ ἐκκλησία ἢ τὴν πνευματικὴν πολιτείαν νόμοις ῥητοῖς συνέχουσα, ἀπαύγασμα αἰσθητὸν ἐστὶ τῆς οὐράνιου βασιλείας, ἥπερ ἐντὸς τῶν φαινῶν τειχῶν τῆς οὐράνιου Σιών ἐν ἀγνόητι μαρμαίρει, ἢ δὲ οὐράνιος βασιλεία τελειώσις ἐστὶ τῆς ἱερᾶς θρησκείας, ἢ δὲ θρησκεία ἐν μόνῃ τῇ ὑψηλῇ ἡμῶν συναισθησίᾳ γνησίᾳ ὑπάρχει, φανερόν ἔρα τοῖς πᾶσιν ὅτι ἡ πασῶν τελειωτάτη θρησκεία καὶ ἡ ἐκκλησία ὑπερτέρα καὶ χωρὶς ὀφείλει εἶναι τε καὶ ἐνεργεῖν τῆς τε χορείας τῶν ἐπιστημῶν, ἧς ἡ φιλοσοφία ἡγεῖται, καὶ τῆς πολιτικῆς κοινωνίας, φωτὶ μὲν ἱερῶ ἄμφω καταλάμπουσα, μηδετέρᾳ μέντοι αὐτῶν ἑαυτὴν κατ' οὐσίαν συμφύρουσα. τίς γὰρ ἂν φιλόσοφος ἢ νομοθέτης τὴν εὐαγγελικὴν ἀνοχὴν καὶ ἐπισείκειαν ὡς νόμον ἰσχύοντα ἐν τῇ κοσμικῇ πολιτείᾳ δέξαιτο, πλὴν ὅσον τῇ νέᾳ ἀρχῇ τῆς πρὸς τὸν πλησίον Ἀγάπης ἐν τῷ νομοθετεῖν καθόλου ἐλλαμπόμενος; ἢ τίς ἂν ἱερεὺς τὰ τοῦ φιλοσόφου ἢ τοῦ πολιτικοῦ ἀνδρὸς δέξαιτ' ἂν ὡς ἀπταιστως τὴν τῆς Ἀληθείας ἀποκάλυψιν ἐρμηνεύοντα ἢ τὴν Ἀγάπην τὴν πρὸς τὸν πλησίον; χωριστέον τοίνυν τὴν οὐράνιον βασιλείαν καὶ τὴν ἐκκλησίαν τῆς τε φιλοσοφίας καὶ τῆς ἐς αἰεὶ ἀτελοῦς πολιτικῆς κοινωνίας καὶ ἀποδοτέον ἐκάστην ἰδίᾳ ἀνθρωπικῇ δυνάμει καὶ ἐνεργείᾳ εἰς τὴν τὴν πρώτην καὶ γνησίαν ἀρχὴν ἀνάγει. οὕτω γὰρ ἐκάστη χωρὶς θορύβου καὶ ταραχῆς τῆς ὡς ἀπὸ τῶν ἑτερογενῶν ἐνεργοῦσα καλλίστους καὶ γνησιωτάτους καρποὺς ἀποδώσει, πᾶσιν ὁμοίως τοῖς ἀνθρώποις, παρ' ὅλον τὸν βίον τὸν τε καθαρῶς πνευματικὸν καὶ τὸν νοικὸν καὶ τὸν ἐγκόσμιον, αὐτοβούλητον

βελτίωσιν καὶ ἐν εὐσεβεῖ ἐλευθερίᾳ Ἀγάπην ἀληθινὴν καὶ δὴ καὶ μακαριότητα παρασχητομένους. (α).

Τοσόνδε μόνον ἄρα βουλοίμην ἂν τῷ Ζαμπελίῳ ἀνθυποβαλεῖν ὅτι ἡ Ἀνατολικὴ ἐκκλησία ἀρχήθην ἐλληνικὴ ἦν, ἅτ' ἐν Ἑλλήσι μάλιστα καὶ δι' ἐλλήνων ἢ ἐλληνιζόντων ἰδρυθεῖσα. ὥς μήτηρ δὲ φιλόστοργος καὶ πνευματικὴ τροφός, διετέλεσεν αἰεὶ τοὺς Ἑλλήνων παῖδας ἐλληνιστὶ διδάσκουσα τὸν θεῖον τῆς Ἀληθείας λόγον. Διὸ πᾶν τούναντίον ὀρώμεν αὐτὴν ποιοῦσαν ἢ ὅπερ ὁ Ζαμπέλιος ἡμῖν βούλεται ἀποδείξαι· ἥκιστα γὰρ αὐτὴν ὀρώμεν ἀπὸ τῶν ὕστερον ἐγερθεῖσων ἐρίδων καὶ λογομαχιῶν ἀλήκτων τὸν ἐλληνισμόν κατὰ σμικρὸν διὰ τῆς χυδαιότητος αὐτομάτως πως καινοτομοῦσαν, ἀλλὰ διὰ τῶν ἐρίδων, αἷς ἀκουσίως ἐνεπλέχθη καὶ τῆς ὁσημέραι πάντοθεν ἐπικλυζούσης χυδαιότητος ἐκ παντὸς τρόπου καὶ λόγου τὸν ἐν Χριστῷ ἐλληνισμόν διασώζουσαν, τῶν πατρίων ἐν αὐτεπιγνώσει κηδομένην, ἅπερ παρὰ τοῦ πατρὸς τῶν φώτων ἐλληνιστὶ εἶχε παραλαβοῦσα (ἐπιθι καὶ τὰ προσωτέρω τοῦ λόγου).

(α) Περὶ δὲ τῆς δυνατῆς ἐνώσεως πασῶν τῶν θρησκείων καὶ ἐκκλησιῶν ἀνεγνώκαμεν ἄρτι διατριβὴν λόγου πολλοῦ ἀξίαν, ἣν ὁ κύριος Ζήκος Δ. Ρώσης (καθηγ. ἐν τῇ Ῥιζ. σχολῇ καὶ ὕφηγ. ἐν τῷ πανεπιστημίῳ) ἐφιλοπόνησε. Διαλαμβάνουσι δ' ἐν αὐτῇ ἄλλαι τε πολλαὶ συγγραφικαὶ ἀρεταὶ καὶ μάλιστα ὀξύγνοια καὶ χάρις γνησίως ἐλληνικὴ, ὥς εἰλικρινὲς καὶ ὅλως ἀπλᾶστον ἀπαύγασμα τοῦ ἐρασμιωτάτου ἡθους καὶ τῆς ἀμφιλαφούς παιδείας τοῦ γράψαντος. φθόνου δὲ βέλη μὴ βαλλέτω ταύτας τὰς χρυσὰς τῆς Ἑλλάδος ἐλπίδας.

Εἰ μὲν οὖν αὕτη ἱστορικὴ ἀλήθειά ἐστιν, ἣν καὶ ὁ Ζαμπελίος σαφέστατα ὁμολογεῖ (σ. 85 καὶ ἀλλαχοῦ), δὴλον ὅτι ἡ ἐναντία δόξα οὐ πάνυ τι συνάδουσα τῇ ἱστορίᾳ φανεῖται. οὐδ' ἐκείνη ἄρα ἡ γνώμη τοῦ Ζαμπελίου κατὰ πάντα ἡμῖν ἀρέσκει, λέγοντος ὅτι ὁ νοῦς ὁ τῆς πρώτης οἰκουμενικῆς ἐν Νικαίᾳ συνόδου καθηγησάμενος ἱστορικώτερος μὲν πάντως τῆς καινῆς διαθήκης φαίνεται, ὑστέρω μέντοι χρόνῳ ἑλληνικὸς κατ' ἐξοχὴν καθέστηκεν. (σ. 84. πρβλ. δὲ καὶ σ. 130 κφξ. οὐκ ἐθέλομεν δὲ ἐν γε τῷ παρόντι λεπτολογίας ἐξονυχίσαι ἐκ τινος ἄλλης ἀλλαχοῦ ῥηθείσης ῥήσεως, καθ' ἣν ὁ συγγραφεὺς εἰκάζει ὅτι μᾶλλον « ἡ πίστις τοῦ χύδην ὅχλου ἦτοι τοῦ ἑλληνικοῦ, ὑπερίσχυσεν ἀποφανθεῖσα τῇ ψήφῳ τῶν τιν' πατέρων ἢ ἡ εὐγλωττία τοῦ Ἀθανασίου ». σ. 52—53). Τὸ μὲν οὖν πρῶτον μέρος τῆς ἄρτι λεχθείσης γνώμης ἀσμένως ἀποδεχόμεθα, ὡς ἀληθέστατον ὄν, οὐ μέντοι γε ὁμοίως καὶ τὸ δεύτερον, καθ' ὅσον μάλιστα ταυτηνὶ τὴν πρώτην σύνοδον ἀρχῆθεν ἑλληνεστάτην πασῶν φαμεν τῶν ὕστερον γεγονέναι καὶ ἐν ἄλλῳ τόπῳ κατὰ δύναμιν ἀποδείξομεν.

Παραθετέον δὲ νῦν λέξεις τινὰς αὐτοῦ τοῦ Ζαμπελίου· « ἃς ἐμβλέψωμεν, λέγει, εἰς τοὺς χρόνους τῆς τῶν συνόδων παρακμῆς. Πότε παύει ἡ ἀνάγκη τοιούτων συνελεύσεων; ἅμα ὡς ἡ αἵρεσις μετριασθῇ, ὡς ἐκλείψῃ τὸ τελευταῖον ἔχνος τῆς πολυθεικῆς διαφίλοσοφήσεως. Τότε τοῦ παλαιοῦ κόσμου ἐκπνεύσαντος παντάπασι, (πρβλ. σ. 665) τραπέντος δὲ τοῦ πνεύματος εἰς ἀσχολίας ἐγκοσμιωτέρας, ἐπέρχεται γαλήνη εἰς τὴν χριστιανωσύνην. Τότε αἱ μὲν οἰκουμενικαὶ σύνοδοι καταπαύονται, τὸ δὲ χυδαῖον καὶ λαϊκὸν στοιχεῖον τῆς

νέας πλάσεως, ἐπιπολάζον, αὐτοσχεδιάζει ἰδίαν γραμματολογίαν καὶ πρακτικὴν ἠθικὴν. Τότε καὶ τὸ πολίτευμα ἀνασκευάζεται, καὶ ἡ γλῶσσα δέχεται νεώτερον σχῆμα, καὶ ἡ ὀρθοδοξία αὐτῇ ἐμβαίνει εἰς τὴν φυσικὴν τῆς τροχιάν. » (σ. 131—132.) Καὶ ἐκ τῆς περὶ τὰ θεολογικὰ ἀμαθίας καὶ τὴν γλῶσσαν τὴν ἑλληνικὴν ἀνυποστόλως σωτηρίαν καὶ προκοπὴν τοῦ ἔθνους τοῦ ἑλληνικοῦ πορίζεται. (σ. 150 κ. φ. ξ.—)

Συμβιβαζέτω ταῦτα τὰ ὡς ἀληθῶς παράδοξα καὶ ἀλλόκοτα γνωματεύματα αὐτὸς ὁ συγγραφεὺς πρὸς τὴν ἑαυτοῦ γνώμην τὴν πρόσθεν δηλωθεῖσαν, καθ' ἣν αἱ μετὰ τὴν ἐν Νικαίᾳ γενόμεναι σύνοδοι αἰεὶ ἑλληνικώτερον τύπον ἐλάμβανον, σφραγίδα, ὡς αὐτὸς φησιν, ἐγγώριον αἰεὶ ἑλληνικωτέραν. Ἀλλὰ ποῖός τις ἐστὶν οὗτος ὁ εἰς τέλος ἀποβὰς ἑλληνισμός, Ζαμπέλιε, ὃς φιλοσοφίας μὲν καὶ πάσης ἄλλης ἑλληνικῆς παιδείας παντάπασιν ἀφηρημένος ἡμῖν πρόσσειν, ἡθῶν δὲ ἐθίμων καὶ πολιτείας ἑλληνικῆς πάμπαν ἀλλότριος, ποῖός τις ἑλληνισμός ὁ τῶν πάλαι γραμμάτων τῶν τε ἄλλων καὶ τῶν ἱερῶν ὡς μηκέτι ληπτῶν ἀφεστῶς, ὁ τὴν γλῶσσαν ἐσχάτως διεφθαρμένος, τοῦτο τὸ ἐκ φαεινοῦ κρατῆρος μετὰ μακρῶν αἰώνων μόχθους κακόμοιρον προελθὼν χώνευμα; Ἡ χριστιανικὴ χυδαιότης, φαίη ἂν ὁ Ζαμπέλιος καὶ ἡ ὀρθοδοξία ἐφ' ὁμαλῆς τῆς τροχιάς τοῦ λοιποῦ ἀκωλύτως εὐροοῦσα. — Κύριε ἐλέησον! ὀρθοδοξία ἅμα καὶ χυδαιότης; Σύμφημί πως! Ἀλλὰ ποῦ οἱ ὕστερον Ἕλληνες οἱ κατὰ τὴν ὅλην σου θεωρίαν, συνακολούθως νοουμένην, αἰεὶ ἑλληνέστεροι

γιγνόμενοι Κλήμεντος τοῦ Ἀλεξανδρέως, τοῦ Ὠριγέ-
 νους, τοῦ Ἀθανασίου, Γρηγορίου τοῦ Θεολόγου, Βασι-
 λείου τοῦ Μεγάλου, ποῦ οἱ ἑλληνέστεροι τοῦ Χρυσο-
 στόμου; — Τὸ ἔθνος, εἶποι ἂν ὁ σοφὸς Ζαμπέλιος, τὸ
 ἔθνος καθολικώτερον λαμβανόμενον — τὸ εἰς αἰὲ ἀ-
 κραιφνέστερον ἑλληνισμόν εὐοδοούμενον, ποῖον τοῦτο ἔ-
 θνος λέγεις ἢ περὶ οὗ καὶ ὀλίγῳ πρότερον εἶρηκας ὅτι
 « δεκατρεῖς ὅλας ἑκατονταετηρίδας
 ἐθνικῆς ἀνυπαρξίας » διήνυσε, « συγχε-
 χυμένον αἴσθημα » τῆς ἑαυτοῦ ἐθνικότητος ἔ-
 χον, τοῦτο τὸ βαρβαρόφωνον καὶ « χυδαῖον στοι-
 χεῖον », τοιοῦτό τι φῶμεν, Ζαμπέλιε, ἑλληνικώτερον
 ἐκείνων τῶν ἄκρως ἑλληνιζόντων πατέρων καὶ ἄλλων
 ἄλλως πεπαιδευμένων ἀνδρῶν, οὓς γ' ὑποκοριζόμενος
 λογιωτάτους ἀποκαλεῖς;

Ταῦτα δὲ τῷ Ζαμπελίῳ ἀνθυποβάλλοντες τοῦ πάν-
 τος δέομεν εἰπεῖν ὅτι πάντα τὰ πρόσθεν εἰρημένα αὐτῷ
 τηνάλλως ἐρρέθη, ὁπότε βαθεῖαν συναίσθησιν καὶ νοῦν
 φιλοσοφικόν αὐτῷ εἰλικρινῶς ἀπονέμομεν. Τοῦτο δὲ
 μόνον βουλοίμεθ' ἂν εἰπεῖν ὅτι κομψοτέρα φανείη ἂν
 ποῦ ἢ τῶν νέων Ἑλλήνων καταγωγή καὶ ἴσως ἱστο-
 ρικωτέρα, εἴπερ ἐπεικῶς δευχθῇ ὅτι ὁ ἑλληνισμὸς οὐ-
 τε εἰς τὴν ὑπερκόσμιον καὶ καθόλου πνευ-
 ματικὴν τοῦ Εὐαγγελίου πολιτείαν παν-
 τελῶς διαλυθεῖς, οὔτε εἰς τὴν Ῥωμαϊκὴν
 κοσμοκρατορίαν, περὶ πυρῆνα δὲ φαεινόν, τὴν ἀρ-
 χῆθεν ἑλληνίζουσαν τοῦ Χριστοῦ ἐκκλησίαν, συσπειρα-
 θείς καὶ πρὸς ἀπάσας τὰς ἔξωθεν ἐπιδρομὰς καὶ πνευμα-
 τικὰς διαμάχας ἐπιρρώωννύμενός τε ἐναλλάξ καὶ παρα-
 λυόμενος, εἰς σωτήριον λιμένα μάλα μόγις κατήχθη,

οὐχὶ ἀπὸ τούτων τῶν συμφορῶν καὶ ἐρίδων νεόχμωσιν καὶ ἐπίδοσιν ἐνδελεχῇ λαβῶν, καθάπερ ὁ Ζαμπέλιος ἡγεῖται καὶ αὖθις ὕστερον ἀρνεῖται. Ἀλλὰ τοῦ ἔνεκεν ταῦτα οὕτω σμικρολογούμεθα ἢ ἐθνικῆς τινος φιλοτιμίας χάριν εἰκάζεις; Ἄλλοι τὰ καλὰ καὶ ἡδέα καρπούσθων, ἡμῖν δὲ τὴν εἰλικρινῇ καὶ ἱερὰν πρὸ θεοῦ τοῦ Ζαμπελίου σφόδρα ἐπαινοῦσι πᾶν ἄλλο μέλει, ὅπερ προσωτέρω τοῦ λόγου ἑαυτὸ δηλώσει.

Νῦν δὲ προαγγελτικώτερον εἰρήσθω μοι μόνον ὅτι ἐξ οἷας γε τῆς ἄρτι ἐκτεθείσης ἱστορικῆς θεωρίας ὁ Ζαμπέλιος ὁρμώμενος, ἔμελλε κατὰ πᾶσαν ἀνάγκην τῶν μὲν πάλαι γλωσσῶν ἐν γένει καὶ ἰδίᾳ τῆς τῶν ἡμετέρων προγόνων αὐστηρότερος καὶ, ὡς ἀληθῶς εἰπεῖν, χαλεπώτερος κριτὴς γενέσθαι, τῶν δὲ νέων καὶ δὴ καὶ τῆς παρ' ἡμῖν χριστιανισθείσης κοινῆς πανηγυριστῆς τὸ πρῶτον υπερβολικώτατος, κάμψεις τέ τινας καὶ εὐκαμψίας, εὐροῖαν τε καὶ ἐλαστικότητα, συντομίαν, ἀπλότητα, εὐκαταληψίαν, ταῦτα μόνον δοκεῖς; τί δ' οὐχὶ εὐτονίαν, ταχυλογίαν, ἐτοιμότητ' ἀνεπιτήδευτον, ἢ ποίαν μὲν χάριν ἰσόνομον, ποῖον δὲ βάθος χριστιανικὸν αὐταῖς τε τῷ λόγῳ οὐ προσνέμων καὶ τῇ παρ' Ἑλλήσι δημοτικῇ; — Τίνα ταύτην ἐπὶ τέλους λέγεις ἢ ἥπερ ὁ Πτωχοπρόδρομος, ὁ Ἑρμονιακός, Ἀλεξίος τις Κομνηνός ἢ οἱ ῥωμαντικοὶ ποιηταὶ τῶν περὶ Βέλθανδρον καὶ Χρυσάντζαν καὶ ἄλλων παραπλησίων ἐπῶν ἐκέχρητο; — Πάσῃ μὲν οὖν ἀνάγκῃ ταύτην, ἀλλὰ σμικρόν τί μοι ἐπίσχες ἔτι; ὡς γὰρ ὁ Ζαμπέλιος ἐν ἱστορίᾳ περὶ τοῦ σχίσματος ἐκείνου τοῦ σωτηρίου εἶρηκεν ὅτι τὸν ἐλληνισμόν τρόπον τινὰ νεοχμῶσαν, ἐκράτυνεν, οὕτω καὶ ἐ τῷ περὶ γλώσσης ἀξιολογώτάτῳ κεφαλαίῳ (κεφ. ΙΗ'. σ. 574—682 πρὸς λ. καὶ σ. 151 κ. φ. ξ.) ἀντιῤῥοπον ἐκείνῳ τὸν Σολοικισμόν εἰσάγει, δι' οὗ ἡ γλῶσσα ἀναφαίρετον κτῆμα ἢ, κατὰ τὴν φράσιν τοῦ συγγραφέως, *jus publicum* ἐγένετο τῆς δημοτικῆς εὐφυΐας.

Καὶ αὐτὸ δὲ τὸ Εὐαγγέλιον ὡς πρώτην πηγὴν σολοικισμού ἡμῖν εἰς μέσον προτείνει καὶ τὰ λοιπὰ ἱερὰ γράμματα τῶν ἀποστόλων, οἵτινες θαλπνῶ πνεύματι καὶ γλώσσαις πυρίναις ἰσονομίαν τε καὶ ἐλευθερίαν ἀπαυγαζούσαις τὴν ἀρχιτεκτονικὴν καὶ ὀλιγαρχικὴν τῶν πάλοι Ἑλλήνων γλώσσαν ἀνέλυσαν, σόλοικον καὶ πᾶσι προσιτὴν μετὰ τῆς Ἀληθείας αὐτὴν καταστήσαντες. — Ἀλλὰ ταῦτα οὕτω φῶμεν, ἢ ἄλλος λόγος μᾶλλον περὶ αὐτῶν αἰρεῖ, ὧδε ἔχων, ὡς οἶαν κοινὴν καὶ εὐληπτον τῷ ἑλληνικῷ δήμῳ γλώσσαν οἱ ἀπόστολοι εὐρόντες παρειλήφεσαν, ταύτῃ ἀνεπιτηδεύτως καὶ σοφῶς ἐχρήσαντο, τὸ εὐαγγελικὸν διδάγμα κοινὸν πᾶσι βουλόμενοι ποιῆσαι; — Ἀλλὰ μὴν καὶ ταύτῃ λέγων, σχολῇ γε ἀντιλέγοντά σοι αὖθις ἔξεις τὸν σοφὸν Ζαμπέλιον (σ. 599). Σμικρὸν δέ τι ὑποβάντα, ὅφει αὐτὸν ἔτι σαφέστερον ἡμῖν τὴν ἑαυτοῦ δόξαν φράζοντα, εἰς τὸν ὅμιλον τῶν μοναχῶν «τὸ πρῶτιστον καὶ μόνον γνήσιον προγύμνασμα τῆς νεωτέρας καὶ αὐτόχρημα ἐθνικῆς ἡμῶν γραμματολογίας» ἀνάγοντα. — Ποῖόν τι τοῦτο λέγει; — Τὴν ὀσιογραφίαν, ἥτοι τοὺς τῶν ἁγίων βίους, τὸ λειμωνάριον Ἰωάννου Μόσχου, τὸν βίον τοῦ Μάρτυρος Ἀρέθα καὶ ἄλλα τοῦτοις ὅμοια ἄλλοθεν παρειλημμένα. — Ἀλλὰ ταῦτα μὲν εἰς ἄλλον καιρὸν ὑπερθέμενοι ὡς κριτικωτέρας ἐρεύνης χρῆζοντα, ἐρωτήσωμεν τὸν σοφὸν συγγραφέα ὧδε. Τί γὰρ ἀληθῶς, ὦ Ζαμπέλιε, ἐκείνης τῆς ὑπὸ σοῦ ἐγκωμιασθείσης γλώσσης τῆς χυδαίας ἐν τῇ ἀφηγήσει σου ἐτήρησας ἄλλο, πλὴν ἢ τινων ἀπαρεμφατικῶν καὶ μελλοντικῶν ἀναλύσεων μὲν οὐ, καθ' ἅπερ ἡμεῖς γε λέγομεν, ἀλλὰ περιφράσεων καὶ ἄλλων τινῶν τοιούτων, οὔτε ἐνδοφυσῶς τῆς γλώσσης λειτουργίαν ἐμφαινόντων, οὔτε κατὰ βραχὺ ἀλλοιώσιν τινὰ ὅλως περὶ τὸ γραμματικὸν αὐτῆς εἶδος, ὡς ἐνδοτέρῳ ἐπιεικῶς δειχθήσεται; — Ἀλλὰ καὶ πρὸς ταῦτα ὁ σοφὸς Ζαμπέλιος σχεδὸν τι οὐδαμῶς ἀντιλέγει, πλὴν ὅσον τοῦ καλλίστου, φάμεν, λόγου τουτουῦ τοῦ περὶ γλώσσης παυόμενος, τραγικώτατόν τι πάθος ἡμῖν πᾶσχειν δοκεῖ, ὅς τὰς εὐρείας

πύλας τῶν πρόσθεν λόγων πακτώσας ἱμάσθη δεινῇ τὴν
 χριστῶνυμον μητέρα, τὴν διάλεκτον λέγομεν τὴν δημο-
 χαρῇ ἀνηλεῶς ἐλαύνει, ἔστι μὲν ἄς ἀμαρτάδας δικαίως,
 ἔστι δ' ἄς καὶ πάνυ ἀδίκως αὐτῇ ἐπιφέρων, γοητευτικῇ ἔγγυι
 καὶ πέδαις ἀβραῖ; καὶ ἀοράτοις ὑπὸ τῆς εὐσταλοῦς καὶ ἐξαυ-
 γοῦς Γαλαταίας καὶ οὗτος σαγηνευθεὶς, ὥστε καὶ πασιφανεῖς
 ἐλλείψεις καὶ μειονεκτήματα αὐτῆς, ὡς ἀρετὰς καλλίστας καὶ
 προτερήματα ἀνέφικτα ἐγκωμιάζειν. Ταῦτα μὲν οὖν ἐν ἄλλῳ
 τόπῳ τε καὶ χρόνῳ διασαφήσομεν, νῦν δὲ μηδαμῶς αὐτὸν τὸν
 σοφὸν Ζαμπέλιον περὶ τῶν ἑαυτοῦ ἐρωτῶμεν, ὡς ἐν ὀργῇ ἀδί-
 κως πάνυ αὐτὰ ἐκφραυλίζοντα, ἄλλον δὲ τινα ἀντ' αὐτοῦ ἄν-
 δρα εἰλικρινῶς τὰ καλὰ θαυμάζοντα ἐρωτήσωμεν, τί ἴδιον καὶ
 καινὸν ἐνορᾷ, ἥπερ διαλέκτῳ ὁ Ζαμπέλιος κέχρηται, οὐ οἱ
 πάλαι οὐ μετεῖχον; Τί τὸ ἴδιον γινώρισμα, ὅπερ τὴν γλῶσσαν
 τοῦ νυνὶ συγγράφοντος Ἑλλήνος κατ' εἶδος διακρίνει τῆς γλῶσ-
 σης, ἥπερ οἱ πάλαι Ἕλληνες ἐχρῶντο; — Τί ἄλλο, τάχ' ἂν που
 εἴποι, ἢ ἐκεῖνο τὸ γραφικὸν χρῶμα ἀντὶ τῆς πάλαι πλαστικότη-
 τος, ἐκείνην τὴν λυρικὴν καὶ ἐποπτικὴν τοῦ ἀνθρωπίνου κό-
 σμου ἀντίληψιν, τὴν διάπυρον καὶ πανηγυρικὴν τῆς ψυχῆς διά-
 χυσιν, τὸ ἄπειρον μέλλον συναισθανομένης καὶ ἐναλλάξ τὴν
 λείαν, ὁμαλὴν, μειλιχίαν χάριν καὶ γλυκύθυμον ἐμμέλειαν,
 ἐκφανσιν οὔσαν τῆς ἐν Χριστῷ Ἀγάπης καὶ Ἐλπίδος; — Καὶ
 πολλὰ ἄλλα καὶ ἔτι μείζω ἔχοι ἂν τις ἀποδοῦναι τῷ λόγῳ
 τῶν νεωτέρων, εὐζάμενος πρότερον γονυπετῆς τῷ θειοτάτῳ
 καὶ εἰς αἰῶνα τὸν ἅπαντα ἀνεφίκτῳ Πλάτῳ. Ἀλλὰ ταῦτα
 ἥκιστα ἐστίν, ὅπερ ἐνταῦθα ζητοῦμεν· ἄλλο γάρ που ἢ τοιαῦδε
 ἢ τοιαῦδε λέξεις ἐστὶ καὶ πᾶν ἄλλο ὃ ἔσῳθεν αὐτοφυῶς καὶ,
 ὡς γ' εἶπεν, ὀργανικῶς διαπλασσόμενος τύπος τῶν φωνῶν, ἄλ-
 λο λέξεις ἢ ὑφὴ λόγου, καὶ πᾶν ἄλλο τὸ εἶδος τὸ γραμματι-
 τικόν, δύο πράγματα ὅλῳ καὶ παντὶ ἀλλήλων διαφέροντα,
 ἅπερ πολλοὺς καὶ αὐτῶν τῶν ἐξ ἐπαγγέλματος γλωσσοδιφῶν
 ὀρῶμεν ἢ συγχέοντας ἀλλήλοις ἢ ἀνταλλάσσοντας καὶ οὕτω

τὴν ἐπιστημονικὴν συζήτησιν πολυειδῶς παραβιάζοντας. —

Ταῦτα μὲν δὴ ταῦτα. Εἴρηται δὲ ἤδη ὅτι ὁ Ζαμπέλιος τῆδε μὲν τὸν λαὸν τῷ κλήρῳ καὶ τῇ ἐκκλησίᾳ συντάσσει, τῆδε δὲ τοὺς ἐν τέλεσι καὶ πάντας τοὺς προὔχοντας καὶ εὐπατριδᾶς καὶ αὐτοὺς τοὺς λογίους τῇ καθεστηκυίᾳ ἐξουσίᾳ, ἣν ὁ αὐτοκράτωρ παρίστησι. Καὶ ἐναντίαν ὁδὸν βαδίζειν φησὶν ἑκατέραν ἑκατέρα τούτων τῶν μερίδων, τὴν μὲν εἰς ἑλληνισμὸν δημοτικὸν κατάγουσαν, τὴν δὲ εἰς ῥωμαϊσμὸν ἢ ἀρχαῖσμὸν ἀνάγουσαν. Ἀλλὰ τοῦτο τὸ θεωρητικὸν σχῆμα, αὐτῇ τῇ ἱστορίᾳ τῶν πραγμάτων οὐ πάνυ τι συνᾶδον, οὐδ' ἐν αὐτῷ τῷ συγγράμματι διασώζεται. Ἀρχόμενος γὰρ ὁ συγγραφεὺς ἀπὸ τῆς βασιλείας Ἑρακλείου τοῦ πρώτου καὶ γραφικῶς τὰς ἐπὶ Πέρσας πολυενδόξους στρατείας ἡμῖν ἀφηγούμενος περὶ τῶν προτρεπτικῶν λόγων αὐτοῦ τούτου τοῦ Ἑρακλείου, οὗς εἰς τὰ στρατεύματα προσεφώνησε, λέγει ὅτι κατέλκουσι τὴν μνήμην εἰς «τὰς ἡμέρας τοῦ νεοελληνικοῦ ἀγῶνος» (σ. 122.). Εἰ δέ τινα ταῦτα μήπω ἀντιφατικὰ τοῖς πρόσθεν δόξει, ἐπίτω τὰ προσωτέρω τοῦ λόγου, οὕτως ἔχοντα. «Ἐὰν καθ' ὅλον, φησὶ, τὸν ἑλληνικὸν μεσαιῶνα ζητήσωμεν τὸν ἄνδρα ἐν τῷ βίῳ αὐτοῦ συγκεφαλαιοῦντα πληρέστατα τὸ σύνολον πνεῦμα τῆς μετὰ Χριστὸν Ἑλλάδος, ἀδύνατον νὰ τύχωμέν τινος ἁρμοδιωτέρου τοῦ Ἑρακλείου» (σ. 125) οὗ τὸν ἑλληνισμὸν καὶ μεγαλειότεροις ῥήμασιν προσωτέρω ἐγκωμιάζει (σ. 153). Ἀλλ' ὁ Ἡράκλειος ἦν ἐξ εὐγενῶν, ὁ Ἡράκλειος ἦν λογιώτατος, ὁ Ἡράκλειος ἦν αὐτοκράτωρ (σ. 117). Τὸ πρόσθεν ἄρα σχῆμα αἱρεται. — Οὐδαμῶς, φαίη ἂν ὁ σοφὸς Ζαμπέλιος, ἀπολογούμενος

ὅτι αἱ τῶν Περσῶν, ὥσπερ καὶ τῶν Ἀράβων, ἐπιδρομαὶ καὶ οἱ πόλεμοι οἱ συνεχεῖς μία τῶν ἐξωθεν ἐπελθουσῶν ἀφορμῶν ἐστίν, περὶ ᾧν προεῖρηκεν ὅτι συνετέλεσαν εἰς σύμπνοιαν καὶ σύμπραξιν τῶν τριῶν συστατικῶν ἀρχῶν τῆς Βυζαντίων κοινωνίας, ἐξ ᾧν ὁ ἑλληνισμὸς ἀρμοζόμενος ἐκρατύνετο· εἶεν. — Ἀλλὰ τῶν βαρβάρων ἢ ἀλλοθρήσκων αἱ ἐπιδρομαὶ οὐδέποτε ἐπέλιπον κατὰ πᾶσαν μάλιστα τὴν ἱστορικὴν περίοδον, ἣν τὸ σύγγραμμα τοῦ Ζαμπελίου περιλαμβάνει.

Ῥητέον δ' ἐνταῦθα τοῦ σαφοῦς ἔνεκεν ὅτι ὁ Ζαμπέλιος πλὴν τοῦ ἄρτι λεχθέντος σχήματος τοῦ ἱστορικοῦ ἐν ἄλλῳ τόπῳ τρία « ζωτικὰ ὄργανα » ἔθετο τῆς Βυζαντίων κοινωνίας, τὴν ἱστορίαν, τὸν βασιλέα καὶ τὴν θρησκείαν, ἐν ἄλλαις λέξεσι, τὸ παρελθόν, τὸ παρόν καὶ τὸ μέλλον τῆς ἑλληνικῆς πολιτείας. ταῦτα δὲ πρὸς τελεσιούργησιν τοῦ ἑλληνισμοῦ ἀλλήλοις συνεργῆσαί φησιν, ἐξ ἀφορμῶν ὡς τὰ πολλὰ ἐξωτερικῶν κινήντα, ᾧν πρώτη μὲν ἐγένετο « ἡ εἰδωλολατρεία τῶν Περσῶν καὶ ἡ μονοθεία τῶν Ἀράβων » δευτέρα δὲ « ἡ πολυτάραχος εἰκονομαχία, ἐφεύρημα σύγχρονον τοῦ λεγομένου γραικικοῦ πυρός, » ἦν καὶ « ὄρημα φιλοπατρίας » ἀδεῶς προσαγορεύει. Τρίτη δὲ ἀφορμὴ εἰς σύμπνοιαν ἐγένετο ἐκεῖνο τὸ πολυθρύλλητον ζήτημα τὸ περὶ ἐκπορεύσεως τοῦ ἁγίου πνεύματος, ὅπερ « τὸν σωτήριον χωρισμὸν Ἀνατολῆς καὶ Δύσεως συνεπλήρωσεν » (α).

(α) Ὁρα σ. 56—57. Ἐπεὶ δὲ τὴν εἰκονομαχίαν ἀφορμὴν

Τοῦτο τὸ σχῆμα, δι' οὗ τὸ πρῶτον ἄρδην αἵρεται, ὥσπερ ἤδη καὶ πρότερον σαφῶς καταδέδεικται, ἐτήρησεν ὁ συγγραφεὺς οὗ μὲν μᾶλλον, οὗ δὲ ἥσσον διὰ παντός τοῦ προκειμένου πονήματος (α).

Δέον τοίνυν καὶ ἡμῖν, παρακολουθοῦσιν αὐτῷ, ὀλίγα τινὰ ἐκ τοῦ προχείρου εἰπεῖν περὶ ἐκάστης τῶν ἔξωθεν ἀφορμῶν ἢ κινήσεων, αἵπερ τὰς τρεῖς ὑπαρχούσας ἀρχὰς τῆς Βυζαντίων κοινωνίας κατὰ καιροὺς συναρμόσασαι, προήγαγον ἐπὶ τέλους εἰς φῶς τὸν νέον ἐλληνισμὸν γνήσιόν τε καὶ ἀκέραιον.

Ἀρχόμενοι δὴ οὖν ἀπὸ τῆς πρώτης ἀφορμῆς, ἣν αἱ συνεχεῖς ἐπιδρομαὶ τῶν Περσῶν καὶ τῶν Ἀράβων ἐπήγειραν, τὰς μὲν τῶν Περσῶν σιγῇ παρέλθωμεν, καθ' ὅσον καὶ αὐτὸς ὁ Ζαμπέλιος, ὥς ἐν προοιμίου μέρει,

τοῖς δυτικοῖς γενέσθαι φησὶν εἰς τὸ τὰς τέσσαρας συλλαβὰς προσθεῖναι, «καὶ τοῦ υἱοῦ», εἰς τὸ σύμβολον τῆς πίστεως τὰς τὸ σωτήριον ἐκεῖνο σχίσμα ἀπεργασαμένας (σ. 59)· τὸν δὲ ἐλληνικὸν δῆμον εὐνοϊκῶς μὲν πρὸς τὴν εἰκονομαχίαν διατεθῆναι παγίως μάλα ἰσχυρίζεται, ἀλλ' ἐπὶ τέλους ἐκουσίως ἢ ἀκουσίως αὐτὴν καταλύσαντα, ἐπανεληλυθέναι αὐτὸν ὁμολογεῖ εἰς τὰ πρότερον ἔθιμα ἢ δόγματα, καταφανὲς ἄρα ὅτι τουτονὶ τὸν δῆμον τὸν ἐλληνικὸν τυφλῶς τε καὶ αὐτομάτως ἡμῖν αὐθις ἀποδείκνυσι τὰς ἐκυτοῦ τύχας τὰς μελλούσας τεκταινόμενον.

(α) Συμβιβασάτω δ' αὐτὸς καὶ τοῦτο τὸ σχῆμα ἄλλοις ἄλλοι τοῦ συγγράμματος πρᾶπλησίους οὖσι (σ. 32—33 καὶ ἄλλοις πολλαχόθι)· βρίθει γὰρ ὡς ἀληθῶς τὸ πόνημα τοῦ Ζαμπελίου σχημάτων παντοδαπῶν, ὧν περ ζῶντων πρωτογενῶν καὶ ὁ κόσμος ὁ τοῦ Ἐμπεδοκλέους.

συνοπτικῶς αὐτὰς διείληφε. Τὰς δὲ τῶν Ἀράβων ἐγγύτερον ἐπισκεψώμεθα, ὥς χαλεπωτέρας τε ἅμα καὶ ἀποτελεσματικωτέρας πολλῶ τῶν Περσικῶν γεγενημέναι. Ἐκ τούτου δὴ οὖν τοῦ χρόνου συμβαίνει καὶ τὰ τῶν Ἀράβων πράγματα ὄυσαπαλλάκτως συμπλέκεσθαι ταῖς τύχαις τῆς Βυζαντίων βασιλείας. Πᾶς δὲ λόγου ἄξιος ἱστορικὸς ὀφείλει οὐδενὸς ἔλασσον, οἶμαι, εἰδέναι καί, ἔνθα ἂν ἐγγωρῇ, ἐκτιθέναι τὴν φύσιν, θρησκείαν, παιδείαν καὶ ἱστορίαν τῶν ἐθνῶν, ἅπερ ῥοπὴν μεγάλην ἤσκησεν ἐπὶ τῆς τύχης τοῦ ἔθνους, οὗ τὴν ἱστορίαν συγγράφει. Οὐδὲ τούτου ἡμέλησεν ὁ Ζαμπέλιος, πλὴν ὅσον ἡμῖν δοκεῖ ὅτι ἐκ βυζαντίνων χρονογράφων αὐτὰ ἠρύσατο, ἔστιν οὗ καὶ ἤχιστα ἐξακριβώσας, αὐτῶν δὲ τῶν ἀραβικῶν συγγραφέων παντάπασί γε κατηλόγησεν, ὧν τὰς πύστεις καὶ τὰς ἀνέκαθεν παραδόσεις λόγου ἄξιοι ἱστορικοί, μάλιστα δὲ γερμανοὶ κριτικῶς ἐρευνήσαντες καὶ τὰς πολλὰς ἀντιφάσεις αὐτῶν ἀραντες, ἐπιμαρτύρονται. Ἐντεῦθεν δὴ οὖν συμβέβηκε τῷ Ζαμπελίῳ εἰπεῖν τινα ἀσυμβίβαστα ὅλως τῇ τε χρονολογίᾳ καὶ τῇ ἱστορίᾳ, ὅπερ καὶ οὐ μετρίως τὴν ἀξίαν τοῦ φιλοπονήματος διαβάλλει.

Πρῶτον μὲν γὰρ τὴν ἀρχὴν τῆς ἐπὶ Πέρσας στρατείας ἐν ἔτει 622^ψ ἔαρος ὥρα ὀρθῶς τίθεται (σ. 118), καθ' ὃ συνέβη καὶ τῷ Μεχάμμεθ ἡ φυγὴ (Χιῖράχ) ἀπὸ Μέκκης εἰς Μεδίαν τῇ 25^η ἡμέρᾳ ἀπὸ τροπῶν τῶν θερινῶν κατὰ τὸν περίπυστον Ἰδελέριον (χρονολ. τ. Β. σ. 482). Εἴτα δὲ, ἐπὶ τὸ γραφικώτερον ἡμῖν ἀφγούμενος τὴν λαμπρὰν πομπήν, ἣν ὁ δαφνοστεφὴς Ἡράκλειος τῷ ἐβδόμῳ ἔτει ἀπὸ τῆς πρώτης περσικῆς στρατείας εἰς Βυζάντιον κατήγαγε, τὰ τίμια ξύλα τῆς ἀγίας

Ἑλένης ἀνακομίζων τὰ ὑπὸ Περσῶν τεσσαρσικαίδεκα ἔτεσι πρότερον συληθέντα, λέγει ὅτι τῷ αὐτῷ ἐνιαυτῷ συνέβη ἐν Ἀραβίᾳ καὶ τῷ Μιχάμμεθ ἡ τελευταῖα τοῦ βίου (σ. 123). ὥστε κατὰ τοῦτον τὸν λόγον ἀπὸ τῆς φυγῆς τοῦ Μιχάμμεθ μέχρι τῆς τελευτῆς αὐτοῦ οὐδὲ ἐπτὰ ὅλων ἐτῶν χρόνος ἀπαρτεῖ ἐμεσολάβησεν (α).

Εἷτα δὲ σμικρὸν ὑποβάς (σ. 124—125) λέγει ὅτι ἅμα τῷ ἔαρι ἦτοι ἐνός ὀλοκλήρου ἔτους ἀπὸ τῆς εἰρήνης διαγενομένου, ὁ βασιλεὺς μετεκόμισε τὰ τίμια ξύλα ἀπὸ τῆς βασιλευούσης εἰς Ἱεροσόλυμα. Λέγεται δὲ ὅτι ἐν Παλαιστίνῃ κατὰ τοῦτον δὴ τὸν χρόνον διατρίβοντι τῷ Ἡρακλείῳ ὁ τῶν Ἀράβων προφήτης, ὡς ἀπὸ τῶν νεκρῶν ἄρα ἀναστὰς, ἔπεμψε πρέσβεις μετὰ γραμμάτων παρακαλῶν αὐτὸν ἐπὶ τὴν νέαν πίστιν. ταυτηνὴ δὲ τὴν πρεσβείαν καὶ αὐτὸς ὁ Ζαμπέλιος ἀφελέστερον ἡμῖν ἀφηγεῖται (σ. 175), παρατιθεὶς μάλιστα καὶ τὴν ἐπιστολὴν τοῦ Μιχάμμεθ, ὃν πρὸ ἐνός ὀλοκλήρου ἔτους τεθνεῶτα εἶρηκεν.

(α) Εἰ καὶ αὐτὸς ὁ Θεοφάνης, ὃ κατὰ πόδας ὁ Ζαμπέλιος ἔπεται ἐννέα ἔτη τὸ μεταξὺ διαβῆδην τίθεται. Α, σ. 474 κ. φ. ξ. τῆς ἐν Βόννῃ ἐκδ. — Σημειωτέον δὲ προσέτι καὶ τότε λέγων ὁ Ζαμπέλιος ὅτι «τέσσαρες ἐλέφαντες ἔσυρον τὴν ἅμαξαν τοῦ Ἡρακλείου» (σ. 124.) φανότατα ἐλέγχεται ὅτι οὐ τῇ ἐλληνικῇ φράσει αὐτοῦ τοῦ Νικηφόρου τοῦ πατριάρχου ἀκολουθεῖ περὶ Ἡρακλείου ἀπλῶς λέγοντος ὅτι «τέσσαρες ἤγαγεν ἐλέφαντας» (σ. 67. τῆς Πεταύτου ἐκδ.), ἀλλ', ὡς ἔοικεν ἐκ τινος τῶν Γαλατῶν ἠρύσατο, τῇ ἡμαρτημένῃ ἐρμηνείᾳ τοῦ Πεταύτου ἠκολουθηκότος, τόνδε τὸν τρόπον ἐχούση, *quatuor illum elephantī vehēbant*.

Ῥητέον δὲ νῦν ὅτι Θεοφάνης ἐστὶν ὁ λέγων (Α, 504 τῆς ἐν Βόννῃ ἐκδ.) ὅτι τῷ ἐπιγενομένῳ ἔαρι τοῦ δευτέρου ἔτους, ἐξ οὗ ἡ πρὸς Πέρσας εἰρήνην ἐγεγόνει, ἦτοι τῷ 629^ο, ὁ Ἡράκλειος ἀπὸ Βυζαντίου ἀπάρας εἰς Ἱεροσόλυμα ἦλθε, τὸν τίμιον σταυρὸν κομίσας. Ὁ δὲ Νικηφόρος (σ. 15 τῆς ἐν Παρισίοις ἐκδ.) τὰνάπαλιν ἀφηγεῖται ὅτι ἅμα γενομένης τῆς πρὸς Πέρσας συνθήκης εὐθέως ὁ Ἡράκλειος εἰς Ἱεροσόλυμα πρῶτον ἐπορεύθη, τοῦ 628^ο ἔτους ἐνισταμένου ἔτι. Ἀνυψώσαντα δ' αὐτόθι τὸν τίμιον σταυρὸν ἀναπλεῦσαί φησιν εἰς τὸ Βυζάντιον. Τούτῳ ὡς πιθανωτέρῳ ἀκολουθεῖ ὁ σοφὸς Οὐείλιος ἐν τῷ βίῳ τοῦ Μεῦχάμμεθ (σ. 198). Ἄλλ' ὁ Ζαμπέλιος (ὥσπερ καὶ ὁ Σίλοσσέριος ἐν τῷ προμνημονευθέντι πονήματι σ. 59 καὶ ἄλλοι συχνοί) φανερός ἐστι τῷ Θεοφάνει ἠκολουθηκῶς, ὃς καὶ τότε λέγει ὁ Θεοφάνης ὅτι ἐπανελθόντι ἀπὸ Ἱερουσαλήμ εἰς Ἱεράπολιν τῷ Ἡρακλείῳ καὶ αὐτόθι περὶ ἑριδὰς τινας δογματικὰς σπουδάζοντι ἠγγέλη ὁ θάνατος Σιρόου τοῦ βασιλέως τῶν Περσῶν.

Ἴσως οὖν εἴποι τις ἂν ὅτι ὁ Ζαμπέλιος τὸν θάνατον Σιρόου τοῦ Περσῶν βασιλέως, ἀγγελθέντα τῷ Ἡρακλείῳ, ἀντήλλαξε τῇ μνήμῃ ἀντὶ τοῦ θανάτου τοῦ Μεῦχάμμεθ, προσθεὶς ἅμα ἐξ ἑαυτοῦ καὶ τὴν διασάφησιν, ὡς «ἐν Ἀραβίᾳ» γενομένου. Ἄλλ' αὐτὸς ὑφ' ἑαυτοῦ αὖθις ἐλέγχεται λέγων (ἐν σελίδι 182) ὅτι «τεσσαράκοντα ἐξ ἑνιαυτοῦς μετὰ τὴν ἀπόδρασιν τοῦ Μωάμμεθ, καὶ μόνους τεσσαράκοντα μετὰ τὴν ἀποβίωσιν αὐτοῦ, ταχυδρόμοι τινὲς κατεσπευσμένως ἐλθόντες ἐκ Κυζίκου διεθρύλλησαν ὅτι στόλος πολύκροτος» — εἰ βούλει — «τὸ ἡμισέληνον σηματοφορῶν, ἡτοιμάζετο νὰ πλεύσῃ

πρὸς τὸν Κεράτιον κόλπον». Ὡστε καὶ τούτῳ τῷ τό-
 πῳ σαφῶς πάνυ μεταξὺ τῆς εἰς Μεδίαν φυγῆς καὶ
 τῆς τελευτῆς τοῦ προφήτου ἐξαετῇ χρόνον τὸ μέσον
 τίθησι. τοῦτο δ' ἐστὶν ἀμάρτημα καὶ οὐ τὸ τυχόν, ὅπου
 γε μάλιστα περὶ τὸ τέλος τοῦ ἔκτου ἀπὸ τῆς φυγῆς
 ἔτους ἄρχεται ἢ τοῦ Μωῦσῆος δύναμις αὐξάνεσθαι,
 ἣν διὰ πέντε ἄλλων ἐνιαυτῶν πολλὰ διαπράξας, ἐπα-
 γίωσεν. ἐτελεύτησε γὰρ τῷ ἑνδεκάτῳ ἔτει ἀπὸ τῆς
 Χιΐρᾶχ ἤτοι τῇ τεσσαρεσκαίδεκάτῃ ἢ πεντεκαίδεκάτῃ
 ἡμέρᾳ πρὸ τροπῶν τῶν θερινῶν τοῦ 632^{ου} μετὰ Χρι-
 στόν. Ἐπιθι Οὐεϊλίου, τὸν βίον Μωῦσῆος τοῦ προ-
 φήτου σ. 334 καὶ τῆς ἱστ. τῶν Χαλιφῶν T. A, σ. 4.
 — ἀλλὰ πρὸς τί αὗται καὶ ἄλλαι μαρτυρίαι συχναί;
 Πάντες γὰρ ἐκεῖνα ὁμολογοῦσι καὶ παλαιότεροι καὶ
 νεώτεροι, εἴ τις ἐλαχίστας τινὰς ἀμφισβητήσεις ἐξέλοι.

Οὕτω δὴ οὖν ὁ Ζαμπέλιος τὴν τελευτὴν τοῦ Μω-
 ῦσῆος τῷ αὐτῷ ἔτει ἀναγράψας, ἐν ᾧ ἡ πρὸς Πέρ-
 σας εἰρήνη τῷ Ἡρακλείῳ ἐγένετο, εἰσάγει αὖθις τὸ
 ἐπὶ τὸν ἔτος τὸν Μωῦσῆος πρεσβευτὰς καὶ ἐπιστολὴν
 ἐπιστέλλοντα τῷ Ἡρακλείῳ ἐν Παλαιστίνῃ. Προσεπι-
 κυροῖ δὲ τὴν ἀντίφασιν ταύτην καὶ ὀλίγῳ προσωτέρω
 λέγων ὅτι οἱ Ἀράβες ἤρξαντο ἐπιτρέχειν τὰς χώρας
 τοῦ Ἡρακλείου, ζῶντος ἔτι τοῦ Μωῦσῆος. (σ. 177).
 Ἀλλὰ γὰρ πάντες που ἴσασιν ὡς τὸ κατ' ἀρχὰς εὖ-
 νους ἦν ὁ Μωῦσῆος καὶ οἱ περὶ αὐτὸν τοῖς Βυζαν-
 τίοις, ἅτε ἐνὸς Θεοῦ ἀποκάλυψιν διὰ τῆς θείας Γραφῆς
 πρεσβεύουσιν, ὃς καὶ ἀχθομένων σφόδρα τῶν ἑαυτοῦ
 ὀπαδῶν ἐπὶ τοῖς τροπαίοις, οἷς οἱ πολυθεοὶ Πέρσαι ἤ-
 ραγτο, τῆς τε Συρίας καὶ μέρους τῆς Αἰγύπτου ἤδη
 κρατήσαντες, παρεμυθήσατο αὐτοὺς προφητεύσας ἐν τῇ

τριακοστῇ Σούρα τοῦ Κορανίου ὡς οὐ πολὺ τι χρόνον παρελεύσεται καὶ οἱ Γραικοὶ ἐξελάσουςι τοὺς Πέρσας αὐθις καὶ τροπώσονται. Ἐπὶ δὲ τούτῳ περιχαρὴς γενόμενος ὁ Ἀβου Βέκρης δέκα καμήλων περιέδοτό τι νων πολυθέων Κουρεϊδίτων, ἧ μὴν φάσκων τοὺς Ἑλληνας ἐν τρισὶν ἔτεσι κατὰ κράτος νικήσειν τοὺς Πέρσας. Τοῦτο δ' ἀκούσας ὁ προφήτης παρεγγυήσατο αὐτῷ μειζόνων μὲν περιδόσθαι, ἀλλὰ τοῖς τρισὶν ἔτεσι καὶ ἕτερά τινα προσθεῖναι. Ὁ δὲ ἑκατὸν καμήλων ῥήτραν συνθέμενος καὶ ἐπὶ χρόνον ἐνναετῇ, εἶτα δ' ἐπαληθεύσας ἐκόμισε τὸ ἀντίτιμον τῆς ῥήτρας τῷ προφῆτῃ. Οὗτος δὲ λαβὼν αὐτὸ διένειμε τοῖς πτωχοῖς. (Οὐεϊλίου ΜσΧάμμεθ ὁ προφήτης, σ. 64—65.)

Ἐντεῦθεν ἄρα ἐναργέστατα συνάγεται ὅτι ὁ ΜσΧάμμεθ καὶ οἱ Ἀραβες φιλικῶς πρὸς τοὺς Γραικοὺς διέκειντο μέχρι τῆς ἐν Ἱερουσαλήμ ἀνυψώσεως τοῦ τιμίου σταυροῦ, ὁπότε καὶ οἱ ἄνω ῥηθέντες ἐπιστοληφόροι τῷ βασιλεῖ Ἡρακλείῳ προσήχθησαν (α).

Οὐδεὶς δὲ λόγος τὴν πρεσβείαν ταύτην ψευδῇ ἐλέγχει, καί-

(α) Καὶ ὁ ἡμέτερος Παπαῤῥηγόπουλος, ἀνὴρ ὡς τὰ πολλὰ κριτικὸς καὶ εὐπερίσκεπτος, οὐκ οἶδ' ὅπως (ἐν τῇ ἱστ. τοῦ ἑλλ. ἔθνους βιβλ. θ', σ. 239) λέγει ὅτι ὁ ΜσΧάμμεθ «εἶχεν ἀρχίσει τὰς ἐν Συρίᾳ ἐχθροπραξίας» ἐν ἔτει 618^ω. Οὐδαμοῦ γὰρ τοῦτο γε μαρτυρεῖται, οὐδὲ παρὰ Οὐεϊλίῳ. Θεοφάνης δὲ (σ. 462 τῆς ἐν Βόνν. ἐκδ.) λέγει ὅτι ἐν ἔτει 612^ω «ἐπεστράτευσαν οἱ Σαρακηνοὶ κατὰ Συρίας καὶ λυμηνάμενοι ἱκανὰ χωρία ὑπέστρεψαν.» Τῷ δὲ ἐχομένῳ ἐνισχυτῷ ἔλαβον οἱ Πέρσαι τὴν Δαμασκόν. Διὸ πρόδηλος ἡ πλάνη τοῦ Παπαργπ.—

περὶ ὑπὸ τῶν βυζαντίων χρονογράφων σιγηθεῖσαν, πλὴν εἴτις τοῦ Μ⁸Χάμμεθ τὴν ἐπιστολὴν ἐξέλοι, ἣν ὁ σοφὸς Οὐεῖλιος ὡς ὑποβολιμαίαν ἐκλαμβάνει (Μ⁸Χάμμ. σ. 198—199). Οὐδ' ὀλιγορήσας ἔοικεν ὁ Ἡράκλειος τοῦ πρεσβεύσαντος, ὥς τινος τῶν τηνικαῦτα εἰωθότων πλάνων καὶ γοήτων, καθάπερ Ζαμπέλιος ἐστὶν ὁ λέγων (σ. 176), ἀλλ' οἷα βασιλεὺς συνετὸς καὶ πρᾶγματων πεῖραν ἔχων, ἐπεὶ φιλοφρόνως τὸν πρεσβευτὴν ἀπέλυσε, Δίχια Ἰβν Χουλείφα Ἀλκαλβι ὄνομα, ὃν ὁ Ζαμπέλιος Δοχίαν ὀνομάζει, προσκαλέσας παρ' αὐτῷ τινὰς τῶν κατὰ Παλαιστίνην ἐπ' ἐμπορίᾳ ἐπιχωριάζοντων Ἀράβων καὶ ὀνομαστὴ τὸν Ἀβού Σοφιάναν, ἐν Γάζῃ τότε παρατυχόντα, πυνθάνεται παρ' αὐτοῦ περὶ τοῦ Μ⁸Χάμμεθ, οἷα ὡς ἀληθῶς φρόνιμος καὶ προνοητικὸς ἡγεμὼν ὄφειλε πυθέσθαι (Οὐεῖλ. αὐτ. σ. 201). Καὶ οὐδὲν θαυμαστὸν, εἴπερ καὶ τὸν βυζάντιον ἑπαρχὸν τῶν κατὰ τὴν Συρίαν Ἀράβων τραχέως πάνυ περισπόντα τοὺς παρ' αὐτῷ πρεσβεύσαντας παρὰ Μ⁸Χάμμεθ καὶ πολέμῳ αὐτοὺς ἀπειλίσαντα ἐκώλυσε χειρῶν ἀδίκων ἐνάρξασθαι (αὐτ. σ. 200).

Εἰρήσθω δέ μοι χάριν τοῦ ἀκριβοῦς καὶ τάδε· Ζαμπέλιος γὰρ διηγεῖται ὅτι ὁ Μ⁸Χάμμεθ ὕστερον τῆς πρὸς Ἡράκλειον πρεσβεΐας ἐπρεσβεύσατο καὶ πρὸς τὸν αὐτοκράτορα τῆς Ἀβυσσινίας, ὃς καὶ ἡσπάσατο τὸν Ἰσλαμισμόν προθύμως. Τάλληθες μέντοι ὥδε ἔχει· πρὸς τοῦτον γὰρ τὸν Ἀβυσσινὸν, παρ' ᾧ οἱ πρῶτοι μουσλῆμ ἄσυλον καὶ προστασίαν εὗρον, ἔπεμψεν ὁ προφήτης πρεσβεΐαν πασῶν προτέρων, οὐχὶ δ' ὕστεραν τῆς πρὸς τὸν Ἡράκλειον. ἀλλὰ τίς ποτ' ἐστὶν οὗτος ὁ τῆς Ἀβυσσινίας αὐτοκράτωρ ὁ τὸν Ἰσλαμισμόν οὕτω προθύμως δεξάμενος; Οὗτος οὐδεὶς ἄλλος ἢν ἡ ὁ Σείχ Ναφάσχι καλούμενος σμικρᾶς τινος παραλίης χώρας, ἀπέναντι τῆς Ἀραβίας κειμένης, ὃν οἱ Ἄραβες ἀσιατικῶς μεγαλοβόρρημονοῦντες, αὐτοκράτορα τῆς Ἀβυσσινίας προσαγορεύουσι (Οὐεῖλ. αὐτόθι σ. 196—197). ἐξ ὅτου γὰρ κατὰ τινὰ τύχην τραγικὴν τῶν περὶ Μερόπιον, ἄνδρα ἑλληνα, ἐπὶ φιλομαθείᾳ πολυπλόκην καὶ ὑπ' Αἰθιόπων

ληστρικῶς ἀναιρεθέντα, οἱ ἡγεμόνες τῆς Ἀβυσσινίας Ἀειζανᾶς καὶ ὁ ἀδελφὸς αὐτοῦ Σαιαζανᾶς τὸν χριστιανισμὸν παρὰ Φρου-
μεντίου τοῦ ἐπισκόπου Αὐξούμης (Auxuma, Axum) προτευού-
σης τῶν Ἀβυσσινίων, ὑπ' Ἀθανασίου τοῦ μεγάλου ἐν Ἀλεξανδρείᾳ
περὶ τὸ 356^{ον} ἔτος χειροτονηθέντος, ἐδέξαντο καὶ μέχρι τοῦ
νυνὶ παρόντος χρόνου χριστιανοὶ διετέλεσαν ὄντες καὶ οὐδεὶς
αὐτῶν οὐδέποτε οὐδαμοῦ μνημονεύεται τὸν Ἰσλαμισμόν δεξά-
μενος. (ὄρα Νεάνδρου ἱστ. ἐκκλησ. τ. Γ. σ. 243—245,
κ. φ. ξ.—)

Τοσαῦτα μὲν οὖν περὶ τῶν πρεσβειῶν τοῦ Μεῦχάμ-
μεθ. Μέχρι τούτου ἄρα τοῦ χρόνου, ἔτους ἐβδόμου ἀπὸ
τῆς φυγῆς, οὕτω χειρῶν ἀδίκων οἱ Ἀραβες ἤρξαντο πρὸς
τοὺς Γραικοὺς. Ἐνιαυτῷ δ' ὕστερον Ἀραβες, ἔνθεν μὲν
Μουσουλμάνοι, ἔνθεν δὲ χριστιανοί, ὑπὸ Βυζαντίων
βοηθούμενοι εἰς χειρας ἀλλήλοις συνέμιζαν τὸ πρῶτον
κατὰ τὴν μεθορίαν Ἀραβίας τε καὶ Συρίας, ἔνθα τριῶν
ἐταίρων τοῦ Μεῦχάμμεθ πεσόντων, ἠρέθη ἀρχηγὸς ὑπὸ
τῶν ἔτι μενόντων στρατιωτῶν Χαλίδ ὁ ὕστερον «ῥομ-
φαία Θεοῦ» ἐπικληθεὶς, ὅστις ἀνδρῶν νῦν ὡς τριςχιλίων
ἡγούμενος καὶ μὴ δυνάμενος πρὸς μυρίους χριστιανούς
Ἀραβας τε ἅμα καὶ Γραικοὺς ἀντιστῆναι, δεξιῶς πάνυ
εἰς Μεδίαν ὑπεχώρησεν. Αὕτη πρώτη ἀπόπειρα τῶν
Ἀράβων, οὕτω κυρίων τῆς Μέκκης ὄντων, ἐγένετο τοῦ
ἐπιδραμεῖν τὰς ὑπὸ τὰ βυζάντια σκῆπτρα διατελούσας
χώρας δι' ἀφορμὴν τινα τσιάνδε· Ἀμρού γὰρ ὁ Γασ-
σανίδης συλλαβὼν Χαρίθ στελλόμενον παρὰ Μεῦχάμ-
μεθ, ὥς μὲν τινὲς φασι, πρὸς τὸν ἄρχοντα τὸν ἐν Βό-
στρα, ὥς δ' ἄλλοι πρὸς αὐτὸν τὸν Ἡράκλειον ἐπὶ ἀπο-
στολῇ οἷα δῆτινι, παρὰ τὰ νόμιμα ἀπέκτεινε καὶ τὴν ὀρ-
γὴν τοῦ Μεῦχάμμεθ ἐξῆψεν, ὃς τριςχιλίων ἀνδρῶν

στρατιάν ἐπ' αὐτὸν ἐξέπεμψε τῷ ὁγδόῳ ἔτει ἀπὸ τῆς φυγῆς, ἥτοι δυσὶν ἔτεσιν ὕστερον τοῦ χρόνου, ἐν ᾧ ὁ Ζαμπέλιος τὴν τελευταίην αὐτοῦ τίθεται. (Οὐείλ. ΜσΧ. σ. 205 κ. φ. ξ.).

Ἐν δὲ τῷ ἐννάτῳ ἔτει ἀπὸ τῆς φυγῆς ἡγγέλη τῷ ΜσΧάμμεθ, κυριεύσαντι ἤδη τῆς Μέκκης καὶ εἰς Μεδί-
ναν ἐπανεληλυθότι ὅτι οἱ παῖδες τῶν κιτρίνων Ροῦμ, ὡς
εἰώθεσαν τοὺς Γραικοὺς ἀποκαλεῖν, μεγάλην παρασκευὴν
πολέμου ὡς ἐπ' αὐτὸν ἐξαρτύνουσι περὶ τὴν μεθορίαν
Συρίας τε καὶ Ἀραβίας. Τότε δὴ καὶ ὁ ΜσΧάμμεθ ἀγῶ-
να περὶ τῶν ὄλων ποιησάμενος τὸ πρᾶγμα, παρὰ τὸ
ἑαυτοῦ ἔθος ἀναφανδὸν πᾶσι τοῖς πιστοῖς καὶ τοῖς συμ-
μάχοις στρατείαν προεκήρυξεν ἐπὶ τοὺς Γραικοὺς ὀνο-
μαστί. οἱ δὲ τὴν μνήμην τῆς πρόσθεν ἀποτυχίας ἔτι
σώζοντες, φόβῳ καὶ τρόμῳ οἱ πλεῖστοι πρὸς τὸ κήρυγ-
μα ἐλήφθησαν καὶ μυρίας προφάσεις, ἔστι δ' ἅς καὶ
πάνυ γελοίας προφασιζόμενοι, οὐ συνεστρατεύοντο.
Ἀμφὶ τοὺς τριςμυρίους δὲ μόνον ὑπὸ τὸν προφήτην ἐν
Μεδίνῃ συνετάχθησαν. καὶ τούτων μοῖρα μὲν οὐ σμι-
κρά ἐν αὐτῇ τῇ ἡμέρᾳ τῆς ἐξόδου, ἄλλοι δὲ συχνοὶ καὶ
παρὰ πᾶσαν τὴν πορείαν, παντοειδεῖς ταλαιπωρίας καὶ
ἀφάτους, ὡς ἀληθῶς, κακουχίας οὐ δυνάμενοι φέρειν,
ἀπελείποντο φεύγοντες, μέχρι οὗ ὁ ΜσΧάμμεθ εἰς
Ταβούκ παραγενόμενος, πολίχνην τερπνὴν, μεταξὺ
Μεδίνης καὶ Δαμασκοῦ τὸ μέσον ἔχουσιν, ὀλίγους δ'
ὄντας καὶ εἰς πόλεμον ἀθύρους αἰσθόμενος τοὺς ὑφ'
ἑαυτῷ, εἰς τοῦπίσω ἀναχωρήσας, ἀπρακτος εἰς Μεδίναν
αὐθις ὑπέστρεψεν (οὐείλ. ΜσΧάμμ. σ. 257. κ. φ. ξ.).

Ἄλλὰ καὶ τρίτην στρατείαν ὁ ΜσΧάμμεθ ἐπὶ Συρίαν
ἤρξατο παρασκευάζειν, ἥς στρατηγὸν ἀνείπεν Οὐζαμαῖν

υῖόν Ζεΐδου, κομιδῇ νέον ὄντα, τῷ ἑνδεκάτῳ ἔτει ἀπὸ τῆς Χιφράχ, ὀλίγαις ἡμέραις πρὶν συμβῆναι αὐτῷ τὴν νόσον, ἐν ᾗ καὶ ἐτελεύτησε (αὐτ. σ. 321, 325). ἀποθάνοντος δὲ τούτου τῷ 632 μ. Χ., ὁ Ἀβού—Βέκρης Χαλίφης ἦτοι διάδοχος αὐτοῦ αἰρεθεὶς, αὐτίκα μετὰ πολλῆς τιμῆς προέπεμψεν ἐπὶ Παλαιστίνην τὸν Οὐζαμάν, εὐσεβῶς τὴν θέλησιν τοῦ προφήτου ἐπιτελῶν (Οὐείλ. ιστ. τῶν Χαλιφῶν τ. Α. σ. 7—10).

Αὐται ἐπιχειρήσεις Ἀράβων πρὸς Βυζαντίους, πέντε ὁλοκλήρους ἐνιαυτοὺς ἐπιζήσαντος τοῦ Μουχάμμεθ τῷ χρόνῳ, ἐν ᾧ ὁ Ζαμπέλιος τὴν τελευταίαν αὐτοῦ ἔθετο καὶ αὐθις λαθὼν ἑαυτὸν ὑπερέθετο.

Ἔτι δὲ πρὸς τούτοις παρὰ τὴν ἱστορικὴν σαφηνεῖαν καὶ ἀκολουθίαν, ἣν πᾶς γενναῖος ἱστορικός, εἰπέρ τι καὶ ἄλλο ὀφείλει διασώζειν, δοκεῖ μοι καὶ ἄλλα τινὰ, ἅπερ ὁ ὁ Ζαμπέλιος λέγει· φησὶ γοῦν ὅτι « οἱ Σαρακηνοὶ τὴν Δαμασκὸν κυριεύσαντες, εἰςβάλλουσιν εἰς τὴν Αἴγυπτον. Ἐνταῦθα δὲ καταστρέψαντες καὶ τὸν Μανουήλ, ἕτερον στρατηγὸν τῶν Γραικῶν, καταλαμβάνουσιν, τὴν Συρίαν, καὶ προχωροῦσιν εἰς Ἱεροσόλυμα ». (σ. 177.).

Ἡ δὲ ἀληθὴς τῶν πεπραγμένων σύνοψις ὧδέ πως ἔχει· αἰσθόμενος γὰρ ὁ Ἀβού — Βέκρης τὸ ἔνθουν καὶ φιλοπόλεμον τῶν ἐν Μέκκῃ πανηγυριζόντων προσκυνητῶν, ἀγγελθέντος ἅμα αὐτῷ ὅτι πᾶσα ἡ Ἀραβικὴ χερσόνησος ἀπὸ περάτων εἰς πέρατα εἰρήνην ἤγε παντελῆ, στάσεων καὶ ἐμφυλίων πολέμων κεκαθαρμένη, τετάρτῃ οὐ ματαίᾳ ταύτῃ στρατείᾳ ἐπεβάλετο τῷ τριςκαδεκάτῳ ἔτει ἀπὸ τῆς Φυγῆς (ἅμφι τὸ ἔαρ τοῦ 634 ἔτους μ. Χ.) Καὶ πρῶτον μὲν Χαλὶδ τὸν τοῦ Σαΐδου,

ἄλλον παρὰ τὸν τοῦ Οὐελίδου τὸν « ξίφος Θεοῦ » ἐπικλην, σὺν ἑπτακισχιλίοις ἀνδράσιν ἐξέπεμψεν ἐπὶ τοὺς Γραικοὺς καὶ τοὺς συμμαχοῦντας αὐτοῖς Ἀραβας περὶ τὰ μεθόρια Συρίας τε καὶ Ἀραβίας (Οὐεϊλίου ἱστ. τῶν Χαλ. τ. Α, σ. 37.).

Εἵτα δὲ τῇ εἰσηγήσει τοῦ Ὀμάρου κὰν τούτῳ ὑπέικων, ἀφείλετο τῷ Χαλὶδ τὴν στρατηγίαν, ἐπιτρέψας αὐτὴν Ἰεζίδῃ τῷ Ἀβου — Σοφιάνου, ᾧ παρήγγειλε χωρῆσαι ἐπὶ τὴν ἐπαρχίαν Βάλκαν, τὴν χώραν τῶν πάλαι Ἀμμωνιτῶν καὶ Μωαβιτῶν, πρὸς ἀνατολὰς τῆς νεκρᾶς θαλάσσης παρατεινομένην. Ἦδη δὲ πολὺ πλῆθος ἐθελοντῶν, ἀπὸ τῶν πολλαχοῦ τῆς Ἀραβίας στρατειῶν σχολάσαντες, κατέβαινον εἰς Μεδίαν, ἀξιοῦντες στρατεύσασθαι ἐπὶ τοὺς ἀπίστους Γραικοὺς, οἵπερ πρότερον τὸν μὲν Ζεῖδην καὶ Γαφάρ ἐγγὺς τῆς Μούτης ἐφόνευσαν καὶ αὐτὸν δὲ τὸν προφήτην ἐκώλυσαν πορρώτέρῳ τῆς Ταβούκης προσχωρῆσαι. Διὸ ὁ Ἀβου — Βέκρης τρεῖς ἑπτακισχιλίους ἄνδρας πρὸς τοῖς εἰρημένοις κατὰ σμικρὸν ἐξέπεμψεν, ὑπὸ τρεῖς ἰσokraτεῖς στρατηγούς συντάξας τὸν Ἀβου — Οὐβείδαχ τὸν υἱὸν Γαῤῥάχ, τὸν Σουραχβίλ υἱὸν Χαζανᾶ καὶ τὸν ὕστερον περιβόητον γενόμενον Ἀμρου υἱὸν Ἀάσσου. Λέγεται δὲ τὸν Ἀβου — Βέκρην οὕτω βεβαίαν τὴν νίκην προαισθῆσθαι, ὥστε ἐκάστω τῶν τεσσάρων στρατηγῶν ἐκ προοιμίων ἤδη τὰς ληφθισομένας χώρας ὡς τοπαρχίας διορίσαι, τῷ μὲν Ἰεζίδῃ τὴν Δαμασκὸν, τῷ δὲ Ἀβου — Οὐβείδαχ τὴν Ἑμεσσαν (Χίμς), τῷ δὲ Σουραχβίλῃ τὰς ὄχθας τοῦ Ἰορδάνου καὶ τῷ Ἀμρου τὴν πρὸς δυσμὰς τετραμμένην Παλαιστίνην. Ἀλλὰ τὸ ἔργον οὐτόσον εὐχερῶς προὐχώρησεν, ὅσον ὁ Χαλίφης ἤλπισε. Ἐπεὶ ὁ γενναῖος

Ἡράκλειος, καίπερ τὸ πολὺ τῶν ἑαυτοῦ δυνάμεων καὶ τῆς δραστηκότητος ἀμφὶ τοὺς πολέμους τοὺς Περσικοὺς ἐξᾠντληκῶς, τοὺς δὲ προσόρους Ἀραβας ἀκαίρῳ φειδωλία καὶ τοὺς χριστιανοὺς ὑπηκόους ἐκκλησιαστικῇ δεσποτείᾳ δυσμενεῖς ἑαυτῷ ποιήσας, ὥστε καὶ παρὰ τινι μοίρᾳ τῶν Συριακῶν στρατευμάτων ἀποκηρυχθῆναι, ὅσον μέντοι δυνάμεως αὐτῷ ἔτι ὑπολέλειπτο ἀντέταξε διὰ τῶν ἑαυτοῦ στρατηγῶν πρὸς τοὺς Ἀραβας, οἵτινες ἐν τῷ μέρει ἐνιαχοῦ καὶ ἡττήθησαν. Καὶ ὁ Ἀβού — Οὐβείδα προσκαθήμενος τῇ Βόστρα, πόλει εὐτειχίστῳ παρὰ τὴν πρὸς νότον τε καὶ ἀνατολὰς τετραμμένην ἄκραν τῶν Χαιουρᾶν ὁρέων κειμένη καὶ τὸ ὄριον ἀποτελοῦσῃ μεταξὺ τῆς Ἀραβικῆς καὶ Συριακῆς ἐρήμου, καὶ πρωτευούσῃ ποτὲ γενομένη τῆς Ἀραβίας ὡς ἐπαρχίας ῥωμαϊκῆς (Arabia provincia) ἐνέτυχεν αὐτῇ οὕτως ἰσχυρῶς φρουρουμένη ὥστε οὔτε κατὰ νώτου ἀπολιπεῖν αὐτὴν ἀσφαλὲς τοῦ λοιποῦ ἡγεῖτο, οὔτε ὡς εἶχε δυνάμεων εἰς προσχώρησιν παραστήσασθαι. Ὁ δὲ Ἀβού — Βέκρης, ἐπεὶ τάχιστα αὐτῷ τὰ γενόμενα ἡγγέλη, τὴν μὲν πρῶτην διάνοιαν ἀπέθετο, ἐκέλευσε δὲ τοὺς στρατηγοὺς ἀπὸ κοινοῦ ἀλλήλοις βοηθεῖν καὶ ἅμα μαθὼν τοὺς Γραικοὺς στρατιὰν ἐξαρτύοντας ἀριθμῷ πολλῷ ὑπερβάλλουσιν τὴν σφετέραν, ἐπέστειλε τῷ περιδοήτῳ Χαλίδῃ τῷ υἱῷ Βελίδου, ἀπολαβόντι μοῖραν τῆς Περσικῆς στρατιᾶς πορευθῆναι τὴν ταχίστην εἰς τὸ Συριακὸν στρατόπεδον. Ὁ δὲ νικηφόρος Χαλίδ, τῶν ἐνδόξων ἐπὶ Πέρσας ἔργων ἀνακοπεῖς, ὑπήκουσε τῷ Χαλίφῃ, ἄδοξα φρονοῦντι, φθόνον τῷ Ὁμάρῳ ἐγκαλῶν, ὃς ἐκεῖνῳ εἰσηγήσατο πάντα τὰ ἐπιταχθέντα.

Ἀλλὰ μεγίστην ὅμως ῥοπὴν ἔσχεν εἰς τὴν εὐόδωσιν

τῆς Συριακῆς στρατείας ἢ τοῦ Βελιδ ἔλευσις, ὃς καὶ ἑννακισχιλίους ἄνδρας μεθ' ἑαυτοῦ ἐπηγάγετο. Ἡ μὲν οὖν Βόστρα προσκεχωρῇκει ἴσως τοῖς Μοσλήμ πρὶν τῆς ἐλεύσεως αὐτοῦ. ἴσως δὲ καὶ νενικηκότες ἦσαν οἱ μοσλήμ τοὺς χριστιανούς ἐγγὺς τῆς Ἀἴναδεῖν πρὸς μεσημβρίαν τῆς Παλαιστίνης (τῷ 634^ω θέρους ἀκμῇ). Ἦδη δὲ Θεόδωρος ὁ ἀδελφὸς Ἡρακλείου τοῦ αὐτοκράτορος στρατιὰν Γραικῶν ὀκτακισμυρίων καὶ πλέον ἔτι ἄγων, εἰς χωρίον ἐρυμνὸν ἐλάσαντες, ἔνθεν μὲν ὄρεσι περιειλημμένον, ἔνθεν δὲ τῷ ποταμῷ Ἰαρμούκ, ὃς τὸ μὲν πάλαι Ἱερόμαξ ἐκαλεῖτο, νῦν δὲ Σαριάτ Μανδ-Χούρ, δυεῖν ὥρων ὁδὸν πρὸς νότον τῆς λίμνης Τιβεριάδος τῷ Ἰορδάνῃ συμβάλλων, ἐν τούτῳ τῷ ἐρυμνῷ χωρίῳ στρατοπεδευσάμενοι, δυσπρόσμικτον τὴν εἰσβολὴν τοῖς πολεμίοις παρῆχον. Ταῦτα ἀκούσας ὁ ἀνδρείος καὶ πολέμων ἔμπειρος Βελίδης, γνούς δὲ καὶ τοὺς Ἀραβας στρατηγούς ἐν οὕτῳ μεγάλῳ τῷ κινδύνῳ μικροφιλοτίμως ἀλλήλοισι περὶ πρωτείων ἐρίζοντας, παρελθὼν εἰς τὸ μέσον, πολλὰ καὶ συνετὰ αὐτοῖς ἔλεξε καὶ τελευτῶν ἡτήσατο παραχωρῆσαι ἑαυτῷ τὴν ἡγεμονίαν ἀπάσης τῆς στρατιᾶς ἐκείνη τῇ ἡμέρᾳ, ἧ ἡ μάχη ἔμελλε γενέσθαι. οἱ δὲ, προθύμως αὐτῷ ὑπακούσαντες, ἀρχιστράτηγον ἀνηγόρευσαν. Ὑπὸ δὲ τὸν αὐτὸν χρόνον τελευτήσαντος τοῦ Ἀβου-Βέκρου ἐν Μεδίῃ (ἀμφὶ τὸ φθινόπωρον τοῦ 634^{ου} μ. Χ.) ἡρέθη διάδοχος ὁ Ὁμάρ, ἀνὴρ ἀπέριστος ἅμα καὶ μεγαλεπήβολος, ὃς αὐτίκα γράμματα τοῖς ἐν Συρίᾳ στρατηγοῖς ἐπέστειλεν, ἐν οἷς ἀρχιστράτηγον πάσης τῆς στρατιᾶς ὠνόμαζε τὸν Ἀβου-Οὐβείδαχ. Ἀλλ' ὁ Χαλίδης λαβὼν τὰ γράμματα, ἐπέσχε χρόνον δὴ τινα τὸ ἀναγγεῖλαι τὴν ἐπιταγὴν τοῦ

νέου Χαλίφου. Αὐτὸς δὲ τὴν στρατιὰν παρατάξας ἐξακισχιλίων καὶ τριςμυρίων ἀνδρῶν καὶ γυναικῶν τετρακοσίω οὖσαν προσέμιξε κατὰ κράτος τοῖς πολεμίοις. Ἀγχωμάλου δὲ καὶ πολυφόνου τοῦ ἀγῶνος ἤδη γιγνομένου προελάσας τις, ὄνομα Γεώργιος, αἰσχιστος προδότης, ἀπὸ τῆς τῶν χριστιανῶν παρατάξεως εἰς τὸ μεταίχμιον, ἐκάλεσεν ὀνομαστὶ Χαλὶδ τὸν ἀρχιστράτηγον. τούτων δὲ πίστιν ἀλλήλοις ἔν τινι σκηνῇ ἀνακεραυνύντων, σύγχυσις συνέβη κατὰ τὰς τάξεις τῶν χριστιανῶν, καθ' ἣν φθάσας ὁ Χαλὶδ τὸ μέσον αὐτῶν διέλαβεν, ἀποκόψας τῆς πεζικῆς δυνάμεως αὐτῶν τὴν ἵππον, ἧς καὶ ἰσχυρὰν τροπὴν ἐποίησεν. Ἐν τούτῳ δὲ τὸ πλεῖστον τῶν Ἀράβων συντεταγμένοι ὡς ἦσαν, ὁμόσας τοῖς Γραικοῖς ἐχώρησαν μεταξύ ὁρέων καὶ τοῦ ποταμοῦ ἤδη σφόδρα στενοχωρούμενοις καὶ μιᾷ ὁρμῇ τὸ στρατόπεδον αὐτῶν ἐλόντες, πολλοὺς μὲν εἰς τὰ ὕδατα κατέρραξαν, πολλοὺς δὲ ξίφει ἀπέκτειναν. Φονικωτάτῃ αὕτῃ μάχῃ Μουσουλμάνων πρὸς Χριστιανούς ἐγένετο καὶ ἅμα πολεμὸς κρानτος, καθάπερ καὶ ὁ Χαλίδης προήκασεν.

Μαθὼν δὲ τὰ γενόμενα Ὁμὰρ ὁ ἐν Μεδίνῃ Χαλίφης ἐπέστειλε τῷ νῦν ἀρχιστρατηγοῦντι Ἀβου-Οὐβείδᾳ τὴν ἑαυτοῦ βουλὴν περὶ τοῦ πρακτέου, ἣν ἀναγνοὺς ὁ ἀρχιστράτηγος, μίαν μὲν μοῖραν στρατοῦ ὀλιγάριθμον πρὸς δυσμὰς τοῦ Ἰορδάνου ἐξέπεμψεν ἐγγὺς τῆς Βεῖζαν Βεθσεάν, τῆς Σκυθοπόλεως λεγομένης, ὡς τὰ νῶτα φυλάξουσιν, ἄλλην δὲ μίαν ἡμέρας ὁδὸν πρὸς ἄρκτον τῆς Δαμασκοῦ, πᾶσαν ἐξ Ἑμέσσης ἐπικουρίαν Γραικῶν ἀποκωλύσουσιν, αὐτὸς δὲ τὸ πλεῖστον τῆς δυνάμεως ἄγων ἐπολιόρκησεν τὴν Δαμασκὸν, μέχρι οὗ αὕτη, στερήσῃ ἐπικούρων ἀθυμήσασα, παρέδωκεν ἑαυτὴν τῷ ἐπιόντι

ἐνιαυτῷ (635ω ἀπὸ Χριστοῦ γεννήσεως) ὑπόσπονδον τῷ ἀρχιστρατηγοῦντι, ὃς καὶ τὴν αἰφνίδιον καὶ παράνομον ἔφοδον τοῦ φονικοῦ Χαλίδου ἀντέκοψεν (Οὐεΐλίου ἱστ. τῶν Χαλιφ. τ. Α. σ. 37—49).

Οὕτως οὖν οἱ Ἀραβες τὴν Δαμασκὸν ἐλόντες, εἰρήνην ἀνὰ πᾶσαν τὴν Συρίαν ἤγον ἐπὶ ἐνιαυτὸν ὅλον, ὅτε καὶ μοῖραν ἐδέησεν ἀξιόλογον αὐτῶν ἀποσχιθεῖσαν ἐπὶ τοὺς Πέρσας ἀναβῆναι. Αὐθις δὲ τῷ ἐπιόντι ἐνιαυτῷ ἀπὸ τῆς Ἑμέσσης ἀρξάμενοι (α) ἐκράτησαν ἐν βραχεὶ χρόνῳ τὴν τε Ἀντιόχειαν καὶ Βέριοιαν (Χαλυβῶνα) καὶ πάσας τὰς λοιπὰς πόλεις Συρίας, Φοινίκης καὶ Παλαιστίνης, κατὰ μόνας καὶ ἀλλήλαις ἀνεπικουρήτους αὐτὰς ἀλίσκοντες. Ἡ δὲ Ἱερουσαλὴμ ὀχυρωτάτη πασῶν τῶν κατὰ τὴν Παλαιστίνην πόλεων καὶ ἐπὶ πλεόν ἐνεκαρτέρει, αἰτοῦντος τοῦ ἐν αὐτῇ φρουράρχου Ἀρτιοῦν ὥς οἱ Ἀραβες αὐτὸν ὀνομάζουσι, κατὰ τι λόγιον δῆθεν ἱερὸν παραδοῦναι τὰς κλεῖς τῆς πόλεως εἰς χεῖρας αὐτοῦ τοῦ Ὁμάρου (β). Ὁ δὲ περιχαρὴς γενόμενος ὅτι τοῦτον τὸν τρόπον ἐμελλε καὶ αὐτοπροσώπως ἄλῃστον κλέος τῷ Ἰσλαμισμῷ περιποιῆσαι, ἀσμεναίτατα τὴν

(α) Ὁ δὲ Ἡράκλειος ἐν Ἀντιοχείᾳ διατρίβων, παρώτρυνε τοὺς ἐν Ἑμέσση χρόνον τινὰ ἐγκαρτερῆσαι. Οὐ γὰρ ἐδόκει τοῖς Ἀραβας οἷους τε εἶσθαι τὰ ψύχη τοῦ χειμῶνος ἐνεγκεῖν, ἀλλ' ἀποχωρήσειν. Ἐπεὶ δ' οὐκ ἀπεχώρησαν, οἱ ἐν τῇ πόλει τροφῶν ἐλλείποντες καὶ πάντων τῶν ἐπιτηδείων, εἰσεδέξαντο αὐτοὺς ἐπὶ συμβάσει τῷ 636ω χειμῶνος ὥρα. τὸ δ' αὐτὸ ἐποίησαν καὶ οἱ ἐν Ἡλιουπύλῃ (Βαλβέκ). Ταῦτα ἀκούσας ὁ Ἡράκλειος καὶ ἀθυμία ληθεις, ἀπῆρεν εἰς Βυζάντιον.

(β) Κατὰ δὲ τὰς ἡμετέρας παραδόσεις Σωφρόνιος ὁ πατριάρχης ἦν ὁ τὰς συμβασίας πρὸς τὸν Ὁμάρου ποιησάμενος

αἵτησιν ἐδέξατο καὶ εἰς Ἱερουσαλήμ οὐκ ἔφιππος ἀλλ' ἐπὶ καμήλου, πενιχρῶς, ὥσπερ καὶ εἰώθει, ἡμφιεσμένος ὠδεύσει, βίου λιτότητα οὐκ ἄνευ ἀγροικίας τινὸς νομαδικῆς ἐπιδεικνύμενος (περὶ τὸ ις' ἔτος ἀπὸ τῆς φυγῆς). Πάντα γὰρ τὰ ἡμιβάρβαρα ἔθνη φύσει κίβδηλα καὶ ἄπληστα ὄντα, προσχήματι τῶν ἐναντίων ἀρετῶν, ἐπιδείκνυται ἅμα καὶ τὰς ἑαυτῶν ἀγροικίας καὶ σκαιότητας αὐταρέσκως. (ιστ. τῶν Χαλ. τ. Α: σ. 79—82).

Τούτων δὲ κατὰ τὴν Συρίαν καὶ Παλαιστίνην ἐν χρόνῳ πενταετεῖ γενομένων, Ἀμροῦ ὁ Ἀάσσου ἐν ἔτει ιή ἀπὸ τῆς Χι'ράχ, ἀπὸ δὲ Χριστοῦ 639^ω χειμῶνος ὥρα, ἀπλέοντι ἤδη τῷ Ὁμάρῳ εἰς Μεδίναν (α) προσέχειτο δεόμενος συγχωρῆσαι ἑαυτῷ σὺν οἷς ἦγε τότε ἀνδράσιν, ἀμφὶ τοὺς τετρακισχιλίους τὸν ἀριθμὸν, εἰσβαλεῖν εἰς Αἴγυπτον καὶ κυριεῦσαι τῆς χώρας, ἧς τοὺς κατοίκους ἐτύγχανεν ἤδη αὐτοψία προεγνωνκώς. Ὁ δὲ Ὁμάρως εἰδὼς τὴν Αἴγυπτον χώραν πολυανθρωποτάτην οὖσαν καὶ πᾶσιν ἀγαθοῖς ἐς τὰ μάλιστα εὐθηνουμένην, τέως μὲν ὥκνει οὕτω παράτολμον ἔργον συγχωρῆσαι, ἀχρεοῦ, προσλιπαροῦντι τῷ Ἀμροῦ ἐνέδωκεν ἐλπίσας, ὥς εἴ ποτε καὶ μεταδόξει ἑαυτῷ, ἐν καιρῷ ἔσεσθαι ἀπὸ Μεδίνης μετακαλέσασθαι τὸν στρατηγὸν πρὶν ἢ ἀφικέσθαι αὐτὸν εἰς τὰ περὶ τὴν Αἴγυπτον μεθόρια. Σφόδρα

(α) Ἦλθε γὰρ καὶ αὖθις ὁ Ὁμάρ εἰς Συρίαν, φθίνοντος τοῦ ιή ἔτους ἀπὸ τῆς φυγῆς, ἐπὶ τῷ διαμερίσαι τὰς ἐρήμους καταλειφθείσας οὐσίας τῶν λοιμῶν πανώλει τεθνεώτων. ἐνέμετο γὰρ κατ' ἐκεῖνον τὸν χρόνον πᾶσαν τὴν Συρίαν, τρυχομένην ἅμα καὶ ὑπὸ λιμοῦ, λοιμὸς δεινότατος.

γὰρ ἠβούλετο περὶ οὕτω σπουδαίου πράγματος ἀνακοινώσασθαι τοῖς ἐν Μεδίῃ ἑταίροις τοῦ προφήτου. Τοῦτο δὲ ποιήσας καὶ αἰσθόμενος αὐτῶν τὰς γνώμας διχαζομένας, τῶν μὲν προτρεπόντων, τῶν δ' ἀποτρεπόντων τοῦ τολμήματος, αὐτίκα ἐπιστέλλει τῷ στρατηγῷ Ἀμρου ὧδε· εἰ μὲν μήπω τὰ ὅρια τῆς Αἰγύπτου ὑπερέβης, ἐπίσχες αὐτοῦ καὶ τὴν ὀπίσω εὐθέως τράπου· εἰ δὲ καὶ ὑπερβεβῆκώς αὐτὰ τυγχάνεις, ἀγαθὴ τύχη, τοῦ πρόσω χώρει. Διαπυθόμενος οὖν πρότερόν ποθεν ὁ Ἀμρου ταυτηνὴ τὴν διφασίαν ἐντολὴν καὶ ἅμα εὐσεβὲς ποιούμενος ὑπακούειν τῷ Χαλίφῃ, λαβὼν τὰ γράμματα οὐκ ἔλυσεν, ἀλλ' ὥς ἦν ἤδη ἐγγὺς, εἰσῆλασε πρότερον εἰς τὴν Αἴγυπτον. εἶτα δ' ἐπιστὰς τὰς σφραγίδας ἔλυσεν. ὥστε ἐξῆν ἤδη αὐτῷ τοῦ πρόσω ἵεναι.

Τὸ ἐντεῦθεν δὴ ἐπὶ Μέμφιν ἐλαύνων, βασιλικαῖς δυνάμεσι τριχοῦ συνήνητσε καὶ, ἐθελοκακούντων τῶν Κοπτῶν, εὐχερῶς αὐτὰς ἐνίκησε. Προσωτέρω δὲ χωρήσας περὶ Βαβυλῶνα τὰ ὅπλα ἔθετο, φρούριον ὀχυρόν, ἐπὶ τῇ δεξιᾷ ὄχθῃ τοῦ Νείλου κείμενον ἐγγὺς τῆς παλαιᾶς Καχίρᾶς τανῦν λεγομένης πόλεως. Ἐνταῦθα παρακαθεζόμενος ἐπικουρικὸν ἀνέμενε παρὰ τοῦ Χαλίφου, οἱ καὶ μετ' ὀλίγον ἐπιστάντες δις χίλιοι καὶ μύριοι τὸν ἀριθμόν, εἶλον ἐξ ἐφόδου τὸ φρούριον, ἐπτὰ μῆνας τοὺς ὅλους αὐτὸ πολιορκήσαντες. Τούτου δ' ἀλόντος οἱ ἐν Μέμφιδι Κόπται, αὐτονομίας τινὸς τέως ἀπολαύοντες, ἀλλ' ἄνθρωποι φύσει ἀνανδροὶ καὶ πρὸς τοὺς ἐσχάτους κινδύνους τῆς ἑαυτῶν πατρίδος παντάπασιν ἀναίσθητοι, ὥσπερ καὶ οἱ πρόγονοι αὐτῶν οἱ Αἰγύπτιοι (α)

(α) Μᾶλλον γὰρ δι' ἀνανδρίαν καὶ ἀθυμίαν φημι τοὺς Κό-

δεδιότες μὴ, τοῦ Νείλου εἰς τὴν κοίτην κατὰ τὴν εἰ-
 θυῖαν ὥραν υποχωρήσαντος, διαβῶσιν οἱ Ἀραβες καὶ
 κατακόψωσιν αὐτοὺς, ἔσπευσαν δουλοσύνη τὸν αὐχένα
 υποκύψαντες πολλῷ τῆς πρώην ἀχθεινοτέρα, καὶ ὀλί-
 γῳ ὕστερον ὡς χορηγηταί, γεφυροποιοὶ καὶ ἐργάται
 πολλὰ τοῖς νέοις δεσπόταις ὑπουργοῦν ἐπ' Ἀλεξάν-
 δρειαν ἤδη τὴν πορείαν ποιουμένοις.

Οἱ δὲ Γραικοί, ἐπεὶ τάχιστα αὐτοῖς ἡ προδοσία τῶν
 Κοπτῶν ἠγγέλη, τοὺς παρ' ἐκάσταις πόλεσι φρουροὺς
 εἰς τὸ αὐτὸ συναλίσσαντες, ἐξέπεμψαν ἐπὶ τὸν Ἀμρὺν,
 ᾧ πέντε ἡμερῶν ὁδὸν ἀπὸ τῆς Ἀλεξανδρείας ὁρμηθέν-
 τες τὸ πρῶτον συνήντησαν καὶ τοῦντεῦθεν πολλαχοῦ
 πολλὰς καὶ κρατερὰς μάχας πρὸς αὐτὸν συνάπτοντες
 ὑπεχώρουν, μέχρι οὗ ὑπὸ τὰ τείχη τῆς Ἀλεξανδρείας
 γενόμενοι, πάντες εἴσω εἰληθέντες, ἔκλεισαν τὰς πύλας.
 Ο δὲ Ἀμρὺν περὶ τὴν πόλιν καθεζόμενος ἤρξατο πο-
 λιορκεῖν αὐτήν, ὡς ἡδύνατο, ἰσχυρότατα.

Ἡ δ' οὖν Ἀλεξάνδρεια κατὰ μὲν γῆν πόλις ὀχυρῶς
 τετειχισμένη, κατὰ θάλασσαν δὲ πάντα τὰ ἐπιτήδεια καὶ
 ἐπικούρους ἀκωλύτως δυναμένη εἰσδέχεσθαι, τὴν παρά-
 τολμον ἀνδρείαν καὶ τὰς ριψοκινδύνους ἐφόδους τῶν
 Ἀράβων ἀλυσιτελεῖς καὶ ἐπιζημίους αὐτοῖς τὸ πρῶτον
 ἀπέδειξε. Καὶ Ἡράκλειος δ' ὁ βασιλεὺς ἐννοήσας ὅτι,
 ἀλούσης τῆς Ἀλεξανδρείας, πᾶσα μὲν ἡ Αἴγυπτος ὑπο-
 χεῖριος διὰ παντὸς τοῖς Ἀραβιν ἐγίγνετο, ἥ τε πρὸς

πτας προσκεχωρηκέναι τοῖς Ἀραβιν ἢ διὰ τὰς πρώην τε καὶ
 τότε ἀκμαζούσας ἐκκλησιαστικὰς ἐριδας πρὸς τοὺς Μελκίτας,
 ὡς τοὺς περὶ τὸν βασιλέα ὁρθοδόξους προσηγόρευον.

βορέαν τετραμμένη Λιβύη εἰς ἄκρον ἐπισφαλῆς, πᾶν ἐποίησεν, ὅπως ἂν τάχιστα τὴν πολιορκίαν λύσειεν. Ἀλλὰ τελευτήσαντος ἐν τῷ μεταξὺ τούτου τοῦ γενναίου ἄμα καὶ σχετλίου ἀνδρὸς (ἕαρος ἀρχομένου τοῦ 641ου ἔτους) οἱ ἐν Βυζαντίῳ περὶ τῆς βασιλικῆς διαδοχῆς πρὸς ἀλλήλους διαστασιάζοντες καὶ τὰ αἰσχιστα ἀνοσιουργοῦντες, οὐχ ὅτι οὐδεμίαν πρόνοιαν ἐποίησαντο περὶ τῆς δεινότατα πιεζομένης Ἀλεξανδρείας, ἀλλὰ καὶ τῶν ἐν αὐτῇ φρουρῶν οὐκ ὀλίγας εἰς Βυζάντιον μετεπέμψαντο. Τότε οἱ ἀτυχεῖς ἀλεξανδρεῖς ἀθυμήσαντες καὶ τὴν σωτηρίαν τῆς ἑαυτῶν πόλεως ἀπογόνοντες, ἤρξαντο αὐτῶν οἱ πλούσιοι μάλιστα καὶ δυνατοὶ εἰςβιβάζοντες τοὺς οἰκείους καὶ τὰ ὑπάρχοντα εἰς πλοῖα ἀποπλεῖν οἱ μὲν εἰς Βυζάντιον, οἱ δὲ ὡς καὶ ὅποι ἕκαστος ἠδύνατο. Οἱ δ' οὖν κεκλεισμένοι ὁσημέραι ἐλάσσονες ἑαυτῶν καὶ ἀθυμότεροι γιγνόμενοι, οὐκ ἠδυνήθησαν ἐπὶ τέλους τὴν κρατεράν ἔφοδον τῶν Ἀράβων συντεταγμένων δέξασθαι, ἀλλὰ πρὸς τὸν λιμένα ὑποχωρήσαντες, ἐπέβησαν τῶν νεῶν ἄλλοι τε πολλοὶ καὶ οἱ φρουροί. Ὁ δὲ Ἀμροῦ ἤλασε μὲν ἤδη εἰς τὴν πόλιν (τῷ 641ῳ χειμῶνος ὥρᾳ) ἐμελλε μέντοι ἐλεῖν αὐτὴν καὶ ἐκ δευτέρου. ἐπεὶ, διώκοντος αὐτοῦ τοὺς κατὰ γῆν φεύγοντας χριστιανούς, ἀποθάντες οἱ φρουροὶ τῶν νεῶν ἔκλεισαν τὰς πύλας αὐθις. ἀλλ' οὐ πολλαῖς ἡμέραις ὕστερον κατέλαβον αὐτὴν τὸ δεύτερον οἱ Ἀραβες, τῇ προδοσίᾳ ἐνός τῶν πυλωρῶν χρησάμενοι (α).

(α) ἐπιθι. Οὐετλίου ἰστ. τῶν Χαλ. τ. Α. σ. 105—115, κ. φ. ξ. — ὅτι δὲ τῆς Ἀλεξανδρείας ἀλούσης ὁ Ἀμροῦ κατὰ

Τοιαύτη ἡ πτώσις ἐγένετο τῆς μετὰ τὸ Βυζάντιον ἐπιφανεστάτης καὶ εὐθεωτάτης πασῶν τῶν πόλεων τῆς βασιλείας καὶ ταῦτα ὑπὸ νομάδων ἀπειροθαλάσσων καὶ ἄλλως ἀτέχνων, δυσεκπλύτῳ αἵσχει καὶ ὀνειδίζει ἄμαυρώσασα τὴν μνήμην τῶν Βυζαντίων, ὧν ἡ μὲν σύγ-

διαταγὴν τοῦ ἀμούσου καὶ ἀπειροκάλου (ιστ. Χαλιφ. τ. Α. σ. 75.) Ὁμάρου τὴν δημοσίαν βιβλιοθήκην τῷ πυρὶ ἠφάνισεν ἀναμφήριστόν μοι φαίνεται, εἰ καὶ οἱ περὶ τὸν Γίββωνα μηδεμιᾶς ἀληθείας ἔχουσαι φασὶ ταύτην τὴν παράδοσιν, ἄλλως ὑπερβολὴν μυθώδη πάντως ἔχουσιν. Καὶ γὰρ πάντες οἱ λόγοι, οὓς προφέρονται πρὸς διάψευσιν τῆς παραδόσεως, οἱ περὶ τὸν Γίββωνα καὶ αὐτὸς ὁ Οὐεῖλιος ὅλως ἀνίσχυροι φαίνονται μοι καὶ μὴδὲ τὴν πρώτην ἐπιβολὴν τῆς κριτικῆς οἶοί τε δέεσθαι, ἐν οἷς καὶ ὁ εὐλογοφανεστάτος πάντων ὅτι οὔτε ὁ Ἄβδ Ἀλῆα-κάμ οὔτε ὁ Ταδχρί μνεῖαν τοῦ πράγματος ποιεῖται (Οὐεῖλιου ἱστ. τῶν Χαλ. τ. Α. σ. 116 σημ. 1). Καὶ ὁ ἡμέτερος Παπαρρηγόπουλος εὐκολώτερον τοῦ εἰωθότος τοῖς περὶ τὸν Γίββωνα πεῖθε-ται. (ιστ. τοῦ ἑλλ. ἔθν. βιβλ. θ. σ. 306—307). Ἀλλ' εἰ καὶ τὸν Οὐεῖλιον πολλῷ νηχλιώτερον καὶ κριτικώτερον καὶ, ὅλως εἰπεῖν, σοφώτερον τοῦ Χαμμερίου ἡγούμεθα καὶ τὰ κολοσσαῖα μὲν, ἀλλ' ἀτέρχμνα, ἐπιστημονικῆς ἀκριβείας καὶ συγγραφικῆς δεξιότητος καὶ μεθόδου ἐπιδεέστατα συγγράμματα τούτου τοῦ Χαμμερίου μετὰ πολλῆς δυσπιστίας μεταχειρίζομεθα καὶ δσάκις ἀντ' αὐτῶν ἄλλα πρόχειρα οὐκ ἔχομεν, ἐπὶ τοῦ προκειμένου ὅμως ζητήματος περὶ τῆς πυρπολήσεως τῆς ἐν Ἀλεξανδρείᾳ βιβλιοθήκης πιθανώτερος ἡμῖν καθίσταται ὁ Χαμμέριος ἢ αὐτὸς ὁ Οὐεῖλιος. Ἐξάπαντος γὰρ ἀληθῆ τὸν λόγον νομίζομεν ὅτι ὁ Ἀμρὸς τὴν ἐν Ἀλεξανδρείᾳ βιβλιοθήκην τῷ πυρὶ παρέδωκε καὶ πολλὰ ἀξιολογώτατα συγγράμματα διὰ παντὸς ἐξηφάνισεν. — ἐπιθι καὶ ἐνδοτέρῳ τοῦ λόγου.

κλητος κατὰ τὰς αὐτὰς σχεδὸν ἡμέρας ἐγλωσσοτόμει ἐν Βυζαντίῳ Μαρτίαν τὴν σύζυγον τοῦ ἐνδόξου Ἡρακλείου, ἐρρίνοτόμει δὲ καὶ τὸν υἱὸν αὐτοῦ τὸν ἀτυχῆ Ἡρακλεωνᾶν, ἀσεβῶς ἀθετοῦσα τὴν διαθήκην « τοῦ χριστιανύμου Ἀλεξάνδρου » καὶ αἰσχροῦς τῇ ἀνοσίῳ θελήσει ὑπουργοῦσα τοῦ στρατηγοῦ Οὐαλεντίνου, ἐπιβουλεύοντος σφετερίσασθαι τὸν βασιλείων θρόνον (α). ὁ δὲ λαὸς, ὃ ὀνόματι ἐπικοσμεῖ τὸν πολὺν ὄμιλον ὁ σοφὸς Ζαμπέλιος, οὗτος ὁ συρφετώδης καὶ ἀνούστατος ὄχλος συνωστίζετο εἰς τὰς ἀγυῖας καὶ ῥύμας καὶ ἐκκλησίας τῆς Πόλεως βοῶν καὶ κραυγάζων πρὸς τὰ νεύματα

(α) Ἕνιοι μὲν λέγουσιν ὅτι ἡ Μαρτίνα παρεσπάσατο τὸ κοινὸν ἀπάντων μῖσος ἐπὶ τῷ παρανόμῳ γάμῳ μετὰ τοῦ Ἡρακλείου, θεοῦ αὐτῇ ἐξ ἀδελφῆς γεγεννημένου ἀλλ' οὐ κυριώτατον αἷτιον τοῦτο δοκῶ τοῦ μίσους γενέσθαι· ἐπεὶ πολὺς ὁ μεταξὺ χρόνος ἐγεγόνει ἀπὸ τούτου τοῦ δευτέρου γάμου (Θεοφ. σ. 463. Βόνν.) μέχρι τῆς τελευτῆς τοῦ Ἡρακλείου, ὃς ἐξ υἱοῦς ἐξ αὐτῆς ἐγέννησε καὶ δύο θυγατέρας. Ἕνιοι δὲ τῆς κοινῆς δυσμενείας αἷτιον τὴν φιλοδοξίαν τῆς γυναικὸς προφέρονται. ἀλλ' οὐδ' αὖ ἡ φιλοδοξία πρᾶγμα ἄηθες, οὐδ' οὕτως ἀσύγνωστον παρὰ τοῖς Βυζαντίοις μάχιστα ὑπῆρχε. Διὸ ἀρέσκει ἡμῖν μᾶλλον ὅπερ αἷτιον τοῦ μίσους ὁ σοφὸς Σίλοσσερίος πορίζεται ὅτι ἡ τάλαινα γυνή, ἔρεισμά τι ἑαυτῇ προνοουμένη, ἔπεισε τὸν σύζυγον, ἀποθανόντος τοῦ Σεργίου, ἀναβιβάσαι εἰς τὸν πατριαρχικὸν θρόνον τὸν Πύρρον, μονοθελητὴν ὄντα καὶ ὡς αἰρετικὸν σφόδρα μισούμενον, ὃς ἐπὶ τέλους μὴδὲν δυνηθεὶς ὠφελῆσαι τῇ βασιλείᾳ, φθάσας ἀπέθετο τὰ τῆς πατριαρχείας σύμβολα ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ, τῇ ἀλόγῳ μανίᾳ τοῦ ὄχλου ὑπέκων. ὅρα Σίλοσσερίου ἱστ. τῶν εἰκονομ. βασιλ. σ. 65—74.—

ὑπουργῶν παμπονήρων (τοῦ Φιλαγρίου) καὶ τοῦ ξενικοῦ καὶ στασιαστικοῦ στρατοῦ, οὐδὲ μεμνημένος ὅλως, εἶπερ Ἀλεξάνδρεια ἐπὶ γῆς αὐτῷ τροφοδότειρα ὑπῆρχεν ἢ ὑπὸ ἀλλοπίστων τὸ ἡμῖς τῆς ἑαυτοῦ πατρίδος ἐδουλοῦτο. ὁ γὰρ ὄχλος δεσπότου αἰεὶ δεῖται πρὸς τὸ ἐπιτελέσαι τι ἔργον κοινωφελές ἢ σωτήριον. τοῦναντίον δ' ἂν τις περὶ λαοῦ εἴποι, οὗ ἔτι καὶ νῦν ἡ Ἑλλάς πάμπαν στερεῖται, ὁ λαὸς, οὗ ἡ συνετὴ φωνὴ βοή Κυρίου εἰκότως λέγεται, ἐπεγείρει καὶ ἄκοντα τὸν προϊστάμενον εἰς ἔργα ὠφέλιμα καὶ ἐνδοξα. ποῦ λαὸς παρὰ τοῖς Βυζαντίοις, φίλε Ζεμπέλιε;

Τριετὴ δὲ χρόνῳ ὕστερον ὁ εὐσεβὴς ὁπαδὸς τοῦ Κορανίου, ὁ νηφάλιος ἐκεῖνος καὶ μέχρις ἀγροικίας λιτοδίαιτος Ὁμάρως, ἀμφιστόμῳ ἐγγχειριδίῳ ἐξάκις πληγεὶς ἔπεσεν ἐν αὐτῷ τῷ ναῷ τῆς Μεδίνης ὑπὸ χειρὸς χριστιανοῦ τινος χειροτέχνου Φιροῦζ ὀνόματι, ὃς μὴ δυνάμενος φέρειν ὁ δεῖλαιος τὸν ἄθεον φόρον, ὃν ἐξεπίαζεν αὐτοῦ ὁ ἐν Κούφῃ τόπαρχος, δύο ἡ, ὡς ἄλλοι λέγουσι, τέσσαρας δραχμὰς ἐκάστης ἡμέρας, προσῆλθε πρὸς τὸν Χαλίφην ἀνακούφισιν αἰτούμενος τῆς ἀφορήτου ἀδικίας. ὁ δὲ Ὁμάρ ἀλθανικῷ τῷ τρόπῳ ἐνέπαιξεν αὐτῷ καὶ οὕτω τὸ ἑαυτοῦ τέλος ἐπέσπευσεν, ὅπερ συνέβη τῷ 644ῳ, χειμῶνος ὥρα, χαρὰν ἐμποιῆσαν καὶ τῆς ἀνοήτοις Κόπταις, οἱ ἀχθεινοτάτοις φόροις παρὰ τὰς ὁμολογημένας συνθήκας κατατρυχόμενοι, σφόδρα μετεμεμέληντο ἐπὶ τῇ ἑαυτῶν προτέρα προδοσίᾳ. (Οὐεϊλίου ἱστ. τῶν Χαλιφ. τ. Α. σ. 127—130 κ. φ. ξ.).

Ἐν δὲ τῷ δευτέρῳ ἔτει τῆς Χαλιφείας τοῦ Ὁθμᾶνος (Ὁθμᾶν γὰρ διεδέξατο τὸν Ὁμάρων ἐπονειδίστως φονευθέντα) οἱ ἐν Ἀλεξανδρείᾳ ὑπολελειμμένοι Ἕλληνες,

οὐκ ὀλίγοι τὸν ἀριθμὸν, τοῖς Βυζαντίοις αἰὲ συμπράσσοντες, ἴσως δὲ νῦν καὶ τοῖς ἐς τὰ ἔσχατα τρυχομένοις Κόπταις, ἐπεκαλέσαντο ἐκ Βυζαντίου στόλον, ὃν εἰςδεξάμενοι εἰς τὸν ἑαυτῶν λιμένα καὶ ἐνωθέντες τοῖς ἐν ταῖς ναυσὶν ἐπικούροις, συνεξέωσαν τῆς πόλεως τοὺς Μουσουλμάνους. Ἄλλ' ἀντὶ τοῦ ἀναρτήσασθαι τοὺς Κόπτας βαρέως ἐνεγκόντας τὸν ζυγὸν τῶν παρασπόνδων νομάδων καὶ κοινῇ τὸν πολέμιον ἀπώσασθαι πόρρω τῆς Αἰγύπτου, ἤρξαντο ἤδη καὶ οὗτοι ἐν τῷ μέρει δίκην λαμβάνειν παρὰ τῶν Κοπτῶν τῆς πρόσθεν ἀπιστίας καὶ ἐξελθόντες τῆς πόλεως ἐδήουν καὶ ἐλήστευον τὰς κώμας καὶ τὰ χωρία τῆς κάτω Αἰγύπτου καὶ ἀκολάστως σὺν οὐδενὶ κόσμῳ κατηνάλισκον πάντα τὰ ἐπιτήδεια. Ὁ δὲ πονηρὸς Ἀμρὸς αὖθις ὑπὸ τοῦ Ὁθμάνου εἰς Αἴγυπτον πεμφθεὶς, χρόνον μὲν τινα ἡσυχίαν ἤγε, τοὺς μὲν Κόπτας πάσῃ μηχανῇ αὖθις ἀναρτῶμενος, τοὺς δὲ μωροὺς Γραικοὺς ὑπερορῶν ἐν σμικραῖς συμπλοκαῖς καὶ ληστεiais ἑαυτοὺς ἐπιτρίβοντας καὶ συμμαχῶν ἐρημοῦντας, ἄχρι οὗ, ἐπιθέμενος αὐτοῖς, ἤδη ἐξηντλημένοις, μιᾷ καὶ μόνῃ μάχῃ, ἐγγὺς τοῦ Νείλου γενομένη, κατετρόπωσε καὶ ἀνενδότως αὐτοὺς διώκων, συνέβραξεν εἰς τὰ τείχη τῆς Ἀλεξανδρείας. Κατὰ πόδας δὲ καὶ αὐτὸς εἰς τὴν πόλιν ἐλάσας, δίκην τῆς προδοσίας αὐτῶν φρικτοτάτην ἔλαβε, τοὺς μὲν ἀνθρώπους καταπατήσας καὶ συγκατακόφας, τὰς δὲ οἰκίας καὶ τὰ κατὰ γῆν τείχη κατεδαφίσας καὶ οὕτω τὸν ἀπάνθρωπον καὶ μουσαρὸν ὄρκον, ὃν ὤμοσε, τῇ βοηθείᾳ τοῦ πολυευσπλάγχνου Θεοῦ τῶν Σημιτῶν ἐπιτελέσας.

Τούτων δὲ γενομένων κατέστη τόπαρχος τῆς Αἰγύπτου ὑπὸ τοῦ Ὁθμάνου Ἀβδὸ Ἀλλάχ ὁ υἱὸς τοῦ Σαά-

δου, ὃς ὀλίγῳ ὕστερον διπλοῦν ὄνειδος τοῖς Γραικοῖς περι-
 ῆψε· πρῶτον μὲν γὰρ δις μυρίων μόνων ἀνδρῶν ἡγούμε-
 νος ἐστρατεύσατο ἐπὶ Γρηγόριον, ἀποστάντα μὲν τοῦ
 Αὐτοκράτορος, πᾶσαν δὲ τὴν περὶ τὴν Καρχηδόνα χώραν
 κατέχοντα, οὗ τὰς δυνάμεις, πολλῶ πλείονας ἢ δώδεκα
 μυριάδων ἀνδρῶν γενομένης, εὐχερέστατα συνέκοψε καὶ
 ἀμύθητον λείαν ἔλαβεν, ἐπεὶ πρότερον ἄραψ στρατηγὸς
 εἰς τὴν σκηνὴν εἰσπεσὼν τοῦ Γρηγορίου, δουλαιν
 συνδιαϊτωμένου, αὐτὸν μὲν ἀπέσφαξε, τὴν δὲ θυγατέρα
 αὐτοῦ ἐζώγρησεν, ἥπερ ὕστερον εἰς Μεδίαν ἀπαγομέ-
 νη καὶ τὸ ὄνειδος τῆς δουλοσύνης μὴ φέρουσα, ἔρριπεν
 ἑαυτὴν ἀπὸ τῆς καμῆλου καὶ ἐτελεύτησε τοῦ πατρὸς
 ἀνδρικώτερον. Ὀλίγοις δὲ ἔτεσιν ὕστερον, εἰς βιβάσας
 τοὺς χθές τε καὶ πρῶν νομάδας Ἀραβας εἰς ναῦς,
 κατεναυμάχησε στόλον πολυπληθῆ καὶ καλῶς ἐξήρ-
 τυμένον, ὃς ἐκ Βυζαντίου ὀρμηθεὶς ἐπειράτο αὐτὸς
 καταχθῆναί που περὶ Ἀλξάνδρειαν. (ἴδε Οὐειλίου αὐτ.
 τ. Α. σ. 160—163).

Θαυμάσειε μὲν οὖν ἄν τις καὶ τῇ ἀληθείᾳ ἀπιστήσειεν
 ὅτι ἀνὰ πᾶσαν τὴν Συρίαν, Μεσοποταμίαν, Φοινίκην καὶ
 Παλαιστίνην καὶ Ἀραβίαν τὴν Πετραίαν, Αἴγυπτόν τε
 καὶ Λιβύην οὕτως εὐχερῶς οἱ Ἀραβες καὶ ἐν χρόνῳ βρα-
 χυτάτῳ τοὺς Γραικοὺς ἐνίκησαν καὶ πάσας ταύτας τὰς
 χώρας εἰς φόρου ἀπαγωγὴν ὑποχειρίους ἑαυτοῖς κατέ-
 στησαν. Σκοπῶν μέντοι τὰ αἷτια τούτου οὐκέτι θαυμα-
 στὸν ἡγήσεται.

Πρῶτον μὲν γὰρ οἱ Ἀραβες ἀπὸ μακρῶν αἰώνων εἰς
 πολλὰ φῦλα ἀλλήλων ἀπεσχισμένοι, ἄρτι δὲ εἰς ἐνιαίαν
 καὶ μεγάλην φυλὴν ἀρμοσθέντες ἤσθοντο ἐν ἑαυτοῖς

ἐπεχειρόμενον φρόνημα ἐθνικόν, ὅπερ νεαλές καὶ ἀκμαῖον ὄν, θρησκευτικῇ δὲ συναισθήσει πολλῶ βαθυτέρᾳ καὶ προσφιλεστέρᾳ τῆς πρῶν τρεφόμενον, ἐνθουσιῶδες καὶ ὡς ἀληθῶς ἀκαταγώνιστον ὁσημέραι καθίστατο. Ἀρχῆθεν δὲ τὰ ἀραβικὰ φύλα, φύσει μάχιμα ὄντα, ἔργα παράτολμα καὶ ληστρικὰ ὡς μεγάλα καὶ εὐκλεᾶ ἐν ποιήμασιν ἤδε. Νῦν δὲ ἡ τοῦ Ἐνός καὶ ἀληθινοῦ Θεοῦ ἐπίγνωσις καὶ ἡ λοιπὴ θρησκεία εὐφυῶς τοῖς ἐπιχωρίοις ἤθεσι καὶ ἐθίμοις ὑπὸ τοῦ προφήτου ἀρμοσθεῖσα, ἐπέθηκε γέρας τῇ ὑπὲρ πίστεως λελογισμένη ἀνδρεία πολλῶ τοῦ προτέρου τιμιώτερον, τὴν μετὰ θάνατον ἀπόλαυσιν παραδείσου, πᾶσι θελγῆτριοις πεπυκασμένου, ὅσα φαντασία ἐκστατικὴ τε ἅμα καὶ ταῖς αἰσθήσεσιν ἐμπεπορπημένη ἰνδάλλεται. Ἔτι δὲ πρὸς τούτοις πλεῖστον ἀπάντων ἐθνῶν (μετὰ τοὺς Σίνας) σέβας καὶ ὑπακοὴν τοῖς γονεῦσι, προγόνοις καὶ ἐν γένει τοῖς πρεσβυτέροις ἀνέκαθεν τὰ ἀραβικὰ φύλα εἰώθει προσνέμειν. Ταύτην δὲ τὴν ἐκ μακρᾶς ἔξεως καὶ πολλῶ εὐσεβεστέραν ὑπακοὴν καὶ εὐπείθειαν ἀφωσιοῦντο νῦν οἱ πιστοὶ τῷ προφήτῃ, ὡς πατρὶ πνευματικῷ, καὶ τῷ οὐρανόθεν εὐαγγελισθέντι νόμῳ, τῷ Κορανίῳ, ἥπερ τὰς κατὰ μέρος διαφωνίας καὶ φιλοτιμίας καταλύουσα, ἐπέβρωσεν ἐν πολέμοις τὴν πειθαρχίαν καὶ καθυπέτασεν ἐμπειροτέρους καὶ πρεσβυτέρους στρατηγούς πολλῶ νεωτέροις καὶ ἀπειροτέροις ἀνδράσιν, οὓς ἀπὸ γνώμης τοιαύτης ἴσως ὀρμώμενος ὁ προφήτης, ἐκείνοις ἐπέβαλλεν, οἷον φέρ' εἰπεῖν τὸν νεώτατον Οὐζαμᾶν, τῆς τρίτης ἐπὶ Συρίαν στρατείας αὐτὸν προτάξας (Οὐείλ. Μ. σ. 321, 325.—ἴστ. τῶν Χαλιφ. τ. Α. σ. 7 κ. φ. ξ.) Ἀλλὰ καὶ οἱ πρῶτοι οἱ μετὰ Μεῦᾶμμεθ τὴν ὑπερτά-

την ἀρχὴν διαδεξάμενοι Χαλίφαι οὐδὲν ἄλλο μέλημα
 ἱερώτερον ἑαυτοῖς ἐπέβαλον ἢ τὸ ὡς δυνατόν σεμνοτέ-
 ραν τε καὶ θειοτέραν καταστήσαι τὴν μνήμην καὶ πίστιν
 τοῦ προφήτου, συνασπίζοντες ἀλλήλοις τοὺς πιστοὺς
 καὶ ἐποτρύνοντες μὴ πρότερον πολέμων λῆξαι πρὶν ἢ
 τὴν σωτήριον πίστιν, καθ' ἅπασαν τὴν οἰκουμένην μίαν
 καὶ μόνην κυρίαν ποιῆσαι. Τοῦτο γὰρ πάντες θέλημα
 Θεοῦ ὡμολόγουν εἶναι, τοῦτο καὶ μέλλουσιν μακαριό-
 τητα τῶν ἀνθρώπων, τὴν ἐπὶ γῆς καὶ ἐν οὐρανῷ κατί-
 σχουσιν τῆς πίστεως, ἣν ὁ Θεὸς διὰ τοῦ κρατίστου τῶν
 προφητῶν ἀπάντων τοῖς ἀνθρώποις εὐηγγελίσατο. Ὅν
 δ' ἂν ὁ Θεὸς βούληται πρὸς ἑαυτὸν μετακαλέσαι, μετα-
 καλεῖ, εἴτε ἐν μάχῃ καὶ ὀρυμαγδῷ ὀπλῶν ἐκτεθειμένον
 εἴτε ἐν μεγάροις καὶ ἀσφαλείᾳ κεκλεισμένον. Οὐδέ τοι
 θνήσκουσιν οἱ ὑπὲρ πίστεως ἐν μάχαις τὸν μαρτυρικὸν
 ἀναδύμενοι στέφανον, ἀλλ' ὑπὸ χάριτι καὶ εὐμενείᾳ τοῦ
 Θεοῦ αἰδίδιον καὶ μακάριον βίον διάγουσιν εὐφραινόμενοι
 τὴν ψυχὴν ἐφ' ἑαυτοῖς καὶ ἐπὶ τῷ αἰσίῳ καὶ ἐπίσης μα-
 καρίῳ τέλει τῶν ἐνθάδε λελειμμένων πιστῶν. Οὐκοῦν
 ἀφοσιωτέον ἔλεγον νῦν πάντες (οὐπω ἀλογίστως, οὐδ'
 ἀπρονοήτως, ἀλλ' αὐτοπροαιρέτως τε καὶ εὐπερισκέ-
 πτως) τοῖς βουλευμάσι τῆς θείας Προνοίας, ἥπερ οὔτε
 τῇ τυφλῇ Εἰμαρμένῃ καὶ Ἀνάγκῃ τῶν πάσαις πολυθεϊ-
 κῶν ἐθνῶν κοινόν τι εἶχε τὸ παράπαν, οὔτε τῇ ὕστερον
 ἀπαθείᾳ αὐτῶν τούτων τῶν Μουσουλμάνων, χαυνόνητι
 καὶ ἀδρανεῖᾳ περιπεπτωκότων, ἀλλ' ὁμοιοτάτῃ μᾶλλον
 δ', ὡς ἂν τις καὶ σμικρὸν μόριον τῆς
 ἱστορίας τῶν θρησκευμάτων ἐπαίῳ ν
 εἶποι, ἡ αὕτη ἦν τῇ ἐν τῇ παλαιᾷ καὶ καινῇ Διαθήκῃ
 πολλάκις διδασκομένη Προνοία καὶ προβλέψει τοῦ Θεοῦ

καὶ πατὴρ τοῦ ἐν τοῖς οὐρανοῖς (α). Στρατιώτας δὲ τοῦ Θεοῦ ἤθελον οἱ πρῶτοι Χαλίφαι (καὶ μάλιστα ὁ 'Ομάρ) τοὺς πιστοὺς ἐν παντὶ καιρῷ ἐτοίμους τὰ πάντα προσφέρειν πρὸς διάδοσιν καὶ ἐπίσχυσιν τῆς ἱερᾶς καὶ προσφιλοῦς πίστεως ἐπὶ πᾶσαν τὴν ὑφήλιον. Οὔτε γὰρ γῆν θεραπεύειν καὶ τῇ βώλακι προσκεῖσθαι συνεχώρουν αὐτοῖς, οὔτε οἰκίας ἐπὶ τῆς ἀλλοδαπῆς ἐκτῆσθαι, οὐδ' οἰονδήποτε βίον ἐδραῖον ὅλως διάγειν. Ἀλλ' ὥσπερ ἐν τῇ προσευχῇ τὸ πρόσωπον πρὸς τὴν ἱερὰν πόλιν τὴν Μέκκαν ἔστρεφον, οὕτω καὶ ἐν παντὶ τῷ βίῳ τὸν νοῦν ὠφειλον ἔχειν ἐκεῖσε καὶ εἰς Μεδίναν, ὅπου ὁ διάδοχος

(α) Πρβλ. Οὐεῖλ. ΜῆΧ. σ. 398 κ. φ. ξ.—Οὐδὲ τυφλῶς τῷ γράμματι τοῦ Νόμου ὑπέκειντο, ὥς τινες καὶ οὐκ ὀλίγοι ἀτόπως ἰσχυρίζονται, ἀλλὰ καὶ τῷ λόγῳ πρὸς τοὺς καιροὺς φρονίμως προσεχρῶντο. Παράδειγμα δὲ τούτου, ζῶντος ἔτι τοῦ ΜῆΧάμμεθ, αὐτὸς ὁ Ἀμρου, ὃς ἐγκαλούμενός ποτε πρὸς τὸν προφήτην ἐπ' ἀσεβείᾳ ὅτι ἐν τῇ στρατείᾳ τῇ ἐπὶ τοὺς Βενί Γ' ζάμ γενομένη περὶ τὴν μεθορίαν τῆς Ἀραβίας πρὸς τὴν Συρίαν ἀνίπτοις χερσὶ τῷ Θεῷ προσκύζατο, τόνδε τὸν τρόπον ἀπελογήσατο· « οὐ διὰ σοῦ Θεοῦ ὁ ὕψιστος ἐν τῷ Κορανίῳ εἴρηκε, μὴ ῥίπτετε ὑμᾶς αὐτοὺς χειρὶ ἰδίᾳ εἰς ὄλεθρον; τὸν Θεὸν ἐπιμαρτύρομαι ὅτι τὸ ὕδωρ οὕτω παγετῶδες ἦν, ὥστε κακῶ ὀλέθρῳ ἀπωλόμην ἂν νικτούμενος. » Ὁ δὲ ΜῆΧάμμεθ ἐπιγελάσας τῇ ἀπολογίᾳ, ἀπέλυσεν αὐτὸν τῆς αἰτίας (Οὐεῖλ. ΜῆΧ. σ. 205). Καὶ ἐπὶ Ὀμάρου δὲ Μεθάνας μετὰ τὸν Ἀβού Οὐβεῖδ, ἐν μάχῃ φονικῇ πεσόντα, ἐπὶ Πέρσας ἀρχιστρατηγῶν κατέλυσε τὴν νηστείαν τοῦ Ῥαμαδ'Χάν, περὶ τῆς ὑγείας καὶ ῥώμης τῶν στρατιωτῶν προνοούμενος (ἰστ. τῶν Χαλ. τ. Α, σ. 62 σημ. 2.). Καὶ ἄλλα τοιαῦτα παραδείγματα εὔροι τις ἂν οὐκ ὀλίγα.

τοῦ προφήτου ἐδρεύων τὰς βουλὰς τοῦ Ὑψίστου ἡρμήνευε διὰ τοῦ νόμου, ἀκτῆμονες, πλάνητες πᾶσαν τὴν γῆν πλανᾶσθαι περὶ τὴν Μέκκαν, ὡς τὸν ὀμφαλὸν τοῦ γῆνιου κόσμου, οἷα δὴ νομάδες καὶ ποιμένες περὶ τὴν μάνδραν καὶ τὸν ἀρχιποίμενα, τὰ ἀρχῆθεν πάτρια, ὡς δυνατόν, σώζοντες (Οὐείλ. ἱστ. τῶν Χαλ. τ. Α. σ. 117 κ. φ. ξ.).

Ὅτε δὲ Ἰεζδεῖρδ ὁ ἐνεργῆς καὶ πολυτλήμων τῶν Περσῶν βασιλεὺς τῶν Σασσανιδῶν ὁ ἔσχατος, ἀνενδότως ὑπὸ τῶν Ἀράβων πολιορκούμενος, ὁσημέραι εἰς πλῆθος πολὺ αὐξανόμενων, καὶ περὶ τῆς σωτηρίας ἀπελπίσας, ὑπεξῆλθε νύκτωρ μετὰ τῆς φρουρᾶς καὶ τῶν εὐχομίστων θησαυρῶν, καταλιπὼν τοῖς πολεμίοις Μαδαῖν, τὴν πάλαι Κτησιφῶντα, βασιλεύουσαν λαμπροτάτην, ἐπὶ τῶν ἀριστερῶν ὄχθων τοῦ Τίγρεως ποταμοῦ κειμένην, Σαὰδ ὁ φοβερός τῶν Μουσουλμάνων ἀρχιστράτηγος, πρὸς τὰ ἀμύθητα κάλλη καὶ μεγαλεῖα τῆς πόλεως ἐκπλαγεὶς, συλωμένων καὶ ἀπηνῶς κτεινομένων τῶν φευγόντων κατοίκων, ἐπῆσε στίχον τινὰ τοῦ Κορανίου, ἀναφορὰν ἔχοντα εἰς τὴν ἐν τῇ ἐρυθρᾷ θαλάσῃ γενομένην καταβύθισιν τῶν Αἰγυπτίων· «ὅσους τε καὶ οἷους παραδείσους ἐγκατέλιπον καὶ πηγὰς καὶ λήϊα, ὅσον δὲ πλῆθος τερπνῶν ἐνδιαιτημάτων καὶ ἐνηθητηρίων, ἐν οἷς βίον εὐδαίμονα καὶ εὐπαθῆ διῆγον! Ταῦτα πάντα (λέγει Κύριος) ἄλλω ἔθνει ἐδωρήσαμεν καὶ οὔτε ὁ οὐρανὸς οὔτε ἡ γῆ τοῖς οἰχομένοις ἐπιδακρύει.» πορευθεὶς δὲ εἰς τὰ καθ' ἅπασαν τὴν οἰκουμένην περίπυστα βασίλεια τὰ διάλευκα, ὧν λείψανά τινα ὡς τῆς Κτησιφώντος πόλεως ἔτι καὶ νῦν σώζεται, κατέστησεν ἐν αὐτοῖς τὰς ἀρχάς. ἦν δὲ ταῦτα τὰ πολυλαμπῆ ἀνάκτορα Ἰσάν ἢ Τα-

οὐκ Χοσροῦ καλούμενα, κτίσμα Κοβάδ υἱοῦ Φεῖρουζ ἐπὶ Νεσχιρβάνου υἱοῦ Κοβάδου τελεσιουργηθέντα. ὑπῆρχε δ' ἐν αὐτοῖς καὶ δῶμα δωμαίων ἐξαίσιον ὥς ἀληθῶς τὸ μέγεθος, μήκος μὲν τριακοσίων πήχεων, εὖρος δὲ εἴκοσι καὶ ἑκατὸν καὶ ὕψος ἑκατὸν πήχεων ἔχον. Ἐν μέσῳ δὲ τῷ δώματι θρόνος ὅλος χρυσοῦς ἀπλέτῳ αἰγλῇ ἤστραπτεν, ἐφ' οὗ ὀβασιλεὺς καθήμενος δίκας ἐδίκαζε καὶ τὸ δίκαιον ἐκάστῳ προσένεμεν. Εἰσελθὼν οὖν Σαάδης ὁ ἀρχιστράτηγος εἰς τοῦτο τὸ δῶμα τὸ ὑπερθαύμαστον, ἐξεπλάγη καὶ μεγάλην εὐχὴν τῷ Ἀλλὰχ ἠϋξάτο, ὅκτῳ γονυκλισίας ποιησάμενος. Ἀνεκλάλητα τὰ κειμήλια καὶ οἱ θησαυροὶ οἱ ἐν τοῖς μεγάροις εὐρεθέντες, ὅπλα παντοῖα τιμαλφεστάταις λίθοις κολητὰ καὶ τὸ βασίλειον στέμμα ἀδαμάντων καὶ αἰγληέντων ὑπερφυῶν τὸ μέγεθος, ἐν δ' αὐτοῖς καὶ κάμηλος χρυσοῦ ἀπέφθου ὅλη, ἔτι δὲ μόσχου θημῶνες καὶ ἡλέκτρον καὶ σανδάνου καὶ καφουράς, ἦν οἱ μὲν ἀβροδίαιτοι Πέρσαι τοῖς κηροῖς ἀναμιγνύντες φωτί τε ἅμα καὶ εὐωδίᾳ ἠϋφραίνοντο, οἱ δὲ παχεῖς Ἀραβες ἀνθ' ἑλὸς ἐξέλαβον (Ἀμβροσίου ἱστ. τῆς Μουσ. τ. Α, σ. 85.). Σὺγκομίσας δὲ εἰς τοῦτο τὸ μέγαρον πάντα τὸν λοιπὸν κόσμον καὶ τὰ κειμήλια καὶ τὰ χρήματα ὅσα τῆς λοιπῆς πόλεως καὶ τῶν πολιτῶν οἱ στρατιῶται διεφόρησαν, πέντε μοίρας τὰ πάντα ἐποίησε καὶ τὰς μὲν τέσσαρας αὐτῶν διένειμε τοῖς στρατιώταις, ὧν ἑξακισμυρίων γενομένων οὐκ ἔλασσον ἢ διςχιλίας καὶ μυρίας δραχμάς ἀργύρου κληρὸν ἕκαστος ἔλαβε. Τὴν δὲ πέμπτην μοῖραν, ἣν προσεπεμετρήθη καὶ τινα ἀδιαίρετα κειμήλια, ἀπέστειλεν εἰς Μεδίαν, ὅπως εἰς τὸ κοινὸν ταμιεῖον ἀποτεθεῖεν, καθ' ἃ ὁ νόμος τοῦ προφήτου παραγέλλει. Πάν-

των δὲ τούτων τῶν εἰς Μεδίαν ἀποσταλέντων ἀριστο-
τεχνημάτων τὸ θαυμασιώτατον ἦν τάπης πολυδαίδαλος,
ἐν ἐκείνῳ τῷ μεγαλειοτάτῳ δώματι εὔρεθεις ὁ μέγι-
στος ἴσως ἀπάντων τῶν ἐν ἀνθρώποις φιλοτεχνηθέν-
των, τριακοσίων μὲν πήχεων τὸ μῆκος, ἐξήκοντα δὲ τὸ
πλάτος, ἐν ᾧ τὰ κάλλη τοῦ παραδείσου πεποικιλμένα,
τὰ δὲ ἄνθη αὐτοῦ καὶ τὰ δένδρα καὶ τῶν καρπῶν τὰ
εἶδη τιμαλφῶν λίθων πολυχρώμῳ αἴγλη διηύγαξε. Τοῦ-
τον τὸν τάπητα λαβὼν ὁ ἀγροῖκος Ὀμάρους διεμέρισε
τοῖς ἐταίροις τοῦ προφήτου, ὃν ὥφειλεν, ὡς ἔργον ἐξαί-
σιον, εἴτε ἐν τῷ δημοσίῳ θησαυρῷ ἀκήρατον διαφυλάξαι
εἴτε ἐν τῷ γὰρ τῆς Μέκκης περικλέεστατον μνημόσυ-
νον ἀναθεῖναι. Ἰδὼν οὖν ὁ βλοσυρὸς Ὀμάρους τούτους
τοὺς ἀμυθήτους θησαυροὺς καὶ τὰς τῶν Περσῶν τρυ-
φὰς μαθὼν, ἤρξατο μεριμνᾶν μὴ καὶ οἱ Ἀραβες ταῖς
βιωτικαῖς εὐπαθείαις ἑαυτοὺς παραδόντες, τὸ φιλοπόλε-
μον μένος ἀποβάλῃσι. Διὸ οὐκ εἶασεν αὐτοὺς ἐν ταύτῃ
τῇ πολυχόσμῳ βασιλίδι οἰκισθῆναι, ἥπερ τὸ κάλλος
ἐφάμιλλος ἦν τῇ Ῥώμῃ καὶ τῷ Βυζαντίῳ, ἀλλ' ἄλλην
πόλιν ἔκτισε, τὴν Κοῦφαν ἐντεῦθεν τοῦ Εὐφράτου, ἅμα
μὲν τὸ ἀσφαλὲς ἀπὸ πάσης ἐνδεχομένης ἐπιδρομῆς τῶν
οὐπὼ τελέως ἀθυμησάντων Περσῶν προνοούμενος, ἅμα
δὲ καὶ πολλῷ μᾶλλον τοὺς τε τοπάρχους καὶ τὴν δίαιταν
καὶ τὰ ἥθη τῶν Ἀράβων ἐγγυτέρωθεν ἐπισκοπεῖν προ-
τιθέμενος, οἷόν που ὕστερον καὶ ἐν Αἰγύπτῳ ἐποίησε,
μὴ συγχωρήσας τοῖς περὶ τὸν Ἀμρὸν τὴν Μέμφιν
οἰκῆσαι, ἀλλὰ νέαν πόλιν ἐντεῦθεν τοῦ Νείλου, Φοστάτ
ὀνόματι τὴν ὕστερον Καΐρᾱν κληθεῖσαν συνώκισεν.
Ἐπεὶ δὲ Σαάδης ὁ ἐπὶ Πέρσας ἀρχιστράτηγος ἐκλαμπρα
μέγαρον ἤρξατο ἐν Κούφῃ οἰκοδομεῖσθαι κατὰ τὸ ἀρχέ-

τυπον τῶν ἐν Κτησιφῶντι Τασούκ Χοσροῦ, ἀφ. ὧν καὶ ἓνα τῶν πυλώνων κατὰ τὸ σκαῖον τῶν βαρβάρων ἔθος ἀποσπάσας ἔμελλε τοῖς ἑαυτοῦ προσαρτῆσαι, ὡς ταῦτα ἤκουσεν ὁ Ὁμάρως παραχρῆμα ἔπεμψε Μελχάμμεθ τὸν υἱὸν Μασλαμᾶ εἰς Κοῦφαν, ἐντειλάμενος αὐτῷ ἀποτεφρῶσαι τὸ ἱδρυόμενον ἀνάκτορον. αὐτῷ δὲ τῷ Σαάδῃ τόνδε τὸν τρόπον ἐπέστειλε. « Λόγος περὶ σοῦ πρὸς ἡμᾶς ἀφίκεται ὅτι ἐπιθυμία ἐπεθύμησεν ἡ ψυχὴ σου μέγαρον οἰκοδομήσασθαι προσεμφερές τοῖς βασιλείοις τῶν Χοσρόων, μάλιστα δὲ ἀκούω ὅτι καὶ ἓνα τῶν πυλώνων ἐκείνου ἀπορῥάξας, μέλλεις τῷ νεοδμήτῳ προσαρμόσειν. Μὴν ἔχεις δὴ που ἐν νῷ καὶ φρουροὺς καὶ πυλωροὺς ἐπιστῆσαι ἵνα τοὺς χρῆζοντάς τί σου τῆς εἰσόδου ἀποκωλύοιεν; ἢ ἐγνωνκᾶς ἄρ' οὕτω, τῶν ἐθίμων τοῦ ἡμετέρου προφήτου ἀποστάς, τὴν ὁδὸν τῶν Περσικῶν βασιλέων τραπέσθαι, ἥπερ αὐτοὺς ἀπὸ τῆς τῶν ἐνηθητηρίων φαιδρότητος κάτω εἰς τὸν ζοφερόν τάρταρον κατήγαγεν; ἀκουσον δὴ! ἀποστέλλω Μουχάμμεθ τὸν υἱὸν Μασλαμᾶ ἵνα τοῦτό σου τὸ μέγαρον πυρπολήσας ἀποτεφρώσῃ. Δύο δὲ οἵκοι ἀπλοῖ ἀποχρῶντές σοι ἔστωσαν εἰς τὰς ἀνάγκας ὁ μὲν, ἵνα ἐν αὐτῷ σωφρόνως οἰκῇς, ὁ δὲ ἐν' ἀποταμιεύῃς ἐν αὐτῷ τοὺς δημοσίους θησαυροὺς. Θεὸς ὁ πολυεύσπλαγχνος ἱλεῶς σοι γένοιτο! » (Οὐεῖλ. ἱστ. τῶν Χαλιφ. τ. Α, σ. 73 κ. φ. ξ.).

Καὶ ὅτε ὁ πολυένδοξος στρατηγὸς Ἀχλνὰφ κατὰ πόδας ἐπιδιώκων τὸν ἀκάματον Ἰεζδεῖφέρδ ἀπὸ πόλεως εἰς πόλιν καὶ ἀπὸ χώρας εἰς χώραν φεύγοντα μέχρι τῆς Μερβερούδης καὶ τῆς ἐν Τουρανίῳ Βάλχης καὶ τοῦ Ὁξοῦ (ΓεῖΧανῇ Ἰλχούν, Γαιῶνος κατὰ τοὺς Ὁ) ἀπάσης τῆς Χορασάνης κύριος γενόμενος, ὁ βλοσυρὸς Ὁμάρως

ἄγρυπνον καὶ τηλεσκόπον ὄμμα τοῖς πιστοῖς προσέχων, ἐπέστεilen αὐτῷ ἀπὸ τῆς Μεδίνης εἰς Μερσερούδην, μηνῶν ὁδὸν ἀπέχουσιν, τὰς ἐφεξῆς παραινέσεις· « Μένετε αὐτοῦ ἐν Χορασάνῃ, ἔνθα περ τυγχάνετε, μηδ' ὑπερβῆτε τὸν Ὅξον ποταμόν. Πάντων δὲ μάλιστα ἐπιβρώνετε ὑμᾶς αὐτοὺς ἐν τοῖς ἡθεσι καὶ ἐθίμοις τοῖς πατρίοις καὶ φυλάσσεσθε τὸ τὰ Περσῶν ζηλῶσαι εἰτ' ἐν ἐδωδῇ εἰτ' ἐν ἐσθῆτι εἰτ' ἐν ἄλλῃ οἰαδήποτε χλιδῇ· κύριος γὰρ ὁ Θεὸς ἀποστρέφει τὸ πρόσωπον αὐτοῦ ἀφ' ὑμῶν, ἐν ᾗ ἂν ἡμέρα τῶν πατρίων τάλλότρια προέλῃσθε. » αὐτόθι σ. 99 σημ. 2.—Ὡς δὲ λέγεται μηδὲ τοῖς σατράπαις ἵπποις χρῆσθαι συνεχώρει, μηδ' ἄρτον ἐσθίειν ἐκλεκτόν, μηδ' ἐσθῆτα φορεῖν περισργότεραν (αὐτ. σ. 137). Ὡστε καὶ τὸ ἀπλοῖκόν τοῦ ἡθους καὶ ἡ αὐστηρὰ τοῦ βίου λιτότης καὶ νηφαλιότης καὶ ἡ πρὸς τὰς παντοειδεῖς ταλαιπωρίας καὶ στερήσεις καρτερία καὶ ἡ τῇ ψυχῇ τῶν νομάδων ἐντετηκυῖα φιλοκέρδεια, κακὸν σπέρμα τῆς ὕστερον χαννότητος ὑπολανθάνον, πρὸς δὲ τούτοις συνείδησις, οἷα ἡ τῶν Σημιτῶν ἀμβλυτέρα πως οὔσα καὶ ἅμα εὐμάθειά τις καὶ δεξιότης καὶ ταῦτα συναίτια ἐγένετο τῆς ταχίστης ἐπικρατήσεως τῶν Ἀράβων ἐπὶ πλεῖστον τῆς οἰκουμένης.

Ἀλλ' ὥς ἐν τῶν κυριωτάτων αἰτίων αὐτῆς τιθέμεθα μάλιστα τὴν ἐν τὸς τῆς Μουσουλμανικῆς κοινότητος ἰσχύουσαν ἰσότητα. Πάντες γὰρ οἱ πιστοὶ ἴσης μοίρας ἡξιοῦντο ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ καὶ τοῦ νόμου αὐτοῦ (α).

(α) Καὶ Ὁμάρος δὲ ἅμα διάδοχος τοῦ προφήτου αἰεθεῖς, « Ζῇ Κόριος, εἶπε, ζῇ ἡ ψυχὴ μου, τὸν ἔσχατον ἐν ὑμῖν ἄνδρα

Ὅσοι δὲ ἐπ' ἀνδρεία καὶ ἄλλῃ ἀρετῇ ἢ δυνάμει ἢ εὐγενείᾳ ἢ ζήλῳ ἱερῷ ἐπιφανεῖς καὶ περίβλεπτοι τοῖς Μουσουλμάνοις καθίσταντο, ἐν μόνοις τοῖς πολεμικοῖς καὶ ἄλλοις ἔργοις κοινοῖς τῶν λοιπῶν προεῖχον, τὴν δὲ ἄλλην δίαιταν ὁμοιοτάτην τῇ τῶν πολλῶν ἐποιεῦντο, σιτία ταῦτά πάντες σιτούμενοι (α), οἰκῆσαι δὲ καὶ ἐσθῆτι λιτωτάτῃ χρώμενοι καὶ ἀπὸ τοῦ ἴσου ἀλλήλοις προσφερόμενοι. οὐδ' αὐτῷ τῷ Μῆχάρμεθ ὑπανίσταντο προσιόντι, οὐδὲ ἄλλῃ ὑποκλίσαι κατ' ἐπιφάνειαν τῷ προφῆτῃ ἐλάτρευον, ἀφελῶς τε αὐτῷ προσήεσαν καὶ σχεδόν τι ἀπὸ τοῦ ἴσου διελέγοντο πάντες. « δοῦλος τοῦ Θεοῦ εἰμι, ὥσπερ ὑμεῖς, ἔλεγεν ὁ προφῆτης, ἐσθίω, ὥς ὑμεῖς, πίνω ὥς ὑμεῖς καὶ κάθημαι, ὥσπερ ἕκαστος τῶν λοιπῶν ἀνθρώπων. » (Οὐεῖλ. Μῆχ. σ. 342—345). Τὸν αὐτὸν τρόπον τοῦ βιοῦν ἐτήρησε καὶ ὁ γεράσμιος Ἀβού

πρῶτον ποιήτομαι, μέχρι οὗ τὸ δίκαιον αὐτῷ ἀπονείμω, τὸν δ' ἐν ὑμῖν πρῶτον ὡς τὸν ἔσχατον περιέψω, ἕξτ' ἂν τῷ δικαίῳ καὶ τῷ νόμῳ πειθήνιον ποιήσω » (Οὐεῖλ. ἱστ. τῶν Χελ. τ. Α, σ. 54—55).

(α) Ὅτε ὁ προμνημονευθεὶς Ἀβού Οὐβεῖδ ὁ νεαρὸς καὶ ἀνδρεὺς στρατηγός, ὃν Ὀμάρ ἐπὶ Πέρσας ἐξέπεμψε, τροπὴν τῶν ὑπὸ Ναρσὴν Περσικῶν στρατευμάτων ποιησάμενος, καὶ κύριος τῶν παμπόλλων θησαυρῶν τῶν ἐν Σακατίχ γενόμενος, ἄλλοις τε ἀγαθοῖς καὶ ἐδέσμασι παντοίοις βασιλικώτατα ἐξενίσθη, ὧν οὐδεὶς πω τῶν Ἀράβων ἐγεύσατο, οὐκ ἐδέξατο προσενέγκασθαί τι αὐτῶν, μέχρι οὗ βεβαίως ἔγνω ὅτι παραπλήσια ἐδέσματα παρετίθειτο καὶ τοῖς ἰδιώταις τῶν στρατιωτῶν. αὐτόθι σ. 58, σημ. 3.

Βέρρης (ιστ. τῶν Χαλ. τ. Α'. κεφ. α'). Ὁ δὲ δεινὸς Ὅμαρ καὶ πλείονα ἔτι λιτότητα ἥσκησε, σκαιότητος καὶ ὑποκρισίας, ὡς ἐγῶμαι, οὐ πάμπαν ἀλλοτρίαν (αὐτ. τ. Α. κεφ. β' καὶ μάλιστα σελ. 86 καὶ 139 κ. φ. ξ.). Πρῶτος δὲ ὁ Ὅθμᾶν ἐπὶ τὸ μεγαλοπρεπέστερον ἀποκλίνας κατεκρίθη (αὐτ. κεφ. γ'). Ὁ δὲ Ἀλὶ ἀνὴρ εὖ πεπαιδευμένος καὶ ὡς ἀληθῶς ἐράσμιος (α) Χαλίφης ἤδη ὢν, ὡς ἐν ἄλλαις λέξεσι, μέγας βασιλεὺς καὶ αὐτοκράτωρ, ἐκομίζε ποτε ἀπὸ τῆς ἀγορᾶς οἶκαδε φοίνικας ἐν ὀθόνη, προσελθόντι δέ τινι καὶ εὐλαβῶς ὑπολαβόντι τὴν ὀθόνην οὐκ εἶασεν, ἀλλ' ἐπιστραφεὶς χαριέστατα παρήνευσεν εἰπὼν, ὅτι τῷ ἀγαθῷ ἐστιάρχῃ κόσμον φέρει, αὐτὸν τοῖς οἰκείοις τὰ ἐπιτήδεια κομίζειν (αὐτ. κεφ. δ'. σ. 258).

Οὗτος ὁ ἀπλοϊκὸς καὶ ἀπέρισσος βίος οὐ λυμαίνεται τὸ ἱερὸν καὶ ἅγιον τῆς ἰσότητος, ἥπερ αἰτιωτάτη γίγνεται τοῦ ἀληθοῦς μεγαλείου τῶν ἐθνῶν.

Φέρε δὴ εἰπωμεν συνοψίσαντες καὶ τὰ αἷτια, ὅσα εἰς ἥτταν τῶν Γραικῶν συνετέλεσε.

Πρῶτον μὲν πάντων ὅτι λαὸς, σχολῇ γε οἶον ἡμεῖς νῦν εὐχόμεθα λέγω, ἀλλ' οἶον ἂν τις καὶ πρὸς ἐκείνους τοὺς καιροὺς ἀξιῶσαι, τιμὴν γοῦν καὶ κοινῆς πατρίδος ἔρωτα ἀμηγέπη αἰσθανόμενον, οὐδὲ τοιοῦτος λαὸς ὑπῆρχε που τῆς βυζαντίων ἐπικρατείας, ἀλλὰ πολυχρονίῳ καὶ μαρασμῷ δει δεσποτεία, ἐπιδρομαῖς τε πολεμίων

(α) Οὐδὲ γὰρ τῷ φόνῳ τοῦ Ὅθμᾶνου ἔνοχον ἔγωγε τὸν ἄνδρα κρίνω· οὐ γὰρ τῷ σοφῷ Οὐεῖλίῳ ἐν τούτῳ πειθόμεθα, δι' οὗς λόγους ἄλλοιθι ἐροῦμεν.

ἀπειρηκῶς καὶ τὸ ἥθος τελείως ὑποπεπτωκῶς, κοινονοημοσύνης δὲ ἤδη σχεδόν τι πάμπαν ἐστερημένοις. Δηλοῦσι δὲ μάλιστα τοῦτο αἱ κατὰ Συρίαν πόλεις, ὅσαι ἰσχυραὶ τε ἄλλως καὶ πολυάνθρωποι οὔσαι, ἥκιστα τὸν ὑπερκρεμᾶμενον ὄλεθρον ἀπὸ κοινοῦ ἀμύνεσθαι ἔγνωσαν, ὅσον σθένος ἀλλήλαις ἐπικουροῦσαι, ἀλλ' ἐκάστη περὶ τῆς ἰδίας σωτηρίας ἐφρόντιζε, περιορῶσα τὰς λοιπὰς ὑποχειρίους τῷ κοινῷ πολεμίῳ κατὰ βραχὺ γιγνομένας (Οὐείλ. ἱστ. τῶν Χαλιφ. τ. Α. σ. 81—82).

Ὁ δὲ στρατὸς ἐκ παντοδαπῶν τὴν φύσιν καὶ τὸ γένος ἀνθρώπων συνειλεγμένος, οὔτε φρόνημα κοινῆς πατρίδος ἔχων, ἐλπίδι τε καὶ ὑποσχέσει μειζόνων χρημάτων εὐχερῶς εἰς ἀπιστίας μεταπίπτων, οὐδ' ἀξιόμαχος ἔμελλεν ἄρα φανῆναι πρὸς τοὺς Ἀραβας ἐκθύμως ἄγαν περὶ τῶν ἱερωτάτων ἀγωνιζομένους. Εἰ μὲν οὖν τὸ πρῶτον αἰδοῦμενοί πως ἔτι τὰς δάφνας, ἃς διὰ τὴν στρατηγικὴν περίνοιαν τοῦ βασιλέως ἑναγχος ἀπὸ τῶν πρὸς Πέρσας πολέμων ἦραντο, οὐ κακοὶ ἄνδρες πρὸς τοὺς κατὰ τὴν Συρίαν πολεμίους ἐγένοντο, ἀλλ' ὀλίγω ὕστερον οἱ μὲν τοῦ Ἡρακλείου ἀνόμως ἀποστάντες, ἄλλον ἀντ' αὐτοῦ αὐτοκράτορα ἀνήγόρευσαν, καὶ ταῦτα ἀχμάζοντος ἤδη τοῦ κινδύνου, οἱ δὲ τὴν πάτριον πίστιν ἐξομόσαντες, νῦτομόλησαν ἢ προσεχώρησαν ἀνάνδρως πρὸς τοὺς κρατερῶς πιέζοντας Μουσουλμάνους (Σίλσς. ἱστ. τῶν εἰκ. αὐτ. σ. 61 κ.φ.ξ.). Τελευτήσαντος δὲ τοῦ Ἡρακλείου, ἄλλος περὶ τὴν Καρχηδόνα ἀποστάτης ἐξηγέρθη, ὃς δεκαπλάσιās δυνάμεις τῶν Ἀραβικῶν ἔχων κατὰ κράτος ἠττήθη, αἰσχίστῳ θανάτῳ ἀπολοῶς (Οὐείλ. ἱστ. τῶν Χαλιφ. τ. Α. σ. 161).

Ἐτι δὲ καὶ τὸ τῶν ποινῶν οὐχ ἥκιστα ἐνταῦθα συγ-

καταλειτουργούν· οἳ γὰρ αἱ ποιναὶ αἱ ἰσχύουσαι· που τοι-
όνδε πέφυκε καὶ τὸ ἥθος τῶν κρατούντων. ὥς δ' ἐν
παραδείγματι εἰπεῖν, ἔναι τῶν παρὰ τοῖς πάλαι Ἀθη-
ναίοις ποινῶν, οἳ αἱ τῷ ἐπὶ μοιχείᾳ ἀλόντι ἐπιβαλ-
λόμεναι, αἱ μὲν παλαιότεραι ἀμβλυτέραν αἰσθησιν περὶ
τὸ δίκαιον ἐλέγχουσιν, αἱ δὲ μεταγενέστεραι ἥθος κοῦ-
φον, ἀναιδὲς καὶ βέβηλον (α). Ἐναι δὲ τῶν παρὰ
Σπαρτιάταις αἱ ἐπὶ ἐσχάτῃ ἐπιβουλῇ καὶ καταλύει τῶν
καθεσιῶτων ἥθος βλοσυρὸν, ἀμείλικτον καὶ εἰς ἄκρον
σχυρωπὸν ἐλέγχουσιν (Οὐαξμθ. ἐλλ. ἀρχ. μέρ. β, σ.
357. — Ιστ. τοῦ πολιτ. τ. Α. σ. 189). Ἐτι σκυθρότε-
τερον καὶ σχετικώτερον αἱ παρὰ Ῥωμαίοις ποιναὶ καὶ
βάσανοι (αὐτόθι σ. 347, 353—354).

Ἀλλὰ βραχυλογίας ἕνεκεν τὰ τῶν πάλαι ἐθνῶν πα-
ρασιωπῶντες, ὑπομνησκόμεν τοῖς ἑαυτῶν ἐπιλανθα-
νομένοις ὅτι καὶ αἱ παρὰ τοῖς καθεσιῶσιν ἔθνεσι τοῖς

(α) Ἐπιθι ἐλλ. ἀρχαιολ. τοῦ σοφοῦ Ἀεζιθύμου μέρ. Β, σ.
272. — Ταῦτα δὲ λέγοντες περὶ τινων κατὰ μέρος θεσμῶν, οὐδ'
ὅτιον πρὸς ἡμᾶς αὐτοὺς ἀντιφάσκωμεν, εἴ γε ἀλλαχοῦ τὴν
ἀρχὴν τοῦ ἐλληνικοῦ δικαίου τὴν διὰ τῶν Ἀθηναίων μάλιστα
ἐκδηλουμένην (κατὰ λόγον ἀντίστροφον πρὸς τὴν ἀρχὴν τοῦ
Ῥωμαϊκοῦ) ὡς πηγὴν δικυγῆς γνησίας καὶ ὕγιους ἐλευθερίας ἐπι-
φημίζομεν καὶ τὸν ἐξ αὐτῆς ἀνιδιμον Σόλωνα ὡς τὸν ἰσονομώτατον
καὶ φιλάνθρωπότατον πάντων τῶν πάλαι νομοθετῶν γενόμε-
νον ἐγκωμιάζομεν. Ὡς κατὰ νόον δὲ καὶ εὐχὴν ἡμῶν μάλιστα
ἀγάμεθα, ἅπερ περὶ τοῦ Ῥωμαϊκοῦ δικαίου καὶ τῆς περὶ αὐτὸ
ἐπιστήμης ὁ σοφὸς Ἀεζιθύμος λέγει ἐν τῇ ἑαυτοῦ ἀξιολογωτάτῃ
καὶ διδασκτικωτάτῃ ἱστορίᾳ τοῦ πολιτισμοῦ, τ. Α. σ. 345. —
354. — τ. Β. σ. 220—221. — τ. Γ. σ. 188.

νεωτέροις ἐπὶ τῶν μέσων αἰώνων ἰσχύσασαι ποῖναί ἦθος
ὥς ἀληθῶς ἀτάσθαλον ἐμφαίνουσι, τυραννίδα βυρσο-
δομεῦον μιανὰν καὶ βάρβαρον ἐς τὰ ἔσχατα. οἷτε ἄρ-
χοντες καὶ μεγιστᾶνες Ἐκκελῖνος ὁ φρικώδης, Λαβα-
λούης ὁ μισόθεος ἐπίσκοπος, Γαλεάζος ὁ Οὐῖσκόντης,
τέρας μαιφονίας ἀπαίσιον καὶ ἄλλα λυσσαλέα θηρία
τοῦ γοεροῦ σκότους ἀναρίθμητα, οἰμωγαῖς τε καὶ αἵμα-
σιν ἐπιχαίροντα, ἢ τε ἐκκλησία, ἢ ἐπάρατος ἐκκλησία
παρὰ τοῖς ἐσπερίοις, ἢ νύμφη τοῦ Σατανᾶ, ἐν περιφεγ-
γέσι κρατῆρσι τοῦ Δαντείου ταρτάρου ἀλγυδόνας καὶ
βασανιστήρια τῇ χριστιανικῇ ἀνθρωπότητι μετὰ τοῦ Γη-
ρυόνου συνεξευρίσκουσα (ὄρα Οὐάξ. ἱστ. τοῦ πολιτ. τ.
B. σ. 205—225.), οἷον ἦθος ἀνέφηνεν, ἐξ οὗτου μά-
λιστα ὁ ὠμόθυμος τῆς πίστεως λέων (α) Ἰννοκέντιος
ὁ Γ', τῷ αἵματι τῶν κατὰ τὴν γαλατικὴν Ἐπαρχίαν
Ἀλβιγενσίων ἦτοι Παυλιστῶν ἤδη ἐθισθεῖς, τὰ ἀθεώ-
τατα ἐξεταστήρια, τὰ ἱερὰ λεγόμενα (inquisitiones) κα-
θιδρύσατο (τῷ 1215ω) ἅπερ ἀπὸ βασάνων κατεσκλη-
ρότας ἀνθρώπους ἔστιν ὅτε καὶ πάνυ σεβαστοὺς εἰς τὸν
σιδηροῦν βραχίονα τῆς κοσμικῆς ἐξουσίας τῶν βασι-
λέων παρεδίδου, τὸ λόγιον *ecclesia non silit sanguinem*
ἀλωπεκῆδὸν διασώζοντα. Καὶ πολλῶ δ' ὕστερον κατὰ
τοὺς παλιγγενεσίους αἰῶνας ἡ νύμφη τοῦ Σατανᾶ καὶ
οἱ φύσει ἄνομοι καὶ ἄσπλαγχνοι βασιλεῖς εἰς τοῦτο μα-
νίας αἰμοχαροὺς ἤλασαν, ὥστε θεάματα καὶ τῶν Νε-
ρωνείων ἀπανθρωπότερά τῷ λαῷ παρεῖχον κατὰ τὰς
ἐαυτῶν ἐορτὰς καὶ τοὺς γάμους καὶ τὰ ἐμβατήρια,

(α) Ἀνάγνωθι Λεναίου τοῦς Ἀλβιγενεσίους.

κρεουργοῦντες, καίοντες, τέχναις δαιμονικαῖς κατὰ σμικρὸν θανατοῦντες τοὺς θανάτῳ κατακεκριμένους, οἰμωγαῖς καὶ σφαιδασμοῖς ὀδυνηρότατα ἐκψυχούντων οἱ ἐπάρατοι, ὥσπερ οἱ Δαχομαῖοι, ἐντροφῶντες. οἷον ἦθος αἱ τοιαῦται ποιναὶ ἐμφαίνουσι καὶ οἱ παντοῖοι τρόποι τῆς δικανικῆς μαιφρονίας ; ἀπηνὲς ἐξάπαντος, ἐν μιᾷ ῥᾷ ἔξει γεγραμὸς καὶ εἰς ἄκρον χαιρέλακον παρὰ Γαλάταις μάλιστα μέχρι φθίνοντος τοῦ ὀκτωκαιδεκάτου αἰῶνος (Οὐάξμ. αὐτόθι τ. Γ. σ. 189 κ. φ. ξ. σ. 202.).

Μάτην γάρ τινες, τὴν ἐκυτῶν πατρίδα κούφως ἀγαπῶντες, ἠθέλησαν ἐπικαλύψαι ἐκείνην τὴν φοβερωτάτην καὶ πομπδέλυρον εἰκόνα, ἣν τῷ ξίφει τῆς βλίσσφημουμένης Δίκης ἐκ τῶν ζοφερῶν καὶ γοερῶν δεσμωτηρίων ὁ ἐκ δημίων δῆμιος Σαμφὼν ἡμῖν ἀνακαλεῖ, ἐκδειματῶν τὴν φαντασίαν καὶ ἀπὸ βάρβρων τάνθρωπεια σπλάγχνα συνταράσσων. καὶ γὰρ αὕτη ἡ ὀφιοπλόκαμος κεφαλὴ τῆς Γοργοῦς αἰμοβαφεῖσι γαμφηλαῖς διατραγωδεῖ ἡμῖν τορώτερον καὶ πιστότερον πάστις ἄλλης μούσης τὸ σκοτεινὸν καὶ βδελύκτροπον ἦθος τῶν τότε κρατούων. [ἀνάγνωθι, εἰ δύνῃ, τὰ τῶν Σαμφῶνων ἀπομνημονεύματα ὑπὸ Χ. Σαμφῶντος.]. Καὶ αἱ δίκαι καὶ ποιναί, αἷς ἐβαστάζον καὶ ἐθανάτου ἀπὸ τῆς ἐκδόσεως τοῦ μιαινοῦ θεσπίσματος; Ἰννοκεντίου τοῦ Η' (ἐν ἔτει 1484) μέχρι λήγοντος τοῦ ὀκτωκαιδεκάτου αἰῶνος (ἔτους 1783) τὰς λεγομένας φαρμακευτρίας ἀλλοθι πολλαχοῦ, μάλιστα δὲ ἐν αὐτῇ τῇ ἀναμεμορφωμένῃ Γερμανίᾳ πρὸς τῇ καταγελάστῳ ἀλογίᾳ καὶ θηριώδει πλεονεξίᾳ παμμίαιρον ἀκολασίαν διατρανοῦσι καὶ σατανικὴν θηλυμανίαν, ἀνοσιωτάτη ὑποκρισία καὶ ἐπαράτῳ θεοληψίᾳ κρυπτομένην, ὥς πολλοὶ γενναῖοι καὶ φιλόανθρωποι συγ-

γραφεῖς ὁ Κοιμπένιος, ὁ Σέρριος (ἐν τῇ ἱστ.
 τῆς θρησκ. τ. Γ. σ. 242. 247 κ.φ.ξ. καὶ ἐν τῇ ἱστ. τῆς
 γερμ. παιδ. σ. 352 κ.φ.ξ.) ὁ Οὐαξιμούθιος ἐν τῇ
 ἱστ. τοῦ πολιτ. τ. Β'. σ. 122 κ.φ.ξ. τ. Γ. σ. 186—
 187.) καὶ ἄλλοι συχνοὶ μαρτυροῦσιν.—Οἷας ἄρα ἀπαν-
 θρωπίδας καὶ ὁ χριστιανισμὸς διδάσκαλος ἐγένετο, οἷων
 δὲ συμφορῶν καὶ στεναγμῶν τῇ τλήμονι ἀνθρωπότητι
 παραίτιος!—Εὐρήμει, ὦ γλῶσσα προπετές! μᾶλλον
 δὲ ὦδε λέγε, ὥς εἰ μὴ τὸ θεῖον φῶς τοῦ χριστιανισμοῦ
 τὰς μελαμβασθεὶς καὶ πεπαχνωμένας ψυχὰς τούτων τῶν
 βαρβάρων ἐκ διαλειμμάτων πόρρωθεν ἤγαγεν, ὁποίων
 ἂν θηρίων ἀνάπλεως παρέμεινεν ἡ Εὐρώπη, ὁποῖος δὲ
 μαρασμὸς, ὁποῖα δὲ πτώσις τῆς ἀνθρωπότητος ἐπεγένετ'
 ἂν, εἰ μὴ ἡ θεία χάρις τοῦ Εὐαγγελίου καὶ τῶν λοιπῶν
 ἱερῶν γραμμάτων τὴν συναίσθησιν αὐτῶν κατὰ σμικρὸν
 ἐξεγείρουσα ἐμείλισσεν; Οἷων γὰρ ἀγαθῶν προξενος
 ἡ γνησίως εὐαγγελικὴ πολιτεία ἠδύνατο γενέσθαι τῇ
 κοσμικῇ, ἥκιστα μὲν ἡ τῶν παππῶν ὑπουργὸς τυραννὶς
 μαρτυρεῖ, ἀλλὰ σαφῶς πάνυ αἱ χριστιανικαὶ μεσιτεῦ-
 σεις (intercessionες) τῶν πάλαι ἀγιωτάτων ἐπισκόπων
 μετὰ Κωνσταντῖνον τὸν μέγαν καὶ ἐπὶ πολὺν ὕστερον
 χρόνον, οἵτινες ἀγάπη καὶ νοουθεσία χριστιανικῇ τὸ τραχὺ
 τῶν κοσμικῶν νόμων καὶ τῆς βασιλικῆς αὐθαιρεσίας
 ἐμείλισσον καὶ πρὸς κατάλυσιν τῆς θανατικῆς ποινῆς
 αἰεὶ μᾶλλον ἔτεινον (ἀνάγνωθι τὰ παρὰ Νεάνδρῳ, ἐκ-
 κλησ. ἱστ. τ. Γ. σ. 273 καὶ μάλιστα τὰ ἐν σ. 293—
 303, τῆς βας ἐκδ.). Σὲ μέντοι σιγᾶν κελεύομεν, ὦ κωτίλη
 ἀμαθία, μὴδ' ἄγαν ἐτοίμως φέγειν τὰ τῶν Ἀσιατῶν ὥς
 ἀνθρώπων βαρβάρων τε καὶ ἀπηνῶν. αἰσχύνθητι ἐπὶ τῇ
 ἀνομίᾳ καὶ ἀνοσιουργίᾳ τῶν σῶν προγόνων, μὴδὲ σχή-

ματά τινα λόγων, φιλῇ ἀκοῇ ποθεν παραλαβοῦσα, σοφιστικῶς καὶ αὐταρέσκως ψιττάκιζε, πρὸς τοὺς καιροὺς δίκαιόν ἐστι τὰ πράγματα κρίνειν, πρὸς τοὺς καιροὺς καὶ τὰ πλημμελήματα τῶν ἡμετέρων προγόνων. ἄλλα γὰρ τὰ συγγνωστά παρὰ τοῖς νοῦν καὶ ἐπιστήμην ἔχουσι κρίνεται· ἡ δὲ ἐκφύλισις καὶ ἀποθηρίωσις τοῦ ἀνθρωπίνου ἥθους οὐτ' ἐπὶ Μωϋσέως οὐτ' ἐπὶ Νῶε οὐδ' ἐπὶ Ἀδὰμ συγγνωστὴ τοῖς ἀληθῶς τὰνθρώπειον τιμῶσιν ὑπάρχει. μηδὲ γραψόδεις τωθασμοὺς καὶ σοφιστικὰς τινὰς ἀπολογίας ἐκάστου ὑφαίνων, τοιῷδε τινὶ τρόπῳ ἐπίλεγε, τοῦτ' ἐπὶ τὸ πλημμέλημα καὶ ἄλλοις κοινὸν ὑπῆρχεν, εἰ δὲ βούλει, ἔτι μοχθηρότερον καὶ παρὰ τοῖς εὖ πεπαιδευμένοις ἔθνεσι τοῖς πρὸς ἐσπέραν καὶ βορρᾶν χθές τε καὶ πρῶην ἐγίγνετο. Τοιαύτη γὰρ γραψόδης ἀπολογία τὸ ἱερὸν τῆς ἱστορίας λυμαίνεται καὶ τοῖς νέοις ἡκιστ' ὠφέλιμον αὐτὴν ἀπεργάζεται. Πολλῷ γὰρ σφοδρότερας μέμψεως ἄξιοι εἰσιν οἱ Βυζαντινοὶ ἐπὶ τοῖς αὐτοῖς ἀνοσιουργήμασιν ἢ οἱ ἄρτι μνημονευθέντες βάρβαροι, καθ' ὅσον τὸ οὐράνιον τοῦ Εὐαγγελίου πνεῦμα τὸ διὰ μυρίων ἱερῶν στομάτων τὰς ψυχὰς αὐτῶν ζωογονῆταν καὶ ἡ οὐπω παρ' αὐτοῖς ἄλλως ἐκλιποῦσα λαμπράς τῆς ἐλληνικῆς μαθήσεως καὶ παιδείας ἐξοφοῦτο καὶ ἐσθένευτο ὅλως ἐν πολυωδύνοις στεναγμοῖς καὶ ἐν τῷ αἵματι ἀδελφῶν ἐλεεινότατα ἐκψυχούτων. Πᾶς δέ τις ἀνθρωπικῆς φύσεως ἀμηγέπη μετέχων ἀγανακτεῖ καὶ φρίσσει ὅλος ἀναγινώσκων ἢ ἀπλῶς ἀκούων τὰς αἰμοβαφεῖς χαιρεκακίας καὶ τέρψεις τουτωνὶ τῶν ψευδωνύμων χριστιανῶν, ὅποτε τὸν βάρβαρον τῆς ἐρήμου, ὡς εἰώθασι τινες ἀποκαλεῖν ἔτι καὶ νῦν τὸν Μεχάμμεθ, διαβρῆδην τὰς αἰτίας καὶ ἀκρωτηριάσεις ἀποδοκιμάζοντα ἀκούομεν καὶ

τοὺς ἑαυτοῦ ὁπαδοὺς παραιοῦντα μὴδ' αὐτοὺς τοὺς ἐν πολέμῳ χειρουμένους ἀπίστους, ἀνθ' ὧν αὐτοὶ πρότερον ὑπ' ἐκείνων ἔπαθον ἀνοσιουργημάτων, τοῖς ἴσοις ἐθέλαιν ἀντεκδικεῖσθαι [ὄρα τὰ παρὰ Οὐεϊλίῳ ἐν τῷ βίῳ τοῦ Μ. σ. 129 ἅπερ ὀρθῶς ἐρμήνευσον.].

Καὶ τὸν πρῶτον δὲ διάδοχον αὐτοῦ τὸν Ἀβου-βέκρην ἄλλα τε χρυσᾷ παραγγέλματα, πολλοῖς τῶν κομπορῆμονούντων χριστιανῶν ἔτι καὶ νῦν ἀξιομίμητα, ἀκούομεν τοῖς ὑπὸ τὸν προμνημονευθέντα Οὐζαμᾶν στρατιώταις παραγγέλλοντα καὶ τοῦ ἀκρωτηριάζειν τοὺς πολεμίους ὡσαύτως ἀποτρέποντα. [Οὐεῖλ. ἰστ. τῶν Χαλιφῶν τ. Α. σ. 9—40.].

Τὸ δ' οὖν ἀπηνὲς καὶ ἄσπλαγχνον τῶν ποινῶν καὶ αἱ περὶ τὰς ἀνακρίσεις βάσανοι, ἡ θηριώδης ἔξις καὶ δουλοπρέπεια τῶν δημίων καὶ δικαστῶν, τὰ γοερά, ἀνήλια, κρυμοῦ ἢ πνίγους καὶ κνωδάλων παντοδαπῶν ἀνάμεικτα δεσμωτήρια καὶ ἄλλα ὅσα ποτὲ τὰ ἐχίδνης γεννήματα ἐτεχνάζοντο, οἱ ἐν ζόφῳ στεναγμῶν καὶ ἐπὶ γλοίου αἱμάτων καὶ σποδοῦ ἐπερηρεισμένον θρόνον ἔχοντες τύραννοι καὶ δεσπόται, ταῦτα καὶ ἄλλα ἔτι φρικωδέστερα εἴτε ἐξ ἀρχῆς τοῦ ἀνθρωπείου ἐκφαιλιστικῆς, τοῦ φόβου καὶ τρόμου ἐνσεΐειν τοῖς ὠρῶσιν εἴτε, ὡς γενναιοῦτα ἐπιφωνεῖ ὁ διδασκτικώτατος Οὐαξιμούθιος, ἐκ τινος κακοδαιμονώσης φιληδονίας καὶ τέρψεως ὁρμώμενα, πέφυκε ταῖς τῶν ἀρχομένων ψυχαῖς κότον ἐντήκειν καὶ μῖσος ἀδιάλλακτον, ὅπερ μακρὸν χρόνον ὑποτυφόμενον, ἀπομαραίνει καὶ θανατοῖ τὸ πρὸς τὸν νόμον καὶ τὴν πατρίδα ὀφειλόμενον σέβας καὶ τὴν ἀγάπην ἢ διέξοδόν ποτε λαβόν, ὡς λάβρον καὶ πυρισμάραγον χεῦμα καταφλύζει τὸ πᾶν καὶ ἄρδην ἀνατρέπει, συμφορὰς διὰ τὸ

βίαιον ἀναποφεύκτους τῇ ἀνθρωπότητι παρασκευάζον (α).

Διὰ δὴ τοῦτον τὸν λόγον παρὰ μὲν τοῖς Βυζαντιοῖς ἥκιστα ὁ νόμος καὶ τὸ ἄρχον ἀρεστὸν τοῖς πολλοῖς ὑπῆρχε· παρὰ δὲ τοῖς Ἀραβι πᾶν τούναντίον, κατ' ἐκείνους γε τοὺς χρόνους ὁ νόμος καὶ οἱ λειτουργοὶ αὐτοῦ

(α) Τὸ πολυπαθὲς τῶν Ἑλλήνων ἔθνος εὐμοιρεῖ τινων φυσικῶν διαθέσεων καὶ τοῖς σοφωτάτοις ἔθνεσιν ἀξιοζηλώτων. Ἐπεὶ γὰρ τάχιστα τὸν χαλεπὸν καὶ ἀφόρητον τῆς δουλείας ζυγὸν ἀπέσεισεν ἐπὶ τοῦ ἱεροῦ ἀγῶνος, ἐδήλωσεν ἦθος παιδρὸν, προσηνὲς καὶ μειλίχιον, πρὸς πᾶσαν ποινὴν τοῦ ἀνθρωπείου ὑβριστικὴν φύσει πως δυσανασχετῆσαν. Ἡ αὐτὴ δὲ φιλελεύθερος φύσις, καίπερ μήπω λελογισμένη, κοσμεῖ καὶ πάντας τοὺς παρ' ἡμῖν νομομαθεῖς λεγομένους. Οὐδεὶς γὰρ αὐτῶν, ὅσον γ' ἐμὲ εἰδέναι, τὸ τῶν ποινῶν εἰς παραδειγματισμὸν ὥς εἰς πρώτην καὶ κυρίαν ἀρχὴν ἀναρτᾷ, ἐξ ἧς σκοταῖα ἀνοσιουργήματα ἐπήγασαν ἐπὶ τῶν παρελθόντων αἰώνων. Ἀλλὰ καὶ τούτῳ συμβαίνει τοῖς Ἕλλησιν, οἷόν περ καὶ ἐν πᾶσι τοῖς ἄλλοις πράγμασιν, ὑπέρπολυ εἶναι τὸ μεταξὺ τῶν θεωρητικῶν λόγων καὶ τῆς πράξεως, ὅπερ ἄπεπτον μάθησιν ἢ ἡμιμάθειαν καὶ ἀπειρίαν αὐτῶν περὶ ἐκάτερον ἐναργῶς πάνυ κατηγορεῖ. Τεκμήριον δὲ τούτου ἡ πρὸ δυοῖν ἐτῶν δημοσίᾳ Ἀθήνησιν ἐκτελεσθεῖσα ἀτίμωσις στρατιωτικοῦ τινος ἐπὶ κλοπῇ κατακριθέντος ἀπαίσιον τύπον βαρβάρων αἰώνων φέρουσα καὶ ἐθνῶν κομφῶν μὲν ἄλλως ἐπιπολῆς καὶ χαριτοθύτων, ἀλλὰ διὰ πολυχρόνιον καὶ μοχθηρὰν ἔξιν ἔτι καὶ νῦν πολλὰ λείψανα βαρβαρότητας διασωζόντων. Ἔνιοι δὲ τῶν παρ' ἡμῖν ἐφημεριδογράφων εἰς ἀλλότρια πράγματα παντάπασί γε αὐτοῖς ἄληπτα εἰωθότες ἐπεισπηδᾷν, τῶν δὲ ἑαυτῶν οἰκτρῶς ἀμελοῦντες, ἐπεφώνησαν μὲν τινα συμπαιθείας ῥημάτια, οἷά περ φιλοῦσι τονθολυγεῖν τὰ γραῖδια, πρὸς τῇ ἐστία χειμῶνος ταλασιουργοῦντα, ἀλλὰ τυφλῇ τινι ἀνάγκῃ

σεβαστοὶ καὶ εἰς ἄκρον δημοτικοὶ δικαίως καθίσταντο. Φανερόν τοίνυν ὅτι αὕτη ἡ διαφορὰ αἰτιωτάτη τοῖς Ἀραβῖν ἐγένετο τοῦ εὐχερῶς ἐπικρατῆσαι τῶν Βυζαντιῶν.

Ἔτι δὲ πρὸς τούτοις ὑπὸ τὰ χριστιανικὰ σκῆπτρα τῶν

τοῦ ἰσχύοντος νόμου τὸν αὐχένα ὑπέκυψαν, μηδαμῶς οἱοί τε γενόμενοι τὸ ἀπᾶν τῆς βαρβάρου ποινῆς ἐξελέγχει πρὸς τὴν καθόλου ἀρχὴν τῆς ἀληθινῆς τοῦ κακοῦ τίσεως, ἥτις οὐδεμία ἄλλη ἐστὶν ἢ ἡ ἀπὸ ματαίας καὶ ὀνηνύστου ῥοπῆς πρὸς τὸ μηδὲν ἐπιστροφή εἰς τὸ ὄν καὶ τεληθὲς διὰ τοῦ Ἀγαθοῦ, ὡς νόμου, τῆς Ἀγάπης τῆς εὐαγγελικῆς, λυσιτελῶς τε καὶ φρονίμως νοουμένης, ὡς δ' ἐν ἄλλαις λέξεσιν, ἡ πληρώσις καὶ ἐπα- νόρθωσις τοῦ δικαίου διὰ τῆς ἠθικῆς αὐτεπιγνώσεως, μετα- νοίας καὶ δὴ καὶ βελτιώσεως τοῦ ἀποπλκυνθέντος. Τὸ γὰρ ἐμπειρία, ἐπιστήμη καὶ ἀγρύπνω ἀγάπῃ τὰ αἴτια τῶν πλημμελημάτων ἀπὸ τοῦ μέσου προθυμεῖσθαι αἰρεῖν γνώρισμα καὶ καθήκον ἐστὶ πάσης ἐν Χριστῷ πεπαιδευμένης κοινωνίας καὶ πολιτείας, ἥμιστι δὲ τὸ ἐξευτελίζειν καὶ ὑβρίζειν τὸ ἱερὸν ἐν ἐλευθέροις ἀνθρώποις διὰ τοῦ παραδειγματισμοῦ καὶ τῆς ἠθικῆς ἐξοντώσεως τοῦ ἐκάστοτε πλημμελοῦντος. Οὐδὲ γὰρ λόγον ἔχειν οὐδ' ἐλάχιστόν γε ἔοικεν ἡ πολιτικὴ κοινωνία ὀργὰς τινας καὶ ἀγανακτικότητας προσιεῖσθαι ἐπὶ τῷ ἐκάστοτε δικ- πρασσομένῳ πλημμελήματι ἢ κακουργήματι, ὡς τινὲς πού τῶν σοφῶν οὐδὲν παύονται ἄβρᾶ λαλοῦντες, ἀλλὰ πολλῷ μᾶλλον αἰσχύνεσθαι ὀφείλει ἐπὶ τῇ ἐκυτῇ ῥαθυμίᾳ καὶ ἀμελείᾳ καὶ τὰ πλημμελοῦς ὄψεως ἐπίχειρα ταπεινῇ σιγῇ λαμβάνειν, βλέμμα ἐτασικὸν εἰς ἐκυτὴν ἐκάστοτε ἐπιστρέφοντα. οὐδὲ γὰρ ἂν τις νῦν καὶ φρόνησιν ἔχων ἀνὴρ, οὐδὲ τόνδε τὸν τρόπον ἀπολογῆσαιτ' ἂν ὑπὲρ αὐτῆς, ὡς οὐ πάντας ἀνθρώπους καὶ τοὺς ἀνάτως τὸ ἦθος διακειμένους, τοὺς τὰ σχετλιώτατα καὶ θηριωδέστατα

βυζαντίων οὐδὲ σκιά ἰσοπολιτείας ἔργῳ ἴσχυεν, ὃ τε δῆμος, ὃ ταλαίπωρός δῆμος καὶ μάλιστα τῶν πορρώτάτω χωρῶν φόροι, τε καὶ δόμοις καὶ ἀποφοραῖς βαρυτάταις, τέλεσί τε καὶ παροχαῖς καὶ ἐπιβολαῖς καὶ ἄλλαις παντοίαις πιεσεῖν ἐς τὰ ἔσχατα κατετρώχετο, οἷτε θεόστε-

κακουργοῦντας δύναιεν καὶ σθένος ἔχοι βελτιοῦν καὶ ἐπανορθοῦν· ἐπεὶ τοιαῦτα ἀπολογούμενος, τρανότατα ἐλέγχεται ὅτι τὴν πολιτικὴν κοινωνίαν οὐ καθόλου ἀνθρωπικὴν ἀποδέχεται, πᾶν ἀνθρώπειον μετὰ πάντων τῶν ἐνδεχομένων παθῶν καὶ πασῶν τῶν ὁρμῶν ἐν ἐκυτῇ συγκαλείουσιν, ἀλλ' ὥς κατὰ συνθήκην ἐκ ποιῶν τινων τὸ ἥθος ἀνθρώπων συνηρμοσμένην, αὐτὸ τοῦθ' ὅπερ μονοῦ πάντες ὁμοίως ὥς ἀνάξιον αὐτῆς ἀποβάλλουσιν. Τῇ αὐτῇ δὲ ἀντιφάσει ἐνέχονται καὶ οἱ τὴν θανατικὴν ποινὴν ἀποδεχόμενοι· ὅριον γάρ τι περὶ τὴν ἀνθρωπικὴν φύσιν θέμενοι, ποιοῦς τινες τὸ ἥθος ἀνθρώπων ἐν τῇ πολιτικῇ κοινωνίᾳ δέχονται, ἐπὶ δέ τις τὸ ὅριον ἐκείνο ὑπερβῇ, ἐκκαλείουσιν αὐτὸν θανάτῳ. Κατὰ συνθήκην ἄρα καὶ οὗτοι ἐκ ποιῶν τινων ἀνθρώπων, οὐχὶ δὲ πάντων, τὴν πολιτικὴν κοινωνίαν συνηρμοσθῆναι νομίζουσιν, ἂν τε ὁμολογεῖν ἐθέλωσιν, ἂν τε μὴ ἐθέλωσιν. ἀλλὰ τοῦτου μὲν πέρι εἰς αὐθις.

Ἄλλοι δὲ τινες τῷ περὶ ἡμῖν ἰσχύοντι νόμῳ τῷ πρόθεν λεχθέντι συνηγορήσαι προθυμούμενοι, διπλῇ, τριπλῇ, πολλαπλῇ βραβεύροτῃ καὶ δουλοπροσύνῃ σφᾶς αὐτοὺς ἄκοντες, ἐμὶ δοκεῖν, ἐμβάλλουσιν. Τὸν γὰρ δημοσίᾳ παραδειγματισμὸν ἐν μόνῳ τῷ στρατῷ ἰσχύειν φασίν, οὗ δραστικωτάτη ἐξόρμησις ἐστὶν ἡ τῆς τιμῆς αἴσθησις καὶ ἡ ἐν τιμῇ τῆς πατρίδος ὑπεράσπισις. Ἀλλὰ τίς πόθ' αὐτὸν σεβόμενος, τολμήσειεν ἂν εἰπεῖν ὅτι ἄμφω τούτῳ οὐ γνωρίσματα καὶ ἱερὰ δικαιώματα πᾶσιν ἐξίσου τοῖς πολίταις κοινὰ ὑπάρχει; Καὶ κατὰ τί δὴ ἄλλο φαίη ἂν εἶναι ὥς ἀληθῶς ἐλεύθερος ἀνὴρ τὸν στρατιωτικὸν τῶν λοιπῶν διαφέρειν

πτοι βασιλεῖς καὶ ἡ φαυλοκρατικὴ αὐτῶν πολιτεία λόγῳ ἐπιδρομῆς βαρβάρων ἐξετραχίλιζον καὶ ἀπεγύμνουν τὸν ἥδη τελέως ἀποκεκμηκότα δῆμον, αἰσχροὺς φόρους ὑποτελοῦντες τοῖς ἐκάστοτε ἐπιούσι τῶν βαρβάρων, ἐξὸν αὐτοῖς προνοία καὶ εὐνομία καὶ ἰσοπολιτεία μαχητὰς πανταχοῦ παρασκευάζειν καὶ λόγχας ἀντὶ φόρων τοῖς πολεμίοις ἀντιτάσσειν. Ὅποτε ὁ Μεῦχάμμεθ καὶ οἱ πρῶτοι τῶν διαδόχων αὐτοῦ πάσας εἰσφορὰς καὶ συντελείας, εἰ καὶ παρὰ τὸ δίκαιον πάντως, τοὺς πιστοὺς ἀπῆλλασσον καὶ διαβρῆδην τὸ ἀνόσιον τῶν τοκογλύφων ἔργον ἐπετίμων καὶ τὰς περὶ τὸν νόμον ληστικὰς λοξοδρομίας αὐτῶν ἐκόλαζον, περὶ εὐημερίας καὶ ἀκμῆς ἠθικῆς καὶ ὑλικῆς τῶν πιστῶν μεθ' ἡμέραν τε καὶ νύκτωρ ἀτενέστατα φροντίζοντες [ἐπιθι Οὐεϊλίου Μ. σ. 299-300. καὶ περὶ τοῦ

πολιτῶν, πλὴν ὅτι ὁ μὲν ἴδιον ἐπάγγελμα τὴν πολεμικὴν ἐπαγγέλλεται τέχνην ἢ ἐπιστήμην, ὁ δὲ ἱατρὸς τὴν ἱατρικὴν, ὁ βασιλεὺς τὴν βασιλικὴν, ὁ βουλευτὴς τὴν βουλευτικὴν, ὁ σκυτοτόμος τὴν σκυτοτομικὴν, ὁ βυρσοδέψης τὴν βυρσοδεψικὴν ; ἡ δὲ συναίσθησις τῆς τιμῆς καὶ τὸ ὑπὲρ πατρίδος μέχρις ἐσχάτης πνοῆς ἀγωνίζεσθαι ἱερώτατα καὶ ἀναπαλλοτρίωτα δικαιώματα πᾶσιν ἀνθρώποις Θεόθεν ἐξίσου προσενέμνεται. ἀλλὰ διὰ γε τοῦτο οὐδεὶς λόγος πείσειεν ἂν, οἶμαι, τὸν χριστιανικῆς ἐλευθερίας ὡς ἀληθῶς ἄξιον πολίτην ὅτι βαρβάρων ἅμα καὶ δεσποτικῶν νόμων ἀνεκτέον ἐστὶν ὅλῳ καὶ παντὶ πρὸς τὴν καθόλου ἀρχὴν τῆς ἱερωτάτης τίσεως τοῦ κακοῦ διαφωνούντων τὴν διὰ τῆς ἠθικῆς μετανοίας καὶ βελτιώσεως ἐν ταῖς ἀνθρώπων πολιτείαις εὐδουμένην, ἣν φύσει πως προσίεται. ἄλλην δ' οὐδεμίαν, τοῦτ' ἐθνὸς τὸ ἐλληνικόν, καίπερ ἄλλως σμικρὸν καὶ ἀπ' αἰώνων ἀπαιδαγώγητον ἔτι καὶ νῦν διαμένον.

ἄλλως ἀγροίκου Ὁμάρου ἰστ. τῶν Χαλιφῶν τ. Α. σ. 140.]

Ἀλλὰ καὶ ἡ θρησκευτικὴ συναίσθησις ἡ περὶ τὴν ἐπιτέλεσιν τοῦ δικαίου καὶ ἀγαθοῦ ἀφοβίαν ἀπὸ τῶν ἐγκοσμίων κινδύνων καὶ παθημάτων ἡμῖν ἐμπνέουσα ἦν ἤδη παρὰ τοῖς λαοῖς τῆς βυζαντίων βασιλείας ἡ εἰς αἰρέσεις καὶ λεπτολογίας τοῖς πολλοῖς ἀλήπτους ἐξηντημένη ἡ εἰς προλήψεις καὶ δεισιδαιμονίας οἰκτρῶς ἡλλοιωμένη, ὧν αἱ μὲν ἔριδας καὶ διχοστασίας καὶ ἀμοιβαίας ἀπιστίας τίκτουσιν, αἱ δὲ φόβον καὶ ἀνανδρίαν ταῖς μετεώροις καὶ ἀσυστάτοις ψυχαῖς ἐνσείουσιν ἄλλως τε καὶ ὅταν μάλιστα φύσει τε καὶ ἔξει δειλὰ τυγχάνωσιν οὔσαι. Δηλοῦσι δὲ τοῦτο μάλιστα οἱ τὴν Αἴγυπτον κατ' ἐκείνους τοὺς καιροὺς οἰκοῦντες Κόπται, μονοφυσίται ὄντες καὶ πρὸς τοὺς Μελκίτας, ἤτοι τοὺς βασιλικούς, ὡς τοὺς περὶ τὸν βασιλέα ὀρθοδόξους προσηγόρευον, ἐσχάτως διαφερόμενοι καὶ ταύτῃ ἅμα τῇ διαφορᾷ ὡς προσχήματι τὴν ἑαυτῶν δειλίαν ἐπηλυγαζόμενοι.

Ἐπὶ γὰρ πᾶσι τούτοις εἰς ταχεῖαν αὔξησιν τῆς ἀραβικῆς δυνάμεως οὐκ ὀλίγον συνετέλεσε καὶ ἡ ἀνέκαθεν ὀλιγόθυμος καὶ ἀφιλότιμος φύσις τῶν Ἀσιατῶν καὶ Αἰγυπτίων, οἵπερ πρὸς τὴν ἀνδρείαν καὶ τόλμαν καὶ βλοσυρότητα τοῦ ἐξαίφνης ἐπιστάντος δορικτήτορος τάχιστα πτοούμενοι, δούλειον τράχηλον τῷ ὡς θεόθεν ἐπιβεβλημένῳ ζυγῷ γονυπετεῖς παρείχον. Ὁμολογήσειε δ' ἂν, οἶμαι, ταῦτα, ὅς ἂν τὰ κατὰ τὴν Ἀσίαν καὶ Λιβύην γινόμενα τῇ μνήμῃ ἀνακαλέσῃ, ἀπὸ τῶν μακρῶν ἐπιστρατειῶν τῆς Σεμιράμιδος ἀρξάμενος καὶ τοῦ Σεσώστρεως, διὰ δὲ τῆς παμβασιλείας τῆς Κύρου καὶ τοῦ ὠμοθύμου Καμβύτου, εἴτα διὰ τῶν ὑπερφῶν κατορθωμάτων Ἀλεξάνδρου τοῦ μεγάλου, ἔτι δὲ τῶν Ῥωμαίων, εἰ τὰ Μι-

θριδατικά ἐξέλοι, καὶ μέχρι τῶν Ἀράβων καὶ τῶν ὕστερον φοβερῶν πολέμων κατελθόν.

Καὶ αὐτὴ δὲ ἡ φύσις τῶν κατὰ τὴν Ἀσίαν καὶ Λιβύην πολέμων, διὰ σφοδρότητος μάλιστα καὶ ἀξιαγάστου πρὸς τὴν τῶν τόπων χαλεπότητα σκληραγωγίας εὐοδουμένων, παντάπασι γε διάφορός ἐστι τῆς τακτικῆς καὶ τῆς εὐπερισκέπτου καὶ λελογισμένης πολεμικῆς τῶν Εὐρωπαίων τέχνης καθόλου. Καὶ κατὰ τοῦτο ἄρα φαμέν τὸν Ἀλέξανδρον καθυπερτερῆσαι τοῦ Ναπολέοντος, καθ' ὅσον ἐκεῖνος μὲν τὴν διαφορὰν ταύτην εὖ μάλα συνιδὼν, κατ' ἀμφοτέρα θαυμαστῶς ὥς ἠρίστευσε, τὰ δὲ στρατεύματα καὶ αὐτοὶ οἱ ἄριστοι τῶν στρατηγῶν τοῦ Ναπολέοντος, ἄρτι τῆς ἐρήμου πεῖρὰν τινα λαβόντες, αὐτίκα ἀπεθάρρῃσαν καὶ πρὸς τὰς τῶν τόπων χαλεπότητας δυσανασχετήσαντες, ὀλίγου δεῖν ἠπαύθησαν, ὥς αὐτὸς ὁ Ναπολέων ἐστὶν ὁ ταῦτα ἀφηγοῦμενος. Παντὶ γὰρ ἱστορίας παλαιᾶς τε καὶ νεωτέρας ἐμμελῶς ἡμμένῳ δῆλον ὅτι ὁ μὲν εὐρωπαῖος ἐν ταῖς παρατάξεσι καὶ πολιορκίαις τοῦ Ἀσιάτου πολλῶ προέχει, ὁ δὲ Ἀσιάτης ἐν ταῖς τεταλαιπωρημέναις πορείαις καὶ ὑπὸ τὰς παντοειδεῖς ἐπηρείας καὶ στερήσεις τοῦ ἐν ὑπαιθρῷ βίου, ἐν ἄλλαις λέξεσι κατὰ τὰ οὐσιωδέστατα τῶν περὶ Ἀσίαν καὶ Ἀφρικὴν ἐν μακრაῖς ἐπιστρατείαις ἐντυγχανόντων οὐράνιον ὅσον τοῦ εὐρωπαϊοῦ ὑπερισχύει. Κατακρίνομεν τοίνυν τοὺς Βυζαντίους οὐχ ἥσσον καὶ ἐπὶ τούτῳ, ὅτι διὰ χρόνου ἤδη συχνοῦ τῆς Συρίας ἀπάσης καὶ τῆς Αἰγύπτου ἄρχοντες, παντάπασι μαλακοὶ καὶ ἄπειροι ὥφθησαν τοῦ ἀσιατικοῦ πολέμου, ὥς ἐν ἄλλῳ τόπῳ ἐναργέστερον δείξομεν.

Ταῦτα δὴ οὖν τὰ οὐσιώδη αἷτια, δι' ἃ οἱ Ἀραβες σὺν οὐ πολλῶ μόχθῳ καὶ εὐχερῶς τῆς Συρίας ἀπάσης, Φοι-

νίκης τε καὶ Παλαιστίνης καὶ τῆς Αἰγύπτου ἐκράτησαν. Ἐνδιετρίψαμεν δὲ τούτοις ἐπὶ πολὺ, καθ' ὅσον ἀνευδοιάστως πεπεισμεθα ὅτι εἰ μὴ οἱ Ἀραβες τῆς Συρίας καὶ Αἰγύπτου καὶ δὴ καὶ τῆς Ἀφρικῆς ὕστερον ἀπάσης κύριοι ἐγένοντο, τούτων τῶν οἰκειοτάτων ἅμα τῇ φύτει αὐτῶν καὶ ἄλλως εὐθετωτάτων καὶ ἐπικαιροτάτων χωρῶν, ὁ Ἰσλαμισμὸς ἐντὸς τῆς Ἀραβίας περικλεισθεὶς, ἐμέλλε πάντως κατὰ τὰς νομαδικὰς τῆς ἐρήμου φυλάς διασπαρεῖς, τελέως τῷ χρόνῳ ἀπομαρανθῆναι. Ταῦτα δὲ λέγοντες ἡκιστὰ γε, ἅτε Ἕλληνες ὄντες τὸ γένος, ἐνταῦθα μεμψιμοιροῦμεν ἐπὶ τῇ τῶν Ἀράβων εὐδοκιμῇ· σὺν ἐπιδακρύοντες, βαρβάρους δὲ καὶ τούτους, ὥσπερ καὶ τοὺς πάλαι Πέρσας κατ' Αἰσχύλου μένος ὑποκοριζόμενοι καὶ εἴ τι ἄλλο χάριεν καὶ κατὰ νοῦν, οὐκ οἶδ' ὅπως τῇ ἀληθείᾳ, τούτοις τοῖς ἐπιγόνοις λέγεται. Ἄλλοις ταῦτα μελέτω, ἡμῖν δὲ τοῦτο ἀξιάγαστον αἰεὶ φαίνεται, ὅτι ἡ ὑψίστη καὶ πρὸς τὰ κατὰ μέρος ἄκαμptos Πρόνοια διὰ συμφορῶν καὶ πολέμων καὶ παντοίων τραγωδιῶν οὐδεπώποτε ἀπαυδᾷ, οὐδ' ἐπὶ βραχὺ ἀνακόπτεται, ἐμβριθεῖ βήματι ποδηγετοῦσα τὰνθρώπειον εἰς μοῖραν αἰσιωτέραν τε καὶ ἀξιωτέραν τοῦ ἐς αἰεὶ τελειουμένου ἀνθρώπου. Πλείστον γὰρ ὅσον μέρος καὶ οἱ Ἀραβες συνεβάλοντο εἰς εὐγενισμόν καὶ πρόοδον τῆς ἀνθρωπότητος, διδάσκοντες οὐχ ἥσσαν ἢ πολεμοῦντες μὴ ὅτι γε μόνον τὰ ἐν Ἀσίᾳ πολύθεα ἔθνη, ἀλλὰ καὶ ἔτι μᾶλλον τὰ πρὸς ἐσπέραν χριστιανικά, καὶ οἱ νὸν μὲν φρόνημα αὐτοῖς ἐμμέσως πως ἐμβαλόντες, τὴν δὲ φαντασίαν καὶ διάνοιαν ἀναπτέρωσαντες, παντοίαις τε μαθήσεσι καὶ ἐμπειρίαις πλουτίσαντες καὶ τὴν Συναίσθησιν καὶ τὰ ἤθη καὶ τοὺς τρόπους αὐτῶν ἐξημερώσαντες. Οὕτω δὴ

εὖν τὸν παχὺν γνόφον τὸν περὶ πᾶσαν τὴν ἐσπερίαν Εὐρώπην ἀγερθέντα ἀμηγέπη διαλύσαντες, εἰςβολὴν παρεσκεύασαν τῷ ἡλιοειδεῖ φωτὶ τῶν ὕστερον ἐπιστημῶν, ἐφ' αἷς εὐλόγως πᾶν τάνθρωπαιον νῦν σεμνύνεται.

Ἀλλ' ἄλλο τι ἡμῖν τοῦντεῦθεν ὑπολείπεται καὶ πάνυ ἀναγκαῖον, οἶμαι, ἀνωθέν ποθεν ἀναλαβόντας, πολλὰ τῶν πρόσθεν λεχθέντων διασαφῆσαι καὶ αἰτιολογῆσαι, ἅπερ, ἐκ τοῦ συγγράμματος τοῦ Ζαμπελίου ἀφορμὴν λαβόντες, εἰρήκαμεν, πρὸς ὄφελος τῶν νεωτέρων πᾶσι φανῶς τοῖς νοήμοσιν ἀποσκοποῦντες.

Ἡ ἐκκλησία τοῦ Χριστοῦ διετέλεσε «παρθένος, καθαρὰ καὶ ἀδιάφθορος» οὕσα μέχρι τοῦ μαρτυρικοῦ θανάτου Συμεῶνος τοῦ υἱοῦ Κλωπᾶ καὶ δευτέρου ἀνεψιοῦ τοῦ Κυρίου. Μεταστάντος δὲ τούτου εἰς τὴν αἰώνιον ζωὴν (τῷ 107^φ ἔτει) αἱρέσεις ἤρξαντο ἀναφανδὸν αὐτῆς ἀποκρίνεσθαι καὶ πρώτη ἡ τῶν Ἑβιωναίων, δοξαζόντων τὸν Ἰησοῦν, ὡς ἐκ τοῦ Ἰωσήφ καὶ τῆς Μαρίας γεγεννημένον, καθάπερ καὶ τοὺς λοιποὺς ἀνθρώπους. Ὑπὸ δὲ τοὺς αὐτοὺς χρόνους ἀνεβλάστησε πρὸς ἑω τῆς νεκρᾶς θαλάσσης καὶ ἄλλη τις αἵρεσις τῶν Ἑλκεσαίων ἢ Σαμψαίων ἢ περιληπτικῶς Ἑβιωναίων καὶ τούτων καλουμένων, οἵπερ ἔφασκον ὅτι τὸ πνεῦμα τοῦ Θεοῦ ἐπεκοινῶνῃσε τῷ ἀνθρώπῳ διὰ τῶν προφητῶν, τὴν αὐτὴν πάντων ἀλήθειαν διδαξάντων, ἐν οἷς ἐγένετο καὶ ὁ Ἰησοῦς [ὅρα Γεισελερίου ἐκκλ. ἱστ. περίοδ. Α'. σ. 128—134, τῆς δ' ἐκδ.)

Ἐτι δὲ πρὸς τούτοις ἀνεφύη ἡ τῶν δοκητῶν αἵρεσις, τὸ ἐν Χριστῷ ἀνθρώπαιον κατὰ τάναντία τοῖς ἄρτι λεχθεῖσιν ὡς φιλήν δόκησιν καὶ φαντασίαν λεγόντων, ὃν τρόπον οἱ Ἰουδαῖοι τὰς τῶν ἀγγέλων ἐπιφα-

νείας ἐξεδέχοντο. Ἐφάνη δὲ ἤδη καὶ ἡ Γνωσις, ἣν ὁ θεὸς Παῦλος προιδὼν, ψευδώνυμον ἀπεκάλεσεν [αὐτόθι σ. 114]. Οἱ δ' ἐξ αὐτῆς Γνωστικοὶ ἐπικληθέντες, ἐνόμιζον τὸν Χριστὸν ὡς ἐν τῶν κρατίστων φωτεινῶν πνευμάτων, περὶ οὗ ἔφασκον ὅτι ἐκ τοῦ φωτεινοῦ τῶν μακαρίων πνευμάτων κόσμου, τούτου τοῦ μόνου ἀπὸ τοῦ ὑπερουσίου καὶ ἀρρήτου Θεοῦ κατ' ἀπόρροιαν προεληλυθότος, ὡς σπινθήρ εἰς τοὺς ἀνθρώπους, πνεύματα ἄλλως φωτεινὰ καὶ τούτους γε ὄντας, κατέπτη, ἵνα τὸν ἀληθινὸν Θεὸν αὐτοῖς ἀποκαλύψας καὶ διὰ τῆς γνώσεως τὰς ψυχὰς ἐξαγνίσας, ἀπαλλάξῃ ἀπὸ τῶν δεσμῶν τοῦ δημιουργοῦ καὶ τῆς ὕλης καὶ εἰς τὸν πρῶτον φωτεινὸν κόσμον πάλιν αὖθις ἀποκαταστήσῃ. Ταῦτα δὲ καὶ ἄλλα παραπλήσια περὶ τὴν Αἴγυπτον μάλιστα διδάσκοντες, περὶ δὲ τὴν Συρίαν εἰς τὸν παρὰ Πέρσαις δυαγμὸν ἀποκλίνοντες καὶ οὕτω τὰς πρώτας καταβολὰς τοῦ χριστιανισμοῦ καθαιροῦντες, εἰς πολλὰ συστήματα ἀπὸ τοῦ 1178 μέχρι τοῦ 1938 ἔτους μ. Χ. ἀπεσχίσθησαν. [αὐτ. σ. 151—155. 179.].

Πᾶσαι δ' αὖται αἱ αἱρέσεις καὶ ἄλλαι τινὲς οὐκ ὀλίγαι, ἀμφὶ τὸ τέλος τῆς δευτέρας ἑκατονταετηρίδος τῆς ἐκκλησίας ἐξεκλείσθησαν, καθολικῆς τανῦν κατ' ἀντίθεσιν λεγομένης πρὸς ἐκείνας τὰς τῶν αἵρετικῶν διὰ τριβὰς ἡ ἀνθρωπίνους συνηλύσεις [αὐτ. σ. 210 κ.φ.ξ.]. Ὡς κύριον δὲ δόγμα τῆς ἐκκλησίας ἐκορυφώθη ἡ ἐνανθρώπησις τοῦ υἱοῦ καὶ λόγου τοῦ Θεοῦ. Ἀλλὰ τοῦτο τὸ ὑψηλὸν καὶ θεῖον δόγμα οὐπω ἐς δέον διαπεφωτισμένον ὑπῆρχε. Διὸ ἔνιοι μὲν ἀχώριστον ὡμολόγουν τοῦ πατρὸς τὸν λόγον ὑπάρχειν ἤτοι πατέρα καὶ

υἰὸν ὡς ἐν καὶ τὸ αὐτὸ πρόσωπον ἄμφω. Οἱ δὲ πλείονες πρόσωπον θεῖον τὸν υἰὸν ἐνόμιζον, ὑποδεέστερον τοῦ πατρὸς, ἐξ οὗ τῆς οὐσίας βουληθέντος «κατὰ προβολὴν ἀληθείας» προεληλυθέναι τὸν υἰόν. Ἄμφω δὲ ταῦτα τὰ δόγματα, τό τε κατ' ἀπόρροϊαν ἰδιοπρόσωπον εἶναι τὸν υἰὸν καὶ τὸ ταῦτοπρόσωπον τῷ Πατρὶ χρόνον τινὰ προσέieto ἡ ἐκκλησία, μάλιστα δὲ καὶ αὐτὴ κατὰ καιροῦς ἐπὶ θάτερον ἀπέκλινε, καθ' ὅσον οὐπω φανερώς πρὸς τὸ κυριεῦον ἀπῆδε δόγμα ὅτι ὁ Θεὸς ἐν τῷ Χριστῷ. Χρόνῳ δ' οὐ πολλῷ ὕστερον τοῦτο τὸ δόγμα διχῇ διαιρεθὲν, δύο στάσεις ἀπετέλεσε, κατὰ πᾶσαν τὴν τρίτην ἑκατονταετηρίδα ἀκμασάσας. Οἱ μὲν γὰρ ἔφασκον ὅτι ἐκεῖνο τὸ ἐν Χριστῷ Θεῖον, μᾶλλον δὲ ὁ ὡς Θεάνθρωπος παρ' ἡμῖν ὑμνούμενος, αὐτὸς ὁ πατήρ ἐστι, προσκαίρως εἰς υἰὸν μεταμεμορφωμένος καὶ προσωποπεποιημένος, διδάσκων τε καὶ δρῶν διὰ τοῦ υἱοῦ, καθάπερ ὁ ἥλιος διὰ τοῦ ἑαυτοῦ φωτὸς φωτίζει. Ὡς δ' ἐν κεφαλαίῳ εἶπεῖν, ὑπερφυσιοῦται ὁ υἱὸς παρὰ τούτοις ὅλος ὡς Θεός. Ἐπιφανέστατος δ' αὐτῶν ἐγένετο ὁ Σαβέλλιος, πρεσβύτερος ἐν Πτολεμαίδι, ἀπὸ τοῦ 250⁸ μέχρι τοῦ 260⁸ ἀκμασάς, ἀφ' οὗ καὶ πᾶσα ἡ ἀγέλη Σαβελλιανοὶ μὲν παρὰ τοῖς ἐλληνίζουσιν ἐκλήθησαν, Πατροπασσιανοὶ δὲ παρὰ ῥωμαίοις, ὡς αὐτοῦ τοῦ Πατρὸς μετχμορφώσεις πάσχοντος. Οἱ δὲ τὸν Ἰησοῦν Χριστὸν φιλὸν ἄνθρωπον ἔφασκον, τὴν τοῦ Λόγου ἢ τοῦ Πατρὸς ἐνέργειαν οὐχὶ κατ' οὐσίαν, ἀλλ' ἀπλῶς κατὰ ποιότητα δεχόμενον [αὐτ. σ. 220—222. 294—303.]. Διαβόητος δ' ἐν τούτοις μάλιστα ἐγένετο Παῦλος ὁ Σαμοσατεὺς, ἐπίσκοπος Ἀντιοχείας ἀπὸ τοῦ 260⁸ ἔτους μέχρι τοῦ 269⁸ χρηματίσας.

Εἰ δέ τις ἐθελήσειεν ἀμφοτέρας ταύτας τὰς στάσεις ἐκ τῶν πρόσθεν γενομένων αἱρέσεων ἐξαρτῆσαι, εὖροι ἂν τὴν μὲν περὶ τὸν Σαβέλλιον προσεμφερῇ πως οὖσαν τῇ τῶν δοκητῶν, τὴν δὲ περὶ Παῦλον τὸν Σαμοσατέα τῇ τῶν Ἐβιωναίων. Ἐξεκλείσθησαν δὲ καὶ αὐταὶ τῆς ἐκκλησίας ὡς μία αἵρεσις κοινῷ ὀνόματι ἡ τῶν Μοναρχιανῶν προσαγορευθεῖσα. Αὕτῃ δὲ ἡ ἐκκλησία ἐδογματίζεε περὶ τοῦ Λόγου ὅτι κατ' ἀπόρροίαν ἀπὸ τοῦ Πατρὸς προῆλθεν, ἀτελέστερος αὐτοῦ τὴν δύναμιν τυγχάνων.

Ἄλλ' ἡ Ἀλεξανδρέων Θεολογία καὶ μάλιστα ἐπὶ Ὠριγένους ἐπρέσβευε τὸ ἐν Χριστῷ ὄν, ὡς «πρεσβύτατον πάντων τῶν δημιουργημάτων,» «πρωτότοκον πάσης κτίσεως» υἱὸν ἐξ αἰδίου οὐ κατ' ἀπόρροίαν ἐξ αὐτῆς τῆς οὐσίας τοῦ Πατρὸς ἀμέσως γεννηθέντα, ἀλλ' ὡς ἐνδελεχὲς ἀπαύγασμα τῆς δόξης αὐτοῦ καὶ τοῦ αἰδίου φωτὸς αὐτοῦ, εἰκόνα ἀγαθότητος τοῦ Θεοῦ, ἀλλ' οὐκ αὐτάγαθον, ὑποδεέστερον ἄρα τοῦ Πατρὸς καὶ ἐμέσως πως τῆς οὐσίας αὐτοῦ ἐχόμενον, σώματι δ' ἀληθινῷ, οὐχ ἀπλῶς δοκητῷ, διὰ ψυχῆς λογικῆς συνελθλυθότα. [αὐτ. σ. 312—332].

Ἐκ τούτων δὴ οὖν τῶν ἀτιφατικῶν διδαγμάτων τοῦ Ὠριγένους ὠρμήθη ἀμφοτέρα τὰ πολυθρύλλητα δόγματα, τὸ τοῦ Ἀρείου καὶ τὸ τοῦ Ἀθανασίου. Ὁ μὲν οὖν Ἀρειὸς ἐκ τῆς ἐν Ἀντιοχείᾳ σχολῆς τοῦ μάρτυρος Λουκιανοῦ προελθὼν, πρεσβύτερος δὲ ἐν Ἀλεξανδρείᾳ γενόμενος, τὴν ἐνυπολάνθανουσιν ἀντίφασιν τοῦ Ὠριγένους αἴρων, ἐδίδασκεν ὅτι ὁ υἱὸς καὶ λόγος οὐκ ἀρχῆθεν ἀγέννητος ἦν, ἀλλὰ τῇ τοῦ Πατρὸς βουλήσει ἐξ οὐκ ὄντων γεννητός. οὔτε ἄρα συναΐδιος τῷ πατρὶ,

οὔτε ὁμοούσιος, οὐδ' ἀληθινὸς Θεὸς ὁ Χριστὸς τὸ παρὰ πάντας ἐστίν. Ἀθανάσιος δὲ ὁ τῆς ὀρθοδοξίας πατὴρ, τὸ πάλαι δόγμα σώζων, καθ' ὃ ὁ υἱὸς κατ' ἀπόρροϊαν ἐγένετο ἀπὸ τοῦ Πατρὸς, δογματίζων δὲ προσέτι ὅτι καὶ ὁμοούσιος τῷ Πατρὶ ὑπάρχει, ὑπερίσχυσε τῶν περὶ τὸν Ἀρειὸν ἐν τῇ πρώτῃ οἰκουμένικῇ Συνόδῳ τῇ ἐν Νικαίᾳ γενομένη [τῷ 325ῳ ἔτει μ. Χ.].

Ὅτι μὲν οὖν Κωνσταντῖνος ὁ μέγας τὴν περὶ ἧς ὁ λόγος σύνοδον συνεκάλεσεν, οὐ τοσούτῳ τῇ ἐκκλησίᾳ καὶ τῷ δόγματι αὐτῆς ἐπικουρήσειν οἰόμενος, ὅσω τῆς κοινῆς ἡσυχίας καὶ εἰρήνης προμηθεύμενος, τοῦτο καταφανὲς ἂν γένοιτο ἐκ τε τῆς ἐπιστολῆς αὐτοῦ πρὸς Ἀλέξανδρον τὸν Ἀλεξανδρείας ἐπίσκοπον καὶ Ἀρειὸν τὸν αὐτόθι πρεσβύτερον, ἣν Εὐσέβιος ἐν τῷ βίῳ αὐτοῦ τοῦ Κωνσταντίνου παρατίθεται [λόγ. Β. 64—72.] καὶ ἐκ τῆς παλιμβουλίας, ἣ ὀλίγῳ ὕστερον περιέπεσεν. Ὅτι δὲ ἡ γενομένη αὐτῷ ἐπίνοια, τὴν διάλυσιν τῆς περὶ τὰ δόγματα διαφωνίας καὶ ἔριδος μιᾶς συνόδῳ ἐπιτρέψαι, ἀσύνετος ἦν, καθάπερ πλατυστομώτερον ἢ ἐγκυκλοπαιδικώτερον τοῦ πρέποντος ὁ Ζαμπέλιος φθέγγεται [σ. 50—52], τοῦτο ἡμεῖς γε οὐχ ὁμολογοῦμεν, ἀλλ' ἴσως καὶ γέλωτα παρὰ τούτοις τοῖς ἐλευθεριάζουσιν ὀφλήσομεν λέγοντες ὅτι τὸ βούλευμα Κωνσταντίνου τοῦ μεγάλου ἐμφανῶς ἡμῖν τὸ ἀγρυπνον ὄμμα τῆς θείας Προνοίας καθίστησι, πάντα τὰ ἐν ἀνθρώποις εἰς τέλος αἷσιον κατιθινούσης· καὶ γὰρ παγίως ἰσχυρισαίμεθ' ἂν, ὥς τὰ τοῦ Ἀρείου δόγματα εἰ μὴ ἐν ἐπισήμοις ὁμηγύρεσιν εἰς τὸ φανερὸν ἐξετίθετο, μηδ' ἐν-ζήλως ἐπ' ἀκριβὲς ἐξηλέγχετο, ἀλλ' ἐλάνθανεν, ὥς ἐγγενὲς νόσημα, ἐπινεμόμενα τὰς ἄρτι μόλις ὑγιανθεῖ-

σας ψυχὰς ἀπὸ τῆς πολυθείας, ἐκώλυσεν ἂν πάντως τὴν ἐμπέδωσιν καὶ ἐπίδοσιν τῆς χριστιανικῆς μονοθείας. Εἰ γάρ τις καὶ πρὸς τὴν καθ' ἡμᾶς ἰσχύουσαν θεωρίαν περὶ τῆς ἀρχῆς καὶ γενέσεως τῆς πολυθείας καὶ μυθολογίας ἐθελήτεις τὰ τῶν Ἀρειανῶν βασανίσαι δόγματα, ὁμολογήσει πάντως τοῖς περὶ τὸν Ἀθανάσιον ἱεροῖς διδασκάλοις, οἵπερ ὡς πολυθεῖαν καὶ ἑλληνισμὸν εἰσάγοντας τοὺς περὶ τὸν Ἀρειὸν ἐξήλεγξαν [Σωκρ. ἐκκλ. ἱστ. Α, 24. πρβλ. καὶ τοῦ ἡμετ. προοιμ. εἰς τὴν ἱστ. τῆς Φιλ. σ. νβ'. κ. φ. ξ.].

Ταύτῃ τοι οὖν τὰ τοῦ Ἀρειοῦ διδάγματα πρῶτον μὲν τὸ σχῆμα τῶν περὶ τὸν Εὐσέβιον κατὰ σμικρὸν ὑπέδου, εἶτα δὲ ὑπὸ τὸ κῦρος τῶν ἀνομοίων ἡ ἐξουκοντίων, τῶν ἐξ οὐκ ὄντων δηλαδὴ τὸν υἱὸν γεγεννησθαι δογματισάντων, ἀνεβλάστησεν, ὑπούλως τε αὖθις εἰς τὰ τῶν ὁμοιουσιαστῶν ἡ ἡμιαρείων κατέδου, ἀπὸ δὲ Ἰουλιανοῦ τοῦ ἀποστάτου ἀνέτως αὖθις ηὔξῃθη καὶ ἐπὶ τῆς βασιλείας Οὐάλεντος, τοῦ βιαιοτάτου Ἀρειανοῦ, πάντων τῶν λοιπῶν ὑπερίσχυσεν, ἕως οὗ πρότερον μὲν οἱ περὶ τὸν Μελέτιον, ὕστερον δὲ οἱ ἡμιάρειοι οἱ ἀπὸ Μακεδονίου Μακεδόνιοι ἐπικληθέντες καὶ τρεῖς τηλαυγεῖς τῆς ἐκκλησίας φωστῆρες, Βασίλειος ὁ μέγας, Γρηγόριος ὁ Ναζιανζηνός καὶ Γρηγόριος ὁ Νύσσης τὸ ἐν Νικαίᾳ δόγμα ὡς οὐκ ἀλλότριον ἑαυτῶν ὁμολόγησαν καὶ τὸ τριευπόστατον τῆς Θεότητος διαπρυσίως ἐδίδαξαν, τοὺς τε πνευματομάχους κατεπάλαισαν καὶ τὴν πλάνην τῶν συνουσιαστῶν ἡ διμοιριτῶν θεσπεσίως ἀνεσκέυασαν, Γρηγόριος μάλιστα ὁ Νύσσης ἐπίσκοπος ἐν τῷ ἀντιρρήτικῳ πρὸς τὰ Ἀπολιναρίου δόγματα.

Τοῦτον τὸν τρόπον ἀπὸ τῆς ἐν Νικαία μάλιστα συν-
 ὁδου πᾶσαι αἱ τῶν Ἀρειανῶν διδαχαὶ καὶ αἱ παντοῖαι
 παραφυάδες αὐτῶν ἐπιμελῶς τε καὶ ἀγρύπνως ἐκρί-
 θησαν, κατὰ λεπτόν ἐξηλέγχθησαν, ἀνεσκευάσθησαν καὶ
 τέλος ἐξηντλήθησαν, εἰ καὶ οἱ ὁπαδοὶ αὐτῶν διὰ τε
 τὴν οἰκείαν ὑπουλότητα καὶ τὴν τῶν ἰσχυρῶν εὐνοίαν μέγα
 ἰσχυον καὶ τῶν λοιπῶν κατεδυνάστευον. Ἀλλὰ μετὰ
 τὴν πνευματικὴν παρακμὴν καὶ πτώσιν αὐτῶν ἐμελ-
 λεν ἐπελθεῖν καὶ ἡ κοσμικὴ, ὅτε ἄλλος τις μέγας ἀνὴρ
 Θεοδοσίος ὁ Ἰσπανὸς καὶ δὴ καὶ τοῦ ἐν Νικαία
 δόγματος ὁπαδός, τὰ βασιλεία σκῆπτρα λαβὼν, σύν-
 ὁδον οἰκουμένην ἐν Κωνσταντινουπόλει τῷ 381ῳ συν-
 ἐκρότησεν, οἷπερ τὰ Ἀθανασίου τοῦ μεγάλου δόγματα
 ἐπεκύρωσαν καὶ τὸ ἐν Νικαία σύμβολον πρὸς τὰς ἐν
 τῷ μεταξὺ ἀναφυσίας αἵρέσεις βλέποντες συνεπλήρω-
 σαν. [Πρβλ. Γεισελ. αὐτόθι περίοδ. βαν. σ. 44—78.].

Τὸ σοφώτατον ἄρα καὶ ὑψιστον δόγμα τοῦ Ἀθα-
 νασίου ἀπὸ βαθυτάτης μελέτης καὶ ἀμφιλαφοῦς σο-
 φίας προελθόν, εἰ καὶ αὐτός ὁ Ἀθανάσιος μὴ σφόδρα
 πολυμαθὴς ὁμολογεῖται, διὰ δὲ πολυετῶν ἀγώνων δια-
 φωτισθὲν, μάλα μόγις κοινὸν τοῖς πολλοῖς καθέστη-
 κεν, ὡς δίδαγμα μὲν οὐκ, ἀλλ' ἀπλῶς ὡς δόγμα. Σχο-
 λῇ γε ἄρα καὶ κατὰ τοῦτο ὁ Ζαμπέλιος ἀληθεύει, ὅς
 τὰ κράτιστα ἄλλοθι πολλαχόθι ἐξευτελίζων καὶ τὰ τα-
 πεινὰ ὀγκηρᾶ λέξει σεμνύνων, ἄλλοκότως τε καὶ παρὰ
 τὴν ἱστορίαν ἰσχυρίζεται καὶ τόδε, ὅτι δῆθεν ὁ Ἀθα-
 νάσιος ὑπὲρ τοῦ ὁμοουσίου ἐν αὐτῇ τῇ πρώτῃ συνόδῳ
 τῇ ἐν Νικαία ἀγωνισάμενος, μηδὲν ἄλλο ἐποίησεν ἢ
 τὴν πίστιν τοῦ χύδην ὅχλου (σ. 52—53)
 τρόπον τινὰ ἡρμήνευσε. Πῶς γὰρ ἂν τις δέξαιτο ὅτι ἡ

κεκοιμισμένη συναίσθησις καὶ ἡ παχυλὴ διάνοια λαοῦ παντάπασιν ἀπαιδεύτου οἷα τε ἐγένετο συναισθῆσθαι καὶ ἐννοῆσαι δόγμα διωρισμένον, οὗ ὁ βαθύτατος νοῦς, ἡ ἱστορικὴ διασάφησις, τὸ κῦρος καὶ ἡ ροπή ἦν ἔσχεν ἐπὶ πᾶσαν τὴν χριστιανικὴν θεολογίαν καὶ φιλοσοφίαν μονονοῦ πάντας διαφεύγει τοὺς καὶ νῦν δὴ παρ' ἡμῖν λογίους τοὺς ἐπ' ἄλλη τε καὶ ἱερᾷ σοφίᾳ ἄγαν φημιζομένους; Πῶς οὐχ ὁμολογήσομεν τὴν ἀπὸ πάσης πλάνης καὶ οἰήσεως δημώδους σώζουσαν ἀλήθειαν; Οἱ γὰρ εὖ πεπαιδευμένοι, οἱ σοφοί, οἱ τῶν Ἑλληνικῶν γραμμάτων καὶ τῆς ἑλληνικῆς φιλοσοφίας καὶ καλλιτεχνίας ἐγκρατέστατοι ἄνδρες, οὓς γ' ὑμεῖς λογιωτάτους ὑποκορίζεσθε, οὗτοί εἰσιν οἱ τὴν χριστιανικὴν διδασκαλίαν καὶ θρησκείαν θεμελιώσαντες, οὗτοι οἱ ἀπὸ πάσης ἐπιβουλῆς αὐτὴν διασώσαντες. Οὐδὲν γὰρ ἄνευ τῆς οἰκείας μαθήτεως εὐοδωτὲν ἐν ἀνθρώποις ὑπάρχει.

Ἀθανάσιος δὲ ὁ τῆς ὀρθοδοξίας πατὴρ, τῷ 373ῳ εἰς τὰς αἰτίους μονὰς τῶν μακάρων ἀποδημήσας, οὐκ ἐπέζησεν ἰδεῖν τὴν καλὴν νίκην, ἣν ἤραντο οἱ ὁπαδοὶ αὐτοῦ ἐν τῇ προμνημονευθείσῃ συνόδῳ τῇ ἐν Βυζαντίῳ γενομένῃ (381) ἥπερ πρὸς τῷ ὁμοούσιον εἶναι τῷ Πατρὶ τὸν υἱὸν καὶ δύο φύσεις ἐν τῷ Χριστῷ ἐδέξαντο, τὴν μὲν θεῖαν, τὴν δ' ἐτέραν ἀνθρωπίνην ὅλως, ἣν ψυχὴν ἀνθρώπου λογικὴν διαβρόήδην προσηγόρευσαν.

Καὶ ἐκ ταύτης δὲ τῆς προσθήκης ἐμελλον μετ' οὐ πολὺ καιναὶ ἐριδες καὶ λογομαχίαι ἐκβλαστῆσαι, ὥς ὅλῳ καὶ παντὶ διαρέειν ἡγοῦμαι τῶν μέχρι τοῦδε εἰρημένων. ἥκιστα γὰρ ἂν τις αὐτὰς ἀποδείξειεν εἰς κραταίωσιν τῆς χριστιανικῆς πίστεως ἢ εἰς ἐπίδοσιν τῆς

ὑψηλῆς θεολογίας συντελεσάσας, ἥτις ἀναμφιλέκτως ὁ θεμέλιος λίθος ἐστὶ καὶ ἡ κρηπίς πάσης θρησκείας, καὶ τοῦτο γε ὁμολογῶσιν ἔνιοι τῶν μεταγενεστέρων σοφῶν, καὶ μὴ ὁμολογῶσι, τὰς θεωρίας, ὡς ἔοικεν, ἀποστρεφόμενοι. προσήκει γὰρ αὐτοὺς μᾶλλον τῇ ἱστορίᾳ τῶν θρησκευμάτων ἀκολουθεῖν ἢ αὐτὴν τὴν ἱστορίαν πρὸς τὰ ἑαυτοῖς δοκοῦντα βιά καθέλκειν.

Ἦδη γὰρ ἐπὶ τῶν Ἀρειανῶν καὶ πρότερον ἔτι δύο σχυλαὶ θεολογικαὶ ἀλλήλων διεκρίθησαν, ἡ μὲν ἐν Ἀλεξανδρείᾳ τῶν Ὠριγενιζόντων ἐπὶ τὸ μυστικώτερον καὶ θεουργικώτερον πολλῶν ἔνεκεν αἰτίων ἀποκλίνουσα, ἡ δὲ ἐν Ἀντιοχείᾳ Συριακῇ, ἱστορικὸν μάλιστα καὶ ἐξηγητικὸν χαρακτῆρα προσλαβοῦσα. ἄμφω μέντοι τὰ τοῦ Ὠριγένους ἀγάμεναι διετέλουν, τοὺς κρατίστους τῶν λόγων ἐξ αὐτῶν ποριζόμεναι καὶ διὰ μετριοπαθείας κανοϊκῆς ἐλευθερίας τὰ κάλλιστα καὶ ἄριστα καὶ ἐδίδαξαν καὶ κατῴρθωσαν. Ἀξιομνημόνευτα δὲ καὶ πρὸς τοὺς παρ' ἡμῖν θεολόητους ἀνθρωπίσκους παραινετικώτατά ἐστι τὰ περὶ τῆς τοιαύτης ἐλευθερίας χρυσᾶ λόγια Γρηγορίου τοῦ Ναζιανζηνοῦ, ὧδε ἔχοντα· «φιλοσόφει μοι (λέγει ὁ Θεολόγος περὶ τὸ τέλος τοῦ λγ' λόγου) περὶ κόσμου ἢ κόσμων, περὶ ὕλης, περὶ ψυχῆς, περὶ λογικῶν φύσεων βελτιόνων τε καὶ χειρόνων, περὶ ἀναστάσεως, κρίσεως, ἀνταποδόσεως, Χριστοῦ παθημάτων. ἐν τούτοις γὰρ καὶ τὸ ἐπιτυχάνειν οὐκ ἄχρηστον καὶ τὸ διαμαρτάνειν ἀκίνδυνον.» Καὶ παρέτεινεν αὕτη ἡ πνευματικὴ ἐλευθερία μέχρι τῶν χρόνων τοῦ Ἐπιφανίου [394], ὃς σφοδρότέρῳ ζήλῳ φερόμενος, ἀπήτησεν Ἰωάννην τὸν ἐπίσκοπον Ἱεροσολύμων ἀναθεματίσαι τὸν Ὠριγένη καὶ ἐρι-

ρίδας πολλὰς οὕτως ἀνερρίπισεν, ἕως οὗ Θεόφιλος ὁ
 Ἀλεξανδρείας ἐπίσκοπος (ἀπὸ τοῦ 385⁸ μέχρι τοῦ 412⁸
 ἔτους) ἀνὴρ φίλαρχος ἅμα καὶ εἰς ἄκρον βίαιος, φόβω
 τε καὶ μίσει ὑπενδούς, ἀναθέματι τὰ Ὠριγένους συγ-
 γράμματα καὶ τοὺς ὁπαδοὺς αὐτῶν παρέδωκε τῷ 400^ω
 ἔτει. Ἐπὶ δὲ ταύτῃ τῇ πράξει ἀδικίαν τε ἅμα καὶ
 ἀχαριστίαν ἐλεγχοῦση (τοῦτο μὲν ὅτι ὁ σοφώτατος
 Ὠριγένης ἀναχρονιστικῶς ἐπὶ αἵρετικοῖς δόγμασιν κα-
 τεκρίθη, ἅπερ συγγράψας εἶχε, καθ' οὓς γε χρόνους
 οὕτω τὰ τοιαῦτα ὡς αἵρετικά ἐκρίνετο, εἰ καὶ παρά τισι
 τῶν ἐπισκόπων ὑπονοίας τινὰς ἀρχῆθεν ἐπήγειρε· τοῦ-
 το δὲ ὅτι ὡς κακόδοξος ἐδυσφημίσθη ἀνὴρ, ἐξ οὗ τὰ
 κράτιστα προῆλθε τῶν θεολογικῶν δογμάτων·) ἐπὶ
 ταύτῃ τῇ παραβόλῃ πράξει τοῦ Θεοφίλου ὁ μὲν Ἰε-
 ρώνυμος, ὅς περ ἐν τῷ πρόσθεν χρόνῳ τὸν Ὠριγένη
 θαυμάζων, τοὺς ἐναντίους αὐτῷ φθονερούς τινας ἀν-
 θρώπους καὶ λυσσώδεις κύνας ἀντικρυς προσηγόρευε,
 χαρὰν μεγάλην ἐχάρη, ἀλλ' ὁ χρυσοῦς τὴν γλῶσσαν
 καὶ τὸ ἦθος ἀνὴρ, ὁ ἐρασμιώτατος τῶν πατριαρχῶν, ὁ
 ἅγιος Ἰωάννης ὁ Χρυσόστομος, ὁ ἐξ Ἀντιοχείας προ-
 ἐλθὼν, πολλὰ τὸν Θεόφιλον νουθετήσας καὶ τῶν ὑπ'
 αὐτοῦ ὡς Ὠριγενιστῶν ἀπηνῶς διωκομένων προστα-
 τεύσας, παρεσπάσατο τὸ θανάσιμον μῖσος καὶ τὰς δο-
 λοπλοκίας τουτοῦ τοῦ Θεοφίλου, ὅς κατὰ βασιλικὴν
 ἐπιταγὴν εἰς Βυζάντιον ἐλθὼν, ὅπως ἂν ἐνώπιον τοῦ
 Χρυσοστόμου ἀπολογηθείη, ἀνηρτήσατο ἐντὸς ὀλίγου
 χρόνου πάντας ὁμοῦ τοὺς πολεμίους ἐκείνου, τὴν φαύ-
 λην μερίδα τοῦ κλήρου καὶ τοὺς περὶ τὴν Εὐδοξίαν
 διεφθαρμένους αὐλικούς, ψευδεῖς τε μάρτυρας ἐξαρ-
 τίσας, διέπραξεν ἐπὶ τιγος συγόδου ἐν Δρυϊ, προαστείῃ

τῆς Χαλκηδόνος γενομένης καθαιρεθῆναι τοῦ πατριαρχικοῦ θρόνου τὸν ἅγιον ἄνδρα, καὶ τῆς Πόλεως ἐξορισθῆναι. Οὗτος δὲ εὐλόγῳ σπουδῇ καὶ παρακλήτῃ τοῦ λαοῦ ἀπὸ τῆς ἐξορίας ἀνακληθεὶς, ἐπὶ τοῦ ἱεροῦ θρόνου ἐν εὐφημίαις ἀποκατέστη. Οὐ πολλῶ δὲ χρόνῳ ὕστερον τὸν μόγις λωφήσαντα κότον τῆς ἐκδεδιτημένης Εὐδοξίας σφοδρᾶ πῆρρησίᾳ εἰς ὀργὴν ἐκκαύσας, ἐξέπεσε παρὰ νόμον αὐθις τοῦ τε ἀξιώματος καὶ τῆς Πόλεως καὶ ἀπὸ χώρας εἰς χώραν ἔρημον καὶ ἀγρίαν ἀπηνῶς ἐλκόμενος, πανταχοῦ δὲ παρὰ τοῖς εὐσεβέσιν ἐς τὰ μάλιστα τιμώμενος, ἐξωρίσθη ἐπὶ τέλους μέχρι εἰς Πιτυοῦντα τὸν μέγαν, χώραν τε καὶ πόλιν παραλίαν τῆς Κολχίδος, ἐπέκεινα τῆς Διοσκουριάδος πρὸς ἄρκτους. ἀλλὰ καθ' ὁδὸν ἀφάτοις ταλαιπωρίαις κεκμηκὼς, ἐν Κομάνοις τοῖς Ποντικοῖς, δοκῶ (α) τὴν μακαρίαν ψυχὴν τῇ αἰδίῳ Ἀγάπῃ τοῦ Χριστοῦ παρέδωκε, τρισὶν ἔτεσιν ὕστερον τῆς ἀπὸ Βυζαντίου δευτέρας ἐξώσεως. (τῷ 407ῳ ἔτει μ. Χ. πρὸ βλ. τοῦ παρ' ἡμῖν ὡς ἀληθῶς σοφοῦ Κωνσταντίνου τοῦ Κοντογόνου ἐκκληστ. ἱστ. τ. Α. σ. 565—581, ἐνθα πανάριστα τὰ πράγματα ἀφηγεῖται.). Οὕτω τοίνυν ἡ περὶ τὰ θεῖα νοτικὴ ἐλευθερία κατελύθη περὶ τὴν ἀνατολὴν, καθ' ὃν χρό-

(α) Ἡ πόλις Κουκουσός, ἐν ᾗ τὸ πρῶτον ἔτος τῆς ἐξορίας ὁ ἱερὸς ἀνὴρ διήνυσε, καὶ τὸ φρούριον Ἀράβισσος, εἰς ὃ ἐκεῖθεν ἀπαχθεὶς τὰ λοιπὰ δύο ἔτη ἐν εὐλογίαις καὶ εὐεργεσίαις διήγαγεν, ἔκειντο ἀμφοτέραι ἐν Καταονίᾳ τῆς Καππαδοκίας. Κόμμανα δ' ἐκαλοῦντο δύο πόλεις, ἡ μὲν οὐ πολὺ πρὸς ἄρκτον τῆς Κουκουσοῦ περὶ τὴν ὑπώρειαν τοῦ Ἀντιταύρου κειμένη, ἡ δὲ ἑτέρα ἐν Πόντῳ περὶ τὴν Φανάροιν.

νον καὶ πρὰ τοῖς ἐσπερίοις ὁ βλοσυρώτατος Αὐγου-
στίνος ἐχάλκευεν ἐν λιγνύϊ πνευματικῇ τὰς ἐκκλησια-
στικὰς ἀλύσεις δουπῶν, δι' ὧν ἡ ἀνθρώπινη διάνοια τοῦν-
τεῦθεν ἐδεσμεύθη καὶ ἡ ἐλευθέρα ἐπιστήμη ὡς τῶν ψυ-
χῶν λυμαντικὴ ἐξω τῆς ἐκκλησίας ἀπεσοβήθη [πρὸ βλ.
Γεισελ. αὐτόθι σ. 78—99].

Εἰ μὲν οὖν ἔριδες περὶ τῆς τοῦ Χριστοῦ φύσεως καὶ
πρότερον ἀνεφύησαν, ὅτε οἱ περὶ τὸν Ἀρειον, ἐκ τοῦ
προειρημένου δόγματος τῆς ἐκκλησίας περὶ τῆς ἐν Χρι-
στῷ ἀνθρωπίνης φύσεως δύο πρόσωπα συνάγοντες, τοὺς
δογματίσαντας ἐλέμφοντο· οἱ τε ὁπαδοὶ τῆς ἐν Ἀντιο-
χείᾳ σχολῆς οὐδ' ὅτι οὖν τῆς ὁρθῶς ἐχούσης ἱστορικῆς
καὶ ἐξηγητικῆς μεθόδου ἐκκλίνοντες, τὸ ἐν Χριστῷ ἀν-
θρώπειον διασφoῦντες ἐνέμενον, οἱ δὲ περὶ τὴν Αἴγυ-
πτον καὶ τὰς ἐσπερίας χώρας Νικαῖαιται, τῶν Ἀρειανῶν
τὴν ἔγκλησιν φεύγοντες, αἰ μᾶλλον τὸ ἐνιαῖον ἐνέτεινον
τοῦ θεοῦ προσώπου καὶ τὸν Χριστὸν κατὰ πάσας τὰς
σχέσεις τοῦ ἐν ἀνθρώποις βίου Θεὸν γεγονέναι ἐδίδα-
σκον· ἀλλὰ ραγδαιόταται ἐξερράγησαν αἱ λογομαχίαι,
ὅτε πρεσβύτερός τις ἐξ Ἀντιοχείας ὁ Νεστορίος,
ἐπίσκοπος τοῦ Βυζαντίου καταστάς [τῷ 428ω] καὶ ἐν-
θεν μὲν ὑπὸ τῶν μνηστευομένων τὸ αὐτὸ ἀξίωμα πο-
λεμούμενος, ἐνθεν δὲ ὑπὸ τῶν μὴ στεργόντων τὴν ὑπ'
αὐτοῦ εὐσεβῶς ἐπιζητουμένην ἀποκατάστασιν τῆς ἱεράς
τοῦ Χρυσοστόμου μνήμης διαβαλλόμενος, λαβὴν προ-
χειροτάτην τούτοις τοῖς ἀγρύπνοις καὶ ἐτοιμοῖς πολε-
μίοις παρέσχεν εἰπὼν, ὡς οὐκ ὁρθῶς ἡ Μαρία τοῦτ' αὐτὸ
Θεοτόκος, ὡς Θεὸν τεκοῦσα ἐπιφημίζεται, ἅτε Χρι-
στοτόκος ἀπλῶς γενομένη. Καὶ γὰρ δημιούργημα αὐτὴ
τυγχάνουσα, οὐχ οἷα τε ἦν αὐτὸν τὸν ἀδημιούργητον

Θεὸν ἐξ ἑαυτῆς τεκεῖν, ἄνθρωπον δὲ ἔτεκεν, ὡς ὄργανον τῆς Θεότητος. Μηδὲ τὸ ἅγιον πνεῦμα Θεὸν λόγον ἔπλασεν, ἀλλὰ τῷ Θεῷ λόγῳ ναὸν ἐκ τῆς παρθένου ὠκοδόμησεν, ἵνα ἐν αὐτῷ σκηνώσῃς πρὸς σωτηρίαν τῶν ἀνθρώπων. Ταῦτα καὶ ἄλλα παραπλήσια δικαιολογῶν ἐπήγειρεν ἐφ' ἑαυτὸν αὐτίκα τὸν σφοδρὸν καὶ ἐπισπερχῆζήλον Κυρίλλου τοῦ ἐπισκόπου Ἀλεξανδρείας, ὡς διάδοχου καὶ ἀδελφίδου τοῦ πρόσθεν μνημονευθέντος Θεοφίλου, ὃς πολλὰ καὶ ἔλεξε καὶ ἔπραξε κατὰ τοῦ Χρυσοστόμου.

Οὗτος δὴ οὖν ὁ Κύριλλος, οὐ πάνυ ἀπεμφερῆς τὸ ἦθος γενόμενος τῷ καθ' ἡμᾶς Θεοκλήτῳ τῷ Φαρμακίδῃ (εἵπερ καὶ ἔξεστι τὰ μεγάλα τοῖς σμικροῖς ἀντιπαράβαλλειν) πρῶτον μὲν τὰ δόγματα τοῦ Νεστορίου διὰ σφοδρότητα παρερμηνεύσας, διέβαλε πρὸς Καίλεστίνον τὸν Ῥώμης ἐπίσκοπον, ὡς οὐκ ἀλλότρια ὄντα τῶν τοῦ Πελαγίου, σφόδρα παρὰ τοῖς ἐσπερίοις ὡς αἰρετικοῦ μισουμένου, δι' ὃ εἰς ἐπίμονον καὶ ἀδιάλλακτον μῖσος αὐτοῦς τῷ Νεστορίῳ συνέβαλε, καίπερ ἀποχρώντως ἀπολογηθέντι. Εἴτα αὐτὸς τε καὶ ὁ Ῥώμης ἐπίσκοπος διὰ συνόδων ἐν Ῥώμῃ τε καὶ Ἀλεξανδρείᾳ συγκροτηθεισῶν [τῷ 430] ἀπεκήρυξαν τῆς ἐκκλησίας τὸν τλήμονα Νεστόριον, μάλιστα δὲ ὁ δεινὸς καὶ λάβρος Κύριλλος ἐσφενδόνισεν ἐπ' αὐτὸν δώδεκα ὅλους ἀντιθεματισμοῦς, ὧν ἓνα πρὸς ἓνα τὸ ἑαυτοῦ μέρος καὶ ὁ Νεστόριος ἀνεσκεύασεν ἀντικαταρῶμενος, οὐ μόνος αὐτὸς, ἀλλὰ καὶ Ἀνδρέας ὁ Σαμοσάτων, ἐπιεικέστατα δὲ πάντων ὁ σοφώτατος Θεοδώρητος ὁ Κύρου ἐπίσκοπος καὶ πάντες δὲ οἱ ἀνατολικοὶ ὡς ἐψευσμένους αὐτοὺς ἀπέβριψαν. Ἀλλὰ τῷ Κυρίλλῳ ἡσυχία τε καὶ εἰρήνη οὐκ ἐπεγίγνετο τῇ ψυχῇ, οὐδὲ τοῖς χρυσοῖς

λόγοις καὶ ταῖς νοουθεσίαις τὸν νοῦν προσέχειν ἤθελεν, ὡς παρῶρησιαζόμενος αὐτῷ ἐπέστελλεν ὁ γεράσμιος Ἰσιδωρος ὁ Πηλουσιώτης, ἐν οἷς καὶ τότε αὐτῷ παρήνει· «προςπάθεια μὲν οὐκ ὀξυδορκεῖ, ἀντιπάθεια δὲ ὁλως οὐχ ὀρθῇ. Εἰ τοίνυν ἐκατέρας λήμης βούλει καθαρεῦσαι, μὴ βιαίας ἀποφάσεις ἐκθίβαζε, ἀλλὰ κρίσει δικαίαν τὰς αἰτίας ἐπίτρεψον. — Πολλοὶ γὰρ σε κωμωδοῦσι τῶν συνειλεγμένων εἰς Ἐφεσον, ὡς οἰκείαν ἀμυνόμενον ἔχθραν, ἀλλ' οὐ τὰ Ἰησοῦ Χριστοῦ ὀρθοδόξως ζητοῦντα. ἀδελφοῦς ἐστί, φασι, Θεοφίλου, μιμούμενος ἐκείνου τὴν γνῶμην. ὥσπερ γὰρ ἐκεῖνος μανίαν σαφῇ κατεσχέδασε τοῦ θεοφόρου καὶ θεοφιλοῦς Ἰωάννου, οὕτως ἐπιθυμεῖ καυχῆσθαι καὶ οὗτος, εἰ καὶ πολὺ τῶν κρινομένων ἐστί τὸ διάφορον». Ἀλλὰ τοιαύτας νοουθεσίας οὐκ ἐνωτίζετο ὁ Κύριλλος. Ἐπεὶ γὰρ τάχιστα εἰς Ἐφεσον, πολυάριθμον ἀκολουθίαν ἐπαγόμενος, ἦλθεν, ἔνθα ἐπιταγῇ Θεοδοσίου τοῦ Β' καθολικῆ συνόδου ἡγεῖρτο, παραχρῆμα ἐξέχεε, πρὶν ἢ τοὺς τῆς Ἀνατολῆς ἐπισκόπους ἀφικέσθαι, ὃν κότον τῷ Νεστορίῳ ἐφύλασσεν, ἀλλότριον αὐτὸν τοῦ ἐπισκοπικοῦ ἀξιώματος καὶ παντὸς συλλόγου ἱερατικοῦ κηρύξας. Παραγενόμενοι δὲ μετ' οὐ πολὺ καὶ οἱ ἀνατολικοὶ, συνῆλθον καὶ οὗτοι χωρὶς, προεδρεύσαντος Ἰωάννου τοῦ Ἀντιοχείας ἐπισκόπου καὶ ἐκήρυξαν ἐν τῷ μέρει ἔκπτωτον αὐτόν τε τὸν Κύριλλον καὶ τὸν ἐλλογιμώτατον τῶν συμμάχων αὐτοῦ, Μέμνονα ὃν Ἐφέσου ἐπίσκοπον. Πρῶτον μὲν οὖν ὁ ἀσθενὴς τὸ ἥθος Θεοδόσιος καὶ τὰς τρεῖς καθαιρέσεις ἐπεκύρωσεν, εἶτα δὲ ταῖς πρὸς τὴν βασιλίσσαν καὶ τοὺς αὐλικοὺς εὐχαῖς καὶ εὐλογίαις καὶ, ὡς διέβαλλον, χρυσαῖς φιλοδωρίαις τοῦ πολυμηχάνου Κυρίλλου ὑπείξας, αὐτόν μὲν καὶ τὸν Μέμνονα

ἀποκατέστησεν αὐθις εἰς τὰ ἀρχιερατικά ἀξιώματα, τὸν δὲ Νεστορίον ἠνάγκασεν ἀναχωρῆσαι εἰς τὸ ἐξ οὗ ὠρμήθη μοναστήριον τὸ ἐν Ἀντιοχείᾳ.

Οὕτως οὖν ἐχωρίσθη ἡ ἀνατολὴ τῶν λοιπῶν ἐπαρχιῶν καὶ ἰδίᾳ τῆς Αἰγύπτου. οὐ μέντοι ἐνέμειναν τῇ ἑαυτῶν στάσει οἱ τῆς Ἀνατολῆς ἐπίσκοποι, ἀλλ' ἤρξαντο μεθίστασθαι πρὸς τὴν εὐροοῦσαν μερίδα τοῦ Κυρίλλου, ἥτις ἦν ἅμα καὶ ἡ βασιλική. Καὶ αὐτὸς δὲ Ἰωάννης ὁ Ἀντιοχείας, φίλος ὢν ἐν τοῖς μάλιστα τῷ Νεστορίῳ, εἰρήνην ἐπίσημον ἐποιήσατο νῦν πρὸς Κύριλλον, ὑπογραψάμενον καὶ τοῦτον ἐν τῷ μέρει πίστεως τινα ὁμολογίαν τῶν Ἀντιοχείων (τῷ 433ῳ) ἀφ' ἧς τὰ τοῦ Νεστορίου δόγματα κατ' οὐδὲν παρήλλασσεν.

Ὁμαλισθείσης τοίνυν τῆς τῶν δογμάτων διαφορᾶς, ὤφειλεν ὁμαλισθῆναι καὶ ἡ ἐξ αὐτῶν προελθοῦσα ἔρις. Ἀλλ' οἱ μὲν κατὰ τὴν Συρίαν ἐπίσκοποι, ἀναγκασθέντες προσετέθησαν τῇ ὁμολογίᾳ Ἰωάννου τε καὶ Κυρίλλου, ἡ δ' ἐν Ἑδέσσει Θεολογικῇ σχολῇ παλαιόθεν ἤδη τὸ περὶ τὴν Περσίαν ἱερατεῖον ἐκπαιδεύουσα, φανερώς τῇ ἀξιώσει τοῦ ἐπισκόπου ἀντέστη, τὰς συγγραφὰς ἀποκηρύσσοντος Διοδώρου τε καὶ Θεοδώρου τῶν ἐξ Ἀντιοχείας, ὡς πρώτας πηγὰς γενομένας, ἐξ ἧς ἀνέβλυσαν τὰ νάματα τῆς περὶ τὸν Νεστορίον κακοδοξίας. Διωχθείσης δὲ καὶ ὕστερον τελέως καταλυθείσης ταύτης τῆς ἐν Ἑδέσσει σχολῆς, προσέφυγον οἱ ἐν αὐτῇ διδάσκοντες καὶ οἱ ὁπαδοὶ αὐτῶν εἰς Περσίαν καὶ τὸ πρὸς τὴν Ἀλεξανδρινὴν διδασκαλίαν μῖσος τῶν αὐτόθι χριστιανῶν κρατύναντες, περὶ παντὸς ἡγουμένων τὰ τοῦ Θεοδώρου διδάγματα, αἰτιώτατοι ἐγένοντο τοῦ χωρισμοῦ τῆς περσικῆς ἐκκλησίας ἀπὸ τῆς ἐλληνικῆς, ὅς

τοῖς μὲν Περσῶν βασιλεῦσιν οὐ τὸ τυχὸν ὄφελος ἐπήνεγκε, τοῖς δὲ Βυζαντίοις ζημίαν τε καὶ βλάβην ἀνήκεστον.

Ἐπὶ δὲ πρὸς τούτοις μεταξὺ τῶν ἐν Αἰγύπτῳ, οἷς οἱ περὶ Παλαιστίνην προσετέθησαν, καὶ τῶν Ἀνατολιτῶν ὑπετύφετο αἰεὶ διαφωνία καὶ ἕρις περὶ τῆς φύσεως τοῦ προσώπου τοῦ Χριστοῦ, εἰ καὶ κατὰ τὸ φαινόμενον ἴσχυεν ἔτι ἡ ὁμολογία Κυρίλλου τε καὶ Ἰωάννου. Οἱ μὲν οὖν Αἰγύπτιοι τὸ δισσὸν τῆς ἐν Χριστῷ φύσεως, ὡς κακοδοξίαν ἀπὸ τοῦ Νεστορίου προελθοῦσαν ἀπεστρέφοντο. Οἱ δ' αὖ ἀνατολικοὶ τὸ ἐνιαῖον τοῦ θεανθρώπου λόγου ὡς δίδαγμα οὐ τοῦ Ἀθανασίου, ἀλλὰ τοῦ αἵρετικοῦ Ἀπολλιναρίου διήλεγchon. καὶ αἱ λογομαχίαι αἰεὶ μᾶλλον ἐπετείνοντο, μάλιστα δ' ὅτε γηραιὸς τις ἀρχιμανδρίτης ἐν Βυζαντίῳ, ὄνομα Εὐτυχῆς, θιασώτης ἐνθους τοῦ Κυρίλλου ἀναστάς, τὰ τῶν Αἰγυπτίων ἐδίδασκε μετὰ κοσμίου μετριότητος, ὃν τῆς ἐκκλησίας πολιτικώτερον ἢ δικαιότερον ἀποκλεισθέντα, Διόσκουρος ὁ τοῦ Κυρίλλου διάδοχος, ἀνὴρ τὸ ἥθος βιαίωτατος καὶ ἐπὶ τῇ βασιλικῇ εὐνοίᾳ, ἧς ἀπῆλαυε, θρασύτατος ἐδικαίωσε κατὰ τὴν ἐν Ἐφέσῳ ὑπ' αὐτοῦ συγκαλεσθεῖσαν σύνοδον (τῷ 449ῳ) ἣν διὰ τὸ βίαιον Ἕλληνες μὲν ληστρικὴν ἐπονομάζουσι, Λατῖνοι δὲ κατὰ Λέοντα τὸν μέγαν *latrocinium Ephesinum*. Ἀλλὰ τελευτήσαντος Θεοδοσίου τοῦ β' (ἐν ἔτει 450ῳ) ἡ καλὴ Πουλχερία καὶ Μαρκιανὸς, σύζυγος αὐτῆς ἄρτι γενόμενος, εἰς τὴν βασιλεῖον ἀρχὴν καταστάντες, ἀνεκήρυξαν σύνοδον οἰκουμενικὴν, τὸ μὲν πρῶτον ὡς ἐν Νικαίᾳ τῆς Βιθυνίας ὑπὸ τὴν ἐγγύθεν ἐπιτήρησιν τῆς πρωτευούσης γενησομένην, ἐνθα τριάκοντα καὶ ἐξακόσιοι ἐπίσκοποι ἤδη συνεληλύθεσαν, εἶτα δὲ μελλούσας ταραχὰς ἱερέων, μοναχῶν καὶ λαϊκῶν, παραπλησίως

ταῖς ἐπὶ τῆς ἐν Ἐφέσῳ ληστρικῆς συνόδου γενομέναις προαισθόμενοι, τῇ συνεργείᾳ ἴσως τοῦ αὐτοῦ Διοσκούρου προεσκευασμένας, μετεκάλεσαν αὐτὴν εἰς Χαλκηδόνα, ἔτι ἐγγυτέρω τυγχάνουσαν τῆς βασιλικῆς ἐπιβλέψεως. [Νεάνδ. ἱστ. ἐκκλ. τ. Δ. σ. 979 κ.φ.ξ. τῆς β' ἐκδόσ.]. Ἐπὶ δὲ ταύτης τῆς ἱερᾶς συνόδου τῆς ἐν Χαλκηδόνι (ἐν ἔτει 451ω) Διόσκουρος μὲν ἐπὶ πολλαῖς καὶ παντοδαφαῖς αἰτίαις καθηρέθη, οἱ δὲ ἀνατολικοὶ ἐπίσκοποι οἱ μέχρι τοῦ δευροῦ ἀπηνῶς διωκόμενοι ὡς ὀρθόδοξοι ἐνεκρίθησαν, ἐν οἷς πρὸς εἰρηνοποίησιν τῶν περὶ Αἴγυπτον καὶ αὐτὸς ὁ Κύριλλος συμπεριεῖληπτο. Ἐδέξατο δὲ ἡ σύνοδος περὶ τοῦ Χριστοῦ ὡς δόγμα κύριον, ἣν διδασκαλίαν περιελάμβανεν ἡ περιωνύμος ἐπιστολὴ Λέοντος τοῦ μεγάλου, πάππα Ῥώμης, πρὸς Φλαβιανὸν τὸν ἐν Βυζαντίῳ πατριάρχην καὶ ἐθέσπισεν «ἐν δυεῖ φύσεσιν,» ἢ, ὡς ἄλλοι, «ἐκ δυεῖν φύσεων τὸν Χριστὸν γνωρίζεσθαι,» ἑκατέρας ἰδίας οὔσης, ἀμφοτέρων δὲ εἰς ἓν καὶ τὸ αὐτὸ πρόσωπον συνελθουσῶν. Τὴν μὲν οὖν Θεῖαν φύσιν ὁμοούσιον τῷ Πατρὶ καὶ πρὸ αἰώνων ἐκ τοῦ Πατρὸς αὐτὸν γεγεννηθῆναι ἔφασκον, τὴν δὲ ἀνθρωπίνην ἐκ ψυχῆς λογικῆς καὶ σώματος συνεστηκυῖαν, κατὰ πάντα ὅμοιον ἡμῖν χωρὶς ἁμαρτίας, ἐπὶ δ' ἐσχάτων τῶν ἡμερῶν ἐκ Μαρίας τῆς παρθένου, τῆς Θεοτόκου κατὰ τὴν ἀνθρωπότητα γεννηθέντα, ἓνα καὶ τὸν αὐτὸν Χριστὸν, τέλειον Θεὸν καὶ τέλειον ἄνθρωπον [ἐπιθι Γεϊσελ. Β. σ. 131—161].

Τοιαῦτα μὲν οὖν τὰ τῆς περιωνύμου συνόδου θεσπίσματα, βασιλικοῖς ἐπικυρωθέντα νόμοις. Ἀλλ' ὅμως οὐδὲ τούτοις ἐπέειπον οἱ ἐν Αἰγύπτῳ τε καὶ Παλαιστίνῃ· ἀλλὰ πρὸς βλάβην τῆς ἀνατολικῆς ἐκκλησίας ἀπεδο-

κίμαζον ὡς Νεστορίου διδάγματα. Διὸ καιναὶ αὖθις καὶ πολυχρόνιοι ἔριδες ἀνεῖρπίσθησαν, αἱ τῶν μ ο ν ο φ υ σ ι τ ῶ ν λεγόμεναι [Νεάνδρου αὐτ. σ. 993 κ.φ.ξ.]. Ἀνέκαθεν γὰρ ἡ ἐν Ἀλεξανδρείᾳ σχολή ἐπὶ τὸ μυστηριωδέστερον καὶ θεουργικώτερον διὰ πολλοὺς λόγους ἔρρεπε. Τοῦναντίον δὲ ἡ ἐν Ἀντιοχείᾳ ἐπὶ τὸ ἀνθρωποειδέστερον καὶ ἀνθρωποπαθέστερον ἐνίοτε τὰ θεῖα ἡρμήνευεν, οἷόν που πάσῃ ἱστορικῇ καὶ ἐξηγητικῇ μεθόδῳ συμβαίνει, ἐπειδὴν τῆς καθόλου θεωρίας, ὡς φιλῆς τινος τερθρείας καὶ μεταρσιολογίας ἀνωφελοῦς ἀποστῇ. Ἡ δὲ τοῦ Χριστοῦ ἐκκλησία τὸ μέσον μεταξὺ ἀμφοῖν ἐκείνων τῶν ὑπερβολῶν ἔταμεν, ὡς ἀληθῶς τὸν λόγον τῆς Ἀληθείας ὀρθοτομοῦσα. Καὶ γὰρ εἰ μὲν τὸ παρ' Ἀλεξανδρεῦσι πολλάκις καὶ πολυειδῶς ἰσχυσαν δόγμα περὶ τῆς μιᾶς ἐν Χριστῷ φύσεως, ὡς ὅλως θείας οὔσης, καθολικὸν κῦρος ἔλαχεν, ἀπέληξεν ἂν κατὰ πᾶσαν ἀνάγκην ἡ χριστιανικὴ διδασκαλία τῷ χρόνῳ εἰς πανθεϊσμόν ἀκράτως Ἀσιατικὸν καὶ δὴ καὶ μαρασμὸν τέλεον τῆς ἀνθρωπότητος καὶ οὔτ' ἂν φιλοσοφία, ἐν αὐτεπιγνώσει τὰ βιοθαλῆ ζώπυρα ἀρυομένη, παρὰ τοῖς χριστιανικοῖς ἔθνεσιν ἐξεβλάστησε, μυρία, ὅσα πάντες ἴσμεν, ἀγαθὰ προξενήσασα, οὔτε ἠθικὴ ἀληθινὴ ἐπ' αὐτοβουλήτου προαιρέσεως ἐρειδομένη, οὔτε ἐκείνη ἡ γνησία καὶ ἀνδρική ἀρετὴ ἐξέλαμψεν ἂν ἐκ τοῦ τελειοτάτου ἐν ἀνθρώποις παραδείγματος τοῦ Χριστοῦ, ὅς τις ἐμπράκτως ἐδίδαξεν ἡμᾶς ὅτι σὺν πόνῳ καὶ ἰδρῶτι ἐκουσίῳ καὶ μετὰ καρτερίας καὶ ἀγάπης τὰνθρώπειον τῷ Θεῷ διαλλάσσεται καὶ ἡ οὐράνιος βασιλεία κατορθοῦται, τῷ θανάτῳ ὅτι ὁ θάνατος καταπατεῖται. τίς γὰρ ἂν τὴν ψυχὴν ἐφλέγετο εἰς μίμησιν τοῦ Χριστοῦ, εἴ περ

ἐγίγνωσκέν ὅτι «τοῖς ἀνθρώποις κεκοινώθηκε πάθει-
ο ὑ κα τὰ φύ σιν, ἀ λ λ ἄ κα τὰ χ ἄ ριν ;» τουτὶ
γὰρ τὸ οὐ κατὰ φύσιν ἱκανὸν ἦν ἀπομαρᾶναι πάντα ἀν-
θρώπειον ζῆλον, ὡς πολλάκις περικείρεται καὶ ἀπομα-
ραίνεται ὁ θαυμασμὸς πρὸς τὰ ἐν ἀνθρώποις ποιούμενα
ἔργα τῶν Ἰνδικῶν θεῶν ἐν ταῖς ἐποποιίαις. Ἡ τίς ἀν-
συμπαθεία καὶ ἀγάπη ὅλος ἐτήκετο, παριστάμενος τῇ
διανοίᾳ τὸν Χριστὸν ἐπὶ τοῦ σταυροῦ ἀναξιοπαθοῦντα,
εἶπερ ἐπρέσβευεν ὅτι Θεὸς ἐσταυρώθη ; καὶ ποῖός τις ἀν-
ῆν οὗτος ὁ Θεὸς ὁ ἅγιος, ὁ ἰσχυρὸς, ὁ ἀθάνατος, ὃς ἐ-
σταυρώθη καὶ μὴ τ' ἀνθρώπειον μόνον τοῦ θεανθρώπου ; (α).

(α) Γνωστὸν ἔστι τὸ λόγιον τὸ περὶ τὴν πρώτην ἀρχὴν τοῦ
τρισχίου ὕμνου, ὃν ἐν ἐκκλησίαις λιγυρᾷ μολπῇ ᾄδομεν, ἐκεῖνο
τὸ δολιχόφωνον «*Δόξαμις*,» κατ' ἤχον δεύτερον ἡρέμα ἀνα-
βαλλόμενον, ἐπὶ πλάγιον δὲ τοῦ δευτέρου θριαμβικῶς ὑψού-
μενον καὶ εἰς τὸν δεύτερον αὖθις ἀπομαρτυρούμενον, ἔνθεν τὸ
«ἅγιος ὁ Θεός» ἀπὸ χρωματικῆς τριφωνίας ἐναρχόμενον διὰ
διέσεων καὶ ἐμφατικωτάτων παύσεων ἡδυμελέστατα ᾄδεται.
τοιούτῳ τινὶ νόμῳ ἐν Πρεβέζῃ μάλιστα παῖδες καλλιφῶνοι ἐν
τῇ καλλίστῃ ἐκκλησίᾳ τοῦ ἁγίου Χαραλάμπους, στεφάνοις τὰς
καλὰς κόμας ἀναδεδεμένοι, περίχρυσα ἄμφια ἡμφιεσμένοι, ἐν
νεφέλαις λιβανωτοῦ, ὡς ἄγγελοι ἐν χορῷ λάμποντες, ᾄδουσιν,
ὧν τὴν μελωδίαν Μοζάρτιός τις ἀκούσας, Μίδου ὦτα τῇ ἀλη-
θείᾳ κατεύξαιτ' ἀν φῶσαι τοὺς Ἀθήνησιν ἐπιγόνους, οἵτινες Σκυ-
θῶν κραυγὰς ἀσήμους τῶν πηκτρίων προτιμῶσιν. Ἀπανθισάμε-
νοι πρότερον, ὧ βέλτιστοι, τὰς παρ' ἐκάστοις τῶν Ἑλλήνων με-
λωδίας καὶ συνχισθήσει κεκαθαρμένοι σμικρὸν τι αὐτῶν ἀπο-
λάσαντες, οὕτω κρίνατε· τοὺς Χερουβικοὺς, λέγω, ὕμνους Πέ-
τρου τοῦ Ἐφ' εἰσίου, ὧν τὰ προοίμια μέχρι τοῦ «καὶ τῇ ζωοποιῷ
Τριάδι,» μάλιστα δὲ τὰ κατὰ πρῶτον, καὶ τέταρτον καὶ ἄμφω

Ἡ ἐκκλησία τοίνυν τοῦ Χριστοῦ κατὰ Θεοῦ ἐπίνευ-
σιν, ὡς ἀληθῶς διὰ τοῦ ἁγίου Πνεύματος τὸν λόγον
τῆς Ἀληθείας ὀρθοτομοῦσα, μεγάλα καὶ ἀκαταλόγιστα

τὰ κατὰ τρίτον ἦχον προσωδᾷ πως τῇ Ἀληθείᾳ ἐστὶ τῇ τοῦ
Μοζάρτου γλυκερωτάτῃ Μούσῃ· ἔτι δὲ τὸ «Εὐλόγει ἡ ψυχὴ
μου τὸν Κύριον,» πανταχοῦ μὲν κατὰ πλάγιον τοῦ τετάρτου
ᾄδόμενον, ἐν Πρεβέζῃ δὲ καὶ κατ' ἦχον πρῶτον ἐπὶ τὸν βαρὺν
ἀποκλίνοντα, παντὸς θαυασμοῦ ἄξιον· καὶ τὸν γλυκασμὸν δὲ
τῶν ἐν ἀνθοδόλοις πανηγύρεσιν ᾄδομένων πολυελέων καὶ εἰρμῶν
καὶ ἄλλα καλῶς καὶ τεχνικῶς ᾄδόμενα ἀκούσατε πρότερον, ἅ-
περ πᾶσαν ψυχὴν, τὰ τῆς Ἑλλάδος θέλγητρα καὶ πένθη συν-
αισθηνομένην, εἰς τὴν παρήγορον χαρμονὴν τῶν ἐν οὐρανῷ ἁγ-
γέλων ἀναβιβάζει. Ἀλλὰ περὶ τοῦ τρισαγίου ὕμνου ὁ λόγος
ἐνταῦθα.

Ἐπὶ τῇ μακαρίᾳ Πουλχερίᾳ καὶ τοῦ ἀδελφοῦ αὐτῆς Θεοδο-
σίου τοῦ Βου (ἐν ἔτει 438ω) ἐπὶ τέσσαρας μῆνας ἐμυκάτο καὶ
ἐσείετο ἡ γῆ ἔνδοθεν ὅλη. φόβῳ οὖν οἱ Βυζάντιοι τὰς φρένας λη-
φθέντες, ἔδραμον πάντες ἔξω τῆς Πόλεως καὶ ἐσκήνωσαν ἐπὶ
τοῦ πολυθρυλλήτου κάμπου, ἐγγὺς πού τῶν Βλαχερνῶν παρα-
τεινομένου. ἐν μιᾷ δὲ τούτων τῶν ἡμερῶν, σφοδρότατα τῆς
γῆς τινασσομένης, *γαρίσκος* τις ὑπὸ «*Δυνάμεως*» θείας ἀνα-
φανδὸν εἰς τὸν ἀέρα ἀρθείς, μελωδίᾳς ἤκουσε θείας, τοῦ ὕμνου
τοῦ τρισαγίου καὶ φωνῆς ἅμα κελευούσης αὐτῷ εἰπεῖν τῷ Ἐπι-
σκόπῳ, οὕτω τοῦ λοιποῦ τὸν λαὸν λιτανεύειν κελεύσαι. παρα-
λαβὼν δὲ τὸ θεῖον παράγγελμα ὁ ἐπίσκοπος (ἦν δὲ ὁ ἐν ἁγίοις
πατὴρ ἡμῶν Πρόκλος) εὐθὺς ἐπέτρεψε τῷ λαῷ τὸν τριτάγιον
ὕμνον ψάλλειν καὶ παραχρῆμα ὁ σεισμὸς κατέπυσεν. Ἐξ ἐκείνου
δὴ οὖν τοῦ χρόνου θεσπίσματι βασιλικῷ ὁ οὐρανοπετῆς ὕμνος
ἤδετο κατὰ πᾶσαν τὴν οἰκουμένην, ὡς τὸ πρῶτον ἠκούσθη, ἔως
οὗ Πέτρος ὁ γναφεὺς ἐπιλεγόμενος προσέθηκε τὸ τοῖς μονοφυσί-

ἀγαθὰ, ὡς μήτηρ φιλόστοργος, ἡμᾶς ἐποίησε καὶ διὰ παντός ἔσωσε. Πάντα δὲ ταῦτα τὰ ἀγαθὰ περιεῖχεν ἤδη ἐν ἑαυτῇ ἀπὸ αὐτῆς τῆς πρώτης οἰκουμένης ἐν Νικαίᾳ συνόδου, σχολῇ γε ἐκ τῆς τῶν ἐρίδων ἀντιτυπίας αὐτὰ ἐπορίσατο, ἃς τὸ σφοδρὸν τοῦ Κυρίλλου μένος τὸ πρῶτον ἐξέκαυσε. Συνετέλεσαν μὲν οὖν πως αἱ ἐρίδες αὗται αἱ ἀπὸ τοῦ Νεστορίου εἰς ὕψωσιν τῆς Θεοτόκου ὑπεράνω πάντων τῶν ἀγίων [Γείσελ. αὐτ. Β. σ. 275 κ.φ.ξ.] καὶ εἰς διευκρίνησιν τῆς ἰδέας αὐτῆς, ἥτις τὸ μὲν ἦθος τοῦ νέου ἀνθρώπου ὡς ἀληθῶς ἡγίασε, περιῆψε δὲ τῇ συναισθήσει καὶ φαντασίᾳ τῶν ὑμνωδῶν καὶ τῶν λοιπῶν καλλιτεχνῶν ἀβρότητα, χάριν καὶ βάθος, ὅσον οὐδ' ὄναρ ποτὲ ἐπῆλθε τοῖς πάλαι ἔθνεσι· συνετέλεσαν δὲ καὶ εἰς ἐρμηνείαν τοῦ μυστηρίου τῆς θείας Εὐχαριστίας καὶ ἄλλων τινῶν τοιούτων [αὐτ. σ. 296 κ.φ.ξ.] ἀλλ' οὐδὲν ἦσσαν δεινотάτας συμφορὰς καὶ βλάβας προὔξένησαν, πολιτικὰς τε ὁμοίως καὶ πνευματικὰς. πρῶτον μὲν γὰρ αἵτιοι ἐγένοντο τοῦ ἀποστατῆσαι τοὺς κατὰ τὴν Περσίαν καὶ Μεσοποταμίαν χριστιανοὺς ἀπὸ τῆς ἐλληνικῆς ἐκκλησίας, ὅπερ πολλὴν βλάβην καὶ ζημίαν αὐτῇ

ταις ἀρέσκον «ὁ σταυρωθεὶς δι' ἡμᾶς» (Θεοφ. σ. 143--144. καὶ 175. Βόνν.).

Ἵστέρω δὲ χρόνῳ ἡ πρακτικὴ ἐκκλησία συνεχώρησε μὲν ἐκείνην τε τὴν φράσιν καὶ ἄλλας παραπλησίας, ὡς ὁ Θεὸς ἐγενήθη, ὁ Θεὸς ἐπαθεν, ἅτε ὑπερβολὴ εὐσεβείας ἀδομένης, τὸν δὲ ἐξ αὐτῶν τῶν φράσεων ἀμέσως συναγόμενον νοῦν οὐχ ἀπλῶς ὡς δόγμα ἐπεκύρωσεν, ἀλλ' ἀποχρώντως αὐτὸν διεσάφησε τοῖς ὀρθοῖς νοοῦσιν. πρὸς Νεάνδρου ἐκκλ. ἱστορίας τ. Α. σ. 1036—1037.

τε καὶ τῇ βασιλείᾳ ἐπήνεγκεν. Εἵτα δὲ καὶ μειζόνων κακῶν ἐγένοντο αἵτιοι, τῆς διχοστασίας καὶ τοῦ ἐπιμόνου χωρισμοῦ Αἰγύπτου, Παλαιστίνης καὶ σχεδόν τι ἀπάσης τῆς Συρίας, ἐξ οὗ μίση τε καὶ ἔχθη ἀδιάλλακτα, ἀραὶ καὶ ἀναθεματίσεις, συμπλοκαὶ πολύφονοι καὶ ἄλλαι παντοῖαι συμφοραὶ προῆλθον.

Ταῦτα τὰ δεινὰ ὄρων Ἀκάκιος ὁ τοῦ Βυζαντίου πατριάρχης ἐπὶ τῆς βασιλείας μάλιστα Βασιλίσκου τοῦ μονοφυσίτου (476—477) ὁσημέραι κορυφούμενα, ὑποκινήσας δὲ τὰ πλήθη, συνέπραξε Ζήνωνι τῷ Ἰσαυρικῷ τὴν εἰς τὸν βασιλείον θρόνον ἀποκατάστασιν, ὃς ὀλίγοις ἔτεσιν ὕστερον τῇ προτροπῇ αὐτοῦ τούτου τοῦ πατριάρχου, ὑπὸ Πέτρου τοῦ μογγοῦ, ὡς ἔοικε, παραπεισθέντος, ἐξέεδρο τὸ περιβόητον ἐνωτικόν (τῷ 482ω) ἥτοι ἐγκύκλιον, δι' ἧς τὰς ἰδίας ἀφορμὰς τῶν ἐρίδων εἰς κεφάλαια καθολικώτερον, μᾶλλον δὲ κουφότερον διατυπώσας, τοῖς τε ἀναθεματισμοῖς τοῦ Κυρίλλου συμβολικὸν κῦρος περιάψας καὶ τὰ θεσπίσματα τῆς ἐν Χαλκηδόνι συνόδου ἐξευτελίσας, ἤλπισεν οὐδὲν ἥσσον τοὺς ἀντιπαραλεοῦντας ἀλλήλοις συνδιαλλάξαι καὶ εἰς εἰρήνην διὰ παντός ἀρμόσαι. κοιμηθέντος δὲ ἤδη ἐν Κυρίῳ τοῦ ἐκ δευτέρου θεαρέστως ἐν Ἀλεξανδρείᾳ πατριαρχεύσαντος Τιμοθέου τοῦ Σαλοφακιάλου, ἀνδρὸς δικαίου καὶ εἰς ἄκρον εἰρηνοφίλου, Ἰωάννου δὲ τοῦ Ταλαίου τῇ συνεργείᾳ τοῦ Ἀκακίου εὐλόγως μὲν, ἀλλὰ καὶ κατ' ἐχθρὴν τῶν μονοφυσιτῶν καθαιρεθέντος, ἀνηγορεύθη πατριάρχης Ἀλεξανδρείας ὁ ἄρτι λεχθεὶς Πέτρος ὁ μογγός, ἀνὴρ ἐντρεχὴς τε καὶ πολύτροπος, ὃς αὐτίκα τὸ ἐνωτικόν ὡς ἴδιον ἐπινόημα ὑπέγραψεν (Νεάνδρ. ἐκκλ. ἱστ. τ. Α. σ. 999—1001. κ. φ. ξ. τῆς β. κ. ἐκδ.). Ἐντεῦθεν δὲ

αἱ μὲν πάλαι ὑπάρχουσαι ἔριδες ἀντὶ τοῦ κατευνασθῆ-
ναι ἔτι μᾶλλον κρῖνῃσθαι, προστεθέντων τοῖς μονοφυ-
σίταις καὶ δυοφυσίταις τῶν ἐνωτικῶν ἐκατέρωθεν (αὐτ.
σ. 1002 καὶ Εὐαγγελίου Γ, λ΄.) ἄλλαι δὲ καιναὶ ἤρξαντο
ἐπινέμεσθαι τὴν χριστιανικὴν πολιτείαν.

Φήλιξ γὰρ ὁ Ῥώμης ἐπίσκοπος οὐχ ὅσιον ἐποιεῖτο
κοινωνεῖν τοῖς μονοφυσίταις, ἀλλὰ πολλῶ μᾶλλον οὐκ
ἤθελεν ἀποδέξασθαι τὸ ἔργον τοῦ Ἀκακίου καὶ τοῦ Ζή-
νωνος. Εὐλόγως τε καὶ δικαίως, ἐμοὶ δοκεῖν, ὥς καὶ
αὐτὴ ἡ ἐκβασίς τοῦ πράγματος ἐπεβεβαίωσεν. Ἄλλοις
γὰρ ἀνατεθείσθω γλαφυρὰς ἀπολογίας περὶ πάντων ὁ-
μοίως τῶν παρ' ἡμῖν ποτε πεπραγμένων τεκταίνειν. Ἡ-
μῖν δὲ μέλει μᾶλλον ἢ τῆς ἱερᾶς ἱστορίας σεμνοτάτη
ἀλήθεια αὐτῇ καὶ ὅτι ἡ παντός ἀγαθοῦ πρόξε-
νος οὖσα τοῖς ἀνθρώποις. Πῶς γὰρ ἂν ὁ Φήλιξ, ἀνὴρ
ἄλλως συνετός, οἷός τε ἦν τὸ ἐνωτικὸν τοῦ Ζή-
νωνος ἀποδέξασθαι, σφετερισμὸν τῆς πνευματικῆς ἐξ-
ουσίας παραπλήσιον ἐπικυρώσας, ὥπερ πρῶτος πάντων
ὁ Βασιλίσκος ὀλίγοις ἔτεσι πρότερον ἐπεχείρησεν, αὐ-
τὸν τὸν αἰοῖδιμον Λέοντα τὸν μέγαν τολμήσας ἀναθε-
ματίσαι, οὗ διάδοχος αὐτὸς οὗτος Φήλιξ ὁ β' ἐπὶ τοῦ
παππικοῦ τῆς Ῥώμης θρόνου ἐκάθητο; Πολλῶ δὲ μᾶλ-
λον ἡμεῖς τὸν μὲν Φήλικα συναχόλουθον τῇ ἀξιώσει,
ἧς ἀρχῆς διεῖπεν, ἀποκαλοῦμεν, τὸν δὲ Ἀκάκιον ἐπὶ
κουφότητι καὶ ἀνακολουθίᾳ κατακρίνομεν, ὃς, πατρι-
άρχης ἤδη ὢν, παρὰ τὰ νόμιμα ἔργον καὶ δίκαιον ἐκ-
κλησιαστικὸν εἰς χεῖρας τῆς κοσμικῆς ἐξουσίας οὐ πρὸς
βίαν, ἀλλ' ἐθελουσίως παρέδωκε, τὸ ἐνωτικὸν παρὰ
τοῦ Ζήνωνος προκαλέσας καὶ οὕτω τῷ πολυτρόπῳ Πέ-

τρω τῷ Μογγῷ ἐξυπηρετήσας (α).

(α) Πρβλε Θεοφ. σ. 202—206. ἔτι δὲ σ. 188. Βόνν. Τοῖς δὲ παρ' ἡμῖν ἱστορικοῖς ἀπολογηταῖς (εἴ περ καὶ ἡ ἀδέκαστος καὶ βλοσυρὰ ἱστορία ἀπολογητὰς τὸ παράπαν δέχεται) οὐδὲ τὴν ἀρχὴν ἐπῆλθεν ἐν τούτῳ τῷ μέρει ὅτι ἀπὸ τῆς βασιλείας μάλιστα Βασιλίσκου καὶ Ζήνωνος ἄρχεται ἡ κοσμικὴ ἐξουσία ἐπηρεάζειν καὶ κατισχύειν τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἐν Βυζαντίῳ, καθ' ὃν χρόνον ἐν Ῥώμῃ τοῦναντίον συμβαίνει. Ἀμφότεραι μὲν οὖν αἱ στάσεις αὗται, ἄκρως ἐναντία ἀλλήλαι· οὐσαι, ὀλέθριαι καὶ κατ' ἐκεῖνον τὸν χρόνον τῇ πολιτικῇ, μᾶλλον δ' εἰπεῖν, δουλικῇ κοινωνίᾳ ἀπέβησαν, ὀλεθριωτέρα μέντοι ἢ τῶν τότε βασιλέων ἐπέμβασις τῇ ἐκκλησίᾳ. Καὶ βαρυτέρας εὐθύνης ὑπόλογος παρὰ τοῖς ἀνθρώποις κρίνεται ὁ δι' ἀσθένειαν ἥθους καὶ ταπεινότητα φρονήματος τῶν οἰκείων καταμελῶν ἢ ὁ διὰ σφοδρὸν καὶ ἄκαμπτον ζῆλον, ἔστω καὶ φιλαρχίαν, καθ' ὑπερβολὴν αὐτὰ κρατύνων. Προσέκει δὲ τοῖς γνησίως φιλελευθέροις μῆτε βραχμυκὴν δεσποτείαν προΐεσθαι, μῆτε ῥωμαϊκὴν, μῆτε θεοκρατείαν, μῆτε ταπεινὴν ὑποταγὴν τῆς πνευματικῆς πολιτείας ὑπὸ τὰ σκῆπτρα κοσμικῆς δεσποτείας. Τὸ δ' εὐλογον εἶναι πρὸς τοὺς καιροὺς τὰ πράγματα κρίνειν, ἐνταῦθα, εἴπερ που καὶ ἄλλοθι, ὑπομνηστέον ἐστὶ, μὴδὲ παρέλκεσθαι περὶ τὰς κρίσεις ὑπὸ τῆς φύσεως τῆς νῦν πολιτείας, ἐπ' ἀρχῶν ὅλως τῶν πάλαι διαφόρων ἐδραζομένης. Κατακρίνομεν τοίνυν τῶν ἡμετέρων πατριαρχῶν τοὺς τὰ ἐκκλησιαστικὰ νόμιμα ἄνευ ἀντιστάσεως τῇ κοσμικῇ δεσποτείᾳ προῖκα παραδόντας. Κατακρίνομεν δ' αὐτοὺς ἔτι μᾶλλον ὥς, μίσει τε καὶ ἔχθρῃ καὶ ταπεινοτάτῃ ἐστὶν ὅτε κακέντρεχέαι δουλεύοντες, οὐ μόνον ἐκουσίως ἀλλὰ καὶ ἱκετευτικῶς αὐτὰ προὔδσαν, ἐφ' ᾧ οὐ πολλῷ ὕστερον ἐμελλον ὅτε μὲν διαβολῇ, ὑποκρισίᾳ καὶ διαστασιάσει χρῆσεσθαι, ὅτε δὲ ἀνδράποδα καὶ λακτίσματα αὐτόχρομα καταστήσεσθαι τῆς ἀγριωτάτης αὐθαιρεσίας ἄλλων τε βασιλέων, μάλιστα δὲ τῶν σκαιῶν

Πρότερόν τε γὰρ καὶ ἀπὸ Κωνσταντίνου τοῦ μεγάλου, ὧπερ καὶ ὁ Ζαμπέλιος, ὡς μὴ ὠφελεν, ἀσυνεσίαν ἀντικρυς ἐπιμέμφεται, ἔθος καὶ νόμος ἐκκλησιαστικὸς καθειστήκει τὰς περὶ τὰ θεῖα διαφορὰς ἐν συνόδοις ἱεραῖς διαλύεσθαι. Καὶ εἰκότως· πῶς γὰρ ἂν ἄνδρες εἰς τὰ κοσμικὰ ἐπιμεμερισμένοι, ἰδιῶται δὲ τῆς περὶ τὰ θεῖα θεωρίας ὄντες, μελέτην βαθεῖαν, πείραν εὐρεῖαν, διάνοιάν τ' εἰς ἄκρον ἡσχημένην καὶ συναίσθησιν ἀσείστως ἡμπεδωμένην ἀπαιτούσης, οἳοί τ' ἂν ἦσαν τὰ κράτιστα τῶν θεολογικῶν ζητημάτων κατ' εὐχὴν διαλύειν, ἐφ' ὧν πᾶσα ἡ χριστιανικὴ διδασκαλία ἐκρηπιδουτο ; Διὰ τοῦτο καὶ συνέβη τῇ κοσμικῇ ἐξουσίᾳ ἄλλο μὲν οὐδὲν ἀνύσαι, τὰς δ' ὑπαρχούσας ταραχὰς καὶ ἔριδας καὶ συμφορὰς ἀνηκέστως ἐπιτεῖναι, ὁσάκις εἴτε δι' ἴδιον συμφέρον εἴτε διὰ ζῆλον ἑτεροκλινῇ εἴτε δι' ἄγνοιαν καὶ ἀπειρίαν εἰλικρινῇ βίᾳ ἢ ἀπροφυλάκτως ἠθέλησεν εἰς τὰ τῆς ἐκκλησίας ἐπείσπηδῆσαι ἄνευ συνόδου ἢ

καὶ παχυλῶρ εἰκονομάχων. Οὔτε ἄρα ἡ θέσις τοῦ Βυζαντίου (οὐκ ἐν Βυζαντίῳ πρότερον ὁ Χρυσόστομος ἱεράτευσεν ; οὐκ ἐν Βυζαντίῳ ὕστερον ὁ Φώτιος ;) οὔτε ἡ θέσις, λέγω, τοῦ Βυζαντίου ἢ τῆς Ῥώμης, οὔτε ὁ ἐγγυτέρω ἢ ἀπωτέρω ἰδρυμένος τῶν βασιλέων θρόνος, οὔτε αἱ πολιτικαὶ ἢ ἐθνολογικαὶ περιστάσεις αἵτιοι οὕτως ἐγένοντο τῆς ταπεινώσεως ἢ ὑπερισχύσεως τῆς ἐκκλησίας, ὅσον τὸ ἦθος καὶ ὁ χαρακτήρ, ἔνθα μὲν πατριαρχῶν τινων, ἔνθα δὲ παππῶν. Ἡ Ἀλήθεια σώσει ἡμᾶς ἐν πᾶσιν. Ἡκιστα δὲ ἡ ἱστορία τοὺς πολλοὺς κολακεύει, ἄνω καὶ κάτω παλαιὰ τε καὶ νέα φύρουσα καὶ τὸ δραματικὸν ἀκαίρως ἀνακόπτουσα, ἀλλὰ νοθεύει καὶ διδάσκει, σαφῶς τὰ πράγματα παρρησιαζομένη.

οἰκουμενικῆς ἢ ἐνδημούσης, τῇ καθολικῇ ἐκκλησίᾳ ἐννόμως τε καὶ ἐλευθέρως ἐπικεκυρωμένης. Αὐτὴ γὰρ ἡ ὡς ἀληθῶς καθολικὴ ἐκκλησία κατ' ἀνάγκην πρὸς τὰς ἐκάστοτε ἀναφυομένας ἀλλοδοξίας ἢ αἱρέσεις ἀγωνιζομένη, τὴν εἰς αἰῶνας ἀδιάπταιστον ἀλήθειαν διέσωζε καὶ πνεύματι ἀληθῶς ἀγίῳ ἡρμήνευεν, ὡς τοῦτό γε παντὶ εὖ λογιζομένῳ ἀνδρὶ δηλόν που γένοιτ' ἂν, τὴν ἱστορίαν τῶν δογμάτων καὶ τῶν αἱρέσεων πρὸς τὴν παρὰ τοῖς Εὐρωπαίοις πορείαν τῆς φιλοσοφίας καὶ τῶν θεωρητικῶν ἐπιστημῶν ἐν γένει παραβάλλοντι, περὶ ὧν καὶ ἡμεῖς ἐν ἄλλῳ πονήματι τὰ ἡμῖν δοκοῦντα διαληφόμεθα, βιβλίων καὶ σχολῆς εὐπορήσαντες. Φήλιξ μὲν οὖν, ὡς λέγω, τὸ τῆς ἐκκλησίας ἀξίωμα ὡς λειτουργὸς αὐτῆς συνακολουθῶς διέσωσε, τὸ ἐνωτικὸν μηδαμῶς ἀποδεξάμενος. Ἄλλ' ὅμως ὀργῇ καὶ οὗτος ὑπενδούς, ἀναθέματι ἐπὶ τέλους τὸν Ἀκάκιον περιέβαλεν. Ὁ δὲ ἐν τῷ μέρει τῆς καθαιρέσεως ταύτης παντάπασιν ὀλιγωρήσας, ἐξῆρε τὸ ὄνομα τοῦ Φήλικος ἐκ τῶν διπτύχων. Καὶ οὕτως ἐπὶ χρόνον τινὰ καὶ οὐκ ὀλίγον ἡ ἐκκλησία τῆς Ῥώμης ἐκεχώριστο ἀπὸ τῆς ἀνατολικῆς (τῷ 484ῳ) ἕως οὗ οἱ ἐν Βυζαντίῳ τὰ θεσπίσματα τῆς ἐν Χαλκηδόνι συνόδου πάσης ἀλλοδοξίας ἀγνεύοντα βουλόμενοι διασώζειν, μάλιστα δὲ οἱ ἀκοίμητοι λεγόμενοι, τῷ Ῥώμης ἐπισκόπῳ ἐκκλησιαστικῶς κοινωνοῦντες, ἐπέβαλον ἐπὶ τέλους Ἰουστίνῳ τῷ Α', τὸν δῆμον ἐπεγεύραντες, τὴν τε ἐν Χαλκηδόνι σύνοδον δημοσίᾳ ἀποδέξασθαι καὶ ἐκκλησιαστικὴν εἰρήνην καὶ ὁμόνοϊαν αὐθις ποιήσασθαι πρὸς τὸν Ῥώμης ἐπίσκοπον (τῷ 519ῳ).

Ἐντεῦθεν, ὡς ἐκ προοιμίου, ὁ Ζαυπέλιος ἄρχεται τῆς ιστορίας τοῦ κατ' αὐτὸν σωτηρίου τοῖς Ἕλλησι σχίσματος τῆς δυτικῆς ἐκκλησίας ἀπὸ τῆς ἑλληνικῆς, τὰς μὲν οὐσιώδεις αἰτίας, δι' ὃν λόγον οὐκ οἶδα, παρασιωπῶν, ἄλλας δὲ τινὰς ἐπουσιώδεις τόνδε τὸν τρόπον εἰσάγων· «Διχονοίας τινός, φησιν, ἐκραγείσης ἀναμέσον ἐπισκόπων πρεσβυτέρων καὶ νέων Ῥώμης, ὁ Φήλιξ Ι' (ἡγουν Φήλιξ ὁ Β') διατάσσει τὸν Ἀνατολικὸν πατριάρχην Ἀκάκιον νὰ ἔλθῃ προσωπικῶς εἰς Ῥώμην, ἵνα δώτῃ λόγον περὶ τῆς ψηφισθείσης καθαιρέσεως Ἰωάννου τινὸς ἐπισκόπου Ἀλεξανδρείας. Ὁ πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως θαυμάζει τοῦ Ῥωμαίου τὴν αὐθάδειαν, οὐδένα δὲ γινώσκων ἀνώτερον ἑαυτοῦ, οὔτε καὶ ἀπάντησιν δίδει εἰς τὸ προσκλητήριον γράμμα. Τότε ὁ Ῥώμης κηρύττει τὸν Ἀκάκιον ἀκοινώνητον, ὁ δὲ Ἀκάκιος ἐν-αλλάξ ἐξαλείφει τ' ὄνομα τοῦ Φήλικος ἀπὸ τῶν διπτύχων. Τὸ σχίσμα διαρκεῖ ἐπιμόνως ἕως τῆς βασιλείας Ἰουστίνου τοῦ Θρακῆος δηλαδὴ ἀπὸ τοῦ 485 μέχρι 519· καθ' ὃν καιρὸν ὁ αὐτοκράτωρ οὗτος ποθῶν τὴν εἰρήνην καὶ τὴν ἑνωσιν...» καὶ οὕτως ἐφεξῆς (σ. 105). Ὁμολογητέον οὖν ὡς ἡ τοιαύτη λιτότης καὶ ἀοριστία περὶ τὴν ἱστορικὴν ἀφήγησιν οὔτε ἄλλως ἐμμελὲς ἡμῖν δοκεῖ οὔτε πάνυ προσήκουσα, οἷον γε τούτῳ τῷ πονήματι, ὡς ἀληθῶς σπουδαίῳ ὄντι καὶ αὐτὸ τοῦτο μάλιστα προτιθεμένη, τὸ ὅσον οἶόν τ' ἐπ' ἀκριβὲς διασαφῆσαι τὸ προκείμενον σχίσμα.

Ἐξέστω δ' ἡμῖν ὁδοῦ πάρεργον καὶ τάδε προσεῖναι, τὸ τὴν συνεχῇ τῶν πραγμάτων ἀφήγησιν ἀνακόπτειν καὶ ἄνωθεν ποθεν τὰ ὁμοειδῆ ἀναλαμβάνοντα ἐπιδεξίως ἐκείνοις ἐνυφαίνειν, αὐτὸ γε τοῦτο, ὅπερ παρέχθαις καλεῖται, ἰδίωμα καὶ ἐπιτήδευμα τῆς τῶν Ἑλλήνων διανοίας ἀρχῆθεν ἦν, τῇ Ἰνδοευρωπαϊκῇ αὐτῶν φύσει κάλλιστά πη ἀρμόζον. δηλοῖ δὲ καὶ τὰ Ὀμήρου ἔπη, ἐκ πολλῶν μὲν πάντως συντεθειμένα, πᾶσι δ' οὐχ ἥσσον κεχαρισμένα, ἔτι δὲ Ἡρόδοτος καὶ κάλλιστα πάντων ὁ θεὸς Πλάτων. Ἀλλ' οὐκ ἐν παντὶ εἶδει συγγραμμάτων ἡ παρέχθαις τανῦν συγχωρεῖται. ἐν κρίσεσι δὲ, ἀπολογίαις, ἐρμη-

νείαις καὶ τοῖς τοιοῦτοις οὐ μόνον συγχωρεῖται, ἀλλὰ καὶ ἀπαι-
 τεῖται ἄλλως τε καὶ ὅταν ὁ κρίνων ἢ ἐρμηνεύων ἐξ ὑπαρχῆς
 τὰ πράγματα ὀφείλῃ εἰσάγειν. Ὅταν μὲν οὖν αἱ παρεκβάσεις,
 ἄλλως μηδ' αὖτως ἀλλότριαι τοῦ προκειμένου, ἐπὶ σκοπὸν καὶ
 τέλος προνοημένον καὶ προδιατεταγμένον ἐμφανῶς τοῖς νοῦν
 ἔχουσι κατατείνωνται καὶ λογικῶς καὶ ἐννοηματικῶς συνάγων-
 ται, ἐμφαίνουσι νοῦν κραταῖον τε ἅμα καὶ διδακτικόν. Ὅταν
 δὲ αἱ ἐκάστοτε ὑπαντῶσαι γνώσεις πρὸς ἄλλον μὲν σκοπὸν οὐ-
 δένα, πλὴν ἢ κοῦφης τινὸς ἐπιδείξεως ἔνεκεν, εἰκῇ καὶ τηναλλως
 συγχωρεῖσθαι καὶ παντάπασιν ἀσύνακτοι καταλείπωνται, ἥ-
 θος καὶ νοῦν παράληρον ἐλέγχουσι, παρεξηλημένον ἀντικρυς καὶ
 τοῖς ἀναγιγνώσκουσιν οὐ μόνον ἀηδῆ, ἀλλὰ καὶ παντάπασιν
 ἀνωφελῆ, τοῖς γε μὴν νεωτέροις καὶ εἰς ἄκρον ἐπιβλαβῆ ἀπο-
 βαίνοντα. Ὀλέθριον γὰρ τοῖς νέοις δίδαγμα οὐδὲν, ὅσον τὸ ἄ-
 νουν καὶ μάστιγον, τὴν ἡλικίαν αὐτῶν φύσει πως θωπεῦον. Πάν-
 των δὲ μάλιστα τῷ ἱστορίαν συγγράφοντι προσήκει τὸ περὶ
 τὰς παρεκβάσεις εὐλαβεῖσθαι, καθ' ὅσον καὶ αὐταὶ αἱ ἔλλογοι
 καὶ συμφυεῖς τῇ ὑποθέσει σχοινοτενέστερον ἐπεντιθέμεναι, τὸ
 δι' ἐπικῆς ἀφηγήσεως ἡρέμα πλεούμενον δρᾶμα ἀντικόπτουσιν,
 ἥτοι μίαν τῶν κυριωτάτων τῆς ἱστορίας ἀρετῶν λυμαίνονται,
 μεγαλοπρεπεστάτης τε πασῶν καὶ ἀληθεστάτης τραγωδίας
 αὐτῆς οὔσης, εἴ τις μὴ κακῶς εἴθισται τὸ τῆς τραγωδίας εἰς
 δάκρυα καὶ ὀδυρμοὺς καὶ ἄλλους ὕθλους γυναικώδεις καὶ πα-
 θῶν ἀκολάστους διαχύσει· ἐξουτελιζέειν, ὅπερ διαπρυσίως τὴν
 παρακμὴν καὶ πτώσιν τῆς τραγωδίας μηνύει. Εἶεν ἄλλ' ὁ σο-
 φὸς Ζημπέλιος τοῦτον τὸν σκόπελον ἐμμελέστατ' ἀνθρώπων
 ἀπέφυγεν, εὖ καὶ καλῶς τὰς ὑποθέσεις εἰς τὰ προσήκοντα κε-
 φάλαια διατάξας. Ἀλλ' ὥφειλεν ἴτως ἐνιαχοῦ ὥς καὶ ἐν τῷ ἄρτι
 λεχθέντι χωρίῳ σμικρὸν ἀνωτέρωθεν ἀναλαβεῖν τὴν ἀφήγησιν
 καὶ ἀντὶ τῶν ἐξωτερικῶν καὶ ἐπουσιφῶδων λόγων τοὺς ἐσωτε-
 ρικοὺς καὶ οὐσιώδεις προσελέσθαι. Οὕτω γὰρ ἂν εἴη ἀρρήκτοτε-
 ρον τὸν ἐνδοθεν εἰρμὸν τοῦ φιλοπονήματος ἀπατέλεσεν, αὐτό τε
 τὸ φιλοπόνημα εἴτι εὐοπτότερον.

Νῦν δὲ ἐπὶ τὸν πρόσθεν λόγον ἐπανιόντες, λέγομεν ὅτι οὐ μόνον ἐν Βυζαντίῳ ἢ τῆς Χαλκηδόνος σύνοδος ἐκ νέου ἐπεκυρώθη καὶ ἡ ἐκκλησιαστικὴ εἰρήνη καὶ κοινωνία πρὸς τὸν Ῥώμης ἐπίσκοπον ἀποκατέστη, ἀλλὰ καὶ καθ' ἅπασαν τὴν Ἀνατολὴν ὡσαύτως. Οἱ τε ἑκασταχοῦ τὰ τῶν μονοφυσιτῶν φρονοῦντες ἐπίσκοποι καθιρέθησαν, Σευῆρός τε ὁ περιβόητος τῆς Ἀντιοχείας πατριάρχης καὶ Ξεναΐας ἡ Φιλόξενος ὁ ἐπίσκοπος Ἱερὰ πόλεως (Μαβυγ), Ἰουλιανός τε ὁ Ἀλικαρνασσοῦ καὶ ἄλλοι συχνοί, ὧν οἱ πλεῖστοι εἰς Ἀλεξάνδρειαν προσέφυγον, ἐστίαν καὶ μητρόπολιν εὔσαν τῆς ἀνάπᾶσαν τὴν Αἴγυπτον οὕτω σφόδρα ἰσχυούσης αἱρέσεως τῶν μονοφυσιτῶν, ὥστε οὐδὲν ἐτόλμησεν ὁ Ἰουστίνος κατ' αὐτῆς ἐπιχειρῆσαι.

Συγκλεισθέντες δ' ἐν τούτῳ τῷ ἀσύλῳ οἱ πανταχόθεν μονοφυσῖται, ἤρξαντο καὶ πρὸς ἀλλήλους ἐρίζειν καὶ εἰς πολλὰς ἄλλας αἱρέσεις διαμερίζεσθαι. Ἐκ μὲν οὖν τῆς ἑρίδος Σευήρου τε καὶ Ἰουλιανοῦ, εἶπερ τὸ σῶμα τοῦ Χριστοῦ τῇ ὥς ἐκ τοῦ προπατορικοῦ ἁμαρτήματος προσπεφυκυῖα τῷ ἀνθρωπίνῳ φ θ ο ρ ᾱ ὑπέκειτο ἢ μὴ, καὶ φθαρτόν τι ἄρα ἦν ἢ ὅλως ἀφθαρτον, ἀπεσχίσθησαν, ἐνθεν μὲν οἱ περὶ τὸν Σευῆρον φ θ α ρ τ ο λ ᾱ τ ρ α ι ἐπικληθέντες, ἐνθεν δὲ οἱ περὶ τὸν Ἰουλιανὸν ἀ φ θ α ρ τ ο δ ο κ η τ α ἰ ἢ φ α ν τ α σ ι α σ τ α ἰ. Τούτων δ' αὐθις ἐκ μὲν τῶν πρώτων προήλθον οἱ ἀ γ ν ο η τ α ἰ ἦτοι οἱ περὶ τὸν Θεμίστιον, οὗ γνωριστικώτατα δόγματα τὰ ἐφεξῆς δύο φέρεται, ὅτι «μία τοῦ Λόγου θεανδρική ἐνέργειά τε καὶ γνῶσις.» ἀλλὰ «τὰ μὲν θεϊκῶς, τὰ δὲ ἀνθρωπίνως ὁ αὐτὸς ἐνήργησε» (καὶ δὴ καὶ ἐγίνωσκεν). Οἱ δὲ περὶ τὸν Ἰουλιανὸν ἐχωρίσθησαν εἰς

εἰς ἀκτιστητὰς καὶ κτιστολάτρους. Καὶ ἄλλαι δ' αἰρέσεις συχνὰ αὐτόθι ἀνεφύησαν· πᾶσι δὲ κοινὴ καὶ ἰσχυροτάτη πασῶν ἤκμαζεν ἡ τῶν μονοφυσισιτῶν. Οὕτως οὖν τὸ ἐνωτικὸν τοῦ Ζήνωνος κατ' ἐπιφάνειαν τὰς διαφωνούσας ἐκκλησίας πρὸς ἀλλήλας διήλλαξεν (εἴπερ διαλλαγὴν καὶ προσαγορεύειν ἔξεστι τὴν βίαν) ἔργῳ μέντοι οὔτε τοὺς μονοφυσίτας τῇ καθολικῇ ἐκκλησίᾳ συνήρμοσε, νέας τε πρὸς ταῖς πάλαι αἰρέσεις ἐξ ἐναντίας ἐπήγειρεν.

Ὀλίγοις δ' ἔτεσιν ὕστερον περιελθὼν εἰς τὴν βασιλείαν ὁ Ἰουστινιανὸς (527—565) ἐπειράθη καὶ οὗτος, καθάπερ ἐν τοῖς κοσμικοῖς πράγμασιν, οὕτω καὶ ἐν τοῖς ἐκκλησιαστικοῖς τὴν ἐνότητα καὶ ἁρμονίαν ἀποκαταστήσαι, ἐλπίσας ὑποτάξειν τοὺς μονοφυσίτας τῇ ὀρθοδόξῳ ἐκκλησίᾳ καὶ τοῖς θεσπίσμασι τῆς ἐν Χαλκηδόνι συνόδου. Ἀλλὰ μερὶς τις τούτων τῶν μονοφυσιτῶν ἐν αὐτῇ τῇ Αὐλῇ λανθάνουσα ὑπὸ τὴν περιπαθὴ εὐνοίαν καὶ πολυμήχανον μεσιτείαν τῆς βασιλίσσης Θεοδώρας, ἀρχάς τε καὶ ἱερωσύνας χειροτονούσης (οἷον Ἀνθιμον τὸν μονοφυσίτην ὡς πατριάρχην ὀρθόδοξον) καὶ τὸ πᾶν παρὰ τῷ συζύγῳ ἰσχυούσης· ἄλλη δέ τις μερὶς ἐναντία, ἡ τῶν ὀρθοδόξων, τὰ τεχνάσματα τῆς Θεοδώρας ἐπιδεξιῶς ἀντικίπτουσα καὶ ματαιοῦσα· πρὸς δὲ τούτοις ἡ ἰδιωτεία αὐτοῦ τοῦ βασιλέως καὶ ἀπειρία περὶ τὰ ἱερὰ δόγματα καὶ θεσπίσματα τῆς ἐκκλησίας καὶ ἅμα ἡ ἀναξία αὐτοῦ δοκησιοφία καὶ παντελὴς ἄγνοια τῶν ὑπὸ τὰ ὄμματα αὐτοῦ τεκταινομένων πανουργιῶν, ὑφ' ὧν ἀντεφελκόμενος, πρῶτον μὲν τοὺς ἐπιφθόνως αὖθις, ἐν Παλαιστίνῃ μάλιστα, ἰσχύσαντας Ὀριγενιστὰς ἀναθέματι παρέδωκε (τῷ 544ω) ταῖς εἰς-

ηγήσεσιν ὑπενδούς τῶν πατριαρχῶν Πέτρου τοῦ Ἱε-
 ροσολύμων καὶ Μηνᾶ τοῦ διαδεξαμένου τὸν ἤδη καθαι-
 ρθέντα Ἀνθιμον· εἶτα δὲ τοῖς ἐναντίοις αὐθις τὰς ἀ-
 κοὰς παρασχών, τὸ περιβόητον ἐκεῖνο θέσπισμα ἐξέδο-
 το «περὶ τῶν τριῶν κεφαλαίων» τὸ ὑπὸ τῆς ἐν Κων-
 σταντινουπόλει συνόδου (τῷ 553ῳ) ἐπικυρωθὲν, ἐν ᾧ
 ὡς πρῶτον μὲν κεφάλαιον, τοὺς ἀμφὶ Θεόδωρον τὸν
 Μοφουεστίας καὶ τὰ συγγράμματα αὐτοῦ ἀναθέματι πε-
 ριέβαλεν, ὡς δεύτερον δὲ, τὰ πρὸς Κύριλλον ἀντιρρή-
 τικά συγγράμματα τοῦ Θεοδωρήτου καὶ ὡς τρίτον τὴν
 ἐπιστολὴν Ἰῶα τοῦ Ἐδέσσης, εἰ καὶ ἄμφω ταῦτα ὑπ'
 αὐτῆς τῆς ἐν Χαλκηδόνι συνόδου ὡς ὀρθόδοξα ἐγκέκρι-
 το· καὶ ταῦτα πράσων, οὐδ' ὅτιοῦν ὑπώπτευσεν αὐτὸς
 ἐαυτῷ διαπρυσίως ἀντιφάσκειν. Ἔτι δὲ ὁ ταπεινὸς μὲν
 τὸ φρόνημα, ἐπίκλσπος δὲ τὸ ἦθος καὶ κατ' ἐξοχὴν ἀλ-
 λοπρόσαλλος Οὐγγίλιος, ὁ πάππας Ῥώμης διὰ τῆς βα-
 σιλίσσης ἀναγορευθεὶς, ὃς οὔτε τι πρότερον ὑπὲρ τῶν
 μονοφυσιτῶν τελεσφόρως ὑποῦργησεν, ἐξ ὧν ὑπέ-
 σχετο αὐτῇ τε καὶ Ἀντωνίνῃ τῇ συζύγῳ τοῦ Βελισα-
 ρίου, οὔτε ὕστερον οἷός τ' ἐγένετο ἀκολουθεῖσαι ταῖς σο-
 φαῖς νουθεσίαις τοῦ σεβασμιωτάτου Φουλγεντίου τοῦ
 Φεβρόνδου περὶ τῶν τριῶν κεφαλαίων· πάν-
 των δὲ μάλιστα τὸ ἀπτόητον καὶ γενναῖον ἦθος τῶν
 περὶ Λιβύην τε καὶ Ἰλλυρίαν καὶ Δαλματίαν ἐπισκό-
 πων, εὐσεβῶς ἀπαξιωσάντων, αἰοιδίμων καὶ πάλαι τε-
 θνεώτων ἀνδρῶν τὴν μνήμην ἀναθεματίσαι· ταῦτα πάν-
 τα ὁμοῦ ἀλλοκότως πως συνελθόντα, φροῦδον καὶ μά-
 ταιον τὸ ἔργον τοῦ αὐτοκράτορος ἀπέδειξεν, αὐτὸν δὲ
 ἄνθρωπον ἐν τοῖς τοιούτοις ἀβέλτερον, ἄλλοτ' ἄλλοις
 εὐπετῶς ὑπείκοντα καὶ γελοίως γνωσιμαχοῦντα, ὃς καὶ

ἐν δυσμαῖς ἤδη τοῦ βίου ὦν, αἰρέσει τινὶ αὐτῶν τῶν μονοφυσιτῶν ἑαυτὸν κούφως ἐνέβαλε καὶ ἐμελλεν ἤδη ἄλλας καινὰς συμφορὰς καὶ ταπεινώσεις τῇ ἐκκλησίᾳ ἐπιπροσθήσειν, τοὺς τε ἀφθαρτοδοκητὰς ὡς ὀρθοδόξους ἀνακηρύξειν, εἰ μὴ φθάσας ὁ θάνατος αὐτοῦ τε τὴν μνήμην ἔσωσε καὶ τὴν ἐκκλησίαν ἀπὸ πολλῶν καὶ βλαβερῶν ἐρίδων διεφύλαξεν. (ἐπιθι Γεισελερίου ἐκκλ. ἱστ. Β. σ. 347—376. ἐκδ. δ'.—Νεάνδρ. ἐκκλ. ἱστ. τ. Δ. σ. 992—1039. ἐκδ. β').

Χρόνῳ δ' ὕστερον καὶ ἄλλη ἀπόπειρα ἐγένετο τοῦ συμβιάσαι τοὺς μονοφυσίτας τῇ καθολικῇ ἐκκλησίᾳ, ἀλλ' οὐ μόνον ἀτελεσφόρητος ἀπέβη, ἀλλὰ καὶ νέαν πρὸς ταῖς πάλαι αἰρέσεσι τῶν μονοφυσιτῶν καὶ Νεστοριανῶν προσέθηκε, τὴν τῶν μονοθελητῶν. Ὅτε γὰρ Ἡράκλειος ὁ αὐτοκράτωρ, δευτέραν ἤδη στρατείαν ἐπὶ Πέρσας ποιούμενος (τῷ 623ῳ) κατὰ τὴν Ἀρμενίαν καὶ Συρίαν διέτριβεν, ἦλθεν εἰς λόγων κοινωνίαν τοῖς μονοφυσίταις, ὧν ὁ πνευματικὸς προεστάμενος ἐλπίδα αὐτῷ παρέσχεν ὅτι αὐτός τε καὶ οἱ ὁμόφρονες αὐτῷ ἐμελλον ὑπογράψαι τὰ θεσπίσματα τῆς ἐν Χαλκηδόνι συνόδου, εἴπερ τὸ τῆς ἐριδος αἷτιον, ἦτοι τὸ καθολικὸν δόγμα ἀπὸ τοῦ μέσου ἤρετο, ἐξ οὗ συνήγετο ὅτι δύο ἐνέργειαι ἐν τῷ Χριστῷ καὶ μετὰ τὴν ἐνανθρώπησιν ὑπῆρχον. Ἀκούσας δὲ ταῦτα ὁ βασιλεὺς, αὐτὸς δὲ ἰδιώτης ὦν τῶν θεολογικῶν, ἀνακοινοῦται αὐτὰ Σεργίῳ τῷ πατριάρχῃ τῆς βασιλευούσης. Ὁ δὲ προθύμως τοὺς λόγους ἐδέξατο καὶ τὸν βασιλέα προέτρεψε δι' εἰρηνικῆς διασαφήσεως τὴν ἐκκλησίαν αὖθις ἐνιαίαν καταστήσαι. Ἀλλ' ἐπτά ὅλα ἔτη τὰ θεολογικὰ ζητήματα ἐσίγησεν, ἀκμάζοντος ἐν τῷ μεταξὺ τοῦ πολέμου καὶ ἄλ-

λων πραγμάτων τοὺς ἀνθρώπους ἀπασχολούντων. Ὅτε δὲ ὁ Ἡράκλειος νικηφόρος εἰς Ἱερουσαλήμ ἀνέβαινεν, ἦλθε προὔπαντῶν αὐτῷ μέχρι Ἱεραιπόλεως Ἀθανάσιος ὁ τῶν μονοφυσιτῶν προεξάρχων. Τούτῳ ὁ βασιλεὺς τὸν πατριαρχικὸν τῆς Ἀντιοχείας θρόνον ἐπηγγείλατο, εἰ περ οἷός τε ἦν τοὺς περὶ ἑαυτὸν μετὰ τῆς ἐκκλησίας διαλλάξαι. Ὁ δὲ οὐ χαλεπὸν πρᾶγμα ἔφασκε τὸ ζητούμενον ἔσεσθαι, εἰ μόνον καὶ ἡ ἄλλη μερίς ἐθέλοι ὁμολογήσαι, ἐν θέλημα καὶ μίαν ἐνέργειαν ἐν Χριστῷ ὑπάρχειν. Μαθὼν δὲ ταῦτα ὁ βασιλεὺς εὐθέως γραμματοφόρον ἐξέπεμψεν εἰς Βυζάντιον τῷ πατριάρχῃ, ὃς εἴτε τὸ περὶ μιᾶς φύσεως δόγμα ἀρχῆθεν προσιέμενος (καθάπερ ὀρθῶς συνεικάζει ὁ Σίλοστέριος) εἴτε εἰλικρινῶς χαριζόμενος οὕτω καλλινίκῳ ὑποστρέφοντι τῷ βασιλεῖ, εἴτε ὁμολογίᾳ τινὶ Κυρίλλου τοῦ Ἀλεξανδρείας καὶ Μητᾶ τοῦ Κωνσταντινουπόλεως πίσυνος, τοῦ μὲν «μίαν ζωοποιὸν ἐνέργειαν» δεδιδαχότος, τοῦ δὲ ὁλοσχερέστερον «ἐν τῷ Χριστοῦ θέλημα καὶ μίαν ζωοποιὸν ἐνέργειαν,» ἀντεπέστειλε τῷ βασιλεῖ, προθύμως καὶ οὗτος ὁμολογήσας, ἐν τῷ θέλημα καὶ μίαν τὴν ἐνέργειαν ὡς ἀληθῶς ἐν Χριστῷ γεγονέναι. Παραλαβὼν δὲ ταύτην τὴν ὁμολογίαν ἐκ χειρὸς τοῦ βασιλέως Ἀθανάσιος ὁ μονοφυσίτης, συνδιελέχθη τοῖς περὶ ἑαυτὸν ὡς εἴ τις ἐν θέλημα καὶ μίαν ἐνέργειαν ἐν Χριστῷ ὁμολογοίη, φανερός ἄρα ἐστὶ καὶ μίαν φύσιν ὁμολογῶν. Πρὸς τί δὴ οὖν, ἔλεγεν, ἡ πολυχρόνιος ἔρις καὶ φιλονεικία, ὁπότε ἄλλη διαφορὰ ἐν μέσῳ οὐδεμία ὑπάρχει, πλὴν ἡ ἀπὸ τῶν ψιλῶν ὀνομάτων προκύπτουσα; Ἐπείσθησαν τῷ Ἀθανασίῳ οἱ ἀκούσαντες καὶ παραχρῆμα ὑπέγραψαν τὰ θεσπίσματα τῆς ἐν Χαλκηδόνι συνόδου.

Ὁ δὲ κατὰ τὰ ἐπηγγελμένα πατριάρχης Ἀντιοχείας ἐχειροτονήθη. Καὶ Κῦρος δὲ ἄρτι εἰς τὸν πατριαρχικὸν τῆς Ἀλεξανδρείας θρόνον ἐπαρθείς, προσετέθη ὡσαύτως τῇ γνώμῃ τοῦ Σεργίου. ἀνεμένετο δὲ οὐδὲν ἄλλο ἔτι ἢ ἡ συγκατάθεσις τοῦ Ῥώμης ἐπισκόπου. Ἄλλ' ἐξ οἷας χαρᾶς ἀνένηψεν ὁ Ἡράκλειος, παλαιὰς ἐρίδας δοκῶν διαλελυκέναι, ὅτε παρὰ τοῦ Πάππα ἔμαθεν ὅτι δεινῇ αἰρέσει ἐκυτὸν φέρων ἐνέβαλε καὶ ταύτῃ τῇ ὁδῷ ἀνέφικτος ἡ εἰρήνη καθίσταται. Συνετέλεσαν δὲ τὸ μέρος εἰς ματαίωσιν τῆς χρηστῆς τοῦ βασιλέως προθέσεως καὶ αὐτοὶ οἱ μονοφυσῖται, οἵπερ, αἰσχυρόμενοι ὁμολογεῖν ὅτι τοῖς ἐν Χαλκηδόνι ἐψηφισμένοις προσεχώρησαν, τοῦναντίον ἰσχυρίζοντο ὅτι τὰ θεσπίσματα ἐκείνης πρὸς τὰ ἐκυτῶν δόγματα μετεῤῥυθμίσθησαν. Ἦδη δὲ καὶ ὁ ἐκ μοναχῶν Σωφρόνιος, πατριάρχης Ἱεροσολύμων αἰρεθείς, ὅσιον ἐποιήσατο, ἀκέραιον καὶ ἀνεπίληπτον διασῶται τὸ ἀξίωμα τῆς ὀρθοδόξου ἐκκλησίας καὶ σύνοδον αὐτίκα συγκροτήσας, ἀπεκήρυξε καὶ ἀραῖς φοβεραῖς παρέδωκε τοὺς ἀποδεξαμένους τὴν ἑνωσιν, μονοθελητὰς αὐτοὺς πρῶτος προσαγορεύσας. Ἐπεμψε δὲ καὶ τὰ θεσπίσματα ταῖς ἀπανταχοῦ τῆς βασιλείας ἐκκλησίαις καὶ δὴ καὶ τῇ ἐν Ῥώμῃ, ἥπερ πατῶν μάλιστα τὰ γενόμενα ἐπήγεσε. Τούντεῦθεν δ' ἤρξαντο μαίνεσθαι, ὡς φλόγες οὐρανομήκεις ἀπὸ περάτων εἰς πέρατα ἐριδες καὶ γνωμοτυπίαι, ἐκπλήξασαι τὸν Ἡράκλειον, ὃς ἄπειρος ὢν τῶν τοιούτων, οὐκ εἶχε συνιέναι ὁ ταλαίπωρος, δι' ἣν αἰτίαν ἡ ἄδολος καὶ εἰλικρινὴς πρόθεσις αὐτοῦ οὕτω δεινῶς παρεξηγήθη. προθυμούμενος δὲ, ὡς ἡδύνατο, τὸν ὀλέθριον καταστεῖλαι θόρυβον, ἐξέδοτο (τῷ 638φ) τὴν ὑπὸ Σεργίου συνταχθεῖσαν Ἐκθεσιν, παραπλή-

σιον τὸν νοῦν ἔχουσιν τῷ ἐνωτικῷ τοῦ Ζήνωνος, κελεύουσιν δὲ μήτε ἐν μήτε δύο τοῦ λοιποῦ θελήματα ἢ ἐνεργείας ἐξεῖναι λέγειν ἐν Χριστῷ γεγονέναι. Ἀλλὰ καὶ αὕτη ἡ ἔκθεσις ἀλυσιτελής καὶ πολλῷ πλέον ἢ τὸ Ζήνωνος ἐνωτικὸν πρὸς εἰρηνοποίησιν ἀπέβη, καθ' ὅσον οὔτε ὁ Ῥώμης ἐπίσκοπος ὁλοσχερῶς τανῦν ὑπέκειτο τῷ αὐτοκράτορι τοῦ Βυζαντίου οὔτε ὁ Ἱεροσολύμων πατριάρχης ὑπὸ χριστιανικὰ σκῆπτρα διετέλει, τῶν Ἀράβων κυρίων ἤδη καταστάντων ἀπάσης τῆς Συρίας καὶ Παλαιστίνης καὶ αὐτῆς τῆς Ἱερουσαλὴμ. (ὄρα Γεῖσελ. ἐκκλ. ἱστ. μέρ. Β. σ. 466—478. Σλοσσερίου ἱστ. τῶν εἰκονομ. βασιλ. σ. 62 κ.φ.ξ.)

Οὕτω τοίνυν διασαφήςαντες ἐν ταύτῃ τῇ παρεκβάσει ὀλίγα τινὰ, ἐξ ὧν ἐν τῷ πρόσθεν λόγῳ εἰρήκαμεν, ἀφορμὴν εἰληφότες ἐκ τοῦ ἀξιολόγου πονήματος τοῦ σοφοῦ Ζαμπελίου, προσκαταβαίνομεν αὖθις εἰς τὰς τῶν Ἀράβων τροπαιοφόρους ἐπιστρατείας. Πολλοὶ μὲν οὖν καὶ σοφοὶ ἱστορικοὶ, ἄλλοι τε καὶ ἐκκλησιαστικοὶ τῆς εὐχεροῦς ὑπ' Ἀραβὶ καταστροφῆς τῆς Συρίας, Παλαιστίνης καὶ Αἰγύπτου κυριωτάτην αἰτίαν ὁμολογοῦσι γενέσθαι τὰς ἄρτι λεχθείσας ἔριδας τὰς μεταξὺ μονοφυσιτῶν καὶ μονοθελητῶν καὶ ὀρθοδόξων ἀναρρίπισθείσας. Ὅτι μὲν οὖν αὗται πολυειδῶς συνεπελάβοντο τῇ ἐπιχειρήσει τῶν Ἀράβων, οὐκ ἀντιλέγομεν· δι᾽ ὅσον μεθ' αὐτοὺς μέντοι ὅτι πολλῷ μᾶλλον συνετέλεσαν εἰς ταχίστην καταστροφὴν τῶν ἡμετέρων αἱ αἰτίαι, ὥς ἐν τῷ πρόσθεν λόγῳ ἐξέθεμεν ἢ τὸ ἀνασοβηθὲν σμῆνος τῶν ἐρίδων ὑπὸ τῆς ἀβελτηρίας καὶ ἀδεξιότητος τοῦ λαϊκοῦ Ἡρακλείου. Πολλοὶ μὲν γὰρ τὸν Χριστὸν ἀρνησάμενοι, ὡμολόγησαν τὴν πίστιν τοῦ Μετὰ Χάμμεθ οὐ μόνον ἰδιω-

ται, ἀλλὰ καὶ ἄρχοντες καὶ στρατηγοὶ ἐν αὐτοῖς· καὶ ὁ μὲν ὄχλος ἤρξατο ὀβρώδειν περὶ τῇ ἑαυτοῦ σωτηρίᾳ, φεύγοντες ἕκαστοι ὅποι καὶ ὅπως ἡδύναντο· οἱ δὲ θεόληπτοι ζηλωταί, φωνὴν τῶν πάλαι προφητῶν ἀναλαμβάνοντες, διαπρυσίως ἐκήρυσσον ὅτι ἄμαχον καὶ ἄφυκτον εἶη τὸ ξίφος τῶν Σαρακηνῶν, ὡς θεήλατος δίκη, ἐπ' ἀσεβείᾳ ταῖς κεφαλαῖς τῶν χριστιανῶν ἐπικρεμαμένη. Φόβος οὖν καὶ τρόμος, πάντοθεν τοῖς δεισιδαίμοσιν ἐνσειόμενος, ἐπάχνωσεν ἐπὶ τέλους θυμὸν τε καὶ φρόνημα, ἄλλως ὀλίγον αὐτοῖς ἐνόν, καὶ ταῖς χερσὶ τῶν πολεμίων δεσμίους παρέδωκεν. Ὁ δὲ βασιλεὺς Ἡράκλειος περὶ τοῦ τιμίου σταυροῦ κηδόμενος, ἀνεκομίσατο αὐτὸν ἐξ Ἱεροσολύμων εἰς Βυζάντιον, ἐφ' ᾧ μοῦσαί τινες βλοσυραὶ καὶ πῶς εἰς σκώμματα εὐεπίφοροι πρόληψιν καὶ δεισιδαιμονίαν τῷ βασιλεῖ ἐπιφέρουσιν, ὅς, ἀντὶ τοῦ προνοήσασθαι περὶ τῆς σωτηρίας αὐτῶν τῶν πόλεων καὶ δὴ καὶ τῆς Ἱερουσαλὴμ, ἐν πάσῃ σπουδῇ ἔθετο τὰ τίμια ξύλα διασῶσαι. Σλοσσέριος δὲ πάνυ καλῶς καὶ δικαίως τοῦ Ἡρακλείου ὑπεραπολογεῖται (σ. 62). Ὁ δὲ Ζαμπέλιος οὐκ οἶδ' ὅπως σιγῇ τοῦτο τὸ πρᾶγμα παρέρχεται. Ἀλλ' ὁ Παπαῤῥηγόπουλος, κρίσεως ὀρθῆς ὡς τὰ πολλὰ εὐμοιρῶν, ὀρθότατα καὶ τούτῳ κρίνει, ἄλλοις σοφοῖς ὁμολογῶν ὅτι ἡ ἀνακόμισις τοῦ τιμίου σταυροῦ εἰς Βυζάντιον ἐκορύφωσε τὴν πτόησιν καὶ τὸν τρόμον τῶν χριστιανῶν (ιστ. τοῦ Ἑλλ. Ἐθνους T. Γ. σ. 297) καὶ εἰ μὴ γε πάντων, ἀλλὰ γοῦν τῶν κατὰ Παλαιστίνην καὶ Συρίαν ἐξάπαντος. Καὶ εἰ δεξαίμεθα ὡς ἱστορικῶς ἀναμφισβήτητον ὅτι Σωφρόνιος ὁ πατριάρχης ἦν ὁ τὰς κλεῖς τῆς Ἱερουσαλὴμ ὑποσπόνδους εἰς χεῖρας τοῦ Ὁμάρου παραδούς, μὴδὲ ἀνάγκη καὶ φόβῳ χαλεπωτέρων

δεινῶν κινηθεῖς τοῦτ' ἐποίησεν, ἀλλὰ διὰ τὸ πρὸς τοὺς μονοθελητὰς μῖσος ἐπ' ὀρθοδοξίᾳ ἐθελοκακήσας, ὅπερ ἄλλως ἀνυπόστατον φαίνεται· καὶ εἰ θελήσαιμεν καὶ τὴν φιλίαν Κύρου τοῦ πατριάρχου Ἀλεξανδρείας πρὸς Ἀμροῦ τὸν δορικτήτορα τῆς Αἰγύπτου καὶ τὰς προτροπὰς αὐτοῦ πρὸς τὸν στρατηγὸν τοῦ Ἡρακλείου μηδεμίαν μὲν μάχην συνάψαι τῷ Ἀμροῦ, ἀλλ' ἐξευμενίσασθαι αὐτὸν τῇ ὑποσχέσει φόρου ἐτησίου καὶ τῆς θυγατρὸς τοῦ αὐτοκράτορος εἰς γάμου κοινωνίαν· εἰ μὴ καὶ ταύτας τὰς προτροπὰς καὶ τὰς ἐλπίδας ὅτι ἔμελλέ ποτε ὁ Ἀμροῦ τὴν εἰς Χριστὸν πίστιν ἀσπάσασθαι ὡς λήρον ἀντικρυς ἀνδρὸς κούφου καὶ εὐπίστου ἐβελήσαιμεν ἐκλαβεῖν, ἀλλ' ὡς ἐπιβουλὴν μοχθηρὰν καὶ ἐσχάτην προδοσίαν, ὅπως ἐξέλαβεν αὐτὰς ὁ Ἡράκλειος, ἀνθρωπον ἁθῶν εἰς τὰς ἀπηνουτάτας τῶν ποινῶν παραδούς· οὐδὲν ἥσσον πάντα ταῦτα, ὁμοῦ λαμβανόμενα, οὐχ ὡς πρῶτα αἷτια ὑποῦργησε τοῖς Ἀραβῖν εἰς τὸ εὐχερῶς καταστρέψασθαι μεγίστας πόλεις καὶ χώρας τῶν χριστιανῶν, ἀλλὰ πολλῷ μᾶλλον ὡς ἂν φάσεις καὶ ἀποτελέσματα τοῦ θρησκευτικοῦ, ἠθικοῦ καὶ πολιτικοῦ μαρασμοῦ τοῦ ἐκ τῶν πρόσθεν εἰρημένων μοι αἰτίων προελθόντος.

Καὶ αὐτοῦ δὲ τοῦ σοφοῦ Οὐεϊλίου τῇ γνώμῃ ἥκιστα προστιθέμεθα, λέγοντος ὅτι ἡ χριστιανικὴ διδασκαλία εὐχερῶς ἠδύνατο τῷ ἰσλαμισμῷ συμβιβασθῆναι, ἅμφω τε τὰ φύλα εἰς εἰρήνην ἀλλήλοις συναρμοσθῆναι, καθ' ὅσον φησὶ τὴν ἀπὸ Ἀδάμου μέχρι Χριστοῦ ἱστορίαν, οἷον βάσιν κοινὴν ἀμφοτέροις τοῖς θρησκειύμασιν ὑποκειμένην, μίαν καὶ τὴν αὐτὴν ἀπαραλλάκτως ὑπάρχειν. (ἰστ. τῶν Χαλιφ. Τ. Α. σ. 103. κ.φ.ξ.). Καὶ γὰρ τὸν λόγον τοῦτον παντάπασί γε ἀνίσχυρον ἐλέγχει ὁ Ἰου-

δαῖσμός. Φησὶ δὲ πρὸς τούτοις ὁ Οὐείλιος καὶ αὐτὸν τὸν Χριστὸν ἐν μεγάλῃ τιμῇ ἄγειν τοὺς Μωαμεθανούς, μέγαν προφήτην αὐτὸν ἀποκαλοῦντας, ἐξ ἀχράντου τε παρθένου γεννηθέντα καὶ εἰς οὐρανοὺς ὑπὸ τοῦ Θεοῦ ἀναληφθέντα (δρα Οὐείλ. Μουῤῥάμεθ, σ. 190—196). τοὺς τε χριστιανούς συνειθίσθαι φησὶ τῇ τῶν γνώμων παραλλαγῇ περὶ τὰ οὐσιωδέστατα δόγματα τῆς ἑαυτῶν πίστεως· μὴ γὰρ ἅπαξ, μηδὲ δις, ἀλλὰ πολλάκις ὑπὸ τῆς ἐκάστοτε ἐν Βυζαντίῳ κατισχυούσης ἐκκλησίας ἐπιβεβληθῆαι ἤδη τῷ δήμῳ δόγματα, ἐξ ἰσου τοῖς τοῦ ἰσλαμισμού ἀλλότρια αὐτῷ γεγονότα. Κατὰ μὲν οὖν τὰ θρησκευτικὰ, εἰκότως ἂν ἐλπίσαι τοὺς χριστιανούς φησὶν ἐλευθερίας μᾶλλον ἢ παρεμποδίσεως πρόξενον ἑαυτοῖς ἔσεσθαι τὸ τοῖς Μουσουλμάνοις κατηκόους γενέσθαι, καθ' ὅσον οὐδ' ὅτι οὖν ἐφρόντιζον οὗτοι τοῖς ἐκκλησιαστικοῖς πράγμασιν ἐμπεριπλέκεσθαι· κατὰ δὲ τὰ πολιτικὰ, τῶν τηνικαῦτα Χαλιφῶν εὐόρκων τε ἅμα ὄντων καὶ φόρῳ μετριωτάτῳ στεργόντων τὴν δυναστείαν πολλῷ ἡπιωτέραν τοῖς ὑπηκόοις ἔρχεσθαι φησιν ἢ τὴν τῶν Βυζαντιῶν βασιλέων, οἵπερ τῶν πόρρῳ χωρῶν ὡς ἀληθῶς τὴν ἐσχάτην ἰκμάδα ἀπεμύζων (ἰστ. τῶν Χαλφ. τ. Α. σ. 104).

Ἄλλὰ καὶ πρὸς ταῦτα δισσοὺς ἂν τις λόγους ἔχοι ἀνθυποβαλεῖν, τοὺς ἐφεξῆς· πρῶτον μὲν γὰρ ὁ Μωῤῥάμεθ, ὁρῶν τοὺς πολυθεῖκους ὁμογενεῖς χαλεπωτέρους ὁσημέραι ἑαυτῷ τε καὶ τοῖς ὁπαδοῖς καθισταμένους, φρονίμως ποιῶν, προὔτρεψε τούτους καταφυγεῖν πρὸς τοὺς Ἀβυσσινούς, ἐκπαλαίῃ δὴ χριστιανούς γεγεννημένους (Οὐείλ. Μ. σ. 53—56—57 κ.φ.ξ.)· σφόδρα γὰρ ἐχθρικῶς οἱ Ἀβυσσिनοὶ διέκειντο πρὸς τοὺς Ἀραβας

καὶ μάλιστα τοὺς ἐν Μέκκῃ καὶ τοὺς Χαμιαρίτας, Ὁμερίτας ἢ Σαβαίους καλουμένους, τοὺς τὴν εὐδαίμονα Ἀραβίαν (Ἰεμένην) οἰκοῦντας, εἴτε διὰ τὴν περὶ τὸ θρήσκευμα διαφορὰν, εἴτε δι' ἀντιζηλίας ἐμπορικὰς καὶ πολιτικὰς (Νεάνδ. ἱστ. τ. Γ, σ. 240—247.—Οὐέλ. Μ. σ. 196—197.). Ἐτυχον τοίνυν οἱ πρῶτοι Μωαμμεθανοὶ ὑποδοχῆς καὶ προστασίας προθύμου παρὰ τοῖς Ἀβυσσινίοις, ὡς ὕστερον καὶ παρ' ἄλλοις χριστιανοῖς, καθ' ὅσον ἓνα μὲν Θεὸν ὁμολογοῦντες, τὸν δὲ Χριστὸν ὡς προφήτην τιμῶντες, πολλῶ ἐγγυτέρω ἔδοξαν εἶναι τῆς ἀληθοῦς πίστεως ἢ τὰ λοιπὰ γένη τῶν ἐν Ἀραβίᾳ εἰδωλολατρῶν. Ἐοίκασι δὲ καὶ αὐτοὶ οἱ Μουσουλμάνοι ἐν τῷ μέρει ταυτηνὶ τὴν ὁμοιότητα εἶ μᾶλλον ἐπιτεῖναι, πρὸς τὸ ἴδιον συμφέρον ἀποβλέποντες. Ὑστέρῳ μέντοι χρόνῳ, ὅτε ὁ Μωῦσα Ἰσῆμμεθ, τῶν πραγμάτων αὐτῷ κατ' εὐχὴν προκεχωρηκότων καὶ τῆς καινῆς διδαχῆς καθ' ἅπασαν τὴν Ἀραβίαν ἐπίδοσιν λαβούσης, ἐπέβαλεν ἀποστόλους καὶ εἰς τὰ λοιπὰ ἔθνη ἐξαποστεῖλαι, ἑαυτὸν προφήτην τοῦ Θεοῦ κηρύξοντας, ἐνεθυμήθη ὅσον παρὰ τοῖς χριστιανοῖς ἠυδοκίμησεν ἐκεῖνα τὸ μᾶλλον ἢ ἦσσαν γνήσιον πρὸς τὸν Χριστὸν σέβας καὶ ἐλπίσας εἰς τὴν ἑαυτοῦ πίστιν εὐχερῶς αὐτοὺς μετατρέψειν, ἥρξατο τὸν Χριστὸν κατὰ τὴν ἑαυτοῦ διάνοιαν καὶ συναίσθησιν, ὡς ἡδύνατο μάλιστα, ἐκθειάζειν, κατ' ἐπιταγὴν μὲν τοῦ Θεοῦ διὰ Γαβριὴλ ἐκ τῆς Μαρίας αὐτὸν γεγεννησθαι, προφήτην δ' ἀπ' αὐτῆς τῆς κοιτίδος τοῖς ἀνθρώποις ἑαυτὸν ἀναγγεῖλαι ἄλλα τε θαυμάσια παροφθαλμιστοῦ δόκην αὐτὸν τερατουργῆσαι φάσκων, θάνατον δὲ μηδὲ μὴς ὑπομεῖναι, ἀλλ' ἐπὶ τέλους εἰς οὐρανοὺς ὑπὸ τοῦ Θεοῦ ἀναληφθῆναι· ταῦτα δὲ τῇ γλώσσῃ λέγων, ἄλλα

κατὰ διάνοιαν ἐμελέτα, εὐδοκίμησιν ἑαυτῷ καὶ παρὰ χριστιανοῖς ἐκ παντὸς τρόπου παρασκευάσαι.

Ἄλλ' ἐπὶ τούτῳ ὀλίγιστοι ἔτι καὶ ἐφ' ἡμῶν, χιλιετηρίδας ὅλας ἐν Χριστῷ παιδευομένων, δίκαιοι ἂν εἴησαν τὸν Μουχάμμεθ δίβουλον ἢ ἀπατεῶνα ἢ ἄλλο τι τῶν εἰωθότων ἐξελέγξαι. Καὶ γὰρ τοῦ οὐσιωδεστάτου πυρῆνος τῆς ἠθικῆς ἥκιστα τά τε ἔθνη καὶ οἱ ὅπως δῆποτε δυνατοὶ ἢ ἐπ' ἄκρον σοφίας ἀπάσης ἐληλυθότες ἐπιμελοῦνται· περὶ δὲ τὸν φλοιόν, τὰς ἔξω ἐπουσιώδεις φάσεις καὶ τὰς σκιάς αὐτῆς κούφως καὶ ὑποκριτικῶς σπουδάζουσιν οἱ πλεῖστοι, αὐταρέσκοις στωμύλμασιν, ὑποκριτικαῖς τισι καταλαλιαῖς καὶ νηθεσίαις νοσακεραῖς τὸ πᾶν νέμοντες, ἑαυτοὺς τε καὶ τοὺς ἄλλους ἐξαπατῶντες καὶ οὕτω τὸν ἐνθάδε βίον διὰ ψευδαγιότητα φαυλοσκηνογραφοῦντες. πόσα γὰρ ἔθνη παλαιὰ ἢ νέα, ἢ πόσοι ἄνθρωποι καθαρῷ τῷ προσώπῳ οἷοί τ' ἂν εἴησαν ἀδυσωπήτως παρρησιάσασθαι ὅτι πίστεως, οἷας πιστεύετε, ὧ ἄνθρωποι, καὶ πατρίδος, οἷας λατρεύετε, ἄλλων τε μυρίων ἀγαθῶν ὑμῖν εἶναι δοκούντων, οἷον ἐφημέρων τε ἐπαίνων καὶ ἄλλων παρ' οὐδαμινοῖς ἀνδραρίοις εὐδοκίμησεων προτιμωτέρα καὶ ἱερωτέρα ἐστὶν ἡ ἀλήθεια καὶ ἡ δικαιοσύνη; πόσοι ἄνθρωποι, εἰς τὸ μέσον ἀπλῶς τε καὶ ἀθορυβῆτως παρελθόντες, τολμήσαιεν ἂν εἰπεῖν ὅτι ὁ σκοπὸς καὶ τὸ τέλος οὐδαμῶς «τὰ διὰ μέσῃ ἀγιάζει», ἐξεναντίας «τὰ διὰ μέσῃ» τὸν ἐπιδιωκόμενον σκοπὸν σαφῶς προαγγέλλει, τὰ μὲν ἀγνὰ ἀγνὸν ὄντα, τὰ δὲ μιὰ μίαν; πόσοι δ' ἄνθρωποι, ἐσωτερικὸν βίον διαγαγόντες, ταυτηνὴ τὴν πεποιθήσιν ἐκαρπώσαντο ὅτι πᾶν ἱερὸν, εἴτε πίστις, εἴτε πατρίς, εἴτε φιλία δι' ἱερῶν αἰεὶ πέφυκεν εὐοδοῦσθαι· τοῦναντίον δὲ, πᾶν ὁτιοῦν φά-

νων, ἐμπρησμων, δηώσεων ἢ ψεύδους τινός καὶ ὑπουλό-
τητος πρὸς εὐόδωσιν χρήζει, δυοῖν θάτερον, ἥτοι παμ-
μιαρόν τί ἐστιν ὅλως, καίπερ ἅγιον εἶναι δοκοῦν ἢ ἁ-
γιον μὲν πως, ἀλλὰ δι' ἀπαιδευσίαν ἢ πλεονεξίαν ἢ ἄλ-
λην ἔξιν μαχθηράν τῶν μεταδιωκόντων αὐτὸ ἀτελεσφό-
ρητον ἀποβαῖνον, γνησίαν ἡθους βελτίωσιν προσαπαιτεῖ
παρὰ τῶν βουλομένων ἐπιτελεῖς αὐτὸ ποιῆσαι ;

Τίς οὖν δίκαιος ἂν εἴη ἐπὶ ψεῦδει καὶ ἀπάτῃ τὸν Μι-
Χάμμεθ ἐπιμέμφεσθαι, ἄρτι ἀπ' ἔθνους, ὥς ἀπλῶς εἰ-
πεῖν, ἀθρήσκου καὶ ἀπαιδεύτου προελθόντος, ὁπότε ἄν-
δρες χριστιανοὶ τοὺς ἔξω τρόπους καὶ τὰ ἥθη ἀγαθοὶ
ἄλλως δοκοῦντες, οὐκ αἰσχύνονται, γλῶσσαν εἰδωλο-
λατρικὴν δανειζόμενοι, λέγειν λυσιτελεῖς ἐνίστε καὶ πάνυ
ἀναγκαῖον εἶναι τὸ ψεῦδος, πρὸς ἐπιτυχίαν ἀγαθοῦ τινος
κοινωφελοῦς λεγόμενον, καὶ οὕτως ἐλέγχονται ἐν τοῖς
ἱερωτάτοις τῶν πραγμάτων τῶν ἱερωτάτων σχετι-
ώτατα ὀλιγωροῦντες, μηδὲ συνιέντες οἱ δεῖλαιοι, οἷας
ἠθικῆς πτώσεως καὶ φθορᾶς μελλούσης πρόξενόν ἐστι
τὸ ὑπὲρ τῶν ἱερωτάτων διὰ τῶν μιαιρωτάτων ἀγωνίζε-
σθαι ; ποῦ ἡμῖν τὸ εὐαγγέλιον καὶ ὁ Χριστὸς, ὃς ἐμ-
πράκτως ἡμᾶς ἐδίδαξεν ὅτι διὰ μόνης τῆς ἀληθείας καὶ
εὐθύτητος, διὰ τῆς ἀπλάστου ἀγάπης καὶ ἁρμονίας, διὰ
πόνων καὶ ἰδρώτων συνεχῶν, δι' ὑπακοῆς καὶ εὐ-
πειθείας πρὸς τοὺς δυναμένους χρήσιμόν τι παραινέσαι,
διὰ διαίτης λιτῆς καὶ κοσμίας πᾶν μέγα καὶ ὑψηλόν,
πᾶν ἱερὸν καὶ ἅγιον ἐπ' αἰῶνα τὸν ἅπαντα νικᾷ τε καὶ
θριαμβεῖ ; Ἐν τοῖς ἱερωτάτοις ἀγῶσι προσήκει μάλι-
στα τοῖς ἱερωτάτοις τῶν ὀργάνων χρῆσθαι· ἐν τοῖς ἱε-
ρωτάτοις ἀγῶσι τὰ ἔθνη παιδαγωγεῖται καὶ τὰς πρῶην
ἁμαρτίας ἀπεκδυόμενα εἰς πᾶν καλὸν καὶ σεμνὸν προς-

βιβάζεται. Ποῦ οἱ ἠθικοὶ καρποὶ τοῦ καθ' ἡμᾶς πολυχρονίου ἀγῶνος; ποῦ τὰ καλὰ μεθ' ἀπλότητος; ποῦ τὰ σεμνὰ ἀνευ ἐπιδείξεως; ποῦ οἱ ἄμεμπτοι, οἱ ἀπτόητοι, οἱ ἄσειστοι ἠθικοὶ χαρακτῆρες, ποῦ οἱ ὥς ἀληθῶς φιλοπάτριδες καὶ κοινωφελεῖς ἄνδρες μετὰ τὴν ἀπόθεσιν τῶν ὅπλων; ὅπου ἦσαν καὶ οἱ παιδαγωγοὶ καὶ ἀληθινοὶ διδάσκαλοι τοῦ ἔθνους ἐπ' αὐτοῦ τοῦ ἱεροῦ ἀγῶνος!

Ἡμεῖς δὲ οἱ ἐπίγονοι παρ' ὅλον τὸν βίον ἐν ὀκνηρίᾳ καὶ ῥαθυμίᾳ διάγοντες, ἐν πάσῃ ἀμαθίᾳ καὶ ἀπειρίᾳ κυλινδούμενοι, φωνασκοῦμεν, ῥαδιουργοῦμεν, συκοφαντοῦμεν, ἀπατῶμεν· ἀγροικότατα καὶ ἀνιαρότατα λαῖκοί τε καὶ ἱερεῖς περιαυτολογοῦμεν, πανηγυρικοὺς ἡμῶν αὐτῶν διὰ ψευδολόγων ἐφημερίδων ἀναισχύντως δημοσιεύομεν· κούφους ἢ ὑπούλους ἄλλοδαποὺς σκυλακῶδει θωπεῖα δόξαν σοφῶν καὶ μεγάλων ἀνδρῶν προσαιτοῦμεν ἐπ' οὐδενὶ ἄλλῳ ἢ ἐπὶ τῷ τελεσφόρῳ ἐξαπατᾶν τοὺς οἰκείους πολίτας· ἐπ' ἀρχάς, ἐπιστασίας, ὑπουργίας τὰς μεγίστας ἀσυνειδήτως σφόδρα σπεύδομεν, ὧν οὔτε μέγα οὔτε σμικρὸν μόριον ἐπαίνομεν· πᾶν δίκαιον τοῖς ποσὶ καταπατοῦμεν· πᾶν κοινωφελὲς εἰς χεῖρας ἀναξιώτατων ἀνθρωπίσκων παραβρίπτομεν· τῆς κοινῆς εὐημερίας, οἱ μὲν δι' ἀμάθειαν, οἱ δὲ δι' ἀμβλύτητα συνειδήσεως καταμελοῦμεν· τὰ δημόσια ἀθέως κατασπαταλῶμεν, ἐπὶ κτήσει ψήφων, ἐπ' ἀναρτήσει ὁμοίων ἡμῖν φίλων, ἐπ' ἄλλοις παντοίοις συμφέρουσιν ἰδίῳ τὴν κοινὴν πίστιν οὕτως ἀπομαραίνομεν· τὸ φιλόπατρι τοῦ λαοῦ δυσιάτως καταφαρμακεύομεν, ἐπὶ τῶν μεγίστων τῆς πατρίδος κινδύνων διὰ πάσης τῆς πρότερον διαγωγῆς ἡμῶν δυσπιστίαν καὶ τῶν κοινῶν κλοπῆς ὑπόνοιαν αὐτῷ ἐμβάλλοντες· τὰς κοινὰς εὐχάς, ἄθλιοι! ἐκείνας τὰς χρυσὰς

τοῦ μέλλοντος ἐλπίδας ἀνοσιώτατα ἐκμεταλλεόμεθα, ἀσυνεσία καὶ δημαγωγία τὸ πᾶν παραδιδόντες· ταῦτα δὲ πάντα καὶ ἄλλα μυρία παρ' ὅλον τὸν βίον φαυλοργοῦντες καὶ ἐπὶ τέλους ἀδυνατοῦντες εὐθύτητα μετὰ τόλμης καὶ λόγῃν δικαιοσύνης στιβαρὰν πρὸς τοὺς τάνθρωπαιον ἀδικοῦντας ἀφ' ἱκανῆς τῆς παρασκευῆς ἀναφανδόν, ὡς ἄνδρες, ἀντιτάξαι, οἴομεθα οὐδὲν ἥσσον ὅτι θρασυστομία καὶ ψευδολογία ἢ κοπετοῖς καὶ θρήνοις πάντα τὰ πρόσθεν ἰώμεθα καὶ ἀξιώσιν ἔχομεν ὡς φιλοπάτριδες καὶ τῆς τιμῆς τοῦ ἔθνους κηδόμενοι παρὰ τοῖς συνετοῖς λογίζεσθαι; Ὡ γραιοῖσιν γένεα σαπρά! οὐκ ἂν φθάνοιμεν ἡμᾶς αὐτοὺς καὶ ταυτηνὴ τὴν ἀπὸ τοῦ ἡμετέρου ψυχαρίου ἐταιρικῶς ἀποπηδῶσαν Ἑλλάδα ἀπάγξαντες ὡς γυναῖκα ἄσεμνον καὶ μοιχαλίδα, ἥπερ ἀντὶ τιμῆς, βοήν καὶ κραυγὴν οὐρανομήκη ἵστησι, τὰς ἀκοὰς τῶν φρονίμων ἀνιῶσα;

Ἀλλὰ περὶ Μουῆαμμεθ ὁ λόγος· ὁμολογητέον τοίνυν, ὅτι ὁ Μωῆαμμεθ, κάτοχος ὢν ἐπιπνοῖα, ὡς αὐτῷ ἐδόκει, προφητικῇ καὶ φαντασίᾳ πυρῶδει, μηδένα τε ἄλλον ἐν ψυχῇ πόθον τρέφων ἢ τὸ τὰς ἐγγενομένας αὐτῷ εὐχὰς τὰς θερμοτάτας, ὡς βούλῃσιν καὶ ἐντολῇν αὐτοῦ τοῦ παντοδυνάμου Θεοῦ ἐπιτελέσαι· τοιαύτη ἐκστάσει παραδεδομένος καὶ ἅμα συνείδησιν οὐ πᾶν ἀκριβολόγον ἔχων περὶ τὴν χρῆσιν τῶν εἰς τὸν σκοπὸν ἀγόντων μέσων, πρὸς δόξαν Θεοῦ καὶ ληστείαις, νομάδων τρόπον, ἐχρήσατο καὶ δολοφονίαις (παραπλησίαις δὲ ἐκείνῃ, ἣ ἐμελέτησεν ὁ Ζαήμης προοιμιάσασθαι τὸν ἱερὸν ἀγῶνα, καθάπερ ὁ Τρικούπης σοβαρὰ, σοβαρὰ τοῖς Ἑλλησιν ἐκ μέσου τοῦ Λονδίνου ἀφηγεῖται) ἥκιστα αὐτὸς ἀνὴρ ἄρπακτικὸς ἢ ἀπηνὴς ἄλλως ὢν, ἀλλ' ἀφιλοκερδὴς ἐν

τοῖς μάλιστα καὶ ἐλευθέριος καὶ φιλόανθρωπος διὰ παν-
 τὸς τοῦ ἄλλου βίου γενόμενος (Οὐεῖλ. Μ. σ. 396 καὶ
 ἄλλοι πολλοί). Τί δαί; οὐκ ἔμελλε καὶ ψεύδει καὶ
 ἀπάτῃ καὶ παλιμβουλίᾳ καὶ διπροσωπία χρῆσασθαι
 καὶ ἐπὶ πᾶν ἀπλῶς ἐλθεῖν πρὸς δόξαν καὶ μεγάλυν-
 σιν Θεοῦ τοῦ ἀληθινοῦ; Ἐξεθείαζε τοίνυν καὶ τὸν Χρι-
 στὸν, δισπὸν ὄφελος ἑαυτῷ προμηθεύμενος, πρῶτον μὲν
 ἔτι αἰσθητότερον τὴν ἑαυτοῦ ἀποστολὴν ἐπιλαμπρῦναι,
 ὥς ὑστέραν καὶ δὴ καὶ τιμιωτέραν καὶ αὐτῆς τῆς τοῦ
 Χριστοῦ οὔσαν· εἶτα δὲ εὐχερέστερον διὰ θωπείας τοὺς
 χριστιανούς ἀναρτήσασθαι καὶ εἰς τὴν ἑαυτοῦ πίστιν με-
 ταστρέψαι. "Οτι δὲ ἄλλα μὲν ἐν νῷ εἶχεν, ἄλλα δὲ τῇ
 γλώσσῃ ἔλεγεν, πολλοίχθεν δῆλον· καὶ γὰρ πρότερόν
 τε ἤδη τοῖς χριστιανοῖς ἐπεμέμφετο ὅτι τῷ ἐνιαίῳ Θεῷ
 υἷόν καὶ ἄλλους κοινωνοὺς τῆς παντοκρατορίας προσ-
 νέμοιεν (Οὐεῖλ. Μ. σ. 41) τοὺς τε πιστοὺς ἀπέτρε-
 πε τοῦ ὅπως δὴ ποτε χριστιανοὶς συμμαχεῖν, ὥς τοῦ Θεοῦ
 ἔθνους ἀμαρτωλοῦ μηδαμῶς ἀνεχομένου (αὐτ. σ. 419
 σχόλ. 159) καὶ ἔνθα τὸν Χριστὸν πολλοῖς κατὰ τὴν
 ἑαυτοῦ διάνοιαν ἐγκωμίοις, οἷς εἶπομεν, γεραίρει, τοὺς
 χριστιανούς οὐδὲν ἥσσον ἀνοσίους καὶ ἀπίστους αὖ-
 θις προσαγορεύει, ὅτι τῷ παντοδυνάμῳ Θεῷ υἷόν καὶ
 συνάρχοντα ἀποδιδόσιν, τὸ τῆς ἁγίας Τριάδος δόγμα
 οὕτως ἀποδοκιμάζων, ὅπερ ἡ Σημιτικὴ διάνοια αὐτοῦ
 ᾧδὲ πως λαμβάνειν ἔοικεν, ὅτι πρῶτον μὲν πρόσωπον
 οἱ χριστιανοὶ τὸν Πατέρα τιμῶσι, δεύτερον μέντοι τὴν
 Θεοτόκον Μαριάμ καὶ τρίτον τὸν Χριστόν. Εἰσάγει δὲ
 καὶ ἐπὶ τὸ δραματικώτερον ἀπολογούμενον τὸν Χριστόν
 ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ ἐν τοῖς Οὐρανοῖς ὡς οὐκ αὐτός ἐστιν
 ὁ τὰς βλασφημίας ἐκεῖνας τοὺς ἀνθρώπους διδάξας,

ἀλλὰ τοὺς χριστιανούς φησιν (ὁ ΜεῦΧάμμεθ δῆλον ὅτι) αὐτάς τε ὕστερον ἐξευρεῖν καὶ ἄλλας παραπλησίας ψευδολογίας, ἐν αἷς συγκαταλέγει καὶ τὸ πιστεύειν αὐτοὺς τὸν Χριστὸν ἀληθῶς ὑπὸ τῶν Ἰουδαίων θανατωθῆναι, καὶ ταῦτα υἱὸν αὐτοῦ τοῦ Θεοῦ πιστεύοντας γενέσθαι. Τοῦναντίον δ' αὐτὸς, προφήτην ἀπλῶς καὶ ἴσον τῷ Ἀδὰμ ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ αὐτὸν ἐπιφημίζων, οὐ μέντοι οὐδ' οὕτως ὅσιον ἡγεῖται λέγειν ὅτι ἀληθῶς οἱ Ἰουδαῖοι ἴσχυσαν αὐτὸν θανατῶσαι. Καὶ τοῦ Κορανίου δ' οἱ ἐρμηνεῖς λέγουσιν, ὅτι Κύριος ὁ Θεὸς, ἐπιβαλλόντων ἤδη τῶν Ἰουδαίων τὸ ἀνόσιον ἔργον ἐπιτελέσαι, παροφθαλμιστοῦ τρόπον ἐποίησε τὸ εἶδος τοῦ ἀρχηγοῦ αὐτῶν πανόμοιον τῷ τοῦ Χριστοῦ. Οἱ δὲ θεία δικαιοσύνη τὰς φρένας ἐξαπατηθέντες, τουτοῖ τὸν κακοδαίμονα ἀρχηγὸν ἀντὶ τοῦ Χριστοῦ συλλαβόντες, ἀνεστήλωσαν ἐπὶ τοῦ σταυροῦ, κοπτόμενόν τε μάλα καὶ Θεὸν καὶ ἀνθρώπους ἐπιμαρτυρόμενον. Ὑστερον δὲ τὴν σφετέραν πλάνην ἐπιγνόντες, οἱ μὲν ὡμολόγησαν, οἱ δὲ ἀξίως ἑαυτῶν αἰσχυρθέντες, ἐνέμειναν τῇ πλάνῃ. Ὁ δὲ Θεὸς ἀνέλαβε τὸν Χριστὸν πρὸς ἑαυτὸν εἰς τοὺς οὐρανοὺς ἀκήρατον καὶ ἄθικτον ὅλως (Οὐεῖλ. ΜεῦΧ. σ. 192.— Ἰστ. τῶν Χαλιφ. τ. Α. σ. 103 κ.φ.ξ.)

Οὕτω δὴ οὖν τῶν χριστιανῶν ταύτην τε τὴν πλάνην καὶ ἄλλας ὁ καλὸς ΜεῦΧάμμεθ καὶ οἱ ὁπαδοὶ αὐτοῦ εὖ καὶ καλῶς, ὡς δύνανται, ἐπανορθοῦντες. Ἡμῖν δὲ μᾶλλον μέλει εἰπεῖν ὡς οὐδ' ὅπωςτιοῦν τῷ σοφῷ Οὐεῖλίῳ πειθόμεθα λέγοντι, μὴ πάνυ ἀλλότριον εἶναι τοῦ χριστιανισμοῦ τὸν ἰσλαμισμόν· τὴν τε ἐν Βυζαντίῳ ἐκκλησίαν ἐπιβαλεῖν πολλάκις τοῖς κατὰ τὴν Συρίαν καὶ Αἴγυπτον καὶ ἀλλαχοῦ χριστιανοῖς δόγματα ἐξ ἰσου ἀλ-

λότρια τῆς κατ' ἐκείνους τοὺς τόπους ἰσχυοῦσης ἀντι-
λήψεως τοῦ χριστιανισμοῦ, ὥσπεροῦν καὶ αὐτὸς ὁ ἰσλα-
μισμὸς ἐμελλεν αὐτοῖς δόξειν μηδὲν ἄλλο ἢ ἀπλὴ δογ-
μάτων παραλλαγή (ἰστ. τῶν Χαλιφ. τ. Α. σ. 103—
105). Πῶς γὰρ ἂν καὶ αὐτοὶ οἱ μονοφυσῖται τὴν δόξαν,
ἣν αὐτὸς τε ὁ Μεῦῶαμμεθ καὶ οἱ διαδεξάμενοι αὐτὸν
περὶ τοῦ Χριστοῦ εἶχον, οἰκείαν π ὡς καὶ συμβιβαστὴν
τῇ παρ' ἑαυτοῖς ἰσχυοῦσῃ χριστιανικῇ διδασκαλίᾳ ἡγή-
σαντο καὶ μὴ ὀλῶ καὶ παντὶ ἐναντίαν, ἐν ᾧ τὸ κοράνιον
καὶ οἱ εἰς αὐτὸ πιστεύοντες τοὺς χριστιανούς, ἐν ὀνό-
ματι συλλαμβάνοντες, ἀνοσίους, ἀπίστους, τοῦ παρα-
δείσου ἀποβλήτους καὶ τῆς ἐσχάτης καὶ αἰδίου κολά-
σεως ἀξίους ἔκρινον δι' αὐτό γε τοῦτο, ὅτι τὸν Χριστὸν
ὡς υἱὸν καὶ λόγον τοῦ Θεοῦ καὶ Θεὸν ἀληθινὸν ἐπρέ-
σβευον, ἐν ἄλλαις λέξεσιν, ὅτι αὐτὸ τοῦτο χριστιανοὶ
ἦσαν; πῶς ἂν τις εὐλόγως τὸν ἰσλαμισμὸν οἰκείον οἶα-
δήποτε αἰρέσει ἀμωσγέπως χριστιανικῇ εἴποι, εἰς ἐπου-
σιώδεις τινὰς καὶ ἐξωτερικὰς ὁμοιότητας ἀποβλέψας
καὶ μὴ πολλῶ μᾶλλον τοῦτ' ἂν περὶ αὐτοῦ ὁμολογή-
σειεν, ὅτι ἄμεσος καὶ παντελής ἄρσις ἐστὶ τῆς πρώτης
καὶ κυρίας ἀρχῆς καὶ βάσεως τοῦ χριστιανισμοῦ; Ἄλλ'
οἱ μουσουλμάνοι καὶ χριστιανοὶ ἄλλως τε καὶ δι' αὐτὴν
ἐκείνην τὴν ἐπιπολῆς ὁμοιότητα πολλῶ πολεμιώτερον
καὶ ἀσπονδότερον πρὸς ἀλλήλους ἐμελλον διατεθῆσε-
σθαι ἢ πρὸς ἄλλους ἄλλα, παντάπασιν ἑτερογενῆ, θρη-
σκεύματα πρεσβεύοντας, καθ' ὅσον μάλιστα ἑκάτεροι ἐ-
κατέρων πλάνην καὶ διαστροφὴν παντελῆ τῆς ἀρχῆθεν
ἀληθείας κατηγόρουν καὶ κατηγορήσουσί γε καὶ ἐπὶ
πολλοὺς ἔτι αἰῶνας δυσδιαλλάχτως πρὸς ἀλλήλους δι'
ἀσυνεσίαν διακείμενοι, εἰ μὴ που ἄρα οἱ καλοὶ Ἀγγλοι

καὶ Γαλάται φθάσαντες τὸν ἰσλαμισμόν ἀναφανδὸν ποτ' ἀσπάσσονται, τῇ προστασίᾳ τῆς ἀγιοπάτης Ῥωσσίας πᾶν τὸ χριστῶνυμον προῖκα παραδόντες. πεφύκασι γὰρ οἱ ἄνθρωποι, ὅπερ πάντες ἴσμεν, πρὸς τὰς τῶν οἰκείων δοκοῦσας ἐκτροπὰς καὶ παντελεῖς ἄρσεις ἀδιαλλακτότερον ἔχειν ἢ πρὸς τὰς τῶν ἄλλοτρίων ἀσχέτους ἀποπλανήσεις· αὐτὸς τε ἤδη ὁ ΜῆΧάμμεθ καὶ οἱ διάδοχοι αὐτοῦ ἱκανῶς ἐδήλωσαν· τελευτῶντες γὰρ ἀπεκήρυξαν πάντας τοὺς χριστιανούς· μάλιστα δὲ ὁ Ὁμάρος, βουλόμενος καθαρὰν καὶ ἀμίαντον πάσης ἄλλης ἐναγοῦς πίστεως τὴν ἱεράν τῆς Ἀραβίας χερσονήσον ἀποδείξαι καὶ ἅμα τὴν ὑστάτην εὐχὴν τοῦ Ἀβουβέκρου καὶ αὐτοῦ τοῦ ΜῆΧάμμεθ ἐπιτελῶν, ἐφυγάδευσε πάντας τοὺς χριστιανούς, χρόνῳ δ' ὕστερον καὶ τοὺς Ἰουδαίους. οἱ τε ἀλλαχοῦ ὑποχείριοι τοῖς μουσουλμάνοις γενόμενοι χριστιανοὶ ἠναγκάσθησαν ὑποκύψαι τὸν αὐχένα ταπεινώσει τῇ πασῶν βδελυρωτάτῃ, ζώνην τε καὶ περιβολαίου χρῶμα καὶ κρηδέμνου (φακιολίου) φορεῖν ἴδιον ἵνα τούτοις τοῖς σημείοις καὶ πόρρωθεν, ὥς ἄπιστοι καὶ μιαιοὶ, τῶν πιστῶν καὶ καθαρῶν διακρίνονται (α). Καὶ ὅσιον δ' ἡγήσαντο κατατροπῶσαι, εἰ δυνατόν, τοὺς χριστιανούς ἐξ Ἰσου τοῖς ἄλλοις ἀπίστοις καὶ εἰς δούλων μοῖραν αὐτοὺς ταπεινῶσαι, ὥς μαρτυροῦσιν αἱ σφοδραὶ καὶ συνεχεῖς ἐπιστρατεῖαι καὶ αἱ μῖσος καὶ ὑπεροψίαν θρησκομανῇ ἐμ-

(α) Οὐεῖλ. ἱστ. τῶν Χαλιφ. τ. Α. σ. 56. 81. Τοιαύτη δ' ἀπάνθρωπος ὕβρις ἐπεβάλλετο πολλάκις καὶ ἡμῖν τοῖς Ἕλλησιν ὑπὸ τῶν Τούρκων μέχρις ἐσχάτων ἡμερῶν ἐνώπιον τούτων τῶν ἀναλήτων καὶ τὸ ἥθος τελῶς διεφθαρμένων Εὐρωπαϊων.

φαίνουσαι συμβάσεις, ὅφ' ἂς τὰς προσχωρούσας αὐτοῖς πόλεις τῶν κατὰ τὴν Παλαιστίνην καὶ Συρίαν χριστιανῶν ἐλάβανον. Οὐδ' ἐκεῖνο ἄρα τοῦ σοφοῦ Οὐεῖλίου ἐχοιμεν ἂν ἀποδέξασθαι ὅτι οἱ πρῶτοι Χαλίφαι ὄρους ἐπιεικεῖς καὶ φόρους μετρίους τοῖς παραδιδόμενοις ἐπιβάλλοντες, ἐλευθερίαν τε παντελεῖα περὶ τὰ θεῖα συγχωροῦντες καὶ εὐορκίᾳ ταῦτα πάντα ἐμπεδοῦντες, μονονοῦ ἐθελοντὰς προσήγοντο τοὺς πάλαι ἤδη βαρέως φέροντας τὰς πολυειδεῖς πιέσεις τῆς Βυζαντίων δυναστείας· αὐτὰ γὰρ τὰ πράγματα διαρρήδην πρὸς ταῦτ' ἀντιφάσκει· οὔτε γὰρ αἱ ὑπὸ τῶν Χαλιφῶν ἐπιβαλλόμεναι ῥήτραι τῶν συνθηκῶν ἐπιεικεῖς καὶ μέτριαι φαίνονται γενέσθαι, ἀλλὰ καὶ πάνυ ταπεινωτικαὶ καὶ θρησκευτικὸν μῖσος εὐθύς ἐξ ἀρχῆς ἀπαίσιον ἀποπνέουσαι, ὥς καὶ αὐτός που ὁ Οὐεῖλιός ἐστιν ὁμολογῶν καὶ ἄλλοι ἐπίσης σοφοί, ἐν οἷς καὶ ὁ Γεισελέριος (ἐπιθι Οὐεῖλ. ἱστ. τῶν Χαλιφ. T. A. σ. 81, 103—104.—Γεισελ. ἱστ. ἐκκλησ. μέρ. B. σ. 469 σημ. 7.). Ὁ δὲ ἡμέτερος Παπαρρήγόπουλος, ἅτε κρίσιν ὀρθὴν ἔχων, δικαίῳσι ἰσως ἡμᾶς, ἀπαιτοῦντας ἱστορικῶς ἀποδείξαι τὴν θρυλλουμένην συνθήκην, περὶ ἧς λέγεται ὅτι ὁ Ὁμάρως ἐπεκύρωσε τῷ Σωφρονίῳ, τὰς κλεῖς τῆς Ἱερουσαλήμ παραλαμβάνων (ἱστ. τοῦ Ἑλλ. Ἔθν. βιβλ. Θ'. σ. 298).

Οὔτε τοίνυν ὅροι ἐπιεικεῖς τοῖς προσχωροῦσι χριστιανοῖς ἐπεβάλλοντο, οὔτε οἱ φόροι ἐλαφροί, ἀλλὰ βαρεῖς. ὀλίγω δ' ὕστερον καὶ παρὰ τοὺς ὅρκους καὶ τὰς συμβάσεις βαρύτεροι καὶ ἀχθεινότεροι περὶ τε τὴν Συρίαν καὶ Παλαιστίνην καὶ κατὰ τὴν Αἴγυπτον, ἐφ' ἣν ὡς ὄρνεα ἀχόρεστα ὥρμησαν οἱ μουσουλμάνοι, καίπερ ἐπιείκειαν καὶ ὀλιγάρκειαν τὸ κατ' ἀρχὰς σκηπτόμενοι (Οὐεῖλ.

ἰστ. τῶν Χαλιφ. τ. Α. σ. 110 σήμ. 3. σ. 119—124—
 125 κ.φ.ξ. 141 κ.φ.ξ.-). Περὶ τὴν Λιβύην δὲ μάλιστα
 καὶ εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς ἢ εἰδεχθῆς καὶ ἀπηνῆς τῶν νομά-
 δων ἀπληστία ἐξεδηλώθη, ὅπου οἱ τλήμονες Βέρβεροι
 οὕτω δεινῶς ὑπ' αὐτῶν ἐπιέσθησαν, ὥστε ἠναγκάστη-
 σαν ἀποδόσθαι οὐ μόνον τὰ ὑπάρχοντα, ἀλλὰ καὶ αὐ-
 τοὺς τοὺς υἱοὺς καὶ τὰς θυγατέρας αὐτῶν ἵνα εἰς τέλε-
 σιν τῶν φόρων ἐπαρκέσειαν, οὓς οἱ τῷ Θεῷ ἀφωτισμέ-
 νοι Μουσουλμάνοι ἀθέως αὐτοῖς ἐπέσκηψαν (αὐτ. σ. 123.
 141.). Τοῦτο ἄρα βουλοίμεθ' ἂν ἰσχυρίσασθαι ὅτι οὔτε
 ἡ ὁμοιότης τοῦ καινοφανοῦς θρησκειύματος πρὸς τὰ χρι-
 στιανικὰ δόγματα οὐδ' αὐτῶν τῶν μονοφυσιτῶν (περὶ ὧν
 ὡς ἐν παρόδῳ μοι εἰρήσθω, ὅτι ἀπὸ πολλοῦ ἤδη χρόνου
 οὐ σφόδρα ὑπερισχύοντες τῷ πλήθει ἦσαν κατὰ τὴν Συ-
 ρίαν καὶ Παλαιστίνην, καθάπερ πολλοὶ τῶν σοφῶν, οὐκ
 οἶδ' ὅπως, ἀποφάνονται.) οὔτε τὸ ἐπεικὲς καὶ εὐορκον
 τῶν Μουσουλμάνων ἐπείσιν τοὺς χριστιανοὺς εὐχερῶς
 αὐτοῖς ὑποταχθῆναι, ἀλλ' αἱ ἐν τοῖς ἐμπροσθεν ἤδη ἀρ-
 κούντως ὑποδειχθεῖσαι αἰτίαι, τῶν δὲ Αἰγυπτίων κατ'
 ἐξοχὴν ἢ ἰδιάζουσα φύσις, μιλακή τε καὶ ἀνανδρος καὶ
 ἀφιλότιμος οὖσα, ὡς δῆλον ἄλλοθεν πολλαχόθεν καθί-
 σταται, οὐχ ἥκιστα δὲ καὶ ἐντεθῆεν. "Ὅτε γάρ Ἀμρου
 ὁ τῶν Μουσουλμάνων ἡγήτωρ ἐξ ἐφύδου τὴν Βαβυλῶ-
 να εἶλεν, ἔρυμα ὄχυρόν ἐπὶ τῆς ἐράς ἡ δεξιᾶς ὄχθης τοῦ
 Νεῖλου ἐργῶς τῆς νῦν παλαιᾶς Καχίρας λεγομένης κεί-
 ρνον, Μουκαυκάς, ὁ οὕτω παρ' Ἀραβί καλούμενος ἀρ-
 χηγὴς τῶν Κοπτῶν, πτοηθεὶς, ἐπεμψεν αὐτίκα πρέσβεις
 εἰς τὸ κρατόπεδον τῶν Ἀράβων, σπονδὰς παρ' αὐτῶν
 ἐξαιτούμενος. Ἐπεὶ οἱ αἱ ἀγγελέντες αὐτῷ ὅροι ἀχθει-
 γοὶ ἔδοξαν, — ἀναγκαιὸν εἶναι αὐτῷ ἦται τὴν πίστιν τοῦ

Μαχάμμεθ ὁμολογῆσαι ἢ φόρους καὶ ἄλλας παντοίας παροχὰς καὶ ἐπιβολὰς τοῖς πιστοῖς τελεῖν, ἥκιστα, ὡς ἔοικεν, ἐπεικεῖς καὶ μετρίους, καθάπερ αὐτὸ τὸ πρᾶγμα ἐδήλωσεν, ἐνέμεινεν ἔτι χρόνον δὴ τινα διστάζων. Ἀλλ' ἐπανελθόντες ὀπίσω οἱ πρέσβεις ἀπὸ τοῦ στρατοπέδου, ἔνθα ὁ πολύτροπος Ἀμρου ἐξεπίτηδες αὐτοὺς ἐπὶ πολ-
λὰς ἡμέρας ἀνέσχεν, ἔτι μείζονα φόβον καὶ σωτηρίας τελέαν ἀπόγνωσιν τῷ Μουκαυκᾷ ἐνεποίησαν, εἰπόντες τάδε· «Ἐπανήκομέν σοι ἀπ' ἀνδρῶν, οἷς περ ὁ θάνατος ἀσπαστότερος δοκεῖ τοῦ ἐνθάδε προσκαίρου βίου· οὔτε γὰρ ἐπιγείου δυνάμεως ἀντέχονται οὔτε κοσμικῶν ἡδονῶν γλίσχονται· ἀλλὰ χαμαὶ ἐπὶ τῆς γῆς καθήνται καὶ ἐπὶ γόνυ σιτία λιτὰ προσφέρονται· ὃ τε ἡγήτωρ αὐτῶν κατ' οὐδὲν τῶν λοιπῶν προκέκριται· οὐδὲ ἄλλην διαφορὰν οὐδεμίαν αἰσθοῖτ' ἂν τις παρ' αὐτοῖς ὑπάρχουσαν μέγα ἢ μηδὲν δυναμένων, οὐδὲ δεσποτῶν καὶ δούλων τὸ παράπαν. Ἐπὶ δὲ ὥρα προζευχῆς ἔλθῃ, οὐδεὶς αὐτῶν ἐξοπίσω ἀργὸς μένει, ἀλλ' ἀπαξάπαντες νιπτόμενοι, εὐλαθέστατα προσεύχονται.»

Ταῦτα δὲ ἀκούσας ὁ τῶν Κοπτῶν ἡγεμὼν καὶ ἅμα φόβῳ ληφθεὶς, μὴ, τῶν ὑδάτων τοῦ Νείλου εἰς τὴν κοίτην τῇ εἰωθεῖα ὥρᾳ ὑποχωρησάντων, οἱ Ἀραβες ἀκωλύτως προϊόντες, ἔτι χαλεπωτέρους ὅρους ὑποταγῆς αὐτῷ ἐπιβάλωσιν, ἔσπευσεν ἑαυτῷ μόνῳ καὶ τοῖς Κόπταις σωτηρίαν προμηθεύμενος, αἰσχροῦν εἰρήνην παῖ-
σασθαι πρὸς τοὺς πολεμίους, ἀσυγκρίτῳ λόγῳ ἐλάσσονας τὸν ἀριθμὸν ἐκείνων ὄντας. Ἐπιτιμῆσαντος δὲ τοῦ αὐτοκράτορος αὐτὸν ἐπὶ ταύτῃ τῇ ἀνάνδρῳ προέβη, οὐκ ἡσχύνθη τόνδε τὸν τρόπον ἀπολογηθῆναι· «ὁμολογῶ μὲν ὅτι οἱ πολέμιοι οὐκ ὀλίγον δέουσι ἵστασθαι γινέ-
σθαι»

σθαι ἡμῖν τὸν ἀριθμὸν, ἀλλ' εἰς μουσουλμάνος πρὸς ἑκατὸν τῶν ἡμετέρων τὴν δύναμιν ἐξισοῦται. οὐδενὸς δ' ἄλλου τῶν ἐπιγείων ἀγαθῶν ὀρέγονται ἢ ἐσθλὸς ἀπλῆς καὶ τροφῆς λιτῆς· σφόδρα τε τὸν μαρτυρικὸν ποθοῦσι θάνατον, ὥς οἷόν τε ὄντα αὐτοὺς εἰς τὸν παράδεισον ἀκωλύτως εἰσαγαγεῖν. Τοῦναντίον δ' ἡμεῖς, τῷ ἐνθάδε βίῳ καὶ ταῖς περὶ αὐτὸν ἡδοναῖς ἐμπεπορπημένοι, τὸν θάνατον ὀρρωδοῦμεν.»

Ταῦτα τρανῶς, οἶμαι, τῷ ἡμετέρῳ λόγῳ ἐπικουρεῖ ὅτι πολλῷ μᾶλλον αἱ πρόσθεν ῥηθεῖσαι αἰτίαι καὶ ἡ τοῖς Κόπταις ἐντετηκυῖα δειλία καὶ ῥαθυμία τὴν ἐπὶ κυριαρχίαν ὁδὸν τοῖς Ἀραβῖν ὠδοποίησαν ἢ αἱ τῶν μονοφυσιτῶν ἔριδες, πολλῷ δ' ἤρσον ἢ ἐπιείκεια, ἀνεξιθρησκεία καὶ εὐορκία τῶν Μοσλῆμ καὶ ἡ ὁμοιότης τῆς πίστεως αὐτῶν πρὸς τὸν χριστιανισμόν, ὥς ὁ σοφὸς Οὐεῖλιος διατείνεται.

Τιμάται Δρ. . . . 3.

ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ
Μ. ΘΑΛΑΤΤΕ